ГЛАСНИК 3

српско археолошко друштво

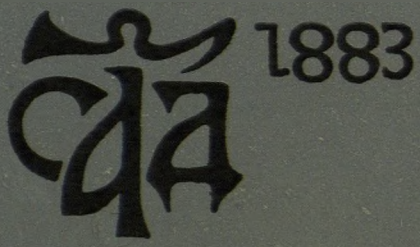

ГЛАСНИК 3

Година III број 3

Издаје
СРПСКО АРХЕОЛОШКО ДРУШТВО

Главни и одговорни уредник
ДИМИТРИЈЕ МАДАС

Редакција
ДРАГОЉУБ БОЈОВИЋ
ПРЕДРАГ ВУЧКОВИЋ
АЛЕКСАНДАР ЈОВАНОВИЋ
ДИМИТРИЈЕ МАДАС
ДУШАН МРКОБРАД
ПЕТАР ПЕТРОВИЋ
ДРАГОСЛАВ СРЕЈОВИЋ
НИКОЛА ТАСИЋ

Секретар редакције
АЛЕКСАНДАР ЈОВАНОВИЋ

Коректор
ДРАГАНА АНТОНОВИЋ

Технички уредник
ДУШАН МРКОБРАД

Превод
НЕНАД ТАСИЋ

Графичко обликовање
ДРАГОМИР ТОДОРОВИЋ

Адреса редакције
Београд, Кнез Михајлова 35/IV

Тираж: 500 примерака

Штампа
Београдски издавачко-графички завод
Београд, Булевар војводе Мишића 17

Sigillum
ГЛАСНИК САД

YU ISSN 0352-5678
UDK 902(497.11)

►

Октобра 1986. године отпочела су систематска истраживања локалитета Шљивик у селу Страгарима, код Трстеника. Пронађени су остаци насеља старчевачке и винчанске културе; осим основа кућа, бројних керамичких посуда, кремених, камених и коштаних алатки, на овом локалитету је откривен и велики број антропоморфних статуета, јединствених по свом облику. На основу свих одлика ових теракота, овај локалитет би се могао датовати у најраније фазе винчанске културе. Археолошка ископавања која су предвиђена у овој години пружиће целовитију слику о овом неолитском налазишту.

Светозар Станковић

БЕОГРАД 1986

ГЛАСНИК 3

У трећем броју Гласника задржана је основна концепција његовог уређивања, из више разлога. Основни је тај што се показало у пракси да баш овакав какав јесте наш Гласник у свим битним и основним захтевима задовољава потребе оних којима је намењен. Бележимо овога пута и позитивне резултате: број сарадника Гласника се из броја у број увећава, у самој Редакцији је постигнута задовољавајућа консолидација, а и оно најважније, материјалне недаће су отклоњене бар за краћи временски период. Од овог броја објављујемо и резимеа са жељом да наши прилози буду доступни и колегама у иностранству. Саме и за себе наведене чињенице дају нам пуно право да са знатно више наде и оптимизма гледамо у будућност.

Са жељом да и наредне свеске нашег Гласника доживе судбину популарности претходних, Редакција намерава да већ од идућег броја покрене две нове рубрике. Прва ће бити посвећена нашим младим колегама, свима онима који тек започињу своју професионалну активност или онима који су тек на путу да започну са њоме, свима онима који желе и намеравају да свој ПРВИ стручни рад објаве баш на страницама нашег Гласника. И сам наслов рубрике јасно на то упућује: ПРВИ ОБЈАВЉЕНИ ТЕКСТ. Зато позивамо све заинтересоване да своје прилоге доставе у уобичајеном року и обиму како бисмо могли да их штампамо. Друга рубрика са насловом ВЕЛИКИ ПРОЈЕКТИ биће посвећена сложеним, значајним, вишегодишњим пословима. Основна намера је да приказивањем тих пројеката, замисли које су у току и које по своме садржају имају широки значај, дамо прилог њиховом упознавању у целини, да их на овај начин приближимо широким круговима потенцијалних корисника. У овим приказима желимо да изнесемо задатке самих пројеката, њихове циљеве, амбиције, намере, методе рада, проблеме са којима се сукобљавају у реализацији и свему ономе што може бити ново сазнање, поука, пример за угледање.

У самој овој намери садржано је не само наше интересовање за пројекте већ и све оно што они са собом носе, за њихове поруке које у себи садрже и оно битно, оно што означава и обележава у извесном смислу и садашњи тренутак наше науке. Зашто све то? Па из једноставног разлога што желимо да покренемо дискусију, расправе о данашњем, актуелном тренутку наше науке, коју, по нашем уверењу поред значајних резултата и успеха означавају и негативне појаве. Данас на

једној страни имамо неколико великих, снажних пројеката који окупљају бројне извршиоце и снажан потенцијал наше науке а на другој страни низ малих, ситних послова који својим амбицијама задовољавају само локалне интересе. Заједничка особина и једних и других је отсуство комуницирања, унутрашњег споразумевања, размене информација, научних и других података... Овакво стање утолико више забрињава што се слична ситуација преноси и на институције носиоце пројеката а све су учесталија и међусобна лична сукобљавања руководилаца појединих пројеката.

Оваква ситуација свакако не иде наруку нашој науци већ обрнуто, све више нарушава њену унутрашњу снагу, њену кохерентност. А никакве сумње нема да су то, бар до скора, биле две изузетно драге, омиљене, снажне особине археолошке науке и археолога. Оно по чему су се они у многоме и на различитим местима разликовали, у позитивном смислу одвајали од осталих научника.

Потрудимо се сви заједно. Потребно је само мало напора, мало добре воље, више међусобне толеранције да би смо учврстили ослабљени углед наше науке и нас самих.

Редакција

САДРЖАЈ

СТУДИЈСКА ПУТОВАЊА, ЕКСКУРЗИЈЕ . . .

КЊИГЕ, ЧАСОПИСИ, ПРИКАЗИ

IN MEMORIAM

IX СКУП СРПСКОГ АРХЕОЛОШКОГ ДРУШТВА, СОМБОР, МАЈА 1987. ГОДИНЕ

VIII СКУП СРПСКОГ АРХЕОЛОШКОГ ДРУШТВА У ШАПЦУ — РЕФЕРАТИ И САОПШТЕЊА

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ СРПСКОГ АРХЕОЛОШКОГ ДРУШТВА У ПЕРИОДУ МАЈ 1985. — МАЈ 1986. ГОДИНЕ

Димитрије МАДАС, Завод за заштиту споменика културе, Крагујевац

Делатност и активност Српског археолошког друштва у периоду између две годишње скупштине — оне одржане у Белој Цркви 13. маја 1985. и ове у Совљаку, истог месеца и дана, али годину дана касније — означавају напори и настојања да се испуне планиране активности усвојене програмом рада, на прошлогодишњој скупштини. Реализовани послови у протеклом периоду могу се грубо сврстати у четири групе и они се састоје у следећем:

— процес измене и допуне Статута Друштва

— редовни административни и организациони послови

— сарадња са Савезом АДЈ и другим сродним друштвима

— издавачка делатност

*

Послови везани за оверу, односно верификацију измена и допуна нашега Статута приведени су крају тако да у овоме тренутку Српско археолошко друштво има свој Статут. Све измене и допуне прихваћене су од стране надлежних органа и потпуно су у складу са закључцима наше скупштине одржане прошле године.

*

У оквиру редовних административних послова везаних за нормално функционисање Друштва обављени су сви они задаци неопходни да се обезбеди остваривање наших програмских задатака. У циљу ефикасног решавања актуелних проблема одржано је 9 седница Председништва и на њима су донете одговарајуће одлуке.

У циљу прибављања материјалних средстава неопходних за минималне трошкове као и за издавачку делатност, благовремено су упућени сви захтеви не само ресорским комисијама Републичке заједнице науке и Републичке заједнице културе већ и свим институцијама у области културе које у оквиру својих делатности обављају археолошке послове. На расписано циркуларно писмо до сада је учлањено у Друштво 8 институција. Набројане предузете мере дале су позитивне резултате тако да

је финансијска ситуација Друштва у великој мери побољшана али, нажалост, није и задовољавајућа.

У протеклом периоду од маја месеца прошле године у циљу ефикаснијег рада, одлуком Председништва, за обављање техничко-административних послова ангажована је колегиница Драгана Антоновић с обзиром да послови и статус секретара Друштва нису решени на задовољавајући начин.

*

У оквиру издавачке делатности, по свему судећи, остварени су најзначајнији успеси Друштва. Пред само одржавање овогодишњег скупа из штампе је изашао и други број нашег Гласника. Упркос бројним административним, техничким, финансијским, организационим тешкоћама Гласник је и овога пута изашао на време. Верујем да делим мишљење већине да је други број у садржинском смислу надмашио први и да је у томе смислу учињен један успешан корак приближавања нашег Гласника жељеном узору. Морам да са жаљењем изнесем чињеницу да су забрињавајућа повремена размимоилажења унутар Редакције тако да је у томе смислу потребно обавити мање измене у њеном саставу пре свега допуњавањем људима који желе и имају и воље и времена да раде под волонтерским условима. Пошто је дневним редом Скупштине Друштва предвиђена и тачка дискусије о самоме Гласнику верујем да ће се подробније сагледати проблеми о целом овом питању.

У контексту издавачке делатности Друштва извештавам скупштину да је реализована прошлогодишња одлука Савеза АДЈ којом су, заједно са пресељењем Издавачког савета из Београда у Љубљану пренете и све непродате књиге из едиције Савеза АДЈ. У том смислу је реализована и допунска одлука Председништва Савеза АДЈ (на захтев Председништва САД) којом је Српском археолошком друштву остављено 10% непродатог поменутог тиража за властите потребе.

*

У оквиру сарадње са другим сродним друштвима и Савезом АДЈ посвећена је посебна пажња јачању контаката као и учешћу претставника САД у телима и организацијама других Друштава. У томе смислу наводим податак да је Председник САД присуствовао свим седницама Председништва Савеза АДЈ као и годишњим скупштинама Хрватског археолошког друштва и Археолошког друштва Војводине. У овоме моменту истичем важност и значај јачања контаката са Археолошким друштвом Војводине упркос томе што се и ове године састанци одржавају одвојено иако је у бројним контактима изражена снажна обострана жеља, већине чланова и једног и другог Друштва, да састанци буду заједнички. Пошто је Археолошко друштво Војводине на својој годишњој скупштини у Бечеју априла месеца ове године донело начелну одлуку да се убудуће годишњи скупови одржавају на истоме месту и у исто време заједно са Српским археолошким друштвом потребно је данас и на нашој скупштини донети одговарајућу одлуку. С обзиром да су у питању два, регистрована, независна Друштва годишње скупштине би

се морале и даље одвојено одржавати пошто свако Друштво има своје органе, тела, апарат...

У смислу јачања контаката и даље ће се настојати да се изнађу одговарајуће форме сарадње са свим сродним друштвима како би се постигла што потпунија размена сталешких и научних информација.

*

Оцењујући прошлогодишњу активност као и постигнуте резултате на једној страни можемо бити задовољни успесима. На другој страни, на страни незадовољства желим истаћи једну појаву која све више узима маха и која ни у ком случају не чини част савременом археологу. Желим да укажем на све учесталије појаве девастирања археолошких локалитета и налазишта.

Без обзира што су ова дешавања редовно у нескладу са законским прописима на њих се само повремено реагује, изузетно и у драстичним ситуацијама. По моме личном уверењу таква појава мирења и прихватања дешавања чињеничног стања уноси неспокојство и највише забрињава.

Овога пута поменућу само два примера, типична случаја. Они се, додуше, међусобно разликују у многим детаљима а само то им је заједничко: изостало је реаговање на дешавање!

Први се случај односи на недавно неадекватно решавање прилазних путева непосредно уз нову локацију Лепенског Вира. Атрактивни амбијент нове локације овог светског музеја упропашћен је неодговарајуће решеним прилазним путем, паркиралиштем. Нажалост, ни пре ни у току ових дешавања реаговања није било. Нити од стране археолога нити других стручњака који се овом проблематиком баве.

Други пример је без преседана у нашим а могуће и у знатно ширим географским оквирима. Ради се о вишегодишњим „систематским" уништавањима раносредњовековног локалитета у Челареву. Морам нагласити да се локалитет не налази на територији уже Србије и да због тога, можда, нема места постављању овога питања али, сам, такође, сигуран да нам универзалност наше науке даје право да заступамо интересе археолошких налазишта без територијалних и временских баријера. Систематско девастирање, потпуно физичко уништавање овог локалитета изванредно значајних културно-историјских и археолошких карактеристика врши се готово деценију а да ни једна од институција наше врсте (у првом реду Војвођанско и Српско археолошко друштво) нису дали свој суд о томе.

Утисак је да се ово уништавање малтене обавља под патронатом оних који би морали то по сваку цену да спрече или, бар, осуде.

Убеђен сам да мислим као и већина овде присутних да је изнета ситуација у најмању руку и најблаже речено забрињавајућа и да је крајње време да се нешто предузме како би се, ако ништа више, чуо негативни, осуђујући став наше сталешке организације. Ако ништа више, глас бунта, глас савести, глас неслагања мора да се јави из наших редова, против дешавања каква су поменута. У томе смислу предлажем да једна тема ове врсте буде садржај нашег идућег годишњег састанка.

Предлажем да у оквиру уводне теме одржимо симпозијум или бар „округли сто“ на коме би се указало на етичке проблеме и односе савременог друштва према археолошком наслеђу. И не само то. Морали би смо, такође, размотрити и однос археолога-професионалца према локалитетима, ископавањима, налазима, статусу археолога у друштву и томе слично. Верујем да се у томе правцу налазе бројне могућности исказивања сврхе и разлога постојања нашег Друштва.

*

На крају желим да у ваше и своје име захвалим свима онима који су допринели раду нашег Друштва. За финансијску и моралну помоћ у великој мери дугујемо захвалност Републичкој заједници науке и Републичкој заједници културе па им овога пута исказујемо захвалност. Са посебним задовољством желим да захвалим и домаћинима нашег овогодишњег скупа, VIII по реду. Најсрдачније захваљујем нашим колегама, радницима Народног музеја у Шапцу као и друштвено- политичким организацијама Шапца за добру организацију, гостопримство и срдачну атмосферу у којој се сви тако угодно осећамо.

26. 12. 1986.

UDK: 06.055.5 : 902-051(497.11)

■

ИЗВЕШТАЈ О НОВЧАНИМ СРЕДСТВИМА НА ЖИРО РАЧУНУ СРПСКОГ АРХЕОЛОШКОГ ДРУШТВА ЗА ПЕРИОД I — XI 1986. ГОДИНЕ

Мица РАДОВАНОВИЋ, Београд

Приходи	
1. Пренета средства из 1985. г.	148.605
2. Чланарина од чланова Друштва	180.100
3. Чланарина од Институција	140.000
4. Од продатих књига Гласник 1 и 2	88.000
5. Републичка заједница културе	400.000
6. Репуличка заједница науке СРС	378.000
	1.334.705
Расходи	
1. Штампа Гласника 2	878.555
2. Ауторски	73.562
3. Платни промет	2.201
4. Препор. и канц. материјал	5.240
5. Дневнице	13.002
6. По уговору	37.588
	1.010.148
Неутрошена средства	324.557

СТАТУТ
СРПСКОГ АРХЕОЛОШКОГ ДРУШТВА

Статут Српског археолошког друштва објављујемо са извесним закашњењем, тек сада, у трећој свесци Гласника. То је, пре свега последица дугог процеса његове овере не само првобитног текста већ и накнадно усвојених допуна, измена. Све допуне и измене су такође морале проћи кроз званичну, законом предвиђену процедуру. Из тога разлога дајемо пречишћени, интегрални текст Статута заједно са пратећим документима из којих се види када су и које измене усвојене и озакоњене.

Све је то разумљиво када се има на уму да је Статут нашег друштва материја подложна променама, изменама, допунама, усавршавањима свему ономе што карактерише и наше савремено друштво у коме живимо.

На основу члана 21. и 30. Закона о друштвеним организацијама и удружењима грађана („Службени гласник СР Србије" бр. 24/82), Скупштина Српског археолошког друштва на седници одржаној дана 7. маја 1984. године у Ваљеву прогласила је

I. ОПШТЕ ОДРЕДБЕ

Члан 1.

Српско археолошко друштво је друштвена организација заснована на самоуправним основама у које се удружују радни људи и грађани ради остваривања заједничких циљева и задатака утврђених овим Статутом и законом.

Члан 2.

Назив друштвене организације је Српско археолошко друштво (у даљем тексту: Друштво).

Седиште друштва је у Београду, Кнез Михајлова 35/IV.

Друштво своју активност обавља на територији СР Србије.

Члан 3.

Друштво има својство правног лица, са правима, обавезама и одговорностима које произилазе из Устава, закона и овог Статута.

Друштво представља Председништво као колективни извршни орган, а заступа председник Председништва. У случају спречености председника, замењује га члан Председништва кога одреди Председништво.

Члан 4.

Друштво има свој печат осмоугаоног облика пречника 3,5 cm. У централном делу налазе се слова САД изнад којих је постављена дуга стилизована лигатура. По ободу је равномерно распоређен назив: Српско археолошко друштво.

Члан 5.

Друштво је основано 1883. године под именом Српско археолошко друштво. Обновљено је 1970. године и уписано у регистар удружења грађана који се води у Републичком секретаријату за унутрашње послове, под редним бројем 161.

II. ЦИЉЕВИ И ЗАДАЦИ ДРУШТВА

Члан 6.

Друштво подстиче и координира активности својих чланова на остваривању заједничких циљева и задатака, у складу са Уставом, Законом о друштвеним организацијама и удружењима грађана и другим законским прописима.

У остваривању циљева и задатака из става 1. овог члана Друштво нарочито ради на:

— организовању стручно-друштвене делатности археолога са територије СР Србије,

— заступању интереса археолога и археологије СР Србије,

— повезивању и организовању археолошке делатности у СР Србији, у складу са законом и актима појединих институција,

— брине се о стручном усавршавању својих чланова,

— брине о популарисању археологије преко средстава јавног информисања, предавања и повезивања са просветним и другим друштвеним организацијама,

У том циљу:

— на скупштанама и састанцима расправља организациона питања друштвене делатности и доноси закључке, препоруке,

— објављује записнике са седница и извештаје својих органа у постојећим стручним и информативним листовима,

— одржава везу, сарађује и измењује искуства са археолошким друштвима у другим републикама и покрајинама и учествује у активности Савеза археолошких друштава Југославије,

— на повременим јавним саветовањима и симпозијумима расправља и прати развој музеологије и заштите споменика и организује анкете о појединим важним питањима, те на тој основи изграђује сугестије с циљем да убрза и побољша делатност тих струка,

— на научним јавним саветовањима и симпозијумима расправља о појединим научним питањима из археологије на које може позвати у активно учешће и стручњаке који нису чланови Друштва,

— припрема састанке уз сарадњу других одговарајућих установа и друштвених организација на којима претреса питања о организацији научног рада на подручју археологије у СР Србији и даје предлоге и сугестије за извођење појединих истраживачких задатака,

— организује стручно разгледање важних археолошких локалитета или стручне екскурзије за разгледање археолошких споменика,

— брине се за напредак проучавања теоретских, методолошких и организационих питања с подручја археологије,

— организује стручна предавања и публикације у стручној, популарној штампи, итд.

— издаје стручне и популарне публикације,

— предлаже изложбе, заједничке стручне акције, пружа помоћ при стручном раду,

— издаје ГЛАСНИК као орган Српског археолошког друштва.

Члан 7.

Ради остваривања заједничких потреба и интереса Друштво доноси програме и планове рада и подстиче и помаже стваралаштво.

Планови се усклађују са плановима друштвено-политичких заједница и организација када је у питању општи друштвени интерес.

III. ОДНОСИ И САРАДЊА ДРУШТВА СА ДРУГИМ ОРГАНИЗАЦИЈАМА И ЗАЈЕДНИЦАМА

Члан 8.

Друштво у процесу јачања непосредне социјалистичке демократије треба да израста у нераздвојни део система социјалистичког самоуправљања и да кроз остваривање сарадње и координације са друштвено-политичким организацијама и друштвеним организацијама доприноси остваривању својих циљева и задатака.

Члан 9.

Друштво је конститутивни део ССРН Србије, као фронта радних људи и грађана и свих организованих социјалистичких снага друштва у коме се најнепосредније остварује идејно-политичко и акционо јединство свих организованих социјалистичких снага друштва са Савезом комуниста на челу и истовремено обједињују сви демократски и самоуправно изражени и опредељени интереси радних људи и грађана кроз друштвено-политичке и друштвене организације и удружења грађана и друге облике организованог деловања.

Ово се обезбеђује кроз укључивање у рад активности и облика деловања одговарајуће организације ССРН.

Члан 10.

Имајући у виду друштвену и политичку улогу ССРН у политичком систему, Друштво као његов конститутивни део има обавезу и одговорност да непосредно доприноси његовом изграђивању и функционисању.

Друштво је самостално и одговорно за остваривање заједничких договорених ставова у оквиру ССРН где се организовано идентификују и усклађују појединачни, заједнички и општи интереси.

Члан 11.

Друштво у оквиру ССРН договара, утврђује, усклађује и координира активност и питања од општег друштвеног интереса са осталим субјективним снагама друштва.

Кроз принципе непосредне сарадње са друштвеним организацијама и удружењима грађана на питањима од заједничког интереса, а посебно повезивањем у оквиру конференција делегата у циљу остваривања функције делегације за избор делегата у РК ССРН Србије, као и ради координирања, усклађивања и организовања различитих акција и активности од заједничког интереса.

Члан 12.

Друштво остварује сарадњу са стручним и научним организацијама у циљу што успешнијег и потпунијег остваривања постављених циљева и задатака.

Члан 13.

Друштво може позвати на седнице Скупштине и њених органа представнике друштвено-политичких, друштвених и стручних организација и СИЗ-ова са којима је успостављена сарадња ради учествовања и разматрања питања од обостраног интереса.

Члан 14.

Друштво са археолошким друштвима осталих република и покрајина конституише Савез археолошких друштава Југославије.

Члан 15.

Друштво може бити члан сродне међународне организације или удружења грађана ако се то не противи интересима СФРЈ и у складу је са Договором о координацији међународне сарадње друштвених организација и удружења грађана у СР Србији.

IV. ЧЛАНСТВО У ДРУШТВУ

Члан 16.

Чланови Друштва могу бити редовни, почасни и ванредни.

Члан 17.

Редован члан може бити сваки грађанин СФРЈ који има одговарајућу факултетску спрему и онај који се активно бави археолошким истраживачким радом.

Редовни чланови Друштва могу бити и институције које се у свом програму делатности баве пословима из области археологије.

Члан 18.

Почасни члан друштва може бити угледни научни радник који је изузетно помогао развој археолошке науке.

Члан 19.

Ванредни члан Друштва може постати сваки грађанин СФРЈ који жели да помаже археолошку науку.

Члан 20.

Страни држављани могу бити чланови Друштва под условима предвиђеним овим Статутом, уколико није у супротности са интересима СФРЈ.

Члан 21.

Одлуку о пријему у чланство доноси Скупштина Друштва на предлог Председништва Скупштине.

Члан 22.

Сви чланови Друштва имају једнака права која се не могу ограничавати изузев ако је то законом предвиђено.

Члан 23.

Права, дужности и обавезе чланова су:

— да бира и да буде биран у органе и друга тела Друштва,
— да буде информисан о раду Друштва,
— да буде информисан о материјално-финансијском пословању Друштва,
— да даје предлоге, мишљења и примедбе на рад органа и других тела и да о заузетом ставу буде обавештен,
— да учествује у извршавању задатака из члана 6. овог Статута,
— да учествује у спровођењу друштвене самозаштите,
— да уредно плаћа чланарину.

Члан 24.

Чланови Друштва имају право на:

— „Информатор“ Савеза археолошких друштава Југославије,
— учешће на стручним предавањима и екскурзијама,
— 50% попуста при куповини издања Друштва и издања Савеза археолошких друштава Југославије,
— препоруке за стручно усавршавање,
— Гласник Српског археолошког друштва.

Члан 25.

Чланство у Друштву престаје:

— самовољним иступањем,
— искључењем по одлуци Скупштине на предлог посебне комисије у случају када се члан Друштва морално или материјално огреши према друштвеној заједници или Друштву,
— смрћу.

V. ЈАВНОСТ РАДА

Члан 26.

Рад Друштва је јаван. У том циљу Друштво је дужно да предузима потребне мере како би обезбедило јавност свога рада. Чланови Друштва треба да буду стално информисани о раду, проблемима, одлукама и другим актима и коришћењу средстава.

У сврху информисања Друштво може да користи средства јавног информисања, своја гласила, извештаје и сл. или може издавати које од гласила: информатор, билтен . . .

Члан 27.

У Друштву се организују и спроводе јавне дискусије о нацртима и предлозима општих аката. Поред Статута то су Правилник о раду самоуправне контроле, Правилник о раду ОНО и ДСЗ и др.

Члан 28.

Сматрају се тајном и не могу се саопштавати и објављивати подаци од значаја за народну одбрану и безбедност и подаци чија је тајна загарантована законом.

Члан 29.

Органи Друштва дужни су да размотре иницијативу, предлоге и примедбе које покрећу чланови, одн. друштвено-политичке организације и друга заинтересована лица.

Орган који је разматрао предложену иницијативу, предлоге и примедбе из става 1. овог члана дужан је да предлагаче обавести о заузетом ставу.

Члан 30.

Самоуправљање у Друштву остварује се у складу са начелима и одредбама устава, закона и Статута. Друштво стално обезбеђује услове за остваривање социјалистичког самоуправљања, а посебно за развој делегатског система и услова за остваривање права, обавеза и одговорности својих чланова.

Члан 31.

Организација и начин рада, као и састав колективних органа самоуправљања одређују се тако да обезбеђују колективни рад, одлучивање, одговорност и равноправност чланова и органа у остваривању њихових права, дужности и одговорности.

VI. САМОУПРАВЉАЊЕ И ОРГАНИ

Члан 32.

Органи Друштва су:

— Скупштина,
— Председништво Скупштине,
— Одбор за самоуправну контролу,
— Мировно веће,
— Делегација Друштва.

Члан 33.

Скупштина је највиши самоуправни орган Друштва и сачињавају је сви чланови Друштва.

Скупштина се одржава према програму рада и потреби а најмање једанпут годишње.

Изборна Скупштина одржава се сваке четврте године.

Члан 34.

Редовну и ванредну Скупштину Друштва сазива Председник Председништва на предлог:
— Председништва,
— Одбора самоуправне контроле,
— Одбора, одн. Комисије за ДСЗ и ОНО.

Уколико овлашћено лице за сазивање Скупштине не сазове Скупштину у року предвиђеном Статутом, сазваће је предлагачи по устаљеном поступку.

Скупштина се заказује најмање 14. дана унапред. Уз позив за Скупштину члановима Друштва обавезно се доставља дневни ред и материјал о коме ће се решавати на Скупштини.

Члан 35.

Скупштина врши следеће послове:
— проглашава Статут, одн. одлуку о измени и допуни Статута,
— бира органе Друштва,
— разматра и усваја извештаје органа,
— доноси програм рада,
— усваја финансијски план и завршни рачун,
— закључује друштвене договоре и самоуправне споразуме,
— одлучује о молбама, приговорима и жалбама,
— доноси одлуку о престанку рада,
— одлучује о удруживању (у савез или сродну организацију),
— врши избор делегата у представничка тела, органе и организације када је то предвиђено прописом,
— доноси пословник о раду,
— доноси нормативна акта потребна за рад,
— доноси одлуке о пријему и искључивању из чланства,
— даје разрешницу органима Друштва,
— одређује висину чланарине,
— утврђује организацију стручног рада,
— предлаже чланове Друштва истакнуте научне и јавне раднике у области културе и стручњаке за Седмојулску награду, Октобарску награду града Београда и друге награде у СР Србији, СФРЈ и за чланове Српске академије наука и уметности,
— даје аутентично тумачење Статута Друштва,
— одлучује о којим ће се питањима чланови лично изјашњавати и начин тог изјашњавања, и
— врши и друге послове у вези са радом Друштва.

Члан 36.

Скупштина пуноважно одлучује када је на седници присутно више од половине чланова.

Одлуке се доносе већином гласова присутних чланова.

Гласање на седници је јавно, уколико Скупштина не одлучује другачије.

Члан 37.

Уколико у заказано време није присутан потребан број чланова, почетак рада Скупштине одлаже се за пола часа. Ако и после истека тога времена нема довољно чланова, Скупштина се одлаже и заказује нова у року од 15 дана.

Члан 38.

За вршење одређених послова Скупштина може да образује радна тела, комисије, савете и сл.

Одлуком о формирању тела из претходног става утврђују се задаци, начин рада и друга питања у вези избора и рада ових тела.

VII. ОРГАНИ СКУПШТИНЕ

Члан 39.

Органи Скупштине су:
— Председништво,
— Одбор за самоуправну контролу,
— Одбор за спровођење ОНО и ДСЗ,
— Мировно веће,
— Делегација.

1. *Председништво Скупштине*

Члан 40.

Председништво је колективни извршни орган Скупштине који између два сазива руководи радом Друштва, и одлучује о свим питањима из своје надлежности у складу са Статутом и законом.

Члан 41.

Председништво има десет чланова које бира Скупштина из својих редова, тајним гласањем, с тим да се сваке четврте године мења најмање 1/3 чланова. На првој седници, Председништво Скупштине бира Председника, секретара и благајника.

Мандат Председника Председништва траје две године.

Мандат Председника Председништва може се продужити за још један мандатни период у трајању мандата Председништва.

Члан 42.

Председништво врши следеће послове:
— стара се о спровођењу одлука, закључака и препорука Скупштине,
— даје иницијативу за измену и допуну Статута и других аката које доноси и проглашава Скупштина,
— даје предлоге за унапређење рада,
— припрема предлоге планова рада,
— даје предлоге за пријем чланова Друштва,
— сарађује и одржава контакте са друштвено-политичким организацијама и другим стручним организацијама,
— управља имовином Друштва,
— утврђује и спроводи програм припреме ОНО и ДСЗ,
— одређује која се документа и подаци сматрају службеном и другом тајном,
— решава и о другим питањима.

Члан 43.

Седнице председништва сазива председник, а у случају спречености члан Председништва кога одреди Председништво, који уједно руководи и председава седницом Председништва.

Седнице се одржавају према програму рада или потреби а најмање четири пута годишње.

Председништво пуноважно одлучује ако на седници присуствује више од половине чланова Председништва.

Одлуке се доносе већином гласова укупног броја чланова Председништва.

2. *Одбор за самоуправну контролу*

Члан 44.

У циљу вршења самоуправне контроле над радом органа самоуправљања и других органа и контролу материјално-финансијског пословања образује се Одбор за самоуправну контролу.

Одбор има три члана које бира Скупштина друштва.

Председника Одбора бира Одбор из редова својих чланова са мандатом од две године, уз могућност избора на још један мандатни период од 2 године. Председник сазива седнице Одбора и руководи радом седнице.

Одбор заузима ставове и доноси закључке већином гласова присутних чланова.

Члан 45.

Одбор за самоуправну контролу разматра и контролише:

— примену одредаба овог Статута, и других аката,
— извршавање права и обавеза свих чланова Друштва,
— материјално-финансијско пословање, као и исправност коришћења средстава,
— остваривање одлука и закључака,
— врши и друге послове које му се ставе у надлежност.

Члан 46.

Одбор има право и дужност да о уоченим појавама и својим ставовима обавештава чланство.

Одбор ради извршавања својих задатака има право да затражи на увид документацију и друге податке ради утврђивања чињеничног стања.

3. *Одбор за спровођење ОНО и ДСЗ*

Члан 47.

Одбор за ОНО и ДСЗ остварује функције и задатке из области народне одбране и друштвене самозаштите, ближе уређује свој делокруг рада посебно дужности и одговорности председника и секретара председништва Скупштине у вези припрема за општенародну одбрану и остваривање друштвене самозаштите.

Одбор за ОНО и ДСЗ је орган Скупштине који ради између два заседања. Бира их Скупштина којој за свој рад непосредно одговарају.

Одбор има три члана чији мандат траје четири године. Мандат председника одбора траје 2. године уз могућност узастопног избора за још један мандат.

Члан 48.

Одбор за ОНО и ДСЗ дужан је да спроводи задатке из области општенародне одбране и друштвене самозаштите а нарочито да се стара о:

— заштити самоуправљања и самоуправних права чланова,
— заштити друштвене имовине,
— заштити социјалистичког самоуправног система,
— заштити пословања и рада Друштва,
— предузима и друге мере у циљу спречавања злоупотреба чланова Друштва и других штетних појава.

Одбор је дужан да о свим повредама које утврди обавести Председништво Скупштину а по потреби и надлежне друштвене органе.

4. *Мировно веће*

Члан 49.

Мировно веће бира Скупштина. Састоји се од три члана са мандатом од четири године. Веће између себе бира Председника са мандатом од 2. године уз могућност избора на још један мандатни период од две године. Председник сазива седнице Мировног већа и руководи радом седнице. Основни задатак Мировног већа је у решавању етичких и професионалних спорова између чланова Друштва. Веће доноси своје одлуке већином гласова укупног броја чланова.

5. *Делегација*

Члан 50.

У циљу остваривања својих права Скупштина Друштва из својих редова бира Делегацију од 10. чланова која заступа интересе Друштва како у Савезу археолошких друштава тако и у другим сродним организацијама. Мандат Делегације траје четири године.

VIII. ОБАВЉАЊЕ СТРУЧНО-АДМИНИСТРАТИВНИХ ПОСЛОВА

Члан 51.

Обављање појединих стручно-административних послова за потребе Друштва — Председник или секретар Председништва може да повери појединим радницима на основу закљученог писменог уговора и о томе обавести Председништво.

IX. СРЕДСТВА ДРУШТВА

Члан 52.

За остваривање циљева и задатака Друштва подразумевају се потребна материјално-финансијска средства. Друштво остварује средства за свој рад из:

— сопствених прихода
— дотација
— завештања и поклона
— средстава везаних уговором.

Сопствени приходи се остварују од чланарине и делатности Друштва. За поједине стручне акције Друштво добија наменска средства.

Члан 53.

Финансијски план и завршни рачун доноси Скупштина сваке календарске године.

Финансијско пословање и коришћење средстава врши се у складу са важећим прописима.

За закониту употребу средстава по финансијском плану одговоран је Председник Председништва, као наредбодавац.

X. ИЗМЕНЕ И ДОПУНЕ СТАТУТА

Члан 54.

Иницијативу за измену и допуну Статута могу дати:

— Самоуправни органи Друштва,
— друштвено-политичке организације,
— чланови као појединци.

Иницијатива за измену и допуну доставља се Председништву. Ако Председништво прихвати иницијативу, покреће поступак за промену Статута, а ако нађе да не постоје разлози за то — одбациће иницијативу и о томе обавестити покретача.

Члан 55.

Нацрт промене Статута Председништво доставља на претходну расправу. Након датих предлога и мишљења Председништво сачињава предлог измена и допуна Статута који се затим усваја. Одлуку о промени Статута чланови доносе личним изјашњавањем на Скупштини о чему се сачињава записник.

XI. ПРЕСТАНАК РАДА ДРУШТВА

Члан 56.

Уколико би делатност Друштва у оквиру овог Статута постала у тој мери измењена да Друштво не врши задатке због којих је основано — Скупштина доноси одлуку о престанку рада Друштва.

Друштво може престати са радом и припајањем некој сродној организацији.

Члан 57.

Скупштину на којој се доноси одлука о престанку рада Друштва сазива Председништво најмање два месеца пре одређеног датума. Уз позив за Скупштину Председништво доставља члановима и образложење због чега се предлаже престанак рада Друштва.

XII. ПРЕЛАЗНЕ И ЗАВРШНЕ ОДРЕДБЕ

Члан 58.

Статут ступа на снагу даном доношења а примењиваће се од дана овере код надлежног органа.

Члан 59.

Статут је усвојен личним изјашњавањем чланова Друштва и проглашен на седници Скупштине одржане дана 7. маја 1984. године у Ваљеву.

ПРЕДСЕДНИК ПРЕДСЕДНИШТВА
СКУПШТИНЕ
Димитрије МАДАС с.р.

О ОБРАДИ И ИСТРАЖИВАЊУ ГРНЧАРИЈЕ

Борђе ЈАНКОВИЋ, Филозофски факултет, Београд

Грнчарија је често једини покретни археолошки налаз, и као таквој неопходно је посветити јој највећу пажњу. Вредност података које пружа зависи од обима истраживања, врсте налазишта, услова налаза и наравно, самог истраживача. У наредним редовима учињен је покушај да се одреди неопходна обрада (документовање) грнчарије у зависности од налазишта и услова налаза приликом ископавања.

Зависно од доба, облици посуђа имају различит значај за изучавање. Лонац је најзначајнији за испитивање, као основна посуда, у којој се кува храна, која је најчешћа, без које се не може, и која се прави на најразноврсније начине. Већ зделе спадају у стону грнчарију, значи у облик који се примењује, користи, пре свега на столу, те је зато и лепше израде и предмет вишег стандарда. Крчаг и њему сличне посуде затвореног облика имају ограничену употребу — праве се од чисте глине (као и неке зделе и сви тањири), боље су печени (да би зидови били мање пропустљиви за течност), чешће се украшавају, глеђошу, јер спадају у стону грнчарију. Следи да је за њихову израду потребно веће знање, а за употребу виши стандард, да се чешће набављају са стране, из већих радионица, да се дуже могу очувати јер нису изложени грејању као лонци или неке друге посуде. Пећњаци и остале посуде за уграђивање нису чест налаз, односно подразумевају вишу културу становања или указују на монументалне грађевине (цркве, палате и сл.). Посебну пажњу треба обратити посуђу изузетне намене, као што су светиљке, кадионице, голубарници и сл.

Технолошко истраживање грнчарије може пружити занимљиве податке, али који за сада не могу имати већи значај за археолошко-историјска истраживања. Зато о томе неће бити речи у наредним редовима (глеђ и порекло минерала, извори глине, итд.)

Циљ ископавања

Циљеви археолошког ископавања и истраживања, морају бити што тачније датовање налазишта и покретних налаза, одређивање материјалне и духовне културе, привредних и друштвених односа, те реконструкција историјских збивања. Треба увек имати на уму да је археологија помоћна историјска наука, те да њена достигнућа морају бити примењена у писању историје. Задовољавање приликом објављивања ископавања да-

вањем података о изгледу налазишта и налаза, датовањем и културним опредељењем, данас је превазиђено и недовољно. Савремена археолошка наука располаже далеко богатијим подацима и методама рада и треба је што пре довести до науке која се заснива на проверљивим чињеницама.

Околности налаза грнчарије

Покретни налази, значи пре свега грнчарија, могу бити откривени у затвореној целини, и само тада могу послужити изучавању свих циљева истраживања. Уколико потичу из културног слоја (насталог таложењем на отвореним просторима ван јама, грађевина, укопа и гробова), из слоја насипања (земљана утврђења и сл.), слоја насталог спирањем или у репрезентативним грађевинама, покретни налази дају једино податке о датовању и етничкој припадности, на основу аналогија. Затворене целине могу бити различите, као и њихова вредност. Уколико нису оштећене, то су оставе, гробови, куће (у којима се могу раздвојити целине са пода чврстог и земљаног, из зидова трајних или склоних пропадању, из слоја затрпавања, и кућне целине — група предмета из времена наглог прекида живота у кући, затварања целине), трапови, отпадне јаме (различите јаме и укопи могу имати више слојева — из времена настанка — употребе, напуштања, затрпавања), различите пећи (треба раздвојити налазе из арматуре пећи односно њених зидова и из њене унутрашњости).

Затворене целине настају увек нагло, у једном тренутку, али њихов садржај може бити стицан или прикупљан дуже време. Настају приликом сахрањивања, изградње, рушења, одбацивањем, склањањем. Исказују се као група предмета потпуно заокружена условима налаза. Приликом истраживања гробова па и других целина, треба обратити пажњу на то да ли су пљачкани, оштећени накнадним укопавањем или деловањем животиња и корења биљака (није ретко да кртица, ровчица или нека друга животиња оштете гроб — униште кости и прилоге или их помере, те отуда једна наушница у гробу или прилози ван гробова, а исто важи и за друге целине). Приликом зидања у под од малтера или глине и земље, може доспети грнчарија случајно или намерно. То треба уочити и забележити приликом ископавања (те зато се мора скидати под), а посебну пажњу треба обратити закрпама, које се увек врше одозго, обично приручном грађом.

До рушења објекта долази случајно или намерно, и то треба одредити на терену уколико је могуће. Случајно рушење може бити изазвано пожаром, неким мањим сукобом, непогодом. Тада је датовање теже, јер обично о томе нема података у писаним изворима (мада увек треба тражити податке о земљотресима, сушама, зимама, глади, разбојницима и сл., којих има, али нису сходно објављени). Уколико је до рушења дошло намерно, најчешће је то у ратном сукобу, који се по правилу може повезати са историјским подацима, и на томе треба увек настојати већ при обради налаза. Тада добра из куће могу бити опљачкана или однета, те их не откривамо приликом ископавања (то могу бити само драгоценији предмети, нпр. од метала, или земљано посуђе са садржајем — храном) или су изгубљени и остављени у рушевинама. Власници куће

могу да се врате, да је обнове, да извуку све или неке драгоценије предмете из ње. Приликом неке изградње, било на напуштеном месту било на оном које траје, често се ваде старији зидови, донекле или из темеља. Уколико су извађени из темеља и нови зидови нису подигнути на истом месту, у рововима преосталим на месту извађених зидова остају налази који имају вредност за датовање једино ако су тамо доспели из слоја са кога је вршено вађење.

Оставе се углавном образују у случајевима ратне опасности, што је најзначајније за одређивање историјских збивања, али и због случајне опасности (разбојници) или других разлога (пут и сл., нагла смрт па се скривница не нађе, итд.), што је ређи случај.

Затворене целине настале одбацивањем су најмање поуздане за датовање, мада могу бити врло драгоцене. То су различите отпадне јаме, или слојеви затрпавања кућа и јама. Постепено затрпавање се одвија и на различитим међупросторима, а исто тако настаје и културни слој.

Вредност археолошких налаза у затвореним целинама је променљива — увек мора постојати сумња колико је поуздано тај налаз затворен. Другим речима, треба узети у обзир дејство корења и животиња, као и непредвидљивих чиниоца (чак и оно — „играла се деца"). Исто важи и за новац, коме се често придаје претерана веродостојност у датовању. На пример, новац друге половине IV столећа најчешће датује слој у коме је нађен у прву половину V столећа (време хунске најезде), а не у исто време, јер у првој половини V столећа нема довољно истовремено кованог новца од бронзе. Бронзани новац Манојла Комнина (1143—1180) чест је у употреби до средине XIII столећа, заправо његов новац је најчешћи чанкаст новац средином XIII столећа; после 1204. године ковање новца веома је опало на територији Византије, тешко доспева у наше крајеве, итд. Зато треба усмерити пажњу на то да ли су налази грнчарије уједначени, да ли одговарају производњи која се може датовати уско у оквирима употребне вредности односно трајања једне посуде (при томе не треба заборавити могућност присуства производа страних, околних, удаљених радионица). Уколико нису такви, тешко да је у питању затворен налаз, или да је као такав ископан.

Културни слој настао ван затворених целина, по правилу има незнатан значај за изучавање, због природе свог настајања. Наиме, то је слој који настаје таложењем на различитим међупросторима, по коме се хода у време живота налазишта, који садржи грнчарију и друге одбачене предмете из различитих доба живота насеља (па и изгубљени новац). То је слој који је често поремећен орањем, било у прошлости било у савремености. Такав културни слој значајан је приликом сондажних истраживања, када је мала откривена површина и мали број покретних налаза, те пружа податке о времену трајања налазишта, често једине.

Приликом обраде слојева и налаза у њима, треба имати на уму да ли је налазиште затворено или отворено — које није омеђено бедемом или обујмним зидом. Код затворених налазишта (углавном утврђења), пресудна је чињеница да је налазиште омеђено, те да се по правилу живи унутра и тамо се образује слој, док се на спољну страну баца ђубре (није искључена појава отпадних јама, колиба и сл. са спољних

страна бедема). Значи, налази са спољне стране не могу се раздвајати по слојевима, осим уколико се таложе унутар неког рова. Када се бедем обруши или сруши, слојеви из унутрашњости склизну напоље, нарочито спирањем низ падине, те често оно старије доће горе а млађе испод. Наравно, ван бедема се могу наћи лепи и боље очувани комади, пре свега грнчарија. Унутар зидина, слојеви се наслањају на њих, те је неопходно постављање ровова (сонди) управно на бедеме, добро снимање тако насталих управних профила и раздвајање слојева. На таквим местима наслојавање је најпоузданије и најједноставније; може га пореметити само нека јама, нестанак зида који држи слојеве или изградња новог зида. У затвореним налазиштима нису ретке појаве ни насипање, нивелисање земљом и малтером, чиме су старији слојеви затворени. Земља којом се насипа може бити културни слој, те да садржи налазе различите старости, можда чак са неког другог налазишта. Приликом истраживања отворених налазишта (углавном насеља), морамо се пре свега ослањати на водоравно раздвајање слојева, односно из различитих кућа, јама и сл.

Раздвајање грнчарије по целинама

Из напред изложеног следи да грнчарију приликом ископавања треба са једне стране раздвајати по слојевима, а са друге по затвореним целинама, као и по слојевима у затвореним целинама (уколико их има). Свака тако издвојена целина треба да садржи уједначену грнчарију, која одговара свом времену по облицима и врстама, заправо да представља временски и културно ограничену целину. Подразумева се да у некој таквој целини има довољно грнчарије да би се могли доносити закључци, а шта је довољно зависи од случаја до случаја. Неки примерци грнчарије могу својим особинама да одударају од остале у целини, што не мора значити да су накнадно упали у њу. Могу се разликовати јер су друге етничке или радионичке припадности — нпр. обична роба купљена на страни или коју је трговац донео; увоз раскошне робе, скупоцене; посуђе које је донео странац или досељеник, а који може бити војник, досељеник, пребег, пролазник, избеглица и слично. Упад грнчарије (и не само грнчарије, већ често новца) из другог слоја или целине, може се објаснити саставом тла, деловањем биљног и животињског света, воде, нагибом тла, пећином, итд.

Уколико на налазишту постоји више слојева или целина, може се добити још више података. Када је грнчарија уједначена и показује мале разлике по целинама, указује на постепен и миран развој налазишта и његових становника; до затварања слојева или целина долази због природне обнове, доградње или превазиђености намене неких простора. Уколико се истражује манастир, палата или друга грађевина са чврстим подовима и зидовима, такви слојеви и целине се врло тешко уочавају због уредног одржавања — чврст под се лако чисти, у такве просторије се не бацају отпаци. Уколико су међу целинама уочљиве значајније разлике у грнчарији, томе може бити узрок или значајан временски размак или промена становништва или промењени услови живота (обнова после тешког напада, појачан страни утицај).

Вредновање целина по постављеним циљевима ископавања и обрада грнчарије

Обрада грнчарије, она која ће се применити, зависи од вредности налаза, јер се неће поклонити иста пажња грнчарији из слоја и оној из кућне целине. Могу се применити следећи степени обраде:

А) Статистичка обрада са цртањем свих комада који носе особине (кућна и занатска производња гњетањем и на спором витлу), или без цртања — позивањем на већ одређене и нацртане врсте и подврсте (занатска или мануфактурна производња на брзом витлу).

Б) Само инвентарисање са цртањем сваког комада (налази из гробова, грнчарске пећи, оставе посуђа) — статистичка обрада има сврхе само код великог броја комада, а треба је применити приликом публиковања.

В) Само инвентарисање и цртање сваког комада који носи особине врсте и подврсте — сваке мање затворене целине (из пећи, пода и сл.); статистичка обрада нема сврхе ни код великог броја целина, јер је случајност сувише велики чинилац, а узорак мали.

Г) Само инвентарисање са цртањем особених комада из културног слоја који није затворен — треба нацртати комаде особене за различита заступљена доба, а пребројавање једва да има сврхе по добима (нпр. 12 комада XII—XIII столеће, 35 комада XIII—XVI столеће); када се таква грнчарија не познаје, треба једноставно нацртати све различите комаде.

Под инвентарисањем и цртањем се подразумева опис и цртеж са пресеком и изводљивом реконструкцијом. Статистичка обрада, као и инвентар, мора да садржи следеће податке за средњевековну грнчарију: облик посуде (лонац, здела, итд.), врсту и подврсту појединог облика (уколико је могуће), витло, састав глине, боју односно начин печења, украс, заступљени делови, остало.

Под статистиком се мора подразумевати цртање не само врсти и подврсти, већ свега значајног.

Поред опште познатог, треба подвући следеће: врсте појединих облика посуда (пре свега лонаца) најзначајније су за датовање, као и за остале циљеве истраживања. Начини израде (гњетање или витло) важни су за одређивање ступња привреде, друштва, етничку и радионичку припадност. Украс је значајан за етничку и радионичку припадност, а у неким епохама је веома значајан за датовање (VII—XIII) столеће, те му треба посветити одговарајућу пажњу. Састав глине може одредити само радничку и донекле етничку припадност. Боја посуде, по површини и у прелому, открива начин печења — у пећи или на отвореној ватри (уједначена или неуједначена боја), температуру печења, те на тај начин ступањ привредног развоја. Боја се може и накнадно променити, што знатно умањује вредност њеног одређивања. Поред осталог треба указати на значај печата (занатске радионице), графите (власник посуде), изобличеност (пожар односно пустошење налазишта у рату), крпљење (оскудица), друга намена (пршљенци рађени од уломака трбуха, дна лонаца — свећњаци и сл.), итд.

Ради прегледности, на прилогу су приказане врсте целина, са вредностима за поједине циљеве истраживања оцењеним од 0 до 3, из чега произилази који од наведених начина обраде треба применити.

Прилог

врсте целина	1	2	3	4	5	6	7	8	9	збир	обрада
остава	3	1	0	1	0	0	1	1	2	8	Б
гроб	2	2	1	2	1	2	0—2	2	1	13—15	Б
кућа: слој на чврстом поду	1	1	1	2	0	0	0	1	0	6	Г
слој на меком поду	2	2	1	2	1	0	1	1	1	11	А
из зидова са малтером	2	0	0	0	0	0	0	0	1	4	Г
из зидова са земљом	2	2	0	2	0	0	1	0	1	8	В
слој затрпавања	2	1	0	0	0—1	0—1	1	0	2	6—8	А
слој засипања	1	0	0	0	0	0	0	0	1	2	Г
кућна целина (инвентар)	3	2	2	2	2	1	2	1	2	17	А
отпадна јама	2	1	1	1	1	1	2	1	1	11	А
трап	2	2	1	1—2	1	0	2	0	0	9—10	А—Б
грнчарска пећ	3	2	2	1—2	2	0	2	0	2	14	Б—Г
друге пећи: зидови и подница	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	Г
унутрашњост	2	1	1	2	2	0	2	1	1	12	В
слој спирања, обрушавања и сл.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Г
слој насипања или нивелације	1—2	0	0	0	0	0	0	0	1	2—3	Г
слој у великим зградама	1—2	1	0	1	0—1	2	0	1	1*	7—9	Г

* када је згради промењена намена

Тумач: 1. временско опредељење; 2. етничка припадност; 3. радионичка припадност; 4. намена облика грнчарије; 5. реконструкција материјалне културе (грначрства); 6. реконструкција духовне културе (обичаји и сл.); 7. реконструкција привреде (производња, трговина, богатство, пољопривреда, развијеност, итд.); 8. реконструкција друштвених односа (уколико су већа истраживања, поређењем целина); 9. историјска збивања.

Оцене: 0 — не даје податке; 1 — може да дâ податке а не мора, за датовање врло широко даје податке; 2 — даје податке врло вероватно, за датовање може да дâ податке а не мора; 3 — ова оцена означава врло уско датовање.

Изучавање и обрада грнчарије

Поред обраде грнчарије инвентарисањем и статистиком, за изучавање је неопходна још нека теренска документација. Уколико целине нису приликом ископавања раздвојене и документоване, свака обрада је бесмислена, осим пуког инвентарисања особених уломака (овде степен обраде Г). Приликом ископавања целине се могу а и не морају уочити. Није редак случај да тек обрада грнчарије покаже да се ради о некој целини, или када се приликом ископавања дође до дна слоја, јаме, пода и сличног. Зато је приликом изучавања грнчарије неопходно коришћење

цртежа профила и основа. За отворена насеља (са укопаним кућама и јамама) и гробља, обично су довољни цртежи основа са нивелманом. Када се истражују налазишта затворене врсте, цртежи профила су пресудни. Због сталног живота на истом месту унутар затворених налазишта, слојеви су често поремећени различитим укопавањима. Зато нацртан профил у ископаном рову, а потом копање настављено уз претходни ров по тако одређеним слојевима и целинама, даје незаменљиве податке.

Приликом изучавања грнчарије, посебну пажњу треба посветити ободима, пре свега ободима грнчарије рађене на брзом витлу. Код грнчарије рађене на различитим споријим витлима или гњетањем, пажњу треба усмерити на украс. Особине из ова два случаја пружају највише могућности за што тачније раздвајање врсти, што и јесте први задатак обраде грнчарије. Тек на основу правилно раздвојених врсти посуђа, могу се даљим изучавањем остваривати постављени циљеви истраживања. Наравно, свака изузетна појава за дотично налазиште је посебно значајна. У том смислу и по било чему јединствен уломак трбуха може да открије значајне податке (нпр. словенски или германски уломак у рановизантијском утврђењу, глеђосан или на брзом витлу рађен уломак на словенском налазишту VI—X столећа, итд.).

У оквирима једне врсте, на пример лонаца, раздвајају се подврсте, код оних рађених на брзом витлу пре свега по ободима (споро витло — украс па тек и обод). Издвајање свих врсти и подврсти веома је важно, јер се тако одређују разлике, односно ко их и када прави. На пример, уколико у једној врсти постоји десет подврсти, сваком ко познаје рад грнчара на брзом витлу, јасно је да се ободи разликују или зато што су их правиле различите занатлије или зато што их је правио један грнчар у различито време. Решење овог питања отвара могућности за објашњавање налазишта по постављеним циљевима. На пример, у једној кући са земљаним подом, нађени су непосредно на поду од набоја и утиснути у њега, ситни уломци грнчарије, међу којима и дебљи ободи лонаца. Изнад њих, нађени су крупни делови лонаца танких зидова исте врсте, али друге подврсте, а који припадају времену затрпавања куће у пожару. На целом налазишту ових других има далеко више него првих. Произилази да је прва подврста из времена по подизању куће, а друга из времена њеног уништења, као и целог налазишта. Већ самим поређењем те две подврсте, као и других које се могу одредити између њих, може се приближно одредити време трајања куће (односно колико је дуго један лонац у употреби), а поређењем са осталим подацима прикупљеним приликом ископавања извести и врло поуздан закључак. Уколико је очигледно да су лонци различитих подврсти били истовремено у употреби, онда су у питању различите радионице или производи једне са мањом временском разликом — неколико година. Старији уломци у некој целини су мањи и истрвенији, а млађи већи, очуваног прелома, и њихови се делови спајају.

На почетку систематског ископавања, без обзира на површинске налазе, не зна се шта ће бити испод. Зато статистичку обраду треба започети тек када је углавном јасно који слојеви постоје. Врсте треба раздвајати за сваки слој посебно, односно за свако доба чија се грнчарија довољно разликује од остале. Та доба односно слојеве треба обележити описно (нпр. рим или I—III столеће, рановизантијско доба или V—VII столеће XI—XIII столеће, позни средњи век или XIII—XV

столеће, гвоздено доба, итд.), а не бројевима (што се може урадити приликом објављивања), јер се накнадно може појавити још неки слој.

Приликом започињања разврставања, чини се најједноставнијим цртати сваки различит обод, у размери 1 : 1, и њих раздвајати по врстама и подврстама унутар различитих облика посуда. Уколико се ради о посуђу рађеном гњетањем или на спором витлу, разврставање треба вршити по општем утиску, када је често најважнији украс. Треба одмах рачунати са природном грешком или тешкоћама до којих уобичајено долази — да обод зделе залута међу ободе лонаца, односно да се исти обод јавља у два доба. Ту грешку, када се уочи, треба забележити, али најчешће нема сврхе да се исправља на претходно уређеним статистичким листовима, већ треба наставити по старом. Приликом обраде за публиковање та грешка се исправља, а приликом рада на статистици такве ће се грешке стално појављивати — јер још увек мало знамо.

Разврставање дршки односно њихових пресека најчешће нема сврхе. Ком облику посуде припада дршка лакше је одредити по начину израде и по обрису, те је можда довољно задовољити се одређивањем ком облику посуде припада дршка. Дно посуде много говори о начину израде — да ли има траг конца којим је одвајана од витла, да ли се види отисак витла (даска, осовина и сл.), његов пречник, итд. Врста витла не може се увек поуздано одредити. Обод посуде рађене на неком убрзаном или споријем витлу може изгледати као да је рађен на брзом витлу, те треба бити опрезан — треба употребити „или" и знак питања.

Када се обрађују трбуси посуда, уколико су неукрашени, па и кад јесу, најбоље је обрађивати их скупно за све оне облике који се израђују на исти или сличан начин (нпр. трбуси лонаца, великих лонаца, крчага у IV—VI столећу, или доњи део лонаца, зделе и крчага, или раме крчага и лонца, итд,), а не да се наведу као делови лонаца (што су најчешће), а заправо међу њима има и делова зделе. Треба увек издвајат оне који очигледно нису лонци и сличне посуде, што је често врло лако за затворене посуде (крчази — бокали), које се разликују бољом израдом. То је лако и за питосе који су дебљи, а пре свега већег пречника (ако се нема искуства, све треба гледати уз лист хартије са нацртаним пречницима и уз лењир или троугао!), као и за амфоре које су увек особене израде. Код амфора нема сврхе наводити сваки пут начин израде, већ само врсту и подврсту (обод, украс, дно, дршка), величину уколико је могуће (пречник) и посебне појаве (нагорелост, графити и сл.), јер се остало подразумева и наведено је у опису врсте и подврсте — витло је увек брзо, састав глине, боја и печење се понављају.

Онај који обрађује грнчарију треба увек да стекне неку општу слику о налазима које обрађује. Ако су налази уломака грнчарије крупни, ако се међусобно спајају, очито се ради о некој целини којој треба посветити сву пажњу и приликом обраде и на терену. Уколико се ради истовремено са ископавањем, треба онима који ископавају скренути пажњу на запажене те или друге појаве. Ако је обрнут случај, та грнчарија припада културном слоју малог значаја, тада треба обратити пажњу на особине важне за датовање, као и посебне случајеве (неки занимљив уломак из било ког разлога). Уколико су налази из каквог поремећеног слоја, ван целине, треба их скоро само пребројати (трбуси, дна дршке, итд.). Значи статистика треба да буде прилагодљива налазишту, а не крута и шаблонска.

Већ на почетку, онај који ће објавити грађу, треба да прати обраду грнчарије и да уочава све недостатке, да сагледа шта му је све потребно да оствари циљеве истраживања. Устезање код оних који се нису бавили грнчаријом или је довољно не познају, непотребно је, јер се изучавање своди на разумне закључке, као што су: 1. иструвени уломци — лежали су дуго на површини; 2. добри преломи — одмах су затрпани или су добре израде; 3. изобличена грнчарија — целина је страдала у пожару, а можда и цело налазиште; 4. нагарављена грчарија — обарисање или каљење које је извео грнчар (цела површина са танким „премазом"), изгорела храна приликом кувања (трагови дебље гарежи на ободу, врату и ниже, као да је цурело), пожар (гареж показује да приликом њеног настанка посуда у којој је нађена није стајала усправно); 5. добро очувани уломци грнчарије а чести, настали су у радионицама самог налазишта или из близине, а они ретки су из удаљене радионице; 6. подврсте заступљене малобројним и ситним уломцима су из времена мирног живота налазишта, а оне заступљене бројним и крупним комадима су из времена када је налазиште страдало или се у њему прекинуо живот; 7. целина са богатијим и разноврснијим посуђем за тај слој — богатији становник тог насеља; 8. посуђе коришћено за узиђивање указује на зграде посебне намене ту или у близини; 9. посуђе које одскаче од осталог својим особинама а није тако добре израде да би било увезено са великог растојања — присутни су странци, односно избеглице, најамници, досељеници и сл. (треба на основу сличности са другим налазиштима установити ко су и одакле су, као што на првом месту треба одредити која је грнчарија особина за то налазиште, где су границе тог културног круга и како се датује); 10. велики избор посуђа рађеног на брзом витлу указује на развијену културу (рана Византија, позни средњи век), или обрнуто; 11. један једини уломак словенског лонца рађеног гњетањем и нађен у рановизантијском утврђењу, поуздан је доказ да је ту боравио најмање један Словен; насупрот томе, уломци рановизантијске грнчарије рађене на брзом витлу и нађени у словенском насељу, нису доказ да су ту живели и Ромеји, већ указују на употребу бољих производа; 12. треба проверавати да ли има трагова садржине у посудама, отисака биља и сл.; итд., итд.

Приликом објављивања, пожељно је дати што више цртежа, грађе. Задовољавање објављивањем врсти са подврстама код различитих облика није довољно. Целине треба да буду претстављене обавезно својим инвентаром, односно цртежима свих комада који имају неке изражене особине а које се могу приказати цртежом (обрис посуде, обод, украс, па и начин израде видљив на прелому). Објављивање само цртежа врсти и подврсти није довољно, због подложности грешкама — цртежи могу бити лоши, онај који обрађује грнчарију може бити недовољно обучен, онај који врши обраду и изучава грнчарију нема дар запажања и слично. То су све мањкавости рада у археологији, које су природне и подразумевају се, али их ипак исправним објављивањем треба свести на најмању могућу меру. Зато је важнији цртач развијеног дара запажања од оног који најбоље познаје грнчарију, јер се правилно разврставање не може потврдити без поузданог цртежа.

Примена статистичке обраде грнчарије

Као што је познато, код нас је усвојена обрада грнчарије на обрасцима А и В. Статистика и уопште савремен начин обраде грнчарије ретко је коришћен приликом објављивања, те је тешко ваљано проценити које су добре а које лоше особине усвојених образаца. У области средњевековне археологије једини рад са примењеном статистиком написала је Љ. Бјелајац, која се потрудила да прикаже цео поступак обраде грнчарије по код нас (Србија без покрајина) усвојеном начину, на примеру једног налазишта (рад је „замишљен као анализа средњевековног керамичког материјала са Дорћола и презентације примењене методологије обраде керамичког посуђа" — Средњевековна керамика са Дорћола, Годишњак града Београда XXV 1978 (1979), 133—144). Овај рад је најзгоднији да се размотри и начин обраде и објављивање грнчарије.

На почетку излагања, Љ. Бјелајац пише да се грнчарија обрађује по културним хоризонтима и логичним стратиграфским целинама. Овакав став се у начелу може прихватити, али чини ми се поузданијим да се грнчарија обрађује прво по кесама, односно онако како је раздвојена на терену, јер накнадно спајање крије опасност мешања налаза из различитих целина и слојева. Треба нагласити да примена статистичких метода има сврхе када се користи ради добијања података за крајње циљеве истраживања и публиковање — овакво попуњавање образаца служи смо припреми. На жалост, „статистика" код нас често служи да се одбаци „непотребна" грнчарија. Да је нека грнчарија непотребна, да је треба одбацити, може се установити тек на основу објављене грађе, којом се то доказује. Одбацивањем грнчарије без претходне поуздане обраде која се може проверити, изгубљени су многи драгоцени подаци без икакве друштвене контроле.

У наставку чланка грнчарија је описана редом од млађих ка старијим слојевима. Тако се наводи да у слоју раног XVI столећа има 90% крчага, а свега 10% лонаца; овакав однос тражи објашњење, јер је природно очекивати више лонаца, те ти подаци изазивају подозрење (недостаје и цртеж лонца!). Даље следе подаци о процентима те исте грнчарије раздвојене по изради (фактури — средње пречишћена и црвене боје печења, или сива боја печења, итд.), али није јасно чему то служи (што је најважније, недостају подаци о врсти витла). Затим се уз крчаге и лонце спомињу зделе, мада се оне не наводе напред у облицима посуда.

Слој XV столећа приказан је и на обрасцима — то је најважнији део чланка, на који ћу усмерити пажњу. По разврставању, грнчарија се тако раздвојена бележи на А обрасцима, односно на сваки образац се уписују заједно уломци од једне посуде или истих особина. Затим се, „где је то могуће, посебно у случајевима затворених стратиграфских целина, А картони синтетизују на В картону, који даје укупан број фрагмената у тој целини" — односно, на В обрасцу се обрађују само целине, што треба нагласити као исправно. Образац А садржи све битне рубрике за уписивање података, између којих су и они о витлу и печењу, као и о цртежу и фотографији, а којих нема на В обрасцима. Сматрам непотребним раздвајати сваку врсту, или уломке једне посуде или међусобно исте уломке, на посебне листове хартије — А обрасце. Требало би их све сместити на један лист, слично раду на неким праисторијским налазиштима, или на Гамзиграду и у Милешеви, где на један

лист стану подаци са 10—24 А обрасца, односно ти обрасци су скоро једнаки В обрасцу. Укидањем А обрасца и преношењем његових рубрика на образац В, приликом попуњавања би се штедели и време и хартија.

Постоји пет В образаца, који већ служе за изучавање прикупљених података. Обрађена грнчарија уписује се на образац В са рубрикама о датовању (чему рубрика за датовање на првом месту, када је датовање само један од крајњих циљева истраживања, када оно тек треба да произађе из особина грнчарије?), облицима и врстама, сачуваним уломцима (обод, трбух, дно), фактури, боји, обради површине и орнаменту. Поређењем са објављеним поузданим цртежима (Н. Степановић Т. II), лако се могу уочити грешке настале приликом попуњавања обрасца. Тако су за два различита лонца (II/14, II/3) и један пехар (XII/4) подједнако обележене површина и орнамент, иако је први украшен утиснутим линијама и валовницама, а два друга суда само ребрима односно жљебовима. Дакле, без обзира како је дошло до грешке, уколико располажемо само статистичким податком, па и цртежима типологије (што иначе недостаје у чланку), то није довољно као научна истина и документација — неопходни су цртежи свих налаза из затворене целине. На В обрасцу, као и на обрасцима В1—В4, недостаје најважнији податак — о витлу — који је важнији од боје печења, а без њега и подаци о саставу глине губе значај.

Чини се да образац В1, на који се уписују састав глине (фактура), боја и обрада површине свих уломака а без одређивања облика и врсте, нема много сврхе, судећи по објављеном примеру. Из таквих образаца се може добити, у крајњем случају, само општа слика — грнчарија XIII столећа је више црна, а у XV столећу је више сива. Шта више, таква слика углавном је погрешна, јер велики суд се по правилу ломи на више уломака, за разлику од мале посуде. Ту не помаже ни мерење тежине, осим уколико се она не рачуна у односу на просечну тежину појединих целих посуда. Другим речима, из наведеног примера у чланку, 101 уломак са особинама 26 — В/b може садржати делове од 20 посуда, као и 262 уломка особина 29 — С/eh.

После обрасца В1 следи образац В2, на коме су раздвојене врсте по особинама израде и украса и који је користан, а оба обрасца се графички приказују на В3 (сви су без података о витлу). Овај последњи нема сврхе без тумачења, јер заправо представља резултат статистике, из кога би требало да произађе циљ истраживања — зашто су управо такви односи међу појединим облицима и врстама са подврстама. Такво тумачење је неопходно да би се схватило да ли је овај начин вођења статистике користан или не. На последњи образац, В4, уписују се подаци о ближе неодредљивим уломцима; било би корисније да се те рубрике пребаце на В образац, да се на њему попуњују.

На крају, примењеној статистици и разврставању, поред примедби да нема података о витлу, да је претерано администрирана и да је подложна грешкама, може се упутити и замерка да недостаје потпуније разврставање, јер је поред издвајања врсти неопходно и издвајање подврсти (ако их нема, то треба објаснити). Уколико се овом чланку приступи и као раду у коме се објављује грнчарија са одређеног налазишта (уп. наслов), тада му недостаје и извесна документација. То су на првом месту докази о затвореним целинама, њихов опис, ако већ није

било услова да се објаве цртежи профила и основа. Ни подаци о покретним налазима нису довољно јасни, а испуштено је да се наведу аналогије и изврши рашчлањавање свих података који се могу добити из грнчарије.

У новије време објављен је и један занимљив рад из области античке археологије. То је извештај М. Гарашанина, М. Васића и Г. Марјановић-Вујовић са истраживања Понтеса, при којим се користи савремена статистичка методологија (Трајанов мост — Castrum Pontes, извештај о археолошким истраживањима у 1980. години, Бердапске свеске II, Београд 1984, 30—40). У овом чланку објављена је претходна (прелиминарна) типологија за Понтес. Рашчлањавање грнчарије извршено је по облицима, који су разматрани по културним слојевима и затвореним целинама. Грнчарија је датована аналогијама, а не по условима налаза. У чланку су објављени графикони и табеле, који су приказ, демонстрација примењеног метода обраде грнчарије. На графиконима је представљена заступљеност врсти и подврсти различитих облика у односу на слојеве, а на табелама је објављена типологија — цртежи свих врсти и подврсти са основним особинама (без података о витлу, калупу!), заступљеношћу по слојевима и датовањем по аналогијама. У тексту су ови подаци допуњени навођењем аналогија.

Ти прилози и тако одређена заступљеност грнчарије по слојевима, свакако су важни, али не толико за стратиграфију Понтеса, колико за изучавање појединих облика, врсти и подврсти грнчарије у целини — распрострањености, датовања, настанка, ширења, промена, броја радионица, итд. Значајна мана за такво изучавање је мали број уломака појединих врсти и подврсти, а који истовремено нису нађени у затвореним целинама (уп. збирну табелу, из које је то очигледно). Са друге стране, нисам уверен да би истраживач који се бави грнчаријом, могао задовољити само подацима који су објављени. Не само због недостатака цртежа, већ и зато што слојеви нису датовани сами по себи, што су то углавном обични културни слојеви настали спирањем и таложењем. Зато се чини да би било једноставније и корисније уз типологију дати цртеже грнчарије раздвојене по слојевима који се могу датовати, а најбоље цртеже грнчарије из затворених целина.

*

Највећи недостатак за изучавање грнчарије и археологије уопште, јесте помањкање стручних радова о проучавању грнчарије, а посебно радова са налазишта на којима се већ годинама примењује такав или сличан начин рада. Можда би било добро увести обичај да се са свих значајнијих налазишта после највише три године истраживања објави типологија. То би много помогло археолошком раду, убрзало би схватање и примену статистике, извело би је на прави пут. То би се могло чинити управо у овом часопису. Тако би се убрзало објављивање археолошке грађе уопште, наша археологија би се покренула са места на коме већ годинама тапка. Грнчарија се још увек користи више као илустрација, доказ да постоји то и то време, а не као прворазредна археолошка грађа без које археологији нема опстанка — избацимо ли грнчарију, ископавањем и археологијом скоро да се могу бавити струч-

њаци других струка, историчари уметности, архитекте, историчари, а то се и дешава. Особито је важно да се заустави одбацивање грнчарије која није на задовољавајући начин обрађена а потом и објављена.

14. 1. 1987. UDK: 902.01 : 738

ANALYSIS AND INVESTIGATIONS OF POTTERY

Pottery is regarded as one of the most important archaeological mobiliaries, and therefore efforts invested in its analysis should be proportional to the aim and volume of excavations. The thoroughnes of investigation of pottery should depend on the conditions in which it was found, so the optimal conclusions could be drawn. Statistical forms beeing used in Serbia are very complicated, susceptible to errors and lack the columnfor the potter's wheel. Another reason for methodology of pottery analyses is lagging behind is that the number of the results obtained using this method are not published.

ПРИЛОГ МЕТОДОЛОГИЈИ АНТРОПОЛОШКЕ ОБРАДЕ ГРОБОВА СА КРЕМАЦИЈОМ

Живко МИКИЋ, Филозофски факултет, Београд

Обичај људи да се после смрти спаљују, у Европи је врло распрострањен. После првих појава спаљивања покојника у праисторији, оно се у бронзаном добу толико практиковало да поједине културе бивају именоване начином оваквог сахрањивања. Почетак историјског периода не умањује његов значај, с тим што у касној антици хришћанство упућује на инхумацију. Отуда археологија има исту садржајну и методолошку обавезу како према комплетно очуваним скелетима тако и према коштаним остацима кремираних покојника, без обзира из ког праисторијског или историјског периода они потицали, да сачува за антрополошку обраду.

Задњих деценија методологија обраде антрополошких садржаја из гробова са кремацијом врло је узнапредовала, с тим што први комплетан антрополошки прилог срећемо у Пољској (Wrozek, 1928), затим у Немачкој, итд. У нашој средини, поред непостојања антрополошке традиције, може се само констатовати појава првих антрополошких радова о гробовима са кремацијом (нпр. Piontek J.—Tomazo-Ravnik T.—Štefančič M., 1975), с напоменом да се гробови са оваквим начином сахрањивања налазе у великом броју депоновани уз археолошки материјал у разним музејским установама, или пак после археолошких ископавања нису сачувани за антрополошку обраду. Циљ овога рада је, међутим — не да даје критичку оцену о третману антрополошких садржаја из гробова са спаљеним остацима покојника, него — насупрот, да укаже само на неке биоантрополошке елементе који после комплексне обраде могу послужити и археологу за исто тако комплекснију интерпретацију одређене некрополе. На првом месту то су подаци о дистрибуцији полова у оквирима једне некрополе, фреквенција смртности (тј. старости), ре-

конструкција самог чина спаљивања, итд. Посматрано у једном следу, то би биле следеће антрополошке категорије:

— утврђивање пола одраслих особа морфолошким методом,

— утврђивање старости млађе деце према расту млечних зуба,

— утврђивање старости старије деце према окоштавању епифиза,

— утврђивање старости одраслих особа према окоштавању лобањских шавова,

— утврђивање броја индивидуа у једном гробу (на основу степена робустицитета и карактеристичног броја појединих делова скелета),

— утврђивање присуства животињских костију (и да ли су гореле),

— утврђивање тежине кремираних остатака (са спецификацијом пола).

Када важност налаза захтева и када потребно време за обраду то дозвољава, антрополошка обрада се може и даље развијати. Тако нпр.

— утврђивање пола на основу метричких елемената,

— утврђивање старости деце према величини костију,

— утврђивање дужине живота (укупне и по половима),

— израчунавање величине популационе групе (тј. некрополе),

— утврђивање двојне сахране на основу тежине спаљених остатака,

— мерење пречника и обима очуваних дугих костију,

— утврђивање висине тела (специфицирано по половима),

— утврђивање епигенетских елемената (зависно од очуваности), итд.

Из овог обимног набрајања могућности и садржаја антрополошке обраде кремираних гробних садржаја, сасвим разумљиво и како је већ напоменуто, биће интерпретирани само поједини биоантрополошки елементи, али који су археологу свакако од примарне вредности, да би на крају прилога резултирао један упитник о гробовима са кремацијом.

*

Аутор прилога је током неколико задњих година прегледао антрополошке остатке спаљених покојника из близу 4 хиљаде гробова. Највећи део њих потиче из античких некропола Виминацијума, а неупоредиво мањи из латенске некрополе Дрмно/Костолац, и из хеленистичко-римске некрополе са острва Виса. Сумирајући овај врло обиман антрополошки материјал који се припрема за штампу, овај прилог је настао на основу стеченог искуства аутора и са намером да уз тумачење неких од побројаних антрополошких — а свакако и археолошких елемената — укаже на упоредни значај налаза остатака људских скелета и из гробова са кремацијом.

Без обзира у каквим су условима нађени, антрополошке садржаје из оваквих гробова требало би, или, у блоку донети у лабораторију, или, њихово чишћење вршити на самом налазишту уз присуство антрополога. Тиме би се обезбедио максимум података о начину спаљивања, евентуалном брзом хлађењу већ кремираних остатака, њиховој евентуалној селекцији, итд. Ако се уз то дода да је бар у неким случајевима потребно извршити и рентгенско снимање гробних садржаја, или пак начинити вертикални пресек, онда су поменути подаци свакако још потпунији и прецизнији. Међутим, већ подигнуте гробне садржаје са спаљеним остацима покојника, ако се транспортују до лабораторије или музејске уста-

нове, свакако треба припремити и за транспорт и за депоновање. Ако ће њихова антрополошка обрада убрзо уследити, не би их у том случају требало сушити. — Тада их је потребно обележити и сместити у поливинилске кесе и учврстити да се влажност акумулирана на самом налазишту током дугог лежања у земљи што спорије ослобађа. (Идеална ситуација би била ако би се те кесе и вакумирале). С друге стране, ако се сматра да антрополошка обрада неће тако брзо уследити, потребно је садржај ових гробова осушити и сместити у платнене кесе, како би се у случају недовољног и непотпуног сушења избегла појава буђи. То сушење би требало вршити постепено, али свакако избегавати директно излагање сунчевим зрацима (због разорног деловања услед нагле промене термичке средине).

С напоменом треба подвући да различит степен очуваности скелетних остатака из гробова се кремацијом не треба да изненади, јер може да варира како унутар једне некрополе, а између појединих налазишта и епоха посебно долази до изражаја. Тако нпр. ради илустрације ове појаве приложене су две сасвим опречне ситуације. — На слици 1 је ређи случај када лобања покојника није кремирана у истом односу као посткранијални скелет (налазиште Viminacium, некропола Више гро-

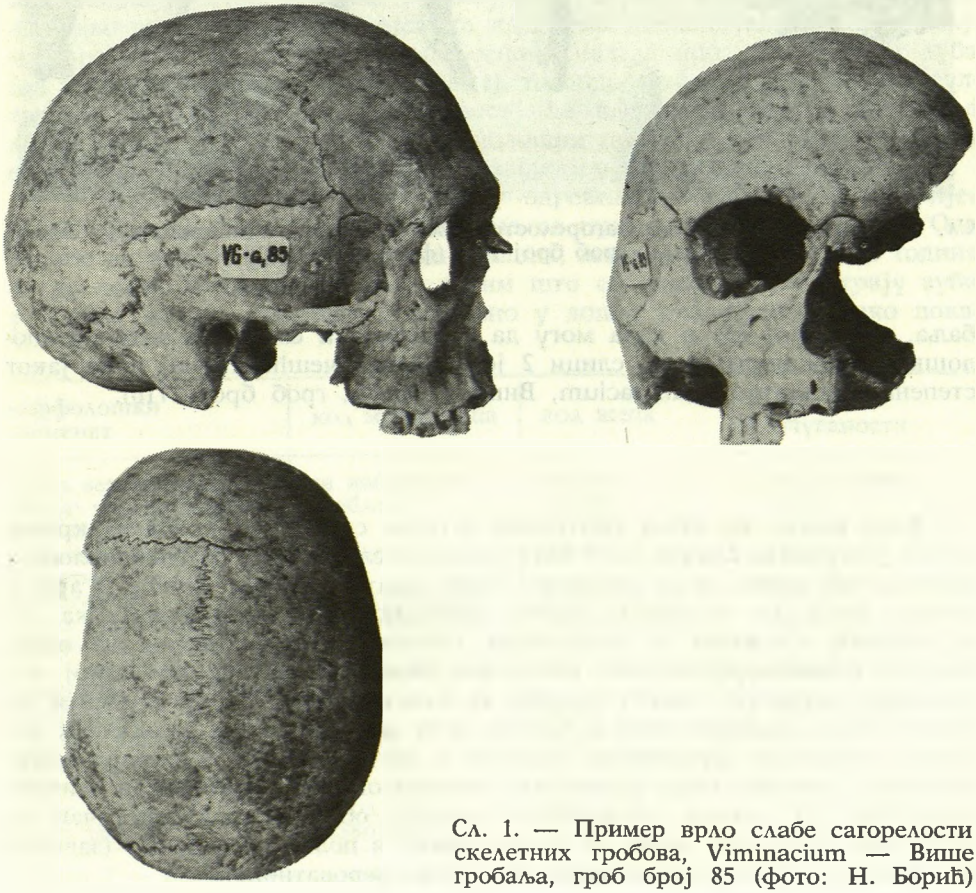

Сл. 1. — Пример врло слабе сагорелости скелетних гробова, Viminacium — Више гробаља, гроб број 85 (фото: Н. Борић)

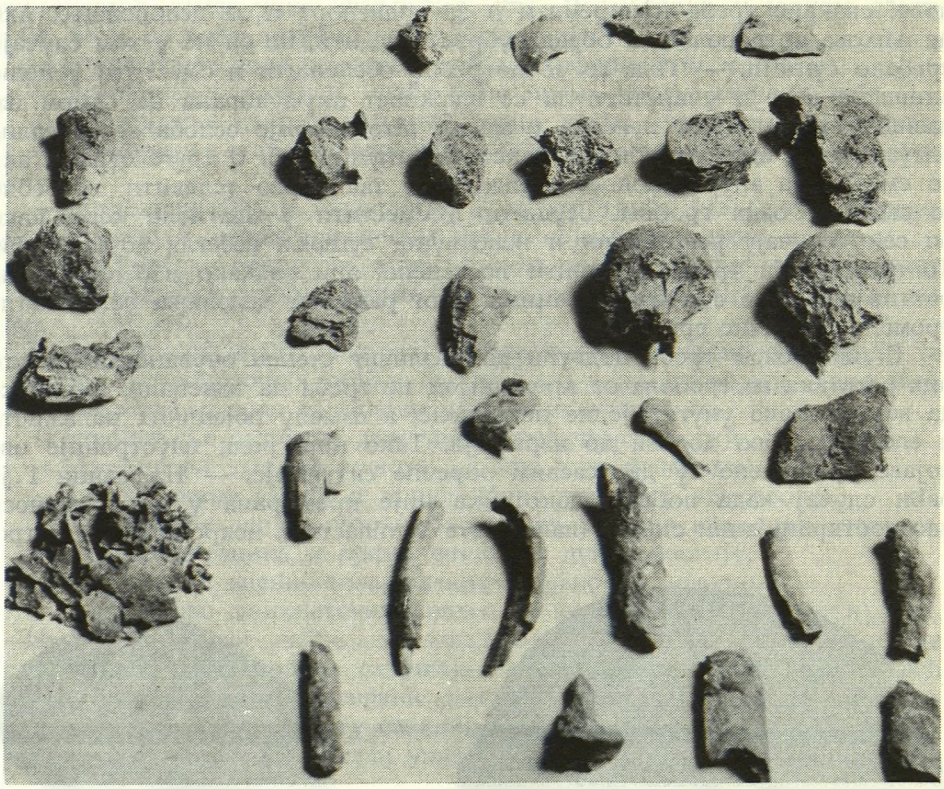

Сл. 2. Пример врло јаке сагорелости целог скелета, Viminacium — Више гробаља, гроб број 1176 (фото: Н. Борић)

баља, гроб број 85) и када могу да се добију и елементи антропотипо-лошке припадности, а на слици 2 је приказан чешћи случај врло јаког степена кремације (Viminacium, Више гробаља, гроб број 1716).

*

Када имамо на столу сортиране остатке скелета из гроба са кремацијом (ситуација слична оној коју показује слика број 2), антрополошка анализа већ може да се спроведе. Први задатак, а који намеће и археологија, јесте да се утврди полна припадност спаљеног покојника. За ту потребу служимо се приручном табелом 1. Како се из ње види, десетак полно-морфолошких елемената (лева колона) се по својој моделацији разликују између мушког и женског пола. То су елементи на фронталном, окципиталном и базном делу лобање, затим јагодичних костију, мандибуле, фрагмената карлице и дугих костију, али чију детерминацију свакако мора извршити антрополог. Када се утврди њихово присуство (тј. степен очуваности), утврди облик карактеристичан за један или други пол, може се констатовати и полна припадност (зависно од степена очуваности, са мање или више вероватноће).

У десној колони исте табеле је дат најчешћи степен очуваности ових елемената, а који се базирају на темељу досадашњег рада аутора на анализи гробова са кремацијом. Присуство ових елемената (тј. њихову учесталост) је потребно нотирати за сваки гроб, тако да ти подаци могу касније да се сумирају и искористе за реконструкцију начина спаљивања, селекцију појединих делова скелета/тела, и томе сл.

С обзиром да се од одређеног узраста и деца кремирају, поготово у античком периоду, потребно је користити и приручну табелу (број 2) за утврђивање старости деце (до око 12 година живота), када се у спаљеном гробу нађу остаци или цела горња или доња вилица са одговарајућим зубима. Табела 2 има 6 вертикалних колона, од којих лева обележава назив млечног зуба, а осталих 5 апроксинативни степен ерупције млечног зуба по годинама живота. Тако нпр. када у гробном садржају идентификујемо део било које вилице са првим млечним инцисивом (MI/1), треба потом да установимо о ком се степену ерупције конкретно ради. Ако је у питању нпр. почетак ресорпције (испадања), онда та појава одговара периоду између 5 и 6 година живота. У случају да су присутни и други зуби, поступак треба поновити за сваки зуб понаособ, добијене резултате сабрати и по принципу аритметичке средине поделити према броју нађених зуба. — Овај поступак је неопходан због индивидуалних разлика у расту зуба, а које могу да износе и годину-две дана. Зато, у случајевима када смо индивидуалну старост најмлађих особа одредили само на основу налаза нпр. само једног зуба (од укупно 20 млечних у обе вилице), то онда треба и записати у резултатима анализе. — Ова „педантност" ће касније бити потребна код демографског рачуна који је антрополошки пратилац сваке некрополе, а неопходан је и за археолошку интерпретацију одређене некрополе.

У случајевима кад је у питању одређивање старости до старијег дечјег узраста (subadultus) користимо се применом табеле број 3. Она такође на основу раста зуба, али сталних, захвата распон од 4—5 година па до после 30 година живота, с тим што се одвојено посматрају зуби у горњој вилици (maxila), а одвојено у доњој (mandibula). Како пока-

морфолошки елеменат	код мушкараца	код жена	степен очуваности
Arcus sepercilialis	са наборима	гладак	врло ретко
Margo supraorbitalis	заобљен	оштар	често
Protuberantia occipitalis externa	наглашена	равна	често
Processus mastoydeus	велик-рељефан	мали-гладак	често
Arcus zygomaticus	дебео-троугласт	танак-заобљен	често
Margo temporalis (Os zygomaticus)	са испупчењем	без испупчења	врло често
Capitulum mandibulae	велик	мали	врло често
Angulus mandibulae	избочен	гладак	ретко
Angulus pubis	испод 90°	преко 90°	ретко
Incisura ischiadica maior	испод 90°	преко 90°	врло ретко
Linea asperae	развијена	глатка	често

Табела 1 — Елементи за морфолошко утврђивање пола кремираних покојника

зуб (обе вилице)	круна развијена	израстао зуб	корен развијен	почетак ресорпције	изгубљен млечни зуб
MI/1	0,3	0,5—0,7	1,5—2,0	5—6	6— 7 год.
MI/2	0,4	0,7—0,8	1,5—2,0	5—6	7— 8
MC	0,8	1,3—1,7	2,5—3,0	6—7	10—12
MM/1	0,5	1,0—1,3	2,0—2,5	4—5	9—11
MM/2	0,9	1,7—2,3	3,0	4—5	10—12

Табела 2 — Степен ерупције и развоја млечних зуба као основа за утврђивање индивидуалне старости најмлађих особа

зује и сама табела, крајња лева и крајња десна вертикална колона одређују назив зуба (сталних је укупно 32 у обе вилице). Даље, у оквиру сваке вилице разликују се 3 развојна ступња (тј. положаја): круна развијена, пробој завршен, корен развијен). Када се изврши идентификација зуба и оријентише свака од вилица, поступак је једноставан; треба одредити ступањ развоја карактеристичног зуба, или пак групе зуба, а затим на табели очитати вредност која одговара затеченом стању у развоју. Тако нпр., ако смо наишли само на канин горње вилице са развијеним (разгранатим) кореном, старост је између 13 и 15 година (пратите табелу 3). Ако је присутан и симетрични канин из доње вилице, онда је вредност 12 до 14 година. Произилази, да би се у том случају индивидуална старост кретала између 12 и 15 година. Ако је пронађено више зуба са фрагментованим вилицама, или пак целе вилице, онда се поступак за сваки присутан зуб понавља, тако да ширина варијације свакако мора да буде ужа него у претходном случају, а самим тим и вредност већ помињаног демографског рачуна знатно прецизнија.

Услед излагања високој температури приликом самог чина кремације, људске кости се смањују. Експерименталним путем су установљени коефициенти тих смањења првенствено за дуге кости посткранијалног скелета, тако да су добијени морфолошки и метрички критеријуми за утврђивање индивидуалне старости и за случајеве када делови вилица са одговарајућим зубима нису сачувани. То би значило да се мерењем пречника појединих дугих костију (које су најчешће очуване) могу добити индикатори за утврђивање старости и овим методом до око 20 година живота (после ког узраста се завршава раст и развој људског тела/скелета). Конкретно — радиус, улна и фемур су ти елементи који својим морфолошким развојем показују и доба живота (тј. узраст), тако да су послужили као кључни орјентири једне антрополошке табеле. У нашем случају то је табела 4, која доноси метричке вредности морфолошког развоја у синхронизацији са старосним добом. Лева вертикална колона обухвата градацију индивидуалне старости, а остале 4 колоне карактеристичне вредности пречника поменутих дугих костију. Тако колона A обухвата димензије трансверзалног пречника врата радиуса, колона B вредности трансверзалног пречника код дисталне епифизне фуге радиуса, колона C вредности трансверзалног пречника код дисталне епифизне фуге улне, а колона D вредности трансверзалног пречника фемура.

Када антрополог идентификује све ове, или само неке од ових елемената, међу остацима скелета из гроба са спаљеним остацима

покојника, мора да изврши и њихово премеравање. Добијена вредност у mm за сваки скелетни део се упореди са одговарајућом колоном и mm вредношћу на табели 4, а затим очита старосно доба. Као и у претходним случајевима, потребно је евентуалне разлике настале као резултат индивидуалне варијабилности у развоју по принципу аритметичке средине израчунавати. Нпр. у колони А за први пречник радиуса измеримо 12.2 mm, за други пречник радиуса (В) измеримо 25.7 mm, за пречник улне (С) 14.4 mm, а за фемур (D) 23.8 mm. Значи, да би се тој индивидуи старост кретала између 14 и 16, тј. после аритметичког израчунавања, око 15 година живота. — Потребно је додати да до старости од око 20 година

горња вилица (maxila)				доња вилица (mandibula)			
зуб	круна развијена	пробој завршен	корен развијен	круна развијена	пробој завршен	корен развијен	зуб
I 1	4— 5 г.	7— 8	10 г.	4— 5	6— 7 г.	9 г.	I 1
I 2	4— 5	8— 9	11	4— 5	7— 8	10	I 2
C	6— 7	11—12	13—15	6— 7	10—11	12—14	C
PM 1	5— 6	10—11	12—13	5— 6	10—12	12—13	PM 1
PM 2	6— 7	10—12	12—14	5— 6	11—12	13—14	PM 2
M 1	2— 3	6— 7	9—10	2— 3	6— 7	9—10	M 1
M 2	7— 8	12—14	14—16	7— 8	12—14	14—15	M 2
M 3	12—16	17—30	18—32	12—16	17—30	18—32	M 3

Табела 3 — Степен ерупције и развоја сталних зуба као основа за утврђивање индивидуалне старости субадултих особа

старост	A	B	C	D
	трансверзални пречник врата радиуса	трансверзални пречник код дисталне епифизе футе радиуса	трансверзални пречник код дисталне епифизе футе улне	трансверзални пречник femura (на средини диафизе)
рођење	—	8,6 mm	5,5 mm	
0	—	10,9	7,4	—
1	6,6 mm	14,1	8,3	8,8 mm
2	7,4	15,6	8,9	11,3
3	8,1	16,7	9,4	12,9
4	8,7	17,6	9,9	14,5
5	9,2	18,8	10,3	15,9
6	9,7	19,6	10,7	17,2
7	10,1	20,2	11,2	18,4
8	10,5	20,9	11,7	19,4
9	10,8	21,5	12,1	20,3
10	11,0	22,0	12,7	21,1
11	11,3	22,6	13,2	21,9
12	11,5	23,2	13,7	22,7
13	11,7	23,8	14,1	23,3
14	11,9	24,6	14,4	23,8
15	12,1	25,2	14,7	24,3
16	12,2	25,7	14,9	24,8
17	12,4	26,1	15,1	25,3
18	12,5	26,6	15,3	25,7
19	12,6	—	—	26,1
20 година живота	12,7	—	—	26,4

Табела 4 — Пречници 4 дуге кости као морфолошка основа за утврђивање индивидуалне старости кремираних скелета

живота физичка антропологија нема поузданих елемената за раздвајање субадултих особа по половима на основу остатака скелета из гробова са спаљеним остацима покојника, мада-одређене индикације постоје.

Утврђивање индивидуалне старости одраслих особа, код којих је морфолошки развој скелета завршен, такође има своје методолошке критеријуме. С обзиром да су ти критеријуми врло варијабилни и да зависе од степена кремације, неће бити обухваћени обимом овог прилога. Међутим, у приручној литератури која је тако и конципирана на крају рада, могу се наћи и ти критеријуми, али који захтевају специјалистичку примену првенствено антрополошког искуства.

У овом кругу антрополошке обраде — сасвим условно речено — требало би се осврнути и на могућност утврђивања висине тела спаљених покојника, тако да би уз критеријуме о утврђивању пола и индивидуалне старости могли да обухватимо палеодемографску схему у целини. — За те потребе користимо се приручном табелом број 5, која је већ узела у обзир коефицијенте смањивања костију приликом спаљивања. Та табела је практично један номограм, с тим што одвојено третира мушки и женски пол. Базира се на остацима скелета који су најчешће најбоље очувани, а то су због количине коштане масе на првом месту зглобови хумеруса, радиуса и фемура.

После сортирања коштаних остатака из гроба са кремацијом потребно је прво издвојити именоване делове скелета, а затим извршити мерење ширине зглобова, с тим што се претходно мора утврдити полна припадност. Ако је нпр. скелет у гробу мушки, а пречник његовог зглоба хумеруса износи 46 mm, зглоба радиуса 21 mm, те зглоба фемура 49 mm, оцртавају се вредности које се читају уздуж сваке од три скале за одговарајуће ширине зглобних површина ових костију — 174 cm према хумерусу, 135.5 cm према радиусу и 175.5 cm према фемуру. Или, нпр. за женски скелет: пречник зглоба хумеруса 40 mm, радиуса 18 mm и зглоба фемура 42 mm. Тада скала на номограму даје вредности у cm, и то: 162 cm, 161.5 cm и 162 cm. По принципу аритметичке средине (збир се дели са бројем узорака) за први случај (мушки пол) добија се висина од 174,3 cm а за други случај (женски пол) добија се телесна висина од 161,8 cm. — Када су ови подаци утврђени на основу налаза карактеристичних делова са леве и десне стране скелета то треба нотирати у резултатима анализе, као и случајеве када је нађен само један зглоб са очуваном ширином која нам је послужила за израчунавање висине тела.

У вези са применом ове табеле/номограма за утврђивање висине тела спаљених покојника, требало би додати још две напомене. Прва се односи на велику варијабилност с обзиром да су и морфолошки и метрички елементи за израчунавање сведени на минимум. С друге стране, индивидуалне и популационе разлике свакако долазе до изражаја, тако да су на табели у доњој хоризонталној колони дати и коефициенти варијабилности за сваки морфометријски елеменат. Види се да се ови коефициенти крећу од око 7 cm до близу 9 cm, и означене су са + или — (∓). То значи да смо израчунавали највероватнију висину тела спаљених покојника, која ипак даје довољно поуздану карактеристику за опис неке популационе групе која је идентификована у некрополи са спаљеним остацима покојника (уз констатацију да се због уситњености коштаних фрагмената не може инсистирати на већој прецизности добијених података.

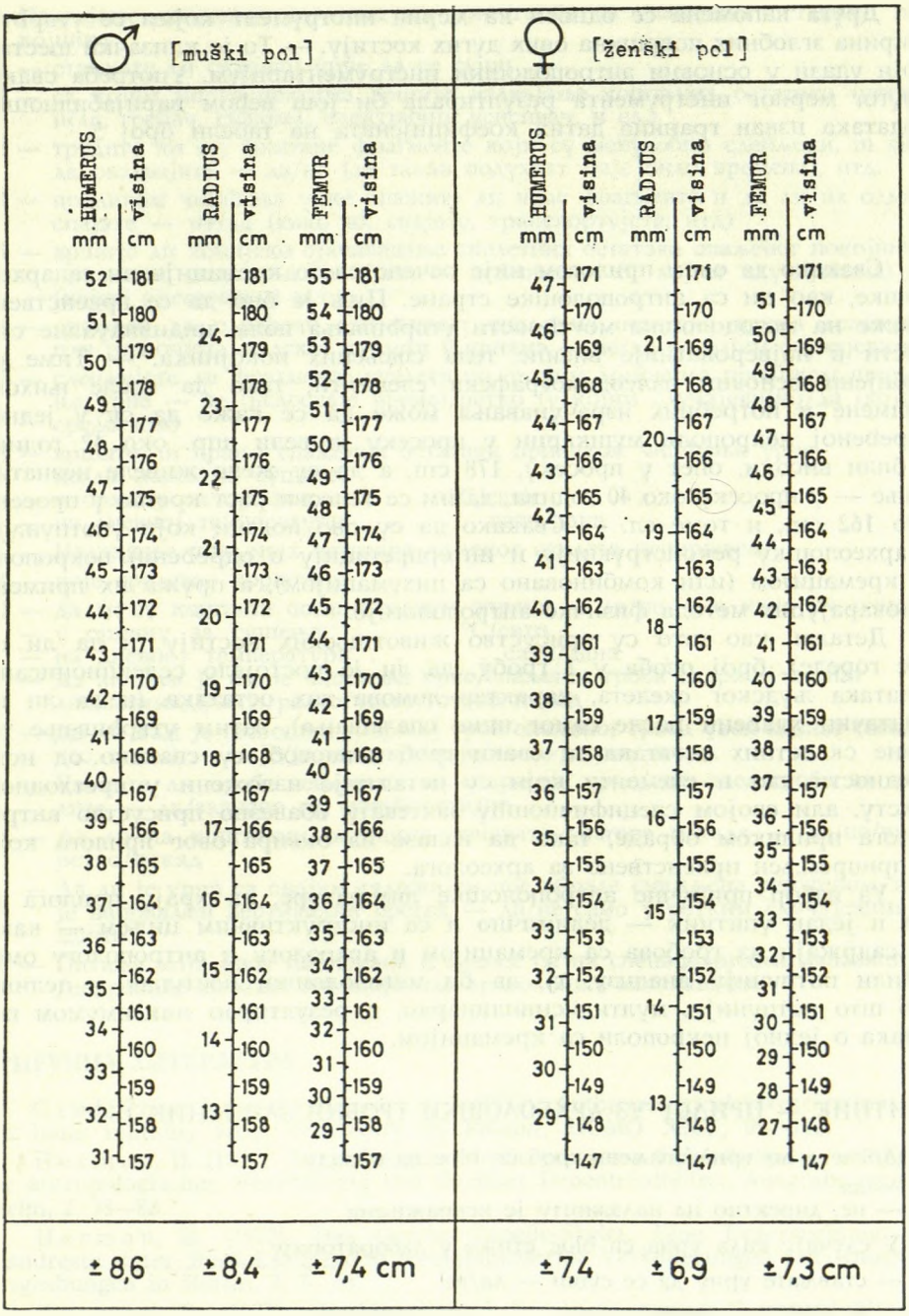

Табела 5 — Номограм за утврђивање висине тела спаљених покојника (на основу пречника зглоба хумеруса, радиуса и фемура)

Друга напомена се односи на мерни инструмент којим се утврђује ширина зглобних површина ових дугих костију. — То је клизачки шестар, који улази у основни антрополошки инструментаријум. Употреба сваког другог мерног инструмента резултирала би још већом варијабилношћу података изван граница датих коефицијената на табели број 5.

*

Свакако да овим прилогом није речено све о кремацији ни са археолошке, као ни са антрополошке стране. Циљ је био да се првенствено укаже на методолошке могућности утврђивања пола, индивидуалне старости и највероватније висине тела спаљених покојника. — Тиме су добијени основни палеодемографски елементи, тако да после њихове примене и потребних израчунавања може да се каже да су у једној одређеној некрополи мушкарци у просеку живели нпр. око 42 године и били високи, опет у просеку, 178 cm, а да су жене живеле незнатно мање — у просеку око 40 година, да им се телесни раст кретао у просеку око 162 cm, и томе сл. — Свакако да су ово подаци који употпуњују и археолошку реконструкцију и интерпретацију о одређеној некрополи са кремацијом (или комбиновано са инхумацијом), а пружа их примена одговарајућих метода физичке антропологије.

Детаљи, као што су присуство животињских костију (и да ли су оне гореле), број особа у 1 гробу, да ли је постојало селекционисање остатака људског скелета, карактер ломова тих остатака (и да ли су вештачки хлађени после самог чина спаљивања), затим утврђивање тежине скелетних остатака за сваки гроб понаособ, су свакако од исте вредности као и елементи који су детаљније изложени у претходном тексту, али својом специфичношћу захтевају обавезно присуство антрополога приликом обраде, тако да излазе из оквира овог прилога који је припремљен првенствено за археолога.

Уз избор приручне антрополошке литературе, на крају прилога је дат и један упитник — делимично и са инструктивним циљем — како би садржаји из гробова са кремацијом и археологу и антропологу омогућили потпунију анализу, тј. да би методолошки поступак у целини био што потпунији, мултидисциплинаран, и резултирао максимумом података о једној некрополи са кремацијом.

УПИТНИК — ПРИЛОГ УЗ АРХЕОЛОШКИ ГРОБНИ ЗАПИСНИК „SG"

1. Доспева ли урна/спаљени гроб en bloc на обраду
   — да
   — не, директно на налазишту је испражњена

2. У случају када урна en bloc стиже у лабораторију

2/1 — стављате урну да се суши — да/не
   — на дневној температури . . . . . сати/дана . . . . .
   — у орман за сушење . . . . .°C/сати . . . . . .

2/2 — ако урна није осушена, прегледате ли њен садржај испирањем испод млаза воде
   — да
   — не, како?

3. Издвајање спаљених остатака из урне/гроба са спаљеним остацима покојника

3/1 — стављате ли садржај урне да се суши

3/2 — са којим инструментима вршите издвајање коштаних остатака (четка, игла, гребач, скалпел, електрични усисивач, и сл.)

3/3 — трудите ли се, коштане фрагменте који су међусобно слепљени, in situ да раздвајате — да/не (за такав подухват није било времена), итд.

3/4 — приликом чишћења урне опажате ли нове фрагменте и да ли их одмах спајате — не/да (како их спајате, транспортујете, итд)

3/5 — вршите ли хемијско ојачававаање скелетних остатака спаљеног покојника приликом подизања из урне — не/понекад (у којим случајевима)/да (којим ојачивачем) и сл.

3/6 — опажате ли одређену слојевитост спаљених остатака према деловима или регионима људског скелета у урнама — не/да (у којим случајевима)

3/7 — слепљујете ли фрагменте скелета по старим ломовима приликом чишћења урне — не (недостаје време)/ретко (у којим случајевима)/да (којим средством)

3/8 — вршите ли прање спаљених остатака приликом чишћења урне не/да (како их сушите)
— у орману за сушење . . . . .°C/сати . . . . .
— на дневној температури . . . . . сати/дана . . . . .

4. — Издвајање спаљених остатака људског скелета испирањем

4/1 — које средство користите

4/2 — да ли су коштани остаци сасвим опрани — да/не — и како их сушите
— у орману за сушење . . . . .°C/сати . . . . .
— на дневној температури . . . . . сати/дана . . . . .

5. — Да ли Вам је после чишћења урне/спаљеног гроба садржај познат да (понекад)/није/ретко/често/готово никад

6. — Да ли Вам је геолошки садржај урне/спаљеног гроба увек познат (песак, лес, и сл.) — није/јесте/повремено/често/готово никад

7. — Узимате ли пробе земљишта из садржаја урне/спаљеног гроба за анализе — да/зависно од могућности/не

8. — Да ли на коштаним остацима уочавате трагове метала — да/не/врло ретко/никад

9. — Да ли је урна са својим садржајем пре обраде снимљена рентгеном, или је направљен вертикални пресек — да/не/само у ретким случајевима и зашто

10. — Питања која нису именована а односе се на специфичности налазишта/ /некрополе на коме сте извршили археолошка ископавања.

ПРИРУЧНА ЛИТЕРАТУРА

Gladikowska—Rzeczycka, J. (1974): Anthropological investigations on the bone remains from crematory in Poland, HOMO XXV, 96—116.

Herman, B. (1971): Anmerkungen zur Bergung von Leichebränden anläßlich der antropologischen Bearbeitung von Berliner Urnenfriedhöfen, Ausgrabungen in Berlin, 2, 78—88.

Herman, B. (1972): Das Combe Capelle-Skelet. Eine Untersuchung der Brandreste unter Berücksichtigung termoinduzierter Veränderungen am Knochen, Ausgrabungen in Berlin, 3, 7—69.

Herman, B. (1977): On Histological Investigations of Cremated Human Remains, Jour. of Human Evolution, 6, 101—103.

Herman, B. (1977): Über die Abhängigkeit der Schrumpfung vom Mineralgehalt bei experimentel verbrannten Knochen, Anthrop. Anz., 36/1, 7—12.

Kühl, I. (1983): Drei Leichenbrände aus »Thinghocg« 35 von Tinnum/Sylt, Archäologisches Korrespodenzblat, 13, 197—208.

Martin, R. — K. Saller (1957): Lehrbuch der Anthropologie, Bd. I, Gustav Fischer Verlag, Stuttgart.

Nemeskeri, J. — Harsany, L. — Acsadi, G. (1960): Metoden zur Diagnose des Lebensalters von Skeletfunden, Anthrop, Anz, 24, 70—95.

Piontek, J. — Tomazo — Ravnik, T. — Štefančič, M. (1975): Antropološka obdelava grobov kasne bronaste dobe iz Dobave pri Brežicah, Dobava — Posavski Muzej Brežice, 19—26.

Rösing, F. W. (1977): Die Leichenbrände und ihre demographischen Aussagen, u: H. J. Häßler, Ein Urnenfriedhof der ältern vorrömischen Eisenzeit aus Soderstorf, Kreis Lüneburg, in Niedersachsen Verlag August Lax, Hildesheim, 79—97.

Rösing, F. W. (1977): Methoden und Aussagemöglichkeiten der anthropologischen Leichenbrandebearbeitung, Archäologie und Naturwissenschaften, 1, 53—80.

Strzalko, J. — Piontek, J. — Malinovski, A. (1972): Problem rekonstrukciji wzrastu na podstawie kosci zachowanych we fragmentach lub spalonych, Przegled Anthropologiczny, Tom 58, z. 2, 277—286.

Vlček, E. (1963): Zur Frage der Rassentypbestimmung in der Leichenbrände, Anthropos N. S. 7, 257—276.

Wrozek, A. (1928): La methode anthropologique d'exploration des tombeaux a ernes cineraires, Przegled Anthropologiczny, Tom 3, 119—126.

4. 12. 1986. UDK: 903.5 : 572

CONTRIBUTION TO THE METHODOLOGY OF ANTHROPOLOGICAL TREATMENT OF INCINERATION GRAVES

This paper is dealing with some of the methodological aspects of the anthropological treatment of the incineration graves. We tried to ilsutrate capabilities for establishing sex groups, individual age and estimated height. At the end, a short list of anthropological literature on this topic was supplemented, together with instructive application, which has to summarize as many data on graves and necropoli with incineration as posible.

■

ЛЕГЕНДА О ВОДЕНОМ БИКУ-ПОКУШАЈ АРХЕОЛОШКЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ ФОЛКЛОРНЕ ГРАЂЕ*

Предраг ВУЧКОВИЋ — Музеј угљарства Сењски Рудник
Александар ЈОВАНОВИЋ — Филозофски факултет Београд

> Хтео бих видети узвишеног као белог бика како иде испред плуга и дахће и риче и рикање би његово још требало да велича све земаљско...
> (Ф. Ниче, Тако је говорио Заратустра, 373, 14)

Веома је мали број радова у нашој археолошкој литератури који непосредно или посредно користе резултате етнологије. Ова чињеница делимично је последица различитих примарних интенција ових научних области. Различити положај етнологије и археологије у систему наука: етнологија припада номотетској, а археологија историјској групи према класификацији Ж. Пијажеа,[1] која нам се чини најцелисходнијом, чини објективним тешкоће при међусобном комуницирању и формализацији

заједничких циљева, метода и прилаза за решавање појединих проблема. Међутим, чињеница да се предмет изучавања ових наука прожима налаже нужну комплементарност циљева и метода истраживања. Декларативно оваква тенденција интердисциплинарности се подржава, чак је у принципу остварена у наставним плановима, појединим научним пројектима, итд. Међутим, практично тај декларативни ниво није превазиђен. Чини се да је основна тешкоћа, која ограничава оперативне могућности, у неправилном коришћењу археолошке или етнолошке аналогије и неизграђености метода за препознавање еволутивног тока и трансформација проистеклих из њега[2]. У нашој етнолошкој литератури веома ретко се користе археолошки резултати и то углавном у циљу формалне аналогије, а и тада само у функцији резултата. Често се конвергентне појаве, асинхроне, географски удаљене користе јер одговарају по форми и манифестацијама мада су у већини случајева последице различитих еволутивних процеса. Радикалне аналогије (позитивне аналогије), које археологија може да понуди, обично се не користе јер су изнете у облику који се не може употребити са становишта етнолошког методолошког поступка. Археологија показује несумњив херметизам у том погледу што је последица круто примењеног генетичког метода и његове „довољности" у интерпретацији појединих појава. Свака девијација у оквиру примене овог метода, а то је чест случај, доводи до умањене историчности интерпретације и објективног сужавања домета прихватања изведених закључака.

Ретки су примери у нашој археолошкој литератури да се један феномен прати и у свом рецидивном виду, а још рећи да је тај препознати рецидивни облик послужио као иницијација за реконструкцију еволутивне структуре. Ова ситуација представља извесно изненађење ако се има у виду чињеница да је М. Васић[4] у неколико својих радова поставио добре основе и конструктивне методолошке прилазе за истраживања овакве врсте и да се неколико аутора на почетку свог научног рада успешно бавило овим питањима[5]. Међутим, касније рад на овим проблемима је напуштен; можда је ова чињеница у вези са смрћу М. Васића, који је био иницијатор, а вероватно и координатор, активности на овом плану.

Покушаћемо да на једном примеру укажемо на могућности коришћења археолошке грађе при интерпретацији појава у нашој народној традицији са циљем да се археолози поново укључе у истраживања ове врсте. Унапред морамо напоменути да се при оваквим истраживањима не може фиксирати методолошки поступак. За поједине категорије појава чији се развојни круг може дефинисати примењив је структуралистички метод, који ћемо овде користити, међутим за дифузне појаве или процесе општијег карактера могу се употребити и други методи којима се може утврдити шири контекст настанка, развоја и реализације процеса. Чини се да избор метода не треба антиципирати; њему претходи идеја и то условљава његову променљивост, стога остаје сваком аутору могућност да изабере методолошки поступак у складу са предметом расправе и можда, још више, са научном интуицијом.

У овом раду користићемо једну варијанту структуралистичког метода који је дефинисао Ж. Пијаже[6]. Његове основне компоненте су тоталитет, трансформација и ауторегулација са њиховим оперативним пројекцијама: утврђивањем примарне структуре (иделалтипске слике), елими-

нација, проширивање суспензије, итд. у циљу препознавања трансформисаних облика и реконструкција[7]. Тоталитет се односи на стабилност структуре и на могућност да се њене константе препознају и ван примарних услова настанка, односно да се утврди њена индивидуалност. На основу дефинисаног основног облика могу се пратити трансформације у оквиру развоја једне структуре, констатовати карактер промена, уочити стране интерполације и утицаји на друге структуре, рецидивне појаве, итд. Ауторегулација обухвата ординацију компонената структуре, степен и правце њихове променљивости (у положају), начин препознавања у измењеним условима (транспозиција, инверзија), попуну лагуна, реконструкцију изгубљеног члана, односно самоуређење структуре које омогућује препознатљивост и афирмише њену индивидуалност.

Као материјал за илустрацију могућности коришћења етнолошке грађе при археолошким интерпретацијама послужила нам је легенда о воденом бику која је присутна у народној традицији у Поморављу и источној Србији[8].

Идеалтипска слика ове легенде састоји се од следећих компоненти чији је положај, распоред и каузални однос у причи непромењив:

— водени бик (бели или црни) живи у језеру или великој бари и пустоши поља и напада стоку;

— да би се ослободили воденог бика мештани окују гвожђем рогове белог бика којим овај убија воденог бика;

— након смрти водени бик нестаје у дубинама воде која отиче и остаје плодна земља;

— учесник у легенди који је оковао рогове белог бика бива кажњен.

Основни ток нарације може се препознати у бројним варијантама ове легенде. До извесних дивергенција у односу на основу причу, које немају корективни карактер, дошло је због контаминације са детаљима из других легенди и нове рационализације приче која је последица утицаја цркве и елеминације паганских учесника. Код ових хибридизација долази до убацивања нових чланова и неопходне рационализације њиховог присуства; мењају се поједини детаљи, али, понављамо, основни ток приче се препознаје и може се сматрати наративном константом и стожером структуре. Према карактеру промена основне приче може се документовати процес еволуције ове идеје са одговарајућим релативно-хронолошким пројекцијама. Међутим то није тема овог прилога; овде нас интересује порекло ове легенде и могућности дијахроног истраживања њене суштине. Чини се да је за препознавање архитипског језгра ове легенде кључан чин тауроболије. Да би се рационализовало убијање бика, у новим условима негираног односа позитивна жртва-еупраксија, настао је први разлог дивергенције у односу на извор: бик је морао да чини зло, пустоши поља и убија стоку. Међутим, већ на овом ступњу бифуркације у односу на примаран ток срећемо се са рецидивима старије традиције. У неким примерима, вероватно хронолошки најстаријим, водени бик је био што је опречно са његовом негативном активношћу[9]. Ово би се могло узети као пример материјализоване инерције старије традиције чији се детаљи у новим условима ирационално преузимају. Извршилац чина тауроболије је бели бик, а средство извршења је оковани рог, односно бодеж. Овде је дошло до другог ступња напуштања изворне приче: примарни пагански антропоморфни учесник у културној радњи замењен је, у оквиру хришћанске модификације, зооморфним, односно белим биком. Након смрти

воденог бика настаје плодна земља и извесно благостање становништва. У овој фази се изворна прича и каснија интерпретација поклапају. Већ на први поглед уочавају се сличности између легенде о воденом бику и централног мотива из Митриног култа, односно наративне трансфигурације основне иконографске теме овог култа.

У хришћанском периоду замењује се паганско божанство на више начина. Код неких супституција мења се само име, а основни култни садржај, делимично и иконографија остају слични или са малим хришћанским интервенцијама (нпр. сличност култа Артемиде и Огњене Марије[10]; Трачког коњаника и Светог Борђа, итд.)[11]; у неким случајевима паганско божанство постаје негативни судеоник у легенди, а у појединим примерима замењено је зооморфним чланом (нпр. бик замењује Атланта или Херакла код ношења Земље[12]). У нашем примеру присутан је овај потоњи начин супституисања: Митра је замењен белим биком. Из Митриног култа остале су следеће константе: бик са позитивним својствима универзалне жртве; чин тауроболије, средство извршења тог чина, позитивне последице тауроболије-космогонија и једна каснија интерполација која указује на позитивност читаве сакралне структуре. Наиме, у народном предању онај који је оковао рогове белог бика и тиме проузроковао смрт воденог бика, бично је то ковач или грнчар, бива кажњен.

У односу на изворну причу промењени су извршилац култне радње — Митра је замењен белим биком — што је последица хришћанске интервенције и делимично је дерационализована читава прича јер се у новим, измењеним условима убијање бика морало објаснити антагонизмом међу учесницима и утврђивањем његовог узрока.

Поред овог примера где се старији супстракт и иницијација приче могу везати за Митрин култ, трагове овог култа, као и рецидиве култова осталих оријенталних божанстава[13], можемо препознати и у другој етнолошкој грађи. Тако се у појединим пословицама и загонеткама могу уочити елементи идентификације вола, односно бика и сунца у коме је садржан и култ Митре кроз добро познату сакралну рационализацију ове повезаности. Оваква идентификација може се препознати у загонеткама „паде во у дубок до; не виде га нико, него Господ Бог“ или „закла вола на један рит, а на другом риту прсне крв“[14]. Разрешење обеју загонетки је сунце.

Остаје отворено питање времена ове трансформације Митриног култа. Чини се да је у овом тренутку претенциозно истраживати овај моменат, јер имамо утисак да је на легенду о воденом бику поред основног сакралног мотива из Митриног култа утицао и иконографски предложак овог култа са којим се становништво ових крајева могло срести у различитим приликама које није могуће хронолошки утврдити.

Вратимо се предложеном методолошком поступку и сведимо његове категорије на структуру легенде о воденом бику. Тоталитет ове структуре присутан је кроз стабилност приче, распореда и положаја компоненти у њој. Консеквентност и доследност у третирању основне идеје омогућује са једне стране да се утврди идеалтипска слика, а са друге да се уоче страни утицаји и контаминација што се манифестује као трансформације. Да би се евидентирао ниво трансформација потребно је, у оперативном поступку, елеминисати контаминације, проширити суспензије, редуковати интерполације, итд. У овом случају то су пре свега елеминација промена насталих интервенцијом цркве и рекон-

струкција супституисаних чланова (бик из сцене тауроболије-водени бик; Митра-бели бик; нож-оковани рог, итд.).

Са идентификацијом ниво трансформација и њихових садржаја долазимо у могућност да реконструишемо „чисту форму" легенде и интервенишемо допунама тамо где претпостављамо празнине. Ова реконструкција била би заправо оперативни вид ауторегулације.

НАПОМЕНЕ

* Овај рад је проистекао из прилога П. Вучковића, „Упоредна палеоетнографска и археолошка истраживања у Средњем Поморављу", који је изложен на III скупу САД одржаног у Грзи 1981. г.

1 *J. Piaget, Epistémologie des sciences de l'homme, Paris* 1972 (превод на српскохрватском језику М. Милинковића — Ž. Pijaže, *Epistemologija — nauka o čoveku,* Beograd 1977, 24 и д.). У нашој археолошкој литератури о положају археологије у оквиру историјских наука најпотпуније код М. Гарашанин, Археологија и историја, *Споменица САНУ*, књ. 26, Београд 1964, 47—51. У новијој археолошкој литератури уочљива је тенденција укључивања археологије у категорију номотетских наука и њено изједначивање са појединим аспектима културне антропологије (L. R. Binford, Archaeology as anthropology, *American Antiquty,* 28/2, 1964, 217 и д.; исти, An archaeological perspectiva, New York, 1972, 78 и д.; D. H. Thomas, Archaeology, New York, 1979; L. S. Klejn, A Panorama of theoretical archaeology, Qurrent Anthropology, 18/1, 1977, 1—42). О овим питањима уп. I. Šprajc, O razmerju med arheologijo in etnologijo, Ljubljana 1982, 42 и д.

2 О садржају „етнографске" аналогије упоредити D. Stiles, Ethnoarchaelogy, Man n.s. 12/1, London 1977, 95 и д.

3 О основним принципима „позитивне" аналогије L. R. Binford, An archaeological perspective, 10, 33 и д.

4 М. Васић, Хтонски култ, Винча и наш фолклор, *ЗБЕМ* (1901—1951), Београд 1952; исти, Дионисос и наш фолклор, *Глас САНУ, CCXIV,* Београд 1955.

5 А. Церманović — А. Милошевић, Петао у хтонском култу код античких Грка и у српском народу, *ГЕМ, XVII,* Београд 1954; Д. Срејовић, Јелен у нашим народним обичајима, *ГЕМ, XVIII,* Београд 1955; исти, Les anciens elements balkaniques dans la figure de Marko Kraljević, *ŽA VIII/1,* 1958, 75 — Љ. Зотовић, Ритуално клање бика као остатак античког култа плодности, *Старинар н. с. VII—VIII* (1956—57), 1958. Преглед досадашњих проучавања на овом плану са извесно ревалоризацијом грађе и методолошких поступака дала је В. Костић, Археолошки приступ испитивању старобалканских елемената у фолклору, *ГЕМ, XLV,* 1981, 143—154

6 J. Piaget, *Le structuralisme,* Paris 1974 (на српскохрватском језику превод Н. Поповић—Перишић—Ž. Pijaže, *Strukturalizam,* Beograd 1978, 17 и д.

7 У нашој етнолошкој литератури користе се модалитети структуралистичког метода, међутим углавном по дефиницији К. Леви—Штроса (C. Lévi—Strauss, *Strukturalna antropologija,* 290 (превод А. Хабазин) која захтева задовољење четири постулата и чини се да је строжа и мање мобилна од понуђене дефиниције Ж. Пијажеа (за примену структуралистичког метода у нашој етнолошкој литератури упоредити нпр. радове Й. Ковачевића, Традиција и иновација Годишњих сајмова, *Новопазарски зборник 2,* 1978, 127—133; Воловска богомоља, *ГЕМ 47,* 1983, 81—90; итд.)

8 За грађу о овој легенди упоредити: Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник,* Београд 1970, под одредницом језеро; П. Вучковић, наведени рад, стр. 2—5; С. Тројановић, *СЕЗ, 17,* 1911, 106 и д.; Р. Раденковић, Демони и други митска бића у народном предању југоисточне Србије, *Нишки зборник 9,* 1980, 137 и д.

9 У легенди забележеној у селу Кумареву (Р. Раденковић, op. cit. 138; J. Јовановић, *Лесковачко поље и Бабичка гора,* Лесковац 1978, 12 и д.)

10 И. Георгиева, Един старинен култ в Родопите, Странца и междуречието на Струма и Места, *Родопски сборник 3,* Софија 1971, 159—174.

11 О овом повезивању која проистиче из иконографске блискости писано је у више наврата. Последњи о овом проблему дискутовао је D. Dragojlović, Traćko kulturno i kultsko nasleđe kod balkanskih Slovena, *Godišnjak CBI*, 7, Sarajevo 1972, 186 и д.

12 Н. Јанковић, *Астрономија у предањима, обичајима и умотворинама Срба*, Београд 1951, 9—10.

13 D. Antonijević, A. Contribution to the Study of Oriental Cults in the Balkan Folklore, Balcanica XV, Београд 1984, 275—284.

14 Н. Јанковић, op. cit, 70 и д.

22. 11. 1986. UDK: 902 : 398.2

THE WATER-BULL LEGEND — AN ATTEMPT OF ARCHAEOLOGICAL INTERPRETATION OF ANTHROPOGRAPHICAL MATERIAL

In folklore tradition of Pomoravlje region and East Serbia exist two different legends about water-bull. The main narative structure of this legend is: Water-bull lives in a lake or in a swamp — he can be either black or white. Ne rages the fields and attacks the herds. To protect themselves, peasents plate the horns of a white bull and use him to kill the water-bull. Afther the water-bull had died, flood withdraws and fertile soil appears. The legend itself is repetition of the central therme — taurobolia — of Mithra's cult, dealing with the same thematics. Only the executor is substituted: instead pagan deity Mithra, in christian period, new zoomorphic cult actor (white bull) was introduced. Under new conditions, and in order to rationalise the antagonism between water bull and white bull, negative characteristics were atributed to the water-bull. Next components from the older cult were transponed: bull as a positive sacrifice; instruments for the execution are very similar — once it was dagger, now it is plated horn; common wellfare as the consequence of the sacrifice (cosmogonia). For the analysis of this structure the methodological system of J. Piaget was used together with this elements: totality of the structure, transformation and auto-regulation.

■

ГРАФИЧКА РЕШЕЊА ЗА ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ЗЕМЉАНИХ СЛОЈЕВА

— Прилог јединственој археолошкој документацији —

Светозар СТАНКОВИЋ, Филозофски факултет, Београд

Последњих година, а нарочито од времена увођења обавезне документације каква се данас употребљава на територији Србије без покрајина, јавља се проблем једнообразности документације и њене практичне примене. Осим одређених прилога и помоћи у смислу нових типологија покретног археолошког материјала одређених периода, односно култура, не постоји примењена униформност на другим пољима археолошке документације, било теренске или касније финалне. Врло мали број аутора археолошких истраживања примењује истоветне скале за боје (мада постоје могућности), фактуре, обраде површина и сл. Овај прилог има за циљ да помогне истраживачима у обележавању земљаних слојева како на самом терену тако и приликом финализације документације.

Основни принцип графичких легенди које се овде предлажу, јесте обухватање свих врста боја и састава земљаних слојева. Користећи ну-

меричке вредности одређених легенди за обележавање земљаних слојева битно се олакшава снимање културне стратиграфије и њихово тумачење. Приликом финализације документације примењује се исти принцип, с тим што се сада графички испуњавају само они снимци који су од изузетне важности или они који се припремају за публиковање. На овај начин се предвиђа знатна уштеда времена финализације овог дела документације, а да се притом не губи ни један битан елемент.

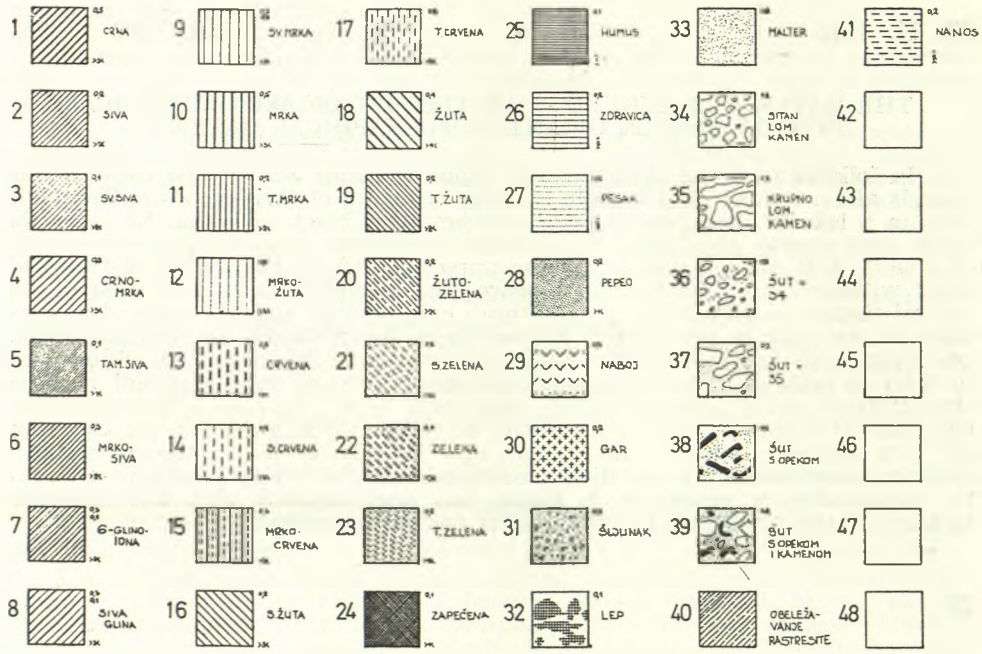

Сл. 1. — Легенда за боју земље

У квадратима на приложеној табели су приказани предложени графички растери, а лево његова нумеричка вредност. Код горњег десног угла обележена је дебљина линије, код доњег десног размак између линија и десно текстуална легенда.

Као код свих типологија и било које друге једнообразности и ова оквирно предложена схема подразумева одређену разраду и допуну за шта су предвиђени празни квадрати. (Било би добро да се све евентуалне измене и нови предлози шаљу на адресу Центра за археолошка истраживања, како би се у следећим бројевима Гласника могла објавити јединствена табела.)

20. 12. 1986. UDK: 903.032(084)

GRAPHIC DESIGN FOR MARKING THE SOIL STRATA

At this place we have suggested a table of graphic designs for colours and characteristics of different soil, which will help recording and finalizing the profilies. Using numerical values of graphic raster-symbols and their noting on

the sketch while drawing, could considerably fasten the work. It is even more obvious during finalization of documentation. Only very important records are beeing designated, while others are marked only by numerical values. The table furnished by this paper shows graphical rasters in quadrants. On the left numerical value, in upper right corner the width of the line is marked, in lower right corner-distance between the lines, and on the right-textual explication.

Yet, this scheme is not final and it would be very useful, in order to form unique and complete table, for propositions supplementing and possibly changing this table, to be sent at this adress: Centar za arheološka istraživanja, Filozofski fakultet, ul. Čika Ljubina 18—20, 11000 Beograd.

■

ИСТРАЖИВАЊЕ ПРАИСТОРИЈСКИХ НАСЕЉА У МИКРОРЕГИЈИ РИБАРСКЕ РЕКЕ КОД КРУШЕВЦА

Александар ПАЛАВЕСТРА, Балканолошки институт САНУ, Београд
H. Arthur BANKOFF, Brooklyn College CUNY, New York

Овај текст представља теоријски оквирни модел и методолошки концепт пројекта о праисторијском насељавању у оквиру микрорегије Рибарске реке код Крушевца. То је заправо део ширег пројекта *Предримска Дарданија у светлости археолошких извора*, чији је координатор Балканолошки институт САНУ. У оквиру рада на том пројекту, рекогносцирала се у неколико сезона хипотетична северна граница предримске Дарданије и резултати испитивања у околини Крушевца указивали су на то да би детаљније проучавање праисторијског насељавања тог подручја дало добре резултате и да би осветлило проблеме избора локалитета, односа природних извора и археолошких налазишта, као и неке аспекте праисторијске економије, и да би допринело познавању културне динамике палеобалканских народа, поготово у познијим епохама праисторије — бронзаном и гвозденом добу.

Балканолошки институт САНУ приступио је реализацији овог пројекта уз сарадњу Народног музеја из Крушевца и Бруклин колеџа Универзитета у Њујорку (Brooklyn College CUNY). Израђен је јединствен систем документације и за рекогносцирање и за ископавање, као и компјутерски програм који служи као оперативна основа истраживања. Прелиминарна рекогносцирања и истраживања су извршена, а 1985. године приступило се и сондирању терена које су заједнички финансирали Републичка заједница науке Србије и International Research and Exchanges Board New Collaborative Project Program (USA). Истраживање је намерно било ограничено обимом и усмерено на оцртавање проблема који ће бити разматрани у оквиру пројекта, као и на доступне алтернативне начине рекогносцирања (рекогносцирање на основу претходне археолошке литературе и архива локалних музеја, на основу информација локалног становништва и водича, рекогносцирање у оквиру једног квадрата). Проучене су и педолошке карте, као и карте ерозије за предвиђену микрорегију, а проверена је и могућност коришћења магнетометра и извршено је упоређење магнетометарске аналазе и непосредних археолошких података.

Прелиминарна истраживања наметнула су известан број питања, а и потребу формирања генералног теоријског модела који би се истраживањима проверавао. Генерални модел културне промене морао би се проверавати информацијама о појединачном локалитету или регији. Формирање и провера таквог модела зависи највише од сакупљања нових података, као и од поновног проучавања постојећег археолошког материјала. Када се приступа проучавању археолошких проблема једне регије неопходно је издвојити питања која се намећу. Рекогносцирање у једној регији може, барем делимично, да пружи одговоре на четири основна питања:

a) број локалитета у оквиру једног подручја

b) број локалитета по периоду и функцији

c) однос између археолошког локалитета и променљивих фактора околине

d) међузависност између археолошких локалитета.

Показало се да би било потребно формирати прецизан теоријски модел, извршити серију интензивних рекогносцирања и компјутером анализирати и упоредити добијене податке.

Подручје истраживања: Географија

За анализу је изабрано подручје Крушевца, у близини стецишта Јужне и Западне Мораве. Омеђено на југу јастребачким масивом, а на северу сливањем двеју река, то подручје чини засебну, приближно троугаону, географску јединицу од око 300 км². Јастребац је први у низу централно-балканских планинских масива који се протежу јужно од моравске долине. Пошто достиже висину од 1492 м. надморске висине јужно од Рибарске бање, овај планински венац ограничава комуникацију овог подручја са јужним пределима, само на долину Јужне Мораве. Јастребац је у геолошком погледу састављен од шкриљаца и гранита, што је типично и за друге планине родопског планинског венца. Испресецан је потоцима са јасним разгранатим сливовима, дуж чијих долина је углавном концентрисано данашње становништво. Директно на северу ове планине протеже се подручје које је чинило обалу некадашњег Панонског језера и које карактеришу ниске језерске терасе покривене песковима, глинама и лапорима језерског порекла (Цвијић 1922: 62), изнад којих лежи дебео површински слој гајњаче, смонице и скелетоидног шумског земљишта (Педолошка карта СФРЈ). Висина северног Јастрепца опада од 450 м. надморске висине код Рибарске бање на приближно 150 м. надморске висине у самој долини Мораве. Падине Јастрепца јако су еродиране, док су језерске терасе еродиране сасвим благо, а у речним долинама има алувијалног наноса (Карта ерозије СФРЈ).

Изабрано подручје припада сливовима двеју мањих река: Расине, притоке Западне Мораве и Рибарске реке која је притока Јужне Мораве. Обе извиру на северном Јастрепцу, имају многобројне мале притоке и чине, у средњем и доњем току, алувијалне долине широке 500—1000 м. Клима моравске долине у целини умерена је, са падавинама равномерно распоређеним током целе године (Цвијић 1922: 64; Танасијевић 1965), а карактеришу је дуга блага јесен и краћи суви ветровити периоди

током, иначе влажне, зиме. Данашња вегетација варира од мешовите храстове шуме на падинама, до пропланака и пашњака у речним долинама. Земља се углавном обрађује, а мање користи за испашу. У оквиру подручја предвиђеног за анализу данас има отприлике 10.000 становника, у око петнаест села.

Будући да је приступ проучавању једне регије везан у првом реду за просторну интеграцију локалитета у оквиру те регије, подручје проучавања требало би да буде довољно велико да омогући анализу свих сезонских кретања и размене добара и услуга, који су од суштинске важности за дати културни систем. Логично је да су истраживања организована и усмерена на један од горе поменутих већих речних сливова, који је довољно велики и довољно разноврстан у погледу географских услова да би задовољио критеријуме за Бинфордову (1964) дефиницију регионалног пројекта. Регионална анализа не омогућава само сагледавање дијахроног распореда локалитета, већ допушта и анализу променљивости културне адаптације кроз различите еколошке зоне у оквиру једне регије (Chapman and Batović). Слив Рибарске реке изабран је као подручје проучавања због следећих разлога:

a) мањи је од слива Расине и обухвата око 200 км², па је погоднији за рекогносцирање.

b) рељеф слива Рибарске реке разноврснији је од рељефа у сливу Расине,

c) слив Рибарске реке је периферан у односу на неке културне и географске целине, али је истовремено и кохезивни ентитет (иако не „затворен систем"),

d) прелиминарна археолошка рекогносцирања, отприлике 1/3 слива Рибарске реке, извршена су у организацији Балканолошког института САНУ (А. Палавестра) 1981. и 1985. године,

e) цео слив Рибарске реке потпада под јурисдикцију Народног музеја у Крушевцу.

Ова регија није морала бити искључиво пољопривредног карактера, већ је могла бити и подручје примарне продукције, или територија преко које су сировине из виших предела биле допремане међу праисторијске популације моравске долине. Прелиминарна рекогносцирања и сондирања у сливу Рибарске реке показала су рецимо, да је на неким неолитским локалитетима метаморфно речно камење било обрађивано у жрвњеве.

Методологија истраживања

Циљ овако конципираног пројекта је да се прикупи што је више могуће података рекогносцирањем и сондажним ископавањима. Ти подаци омогућили би да се јасније оцрта и провери наведени археолошки модел. У том смислу већ је вршено прелиминарно рекогносцирање у три сезоне, као и сондажна ископавања 1985. године (Palavestra i Bankoff, у штампи). Наредна истраживања, планирана за период од 1986. до 1990. године, обухватила би рекогносцирање по пресецима природних зона у изабраној микрорегији. Природне зоне изабране су на основу њихових специфичних карактеристика:

1) Надморска висина — четири зоне (100—200 м, 200—300 м, 300—500 м, више од 500 м надморске висине)

2) Земљиште — пет зона (алувијум, смоница, гајњача, скелетоидно шумско земљиште, друга земљишта)

3) Речни систем-зоне су дефинисане на основу система *Shreve* (Hagget and Chorley 19 9:9), који обрађује величину и хијерархијски распоред притока једног речног слива. Овај систем одређује нумеричке вредности деловима речица и потока, као и подручјима одводњавања, на основу њиховог положаја у разгранатом сливу неке реке. Садржаји једног речног система класификовани су на основу броја притока, при чему свака речица има вредност једног бода, што се затим збраја. Таквим начином могуће је у овој микрорегији издвојити четири зоне одводњавања (извориштa 0—10, горњи токови 11—20, средњи токови 21—40, доњи токови преко 40 бодова).

Ови истраживачки критеријуми изабрани су, између осталог и зато што се могу лако бројчано исказати, а подаци су лако доступни на географским, педолошким и геолошким картама. О биљном покривачу у праисторији мора се судити углавном на основу типа земљишта. Педолошка анализа требало би да пружи историју формирања земљишта, што би омогућило да се провере претпоставке о односу тла и вегетације (Butzer 1982:60—62). Хидролошке анализе у оквиру предвиђених речних сливова допуниле би податке о праисторијској животној средини и о степену речних наноса, који су евентуално прекрили праисторијска налазишта уз реке.

Овако конципирано истраживање захтева специфичан вид рекогносцирања. Основна стратегија при рекогносцирању, било би темељно пречешљавање терена, при чему би идеално растојање између истраживача било 25 м, нарочито у оним зонама за које се претпоставља да су биле гушће насељене. Све наведене зоне биле би обухваћене линеарним пресецима широким 1 км. (Chapman and Batović). Циљ оваквих пресека био би да се успостави релативна густина праисторијских локалитета у оквиру сваке од наведених геоморфолошких зона и да се покрије што је више могуће таквих зона. Археолошки материјал би се сакупљао и локалитети би били евидентирани онако како се појављују, а не према унапред утврђеним интервалима и раздаљинама. Начин сакупљања узорака описали су Чепмен и Батовић (Chapman and Batovic: 15—17), као и Бенкоф (Bankoff et al. у штампи). После евидентирања и оцртавања граница локалитета, насумице се постављају квадрати (отприлике 5% површине локалитета) и сакупља се сав површински материјал. Према категоризацији Чепмена и Батовића (Champan and Batovic), на основу количине артефакта по квадрату, подручја која сведоче о некадашњој људској активности могу се класификовати као: „споменици" (тумули, утврђена насеља, градине, јарком ограђен локалитет), „налазишта" (минимум четири артефакта у квадрату 5×5 м) и „појединачни налази" (један до три артефакта у квадрату 5×5 м). Број „споменика", „налазишта" и „појединачних налаза" у једној геоморфолошкој зони, за сваки праисторијски период, омогућиће увид у релативну густину насељености и у начин коришћења природних извора. Планирани пресеци покривају 16% микрорегије Рибарске реке, што истовремено омогућује да се тежиште наредних истраживања усмери на она подручја која се буду

показала најинтересантнијим. Пресеци планирани за ову микрорегију били би:

а) 20 км дуг пресек од Рибарске бање до Јужне Мораве северно од Буниса. Овај пресек укључује већи део слива Рибарске реке и захвата делове свих висинских зона, као и зона различитог земљишта.

b) 15 км дуг пресек који се протеже у правцу запад—исток од Дворана до побрђа источно од Великог Шиљеговца пресецајући слив Рибарске реке. Он обухвата подручја изворишта две притоке Рибарске реке, као и средње и доње токове три друге притоке. Пресек се углавном креће по брдовитом пределу (висинске зоне 2 и 3) са земљиштем које се састоји од гајњаче.

Искуство је показало да је најбоље време за рекогносцирање овог подручја, позна јесен (крај октобра, почетак новембра) или рано пролеће, када су њиве поорane, још нема пољопривредних култура, а вегетација у шумама није густа и омогућује бољу видљивост. Позно лето и рана јесен, после жетве жита, или бербе кукуруза (зависно од локалитета), најбоље је време за ископавање, било за мале сондаже, или за ископавање већег обима. У развијеној фази рада на пројекту могу се појавити потребе за сондирањем и можда, обимнијим ископавањем типичних локалитета, који би пружили одговоре на један одређени тип питања и проблема (Chapman and Batović: 12).

Компјутерска анализа заснива се на микроекономским потребама различитих начина живота (сточарског, седелачко-земљорадничког, мешовитог) у праисторији. Преглед годишњих активности служи као основа модела праисторијског насељавања (Thomas 1972, 1973), а тај модел ослања се на различите привредне стратегије, промене у еколошким зонама, као и на промене у структури становништва (Sabloff 1981; Zimmerman 1978; Earle and Christenson 1980). На основу датих података, компјутерском симулацијом могле би се издвојити највероватније зоне праисторијског насељавања, које би се потом проверавале подацима са рекогносцирања. На тај начин пречистиле би се хипотезе и успоставила би се интеракција између рекогносцирања и теоријског модела.

Резултати прелиминарних истраживања

Балканолошки институт САНУ, започео је, у оквиру рада на пројекту *Предримска Дарданија у светлости археолошких извора*, рекогносцирања у околини Крушевца 1981. године. Истраживања је извршио А. Палавестра, и она су била прелиминарног карактера. Биле су издвојене три веће целине које су биле рекогносциране: долина Рибарске реке, долина Расине и подручје северно од Крушевца (око Варварина). Рекогносцирање је било планирано на основу постојеће литературе и архива Народног музеја у Крушевцу, а тежиште је било усмерено на откривање локалитета позног бронзаног и гвозденог доба. Откривено је преко шездесет археолошких локалитета, а посебну пажњу изазвали су праисторијски локалитети као што су некропола Параћинске групе у селу Обреж код Варварина, неолитски локалитет „Градина“ у селу Каонику (долина Рибарске реке) и већ познати локалитет „Позлатска река“ у селу Позлата (долина Рибарске реке), као и старчевачки локалитет у селу Макрешане (долина Расине). Нарочито детаљно рекогносцирало се микро-подручје

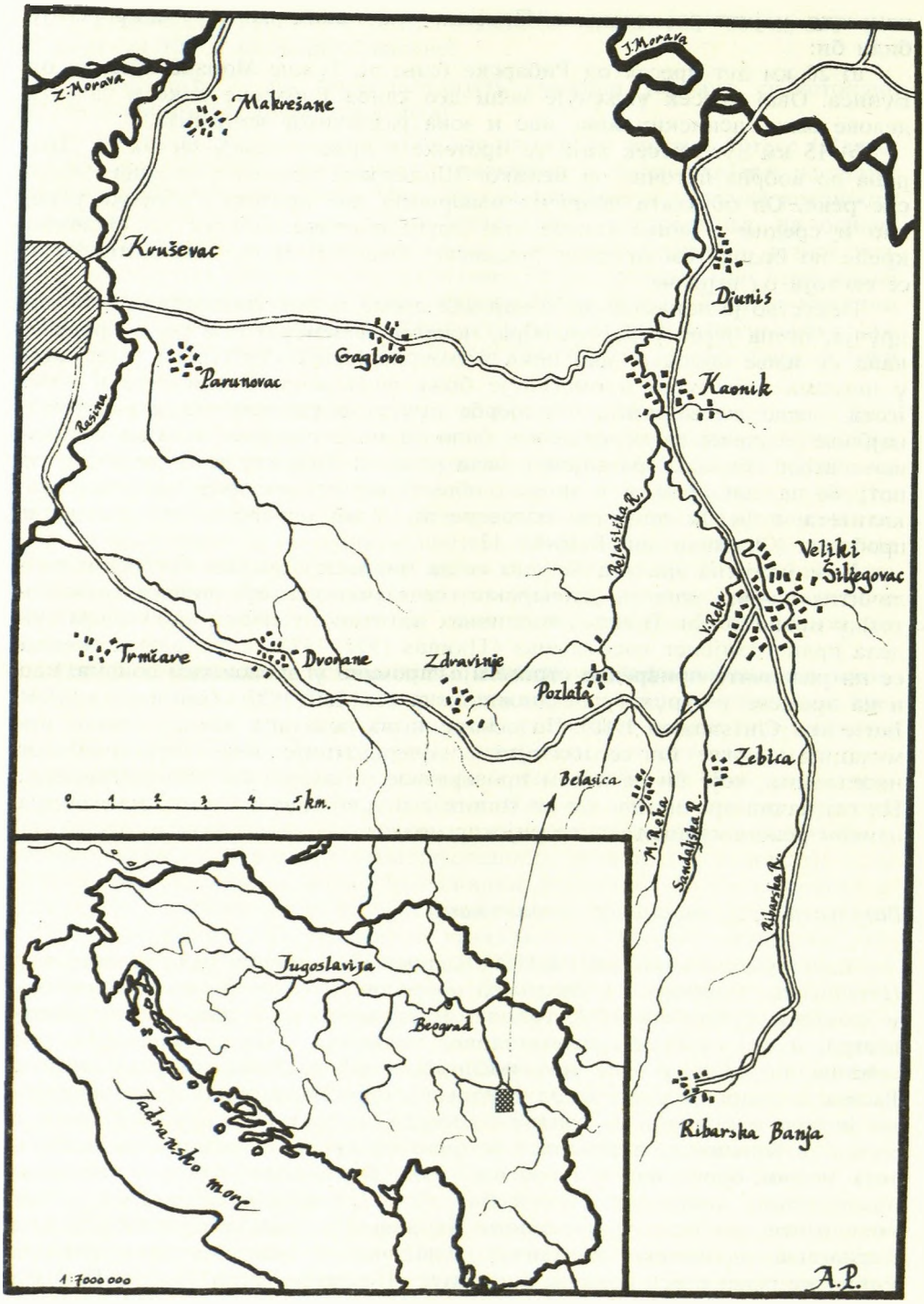

Сл. 1. — Карта налазишта

села Каоник. Већ прелиминарна истраживања указивала су да би, за једно регионално микротопографско проучавање праисторијског насељавања, било најпогодније подручје долине Рибарске реке, па је пажња усмерена у том правцу. Локалитети Градина у Каонику и Позлатска река изабрани су за сондирање и даље археолошко испитивање.

Наставак истраживања наступио је у пролеће 1985. године, и спровео га је Балканолошки институт САНУ уз сарадњу Brooklyn College-a (А. Палавестра, А. Bankoff). Испитивање је било усмерено на непосредну близину и околину локалитета „Позлатска река" и показало је да концентрације сличног материјала, какав је познат са Позлатске реке, има на више налазишта у околини. То је указивало на чињеницу да су насеља бронзаног и раног гвозденог доба, као што је било и претпостављено на основу археолошких синтеза и етнографског материјала (види поглавље IV), била раштркана и ређе насељена.

Откривена налазишта из позног бронзаног и раног гвозденог доба као што су Каменица и Шута, у непосредној близини Позлатске реке, или нешто даље Стране код Великог Шиљеговца, омогућиле су и да се упореде места ових локалитета са њиховим еколошким оквирима, а нарочита пажња посвећена је упоређењу распореда локалитета и састава земље. Прелиминарна истраживања показала су да насеља позног бронзаног и гвозденог доба гравитирају ка смоницама, (Позлатска река, Стране, Каменица, Шуга), док неолитска пре бирају лесну гајњачу (Градина у Каонику, Макрешане), (Педолошка карта СФРЈ). На сваком евидентираном локалитету извршено је статистичко сакупљање узорака. За потребе овог истраживања израђен је и посебан формулар за рекогносцирање који омогућује јединствену документацију и компаративну анализу.

У августу 1985. извршено је треће рекогносцирање, које је првенствено имало за циљ да прецизније утврди границе предвиђених геоморфолошких зона, као и да прати путеве номадских сточара на Јастрепцу. У том смислу вршено је рекогносцирање северних обронака Јастрепца, до границе насељених места (Рибарска бања, Рлица итд.).

Истовремено се приступило сондажном ископавању два предвиђена локалитета. На Градини у Каонику извршена су тек мања сондирања, која су потврдила да се ради о локалитету позне фазе винчанске културе. Занимљиво је да је на овом локалитету нађен велики број поломљених жрвњева, па се можда може претпоставити да се ради о неком центру за производњу оваквих оруђа. (Поред двојице аутора, у истраживању овог локалитета учествовао је и Петар Глумац).

Нешто већа ископавања подузета су на локалитету „Позлатска река"

Позлатска река — насеље позног бронзаног доба

Локалитет Позлатска река налази се у селу Позлата, с леве и десне стране Позлатске реке, која је једна од притока Рибарске реке из слива Јужне Мораве. Смештен на обронцима Јастрепца, који се спуштају ка долини Јужне Мораве, локалитет је на надморској висини од 230 м, на граници смонице и глиновитог алувијума, у подручју које је подложно речној ерозији. Локалитет Позлатска река евидентиран је и истраживан 1968 г. под руководством Емилије Томић, у организацији Народног музеја из Крушевца. Тадашња сондирања открила су фраг-

менте кућног лепа и керамике позног бронзаног доба (E. Tomić, Pozlatska reka, Arheološki pregled 10. 1968., стр. 31—32).

Балканолошки институт САНУ је, у оквиру једног ширег пројекта о предримској Дарданији, уз Brooklyn College of the City University of New York и Народни музеј из Крушевца, јула 1985. г. обновио истраживања на овом локалитету. Поновно сондирање овог локалитета само је део шире конципираног пројекта који обухвата проучавање односа праисторијске економије, геоморфолошких услова (састав тла, рељеф, хидрографија итд.) и критеријума за избор праисторијских станишта. Тако је ово сондирање само једно у низу различитих тестова којим се проверава конципирани археолошки модел. Осим сондирања, вршена су у марту и августу 1985. г. и рекогносцирања микрорегије долине Рибарске реке. У току рекогносцирања, као што је споменуто вођено је рачуна да се она изводе на методолошки јединствен начин и да се истражују поједине целине истих геоморфолошких особина. На сваком евидентираном локалитету извршено је сакупљање свих површинских налаза у оквиру квадрата 2×2 м који је одабран као репрезентативни узорак. То је омогућило статистичку анализу и упоређење локалитета.

На основу рекогносцирања и анализе узорака, за сондирање 1985. г. изабрана су два локалитета: Позлатска река из позног бронзаног доба и Градина у Каонику, локалитет неолитског периода, који осим што припадају различитим праисторијским епохама, спадају и у различите геоморфолошке целине.

Пре самог сондирања извршена је, на основу узорака земље и лепа из профила обале, геомагнетска анализа, која је показала да леп поседује магнетску сусцептибилност од око 20 000 SI јединица и да би магнетска проспекција терена дала добре резултате. Геомагнетско истраживање локалитета извршили су инжењери геофизике Милан Милојевић и Радивоје Стојановић из Геоинститута, ООУР Примењена геофизика из Београда. Геомагнетска испитивања вршена су у оквиру основне мреже 5×5 m, а изведена су и погушћења на 2,5 и 1 m, укупно 300 тачака опажања. Примена геомагнетске методе дала је аномалијско магнетно поље мозаичког типа, са аномалијама и до 80 nT које су изазване археолошким материјалом.

Сонде су постављене на обе стране Позлатске реке на местима где је магнетска аномалија била најјача, што се поклапало са позицијама археолошких остатака, видљивим у профилу речне обале.

Сонда 1 на десној обали, у облику квадрата 5×5 м, постављена је у оквирима геомагнетске мреже оријентисане према северу. Сонда 2 на левој обали била је нешто мања 3×2 м, оријентисана исток—запад. Сонда 1 била је подељена на четири квадрата од којих су два ископана. Земља се углавном састојала од глинастог речног наноса, а могла су се издвојити четири слоја. Слој I садржавао је примесе хумуса, слој II био је у археолошком погледу стерилан и садржавао је наносе речног шљунка, а слој III, дебљине око 1 м, разликовао се од слоја II само по сразмерно великој концентрацији кућног лепа, керамике и угљенисаног дрвета, која се нарочито концентрисала у доњем делу слоја на дубини од око 2 м (228, 78 м. нв.). Четврти слој био је стерилан и садржавао глинасту и песковиту земљу. У југоисточном квадранту сонде у његовој јужној половини на дубини од 2 м у слоју III откривени су остаци праисторијског стамбеног објекта. То је била полукружна површина која је

представљала очигледно један део објекта (други део је обрушила река), грубо окружена камењем, са земљом растреситијом него у другом делу сонде и са бројним фрагментима угљенисаног дрвета, керамике и кућног лепа. Објекат је очигледно био уништен пожаром, што се види по лепу и керамици на којој су очити трагови ватре. Није било трагова животињских костију.

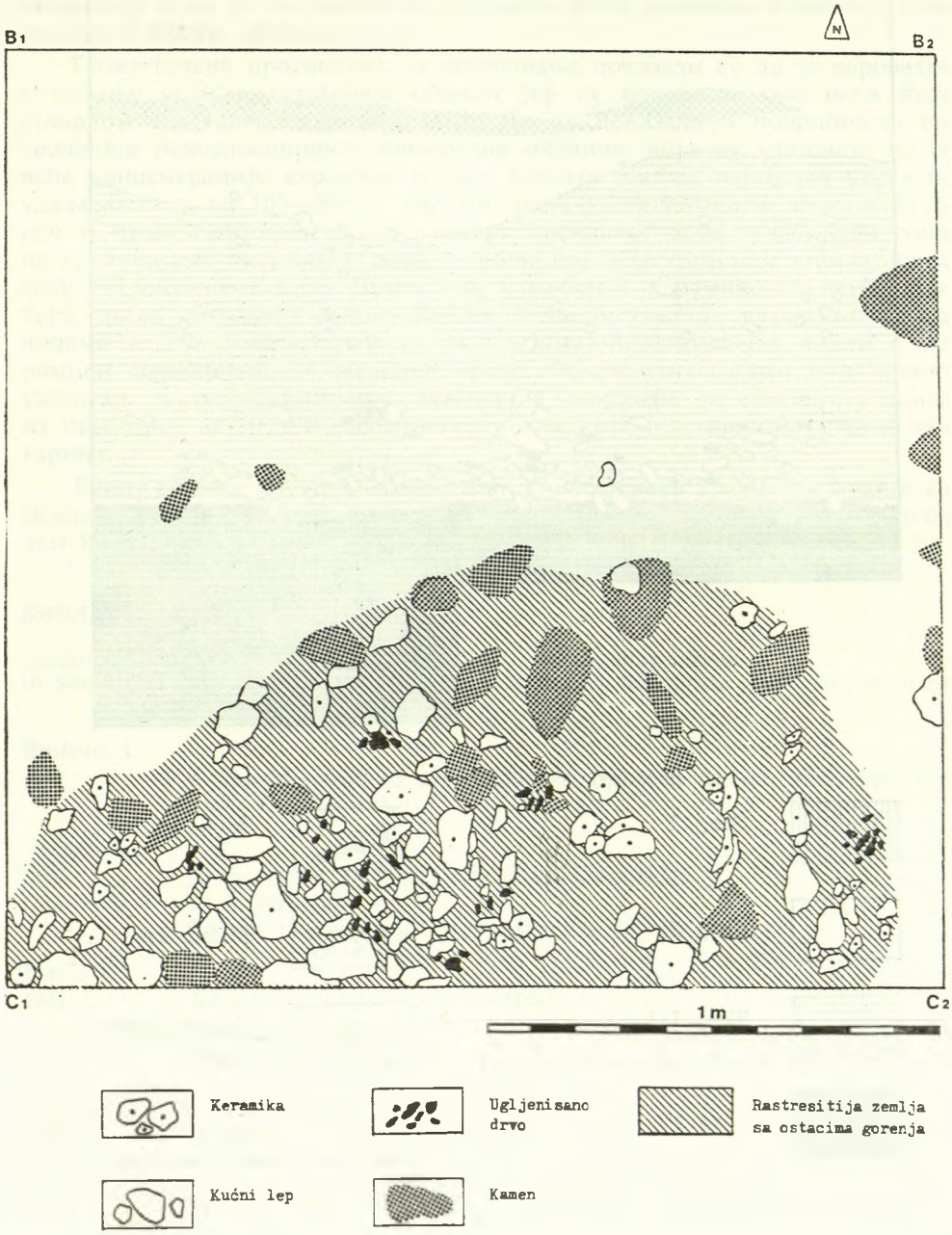

Сл. 2. — Позлатска Река, основа сонде 1

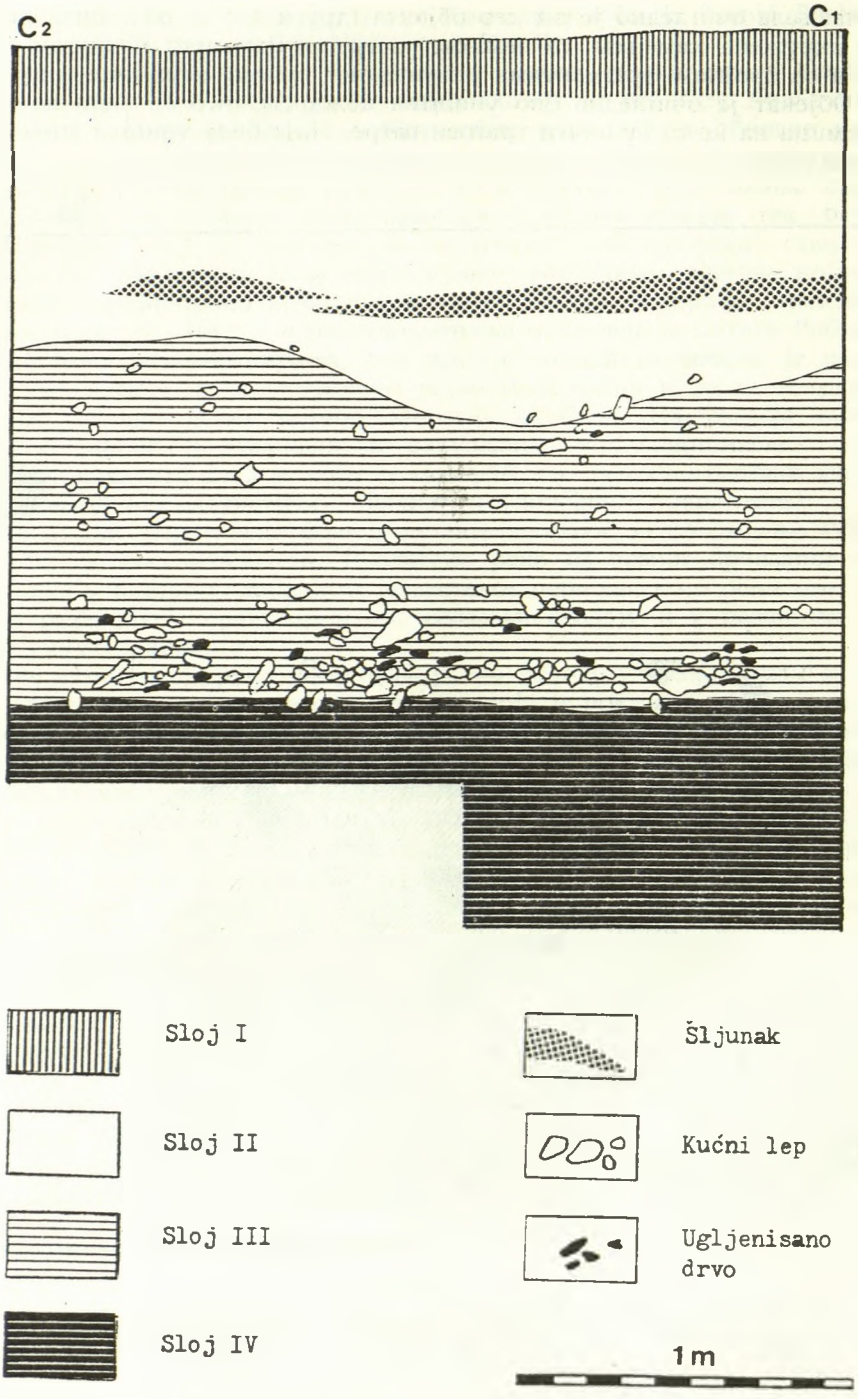

Сл. 3. — Позлатска Река, профил сонде 1

Сонда 2 имала је нешто тањи и плићи културни слој (од 70 цм до 1 м дубине). Нису откривени остаци архитектуре, а и фрагмената керамике било је мање него у сонди 1. Занимљиво је да је на овом месту била јака магнетска аномалија и током ископавања мислило се да су њу изазвали дебели наноси шљунка у слоју IV. Накнадом геомагнетском анализом шљунка утврђено је да он није могао да створи ту магнетску аномалију и да је њу изазвало вероватно неко рецентно ватриште (спаљивање ђубрета, циглана итд.).

Геомагнетска проспекција и ископавање показали су да је вероватно у питању усамљен стамбени објекат јер су површине око њега биле углавном без магнетских аномалија. То су показала и површинска археолошка рекогносцирања непосредне околине, која су утврдила да се веће концентрације керамике и лепа јављају још на неколико места на удаљеностима од 100—200 м. Ово би ишло у прилог претпоставци да је реч о праисторијском насељу позног бронзаног доба, разбијеног типа на граници две економске зоне, сличног преиндустријском шумадијском селу старовлашког типа. Пронађени фрагменти керамике су грубе фактуре, доста оштећени делови питоса и здела, понегде украшени брадавицама и пластичним тракама са урезима. Аналогије би имали у керамици параћинске и Медиана групе. Фрагменти угљенисаног дрвета узети су за радиокарбонску анализу, а извршена је флотација земље из стамбеног објекта и културних слојева која је утврдила остатке житарица.

Екипу су поред аутора сачињавали: дипломирани археолози Бранислав Живојновић и Петар Глумац, Ана Лебл, студент археологије и Слободан Баштанин, студент теологије (као фотограф екипе).

БИБЛИОГРАФИЈА

Bankoff, H. A., F. A. Winter, H. Greenfield, and A. Bomberault
(u štampi) A strategy for intra-site sampling in temperate zone environments. *Arheo 5* (1985).

Binford, L.
1964 A consideration of archaeological research design. *American Antiquity 29:* 425—441

Butzer, K.
1982 *Archaeology As Human Ecology.* Cambridge.

Champan, J. and S. Batović
Neothermal research in the eastern Adriatic.

Цвијић, Ј.
1922 *Балканско полуострво.* Београд.

Earle, T. and A. Christenson
1980 *Modelling Change in Prehistoric Subsistence Economies.* New York.

Haggett, P. and R. J. Chorley
1979 *Network Analysis in Geography.* London.

Halpern, J.
1956 Social and Cultural Change in a Serbian Village. *Prepublication Monograph 25,* Human Relations Area Files. New Haven.

Palavestra, A., i H. A. Bankoff
(u štampi) Pozlatska reka, naselje poznog bronzanog doba. *Arheološki pregled 25* (1986).

Sabloff, J.
1981 *Simulations in Archaeology.* Albuquerque.

Танасијевић, Б. и други
1965 *Земљишта басена Велике Мораве и Млаве.* Београд.

Thomas, D. H.
1972 A computer simulation model of Great Basin Shoshonean subsistence and settlement patterns. (D. L. Clarke) *Models in Archaeology,* 671—704. London.
1973 An empirical test of Steward's model of great Basin settlement patterns. *American Antiquity 38:* 155—176.

Tomić, E.
1968 Pozlatska reka. *Arheološki pregled 10:* 31—32.

Zimmerman, L.
1978 Simulating prehistoric locational behaviour. (I. Hodder) *Simulation Studies in Archaeology,* 27—37). Cambridge.

20. 12. 1986. UDK: 903.4(497.11)

INVESTIGATION OF PRAHISTORIC SETTLEMENTS OF RIBARSKA REKA NEAR KRUŠEVAC

This paper represents a rather shorthened theoretical model and methodological concept of the project treating inhabitation in microregion of Ribarska reka near Kruševac. It is in fact a part of a larger project "Preroman Dardania in the light of archaeological sources". The coordinator of this project is Balkanological Institute of SANU. Working on that project for a few seasons, we prospected hypotetcial northern border of preroman Dardania. The results of investigation in the Kruševac region suggested that a detailed investigation of prehistoric inhabitation of this area would give very good results and would throw light on the problems of choosing the appropriate digging site, relation of natural souces and archaeological sites, as well as some aspects of prehistoric economy. Balkanological institute of SANU took part in this project. together with Narodni Muzej of Kruševac and Brooklyn colege CUNY. All necessary preliminary investigations have been acomplished, and in the year of 1985. we started detailed prospecting and trench-type excavation. This paper is devided into two parts. First part has given the shades of theoretical model, which covers the fields of investigation (geografical frame of microregion, soil structure, river sistem, relief characteristics, microclimatic conditions, suitability of microregion for some agricultural activities, etc.) and method of investigation. A special attention was given to different methods of prospecting, which could as much as posible enlighten the charasteristics of microregion and relations of prehistorical sites to geomorphological features. In the second part, we showed summarly, preliminary results of investigation which allowed marking an archaeological model. Besid ground-surveying, the report has been given on the trench-type excavation of the late bronze age site Pozlatska reka. A special attention was given to the method of investigation, so this trench-type excavation would enter the frames of our proiect as much as posible.

The site was investigated using geomagnetic surveying usage of this method made possible to see wider surrounding and the character of the site itself more accuratly.

НОВИЈА ИСТРАЖИВАЊА ПАЛЕОЛИТА И МЕЗОЛИТА У ЦРНОЈ ГОРИ

Ивана РАДОВАНОВИЋ, Филозофски факултет, Београд

Подсетимо се да су први подаци о палеолиту и мезолиту у СР Црној Гори потврђени истраживањима поткапине Црвена Стијена у долини Требишњице на граници према Херцеговини, вршеним у другој половини педесетих и првој половини шездесетих година овог века. У раним седамдесетим годинама истражена је пећина Одмут код ушћа Врбнице у Пиву, чији доњи слојеви су садржавали мезолитску и можда финалнопалеолитску културу. Почетком осамдесетих година, почела су истраживања поткапина и пећина кањона Ћехотине која указују на постојање палеолита и мезолита у северним деловима ове наше републике. Најновија, прошлогодишња сондирања плитке пећине Биоче у кањону Мораче, показују да се и у централним деловима Црне Горе мора рачунати са богатим остацима палеолитских култура. Како ниједно од ових новијих истраживања није окончано, у могућности смо да пружимо само најопштије информације о њиховом току и неким резултатима. Стицајем околности, највише говора биће о Малишиној Стијени, будући да се најдуже истражује и да се тренутно ради на анализи појединих података са овог локалитета.

Кањон Ћехотине

У односу на јужније области, северна Црна Гора представља старију геоморфолошку целину формирану као копно већ у периоду Креде[1]. Стратиграфија и геотектоника ове области је релативно слабо проучена, тако да се може дати само једна општа констатација да се она, па и кањон Ћехотине, налази у зони моћне дијабаз-рожначке формације тријаске старости. Ова формација је карактеристична за унутрашње Динариде и изузетно је тектонски уситњена управо на овом терену, где се граничи са кречњачко-доломитским формацијама спољашњих Динарида. Река Ћехотина је протеклих седамдесет милиона година снажном ерозијом просекла своје корито образујући котлине у мање отпорним, а кањоне у отпорнијим стенама. Старе речне терасе налазе се високо изнад корита, веома су широке, па се на њима данас налазе читава насеља. У котлинама су се током Неогена оформила језера чији седименти су проучени у Матарушком, Отиловићком и Пљеваљском басену. О режиму Ћехотине током Плеистоцена нема података а управо су они од највеће важности за палеолитска истраживања.

Истраживање поткапина и пећина у кањону Ћехотине предузели су Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета у Београду и Завичајни музеј из Пљеваља. Систематско ископавање Малишине Стијене почело је 1981. године и наставило се 1982, 1983, 1984. и 1986. године[2]. Истраживање Медене Стијене почело је 1983. године и настављено је у 1984, 1985. и 1986. години. Обе поткапине су формиране бочном

речном ерозијом и то не тако давно (у геолошком смислу), с обзиром да се слојеви са речним шљунком и песком налазе свега десетину метара изнад данашњег нивоа реке. Иначе, оба локалитета се налазе на апсолутној надморској висини од нешто испод 800 метара, док се високи под Ћехотине изнад овог дела речног корита налази на 1200 метара.

Малишина Стијена је до сада истраживана у пет кратких кампања (укупно десет недеља за пет година). Реч је о пространој поткапини ширине 35 метара, дубине 15 метара и висине 10 метара. Отвор поткапине је окренут ка северу и налази се на свега десетак метара изнад реке. Као и Медена Стијена, коришћена је као заклон за стоку, што је свакако у непосредној вези са лошом очуваношћу површинских седимената. У њеном централном делу је видљиво улегнуће настало услед сакупљања гнојива, па су тако, изгледа, потпуно уништени познији праисторијски културни слојеви, о којима нам сведочи један једини керамички фрагмент нађен на талусу. Млађи палеолитски слојеви су у већој мери очувани у југоисточном делу а у мањој или никаквој мери у северозападном делу поткапине. Положај пробне сонде из 1980. године условио је, у овим првим кампањама, ископавање локалитета посебно у западном, а посебно у јужном делу. Тако је првих година истраживана површина од 9 m² — западна сонда, као и лонгитудинални ров дужине 10 m. Касније је рађено у нових 8 m² у централном делу локалитета — јужна сонда (слика 1). Ископавања су вршена у јединицама од 0.50 m² (по четири квадранта у квадрату), артефакта и фаунистички налази су тродимензионално документовани, а сви седименти су просејавани на ситу од 2 mm. Ово је учињено због добијања што прецизнијих података о нивои-

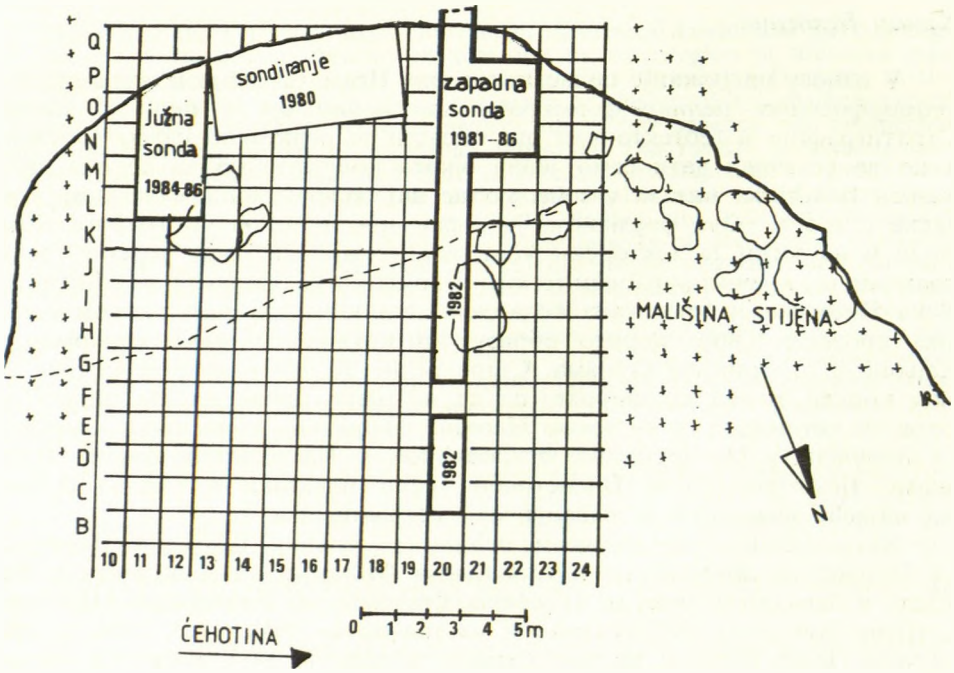

Сл. 1. — Малишина стијена, ситуација

ма становања као и због података о дистрибуцији налаза у сваком хоризонту који ће омогућити утврђивање посебних зона активности. Иако нам је основни циљ да дођемо до што веће површине сваког хоризонта, до сада, пре свега због финансијских разлога, то нисмо могли да учинимо. Осим тога, није било рационално упуштати се у шире захвате без познавања стратификације културних и геолошких слојева. Тек у последњој кампањи смо утврдили дебљину седимената у западној сонди, која до нивоа речног шљунка и песка износи око 2 метра. У последњој кампањи, такође смо открили низ културних слојева у јужној сонди, али још нисмо стигли до песковито-шљунковите подлоге. Оно што је најинтересантније јесте чињеница да је стратификација у ове две сонде различита. Тако је у јужној сонди до сада констатовано шеснаест хоризоната становања, а у западној десет (односно дванаест ако се покаже да један од слојева заиста садржи три нивоа). Управо због овог, користимо привремену деноминацију слојева, чије називе ћемо објединити тек када у будућим ископавањима спојима ове две сонде и утврдимо тачну стратеграфију. До сада је пронађено око 10 000 разних артефаката од кремена и још толико фрагментованих животињских костију. Учесталост ових налаза по нивоима становања знатно варира, а да ли се може рачунати и са варијацијама у оквиру истог хоризонта становања, треба тек да се утврди — после повезивања слојева у једној, са слојевима у другој сонди, односно када се буде видело који хоризонти становања у једном одговарају хоризонтима становања у другом делу локалитета. Ово је посебно важно за горње слојеве, јер се у доба њиховог формирања ивица крова поткапине већ знатно померила уназад услед обрушавања, те се зона у западној сонди већ може сматрати периферном. Ово су и разлози због којих, за сада, можемо да говоримо само уопштено о појединим комплексима материјалне културе на овом налазишту.

Најстарији комплекс обухватао би шест хоризоната становања у западној сонди (слика 2). Реч је о мањој концентрацији налаза из 15. слоја (крупна дробина са примесама глине) која се своди на одбитке од црног рожнаца и зеленог јасписа. Из 13. слоја (ситна дробина) и 12. слоја (крупна дробина са каменим блоковима) потиче стотинак артефакта од истог материјала. Реч је о псеудомустеријенским шиљцима, дискоидним језгрима, назупчаним маргинално ретушираним одбицима и латералним пострушкама (слика 3, бр. 1—7, 9, 12). Овај комплекс слојева је истражен на површини од свега 3м².

Слој 11. (жута глина са мало ситне дробине) и слој 10. (тамносиви прашинасти седимент) истражени су на површини од 8m². И овде је пронађена већа количина артефаката од истих сировина, док међу ретушираним оруђем наилазимо на мале трансверзалне пострушке, наизменично ретуширане пострушке и шиљке (слика 3, бр. 8, 10, 11, 13—16).

У 9. слоју (крупна дробина са блоковима камена) запажена је велика концентрација артефаката која се особито повећава према зиду поткапине, где су утврђена три нивоа ове концентрације. Истражена површина износи 9м². Сировина од које су рађена оруђа није се променила, а уз латералне и трансверзалне пострушке, дискоидна језгра и одговарајуће одбитке, установили смо и два стругача од којих је један чунастог типа (слика 4, бр. 1—12).

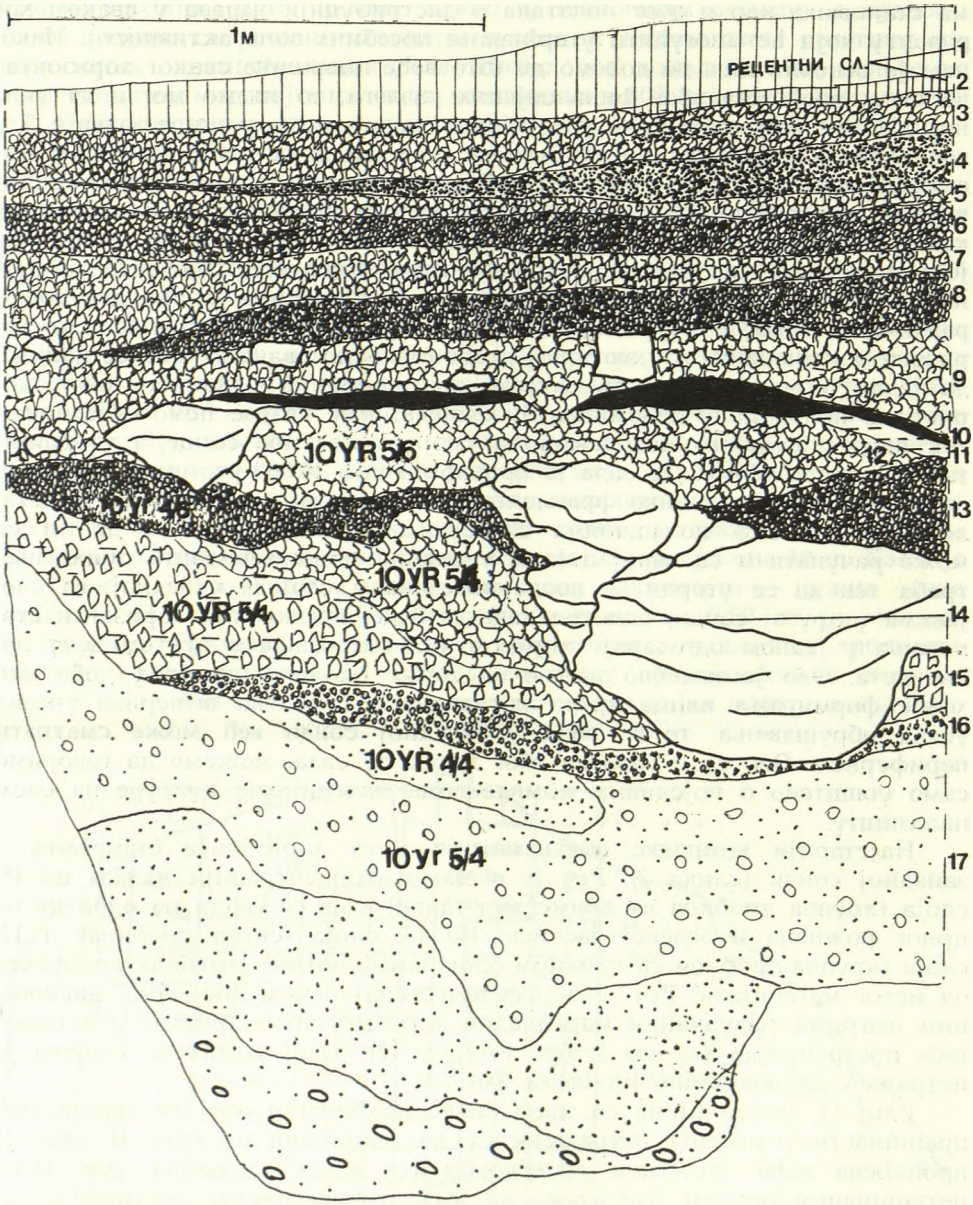

Сл. 2. — Малишина стијена, део источног профила западне сонде

Најстарији хоризонти становања у јужној сонди, за сада су констатовани у слојевима 3b16 (крупна дробина са примесом глине), 3b15 (ситна дробина са пескуљастим седиментом), 3b14 (крупна дробина са примесом глине) и 3b13 (средње крупна дробина са прашинастим седиментом, док зона 3b13a представља чисту глину) (слика 2a). Слој 3b16 тек је начет на површини од 1м², али изгледа веома богат. Пронађени су прилично

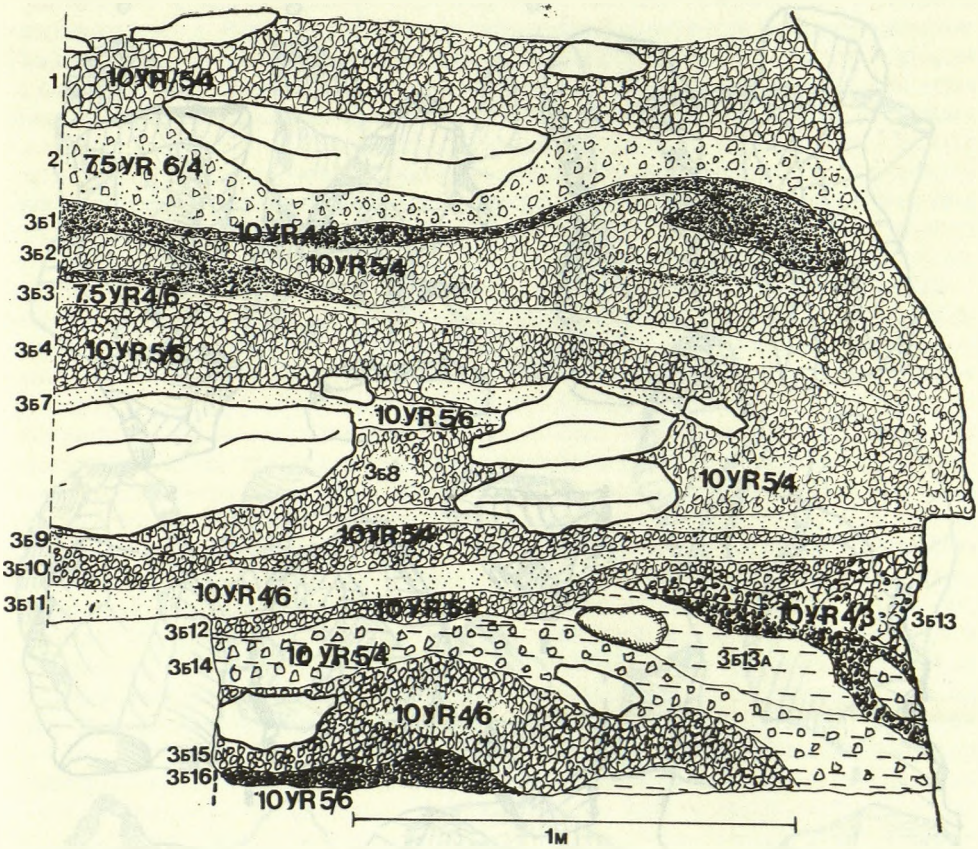

Сл. 2а. — Малишина стијена, део источног профила јужне сонде

велики ламелирани одбици са и без фацетираног талона, као и једно длето (слика 5, бр. 1 и 2). Из слојева 3b15 и 3b14 потичу сврдла (слика 5, бр. 3, 5, 6). Поред одбитака са дискоидних језгара у слоју 3b13 пронађено је сечиво са степенастим ретушом (слика 5, бр. 4, 8, 9).

У овом тренутку, комплекс слојева 3b16—3b13 као и слој 9. у западној сонди изазивају приличну недоумицу. Како су истражене површине мале, а још се не може приступити статистичкој анализи материјала, било би преурањено опредељивати ове налазе било у средњи било у горњи палеолит. Потпуна разједињеност у мишљењима приликом недавних консултација са К. Валохом, Ј. Свободом, Ј. К. Козловским и Л. Бинфордом, увериле су нас да за прецизну атрибуцију ових слојева треба имати још мало стрпљења.

Иначе, у свим до сада описаним хоризонтима становања налажене су бројне фрагментоване животињске кости. Према Л. Бинфорду који је прегледао део материјала реч је о костима удова бовида или еквида које су лонгитудинално цепане, што је карактеристично за кости из којих се вадила срж.

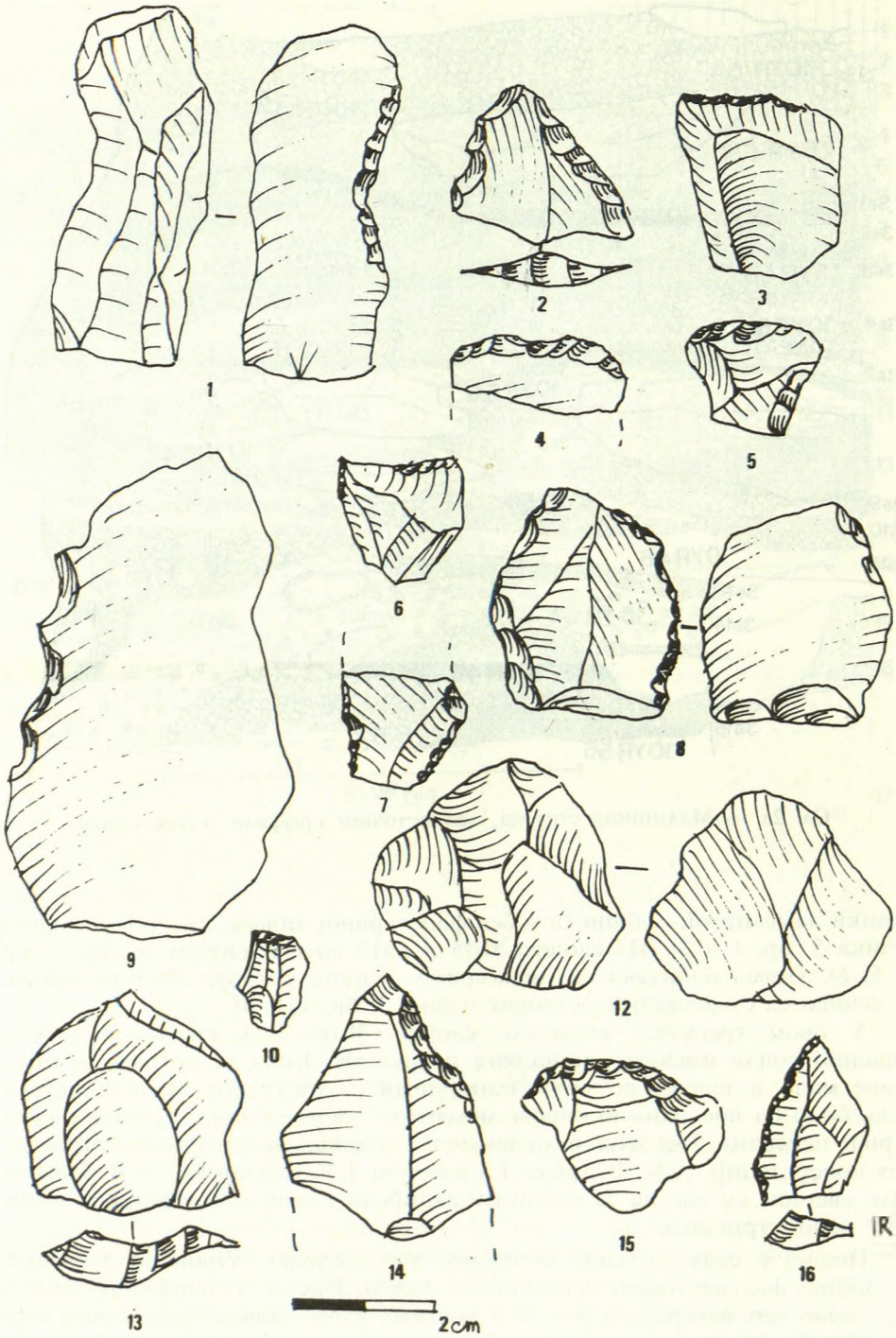

Сл. 3. — Малишина стијена, кремени материјал (1—16)

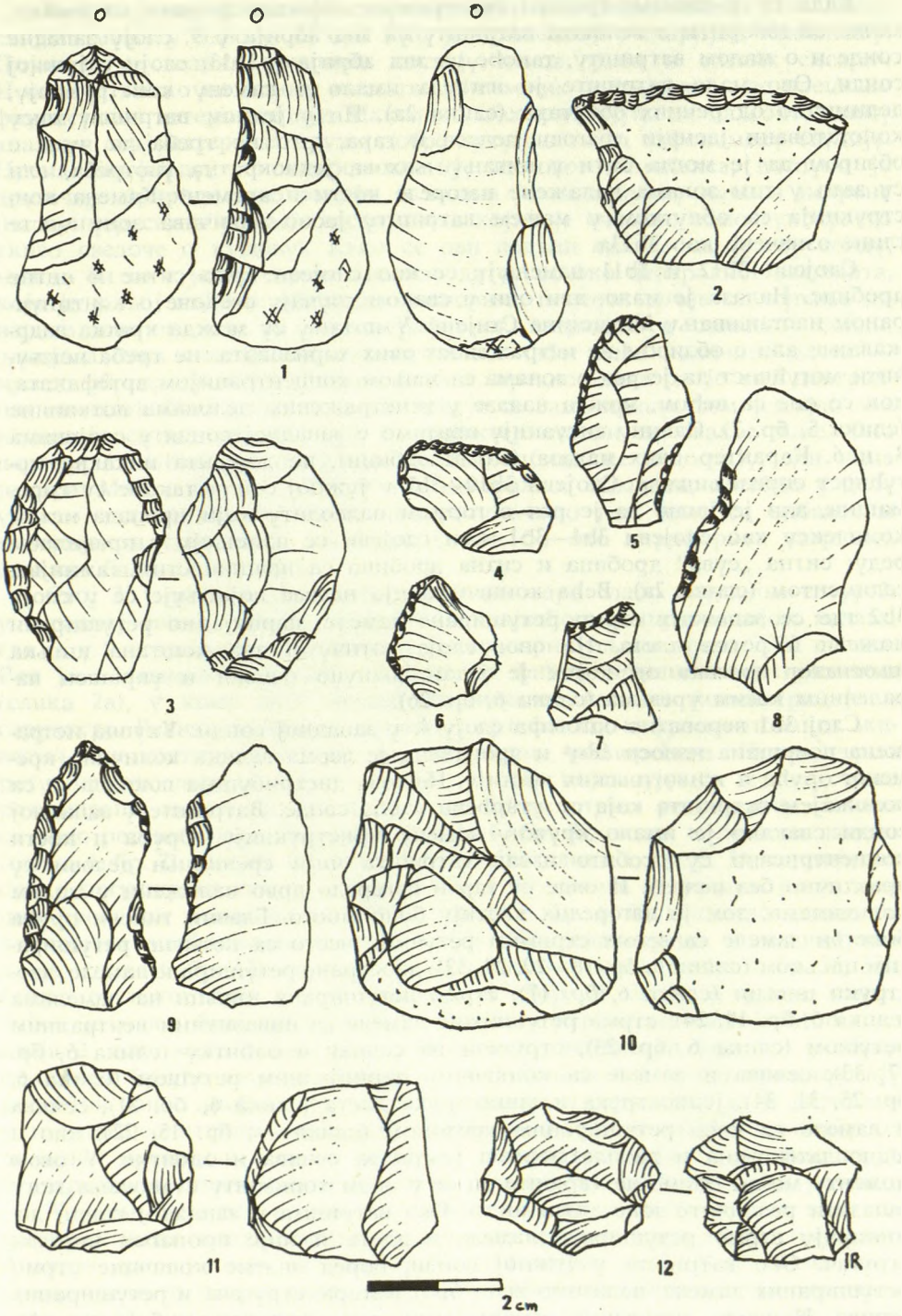

Сл. 4. — Малишина стијена, кремени материјал (1—12)

Када су у питању трагови евентуалних објеката у овим слојевима, може се говорити о великом ватришту уз зид абрија у 9. слоју западне сонде и о малом ватришту, такође уз зид абрија у 3b13. слоју у јужној сонди. Ово мало ватриште је изгледа имало и камену конструкцију, делимично од речних облутака (слика 2а). Ни у једном ватришту нису констатовани јаснији трагови пепела и гара, што не треба да чуди с обзиром да је могла бити у питању њихова једнократна употреба, али су зато у тим зонама налажене изгореле кости и кремен[3]. Камена конструкција са облутком у мањем ватришту јасно оивичава зону чисте глине означене као 3b13а.

Слојеви 3b12 и 3b11 измењују се као слојеви врло ситне и ситне дробине. Налаза је мало, али они у сваком случају сведоче о континуираном настањивању Малишине Стијене. У питању су можда кратка задржавања, али с обзиром на истраженост ових хоризоната, не треба искључити могућност да је реч о зонама са мањом концентрацијом артефаката, док се оне са већом, можда налазе у неистраженим деловима поткапине (слика 5, бр. 7). Сличну ситуацију пратимо у западној сонди у слојевима 8. и 6. Карактер ових налаза (ситни одбици), не допушта никакву могућност опредељивања. Слојеви 3b10—3b7 у јужној сонди такође су сиромашни, али је јасно да је реч о горњем палеолиту који припада истом комплексу као слојеви 3b4—3b1. Сви слојеви се измењују у правилном реду: ситна „сува" дробина и ситна дробина са прашинастим тамнијим седиментом (слика 2а). Већа концентрација налаза појављује се у слоју 3b2 где се запажају стрмо ретуширане ламеле, парцијално ретуширани ножеви и ретка длета. Из овог слоја потичу и два коштана шиљка пљоснатог пресека од којих је један потпуно очуван и украшен паралелним косим урезима (слика 6, бр. 26).

Слој 3b1 вероватно одговара слоју 4. у западној сонди. Укупна истражена површина износи 18м² и пронађена је веома велика количина кременог оруђа и животињских костију. Њихова дистрибуција поклапа се са положајем ватришта која су утврђена у обе сонде. Ватриште у западној сонди свакако је имало кружну камену конструкцију. Оруђа и кости концентрисани су особито изван ватришта чији средишњи делови су практично без налаза. И овде су гар и изгорело дрво налажени у малим количинама, док је нагорелих костију било много. Главни типови оруђа биле би ламеле са веома стримим ретушом, често са потпуно ретушираним шиљком (слика 6, бр. 18—20, 29, 32), двострано ретуширане ламеле, двоструки шиљци (слика 6, бр. 17), стрмо ретуширани шиљци на ламелама (слика 6, бр. 19, 24), стрмо ретуширане ламеле са инвазивним вентралним ретушом (слика 6, бр. 23), стругачи на сечиву и одбитку (слика 6, бр. 27, 33), сечива и ламеле са конкавним парцијалним ретушом (слика 6, бр. 25, 31, 34), једнострука и вишеструка длета (слика 6, бр. 21), сечива и ламеле са косо ретушираним преломом (слика —, бр. 15, 22), као и једноплатформна и двоплатформна језгра за сечива и одбитке. У овом моменту могли бисмо да тврдимо да се у овом хоризонту становања могу запазити различите зоне активности. Око ватришта у западној сонди доминирају стрмо ретуширане ламеле и длета и није пронађен ниједан стругач. Око ватришта у јужној сонди, поред знатне количине стрмо ретушираних ламела, налазимо већи број језгара, стругача и ретушираних сечива. Наравно, детаљнија студија ових зона активности биће могућа тек када разрешимо још неке проблеме током будућег ископавања.

Важно је истаћи да се структура фауне у овом млађем комплексу слојева мења у односу на оно што је примећено у старијем комплексу. Појавила се велика количина костију птица, риба и ситних сисара[4]. И овде је тешко на основу мноштва уситњених костију доћи до прецизне фаунистичке детерминације. Маколико обесхрабрујући за палеонтолошку анализу, овај материјал пружа добре могућности за тафономску студију. Према Бинфорду, уситњеност костију из овог комплекса, потпуно је другачије природе него раније, и везана је за промену начина исхране (на пример ситни комади костију код којих је очувано само сунђерасто ткиво сведоче о кувању). Како се ови подаци односе на јужну сонду, можда би то с једне стране значило да су се око централног ватришта, које је у њој нађено, обављали разнолики послови почев од кувања до израде алатки, док се око периферног ватришта у западној сонди, одвијала нека специјализована активност (због веће количине длета — можда обрада костију). С друге стране, предпоставка да је око централног огњишта била радионица, потврђује се само присуством језгара, док недостају ситни одбици који су карактеристични за овакве зоне. Око периферног огњишта, напротив, овакви одбици не недостају, али нема језгара. Можда би зато налазе око централног огњишта, посебно у делу уз сам зид поткапине могли да протумачимо као зону са одбаченим материјалом (такозвана „toss-zone"), док би око периферног ватришта свакако била радионица[5].

Слој 2. у јужној сонди вероватно одговара слабо очуваном слоју 3. у западној сонди. Ово је хоризонт са највећом концентрацијом налаза, где је у 9 истражених квадратних метара прикупљено преко 2000 налаза. Реч је о седименту средње дробине са фином прашинастом примесом (слика 2а), у коме нису примећене никакве посебне концентрације и структуре. Велика количина кремених артефаката и фрагментованих животињских костију прилично је равномерно распоређена. Поред стрмо ретушираних ламела (слика 6, бр. 13, 14) појављују се лучне стрмо ретуширане ламеле (слика 6, бр. 11, 10) и стрмо ретуширане ламеле са косо ретушираним преломом (слика 6, бр. 8), затим коленасте ламеле (слика 6, бр. 7), ламеле и сечива à gibbosité (слика 6, бр. 2, 3), парцијално стрмо ретуширана сечива (слика 6, бр. 4, 5), сечива са равним ретушираним преломом и коленаста сечива (слика 6, бр. 6, 9), мноштво сечива са конкавним удубљењима (слика 6, бр. 16), једнострана и вишестрана длета (слика 6, бр. 12), стругачи на кратким сечивима (слика 6, бр. 28, 30). Језгра су истог типа као у претходном слоју. У слоју 1; јужне сонде, нађен је мањи број оруђа која по техници израде одговарају онима из слоја 2., али, како је ово површински слој, нећемо га узимати у обзир приликом будуће анализе. Слојеви 1. и 2. у западној сонди представљају рецентни нанос дробине и гнојива. Напоменули бисмо још да је сировина у горњепалеолитским слојевима јединствена, јер се оруђа израђују од локалног црвеног и зеленог јасписа и речних облутака. Подсетимо да се у старијим комплексима поред ових сировина користи и црни рожнац.

У овом тренутку можемо да закључимо да се настањивање овог локалитета може континуирано пратити од средњег кроз горњи палеолит. Анализе археолошког материјала у детаљнијем виду, још се не могу предузимати из напред описаних разлога. Мора се причекати на резултате седиментолошке, палинолошке и палеонтолошке анализе, као и на резултате радиометријских анализа[6]. Са нешто већом сигурношћу него када су

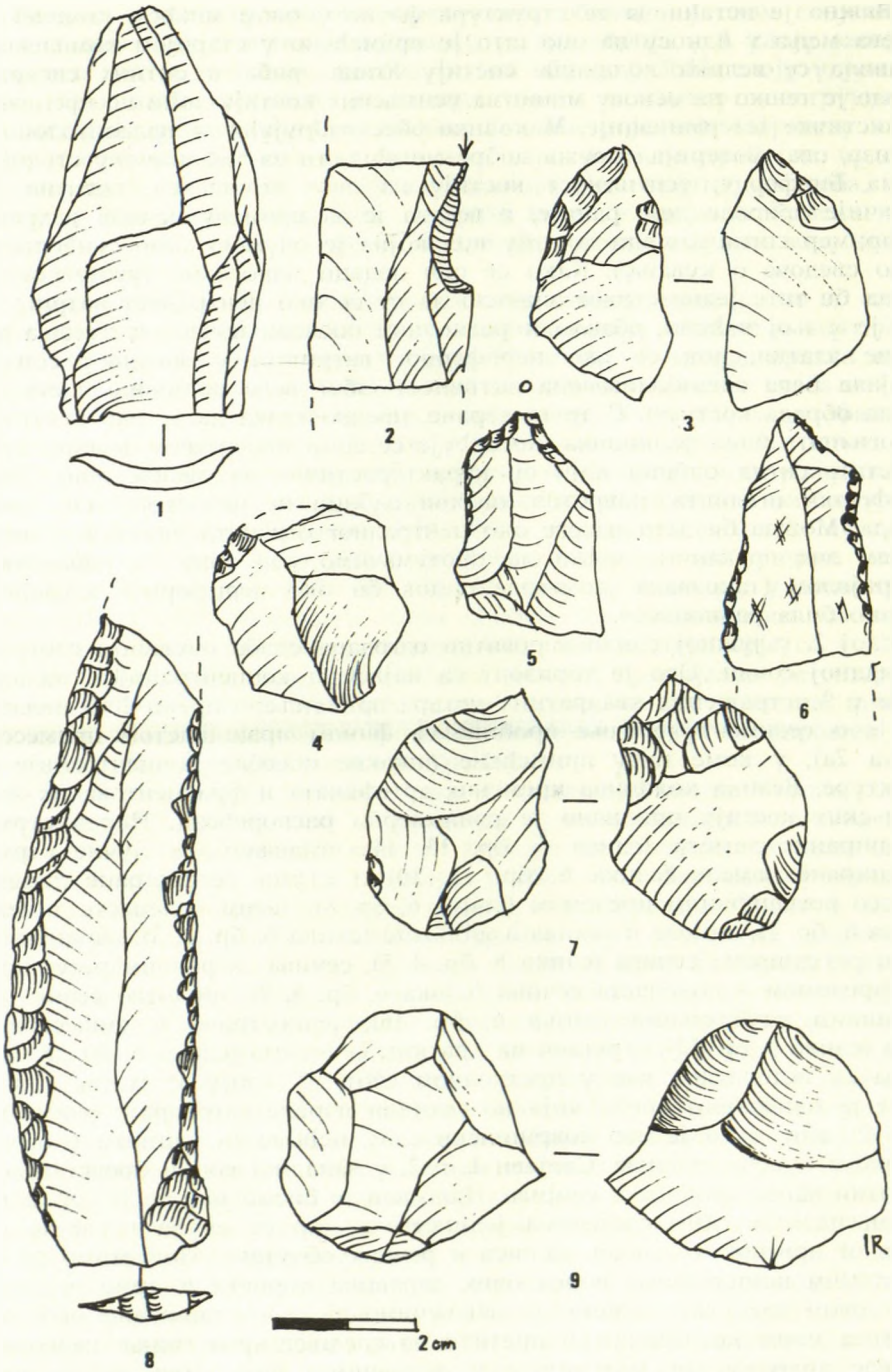

Сл. 5. — Малишина стијена, кремени материјал (1—9)

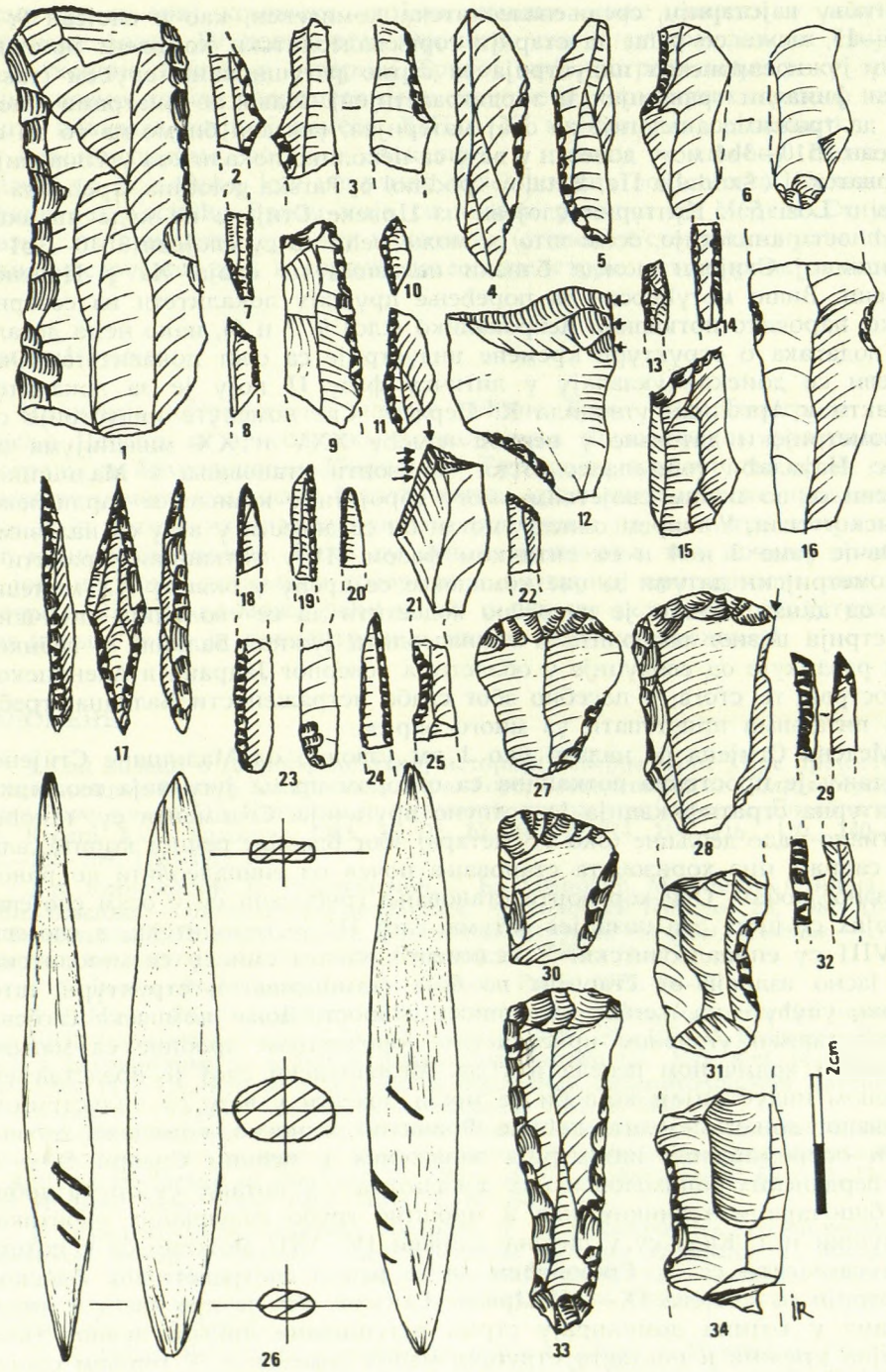

Сл. 6. — Малишина стијена, кремени материјал (1—25, 27—34) и кост (26)

у питању најстарији, средњепалеолитски комплекси, као и слојеви 9. и 3b16—13, може се рећи да старији горњепалеолитски комплекс припада кругу јужноевропских индустрија са стрмо ретушираним оруђем (такозвани финални граветијен и тардиграветијен). Иако не сматрамо умесним да тражимо аналогије за овај материјал, указали бисмо на то да се слојеви 3b10—3b1 могу довести у везу са неколико локалитета у Словенији и Хрватској (Šandalja IIc, Betalov spodmol 6, Parska golobina, Špehovka 2, Jama u Lozi 5)[7]. Културни слојеви из Црвене Стијене не нуде никакве могућности аналогије, осим што се може рећи да су слојеви 3b10—3b1 у Малишиној Стијени можда блиски налазима из слоја Ха у Црвеној Стијени. Више могућности за поређење пружају локалитети из северне Грчке, нарочито поткапина Аспрокалико (слој 9, 7 и 6), иако нема детаљних података о структури кремене индустрије са овог локалитета[8]. Ови слојеви се донекле уклапају у литичку фазу II коју је за локалитет Франкти у Арголиди утврдила К. Перлес[9]. Све поменуте индустрије су радиометријски датоване у период између XXV и XX миленијума од данас. Најмлађи горњепалеолитски хоризонти становања у Малишиној Стијени се по неким својствима могу убројати у комплексе тардиграветијенског типа. У ширем смислу, могли би се довести у везу са налазима из Овчје јаме 3 и 4 и са литичком фазом III у поткапини Франкти[10]. Радиометријски датуми за ове комплексе се крећу у оквиру XX миленијума од данас. Можда је потребно подсетити да се еволуција литичких индустрија позног палеолита и епипалеолита јужног Балкана у великој мери разликује од еволуције у областима северног Јадрана и Апенинског полуострва, те стога, а посебно због слабе истражености Балкана, треба овим питањима приступати уз много опреза.

Медена Стијена се налази око 1 км узводно од Малишине Стијене. У питању је пространа поткапина са отвором према југу чија геолошка и културна стратификација је потпуно другачија. Седименти су, такође, релативно мале дебљине (око 1,5 метара) због близине речног корита, али зато садрже низ хоризоната становања почев од епипалеолита до раног бронзаног доба[11]. Ови хоризонти становања груписани су у осам слојева, од којих су прва два познијег датума, слој III је мезолитски, а слојеви IV—VIII су епипалеолитски. У седиментолошком смислу се мезолитски слој јасно издваја од старијих по боји (тамносива) и структури, што свакако упућује на његову холоценску старост. Доњи комплекс слојева је представљен углавном црвенкастим хоризонтима дробине са мањом или већом количином пепела и угља. Мезолитиски слој је представљен кременом индустријом која би се могла довести у везу са индустријом такозваног доњег мезолита пећине Франкти[12], односно, комплексу технолошки осиромашених индустрија запажених у пећини Сидари D и у низу Ђердапских ранохолоценских локалитета[13]. У питању су оруђа добијена биполарном техником као и мноштво грубо назупчаних одбитака, пострушки итд. Када су у питању слојеви IV—VIII можемо се у потпуности сагласити са Д. Срејовићем да је реч о епиграветијену блиској индустрији из слојева IX—VII Црвене Стијене. Реч је пре свега о индустријама у којима доминирају стрмо ретуширани шиљци лучног типа и бројни кружни и ноктасти стругачи малих димензија. У горњим слојевима овог комплекса Медене Стијене запажају се троуглови и стрмо ретуширана оруђа са ретушираним преломом, док се у најмлађем слоју може приметити извесна склоност ка хипермикролитизацији. Додали

бисмо да се овај комплекс слојева свакако може довести у везу са литичком фазом IV локалитета Франкти, као и са комплексом слојева из поткапине Клити у северној Грчкој чије истраживање је у току. Напомињемо да су радиометријске анализе са поменутих грчких налазишта показале старост између XIII и XI миленијума од данас[14].

Рекогносцирања осталих поткапина и пећина у кањону Ћехотине указују на постојање још неколико палеолитских локалитета. Налази из пећине под Госпића Врхом која се налази узводно од Медене Стијене, указују на присуство средњег палеолита (степеничасто ретуширана латерална пострушка) као и горњег палеолита (стрмо ретуширане ламеле)[15].

Кањон Мораче

Најновија истраживања плитке пећине Биоче код Титограда, које обавља Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета у Београду са Археолошком Збирком из Титограда, показују да се на овом локалитету могу очекивати богати налази средњепалеолитске провенијенције који потичу из низа хоризоната становања најмање три метра моћног комплекса слојева. Како су ова истраживања тек почела, за сада се још не може детаљније говорити о културној припадности ових индустрија. Једино се може рећи да су у питању ретуширани мустеријенски шиљци и да је концентрација налаза необично велика[16].

НАПОМЕНЕ:

1 Сви подаци о геоморфолошкој историји северне Црне Горе преузети су из публикације Бешић З. *Геологија Црне Горе, Геотектоника и Палеогеографија Црне Горе*, књига III, Црногорска Академија наука и умјетности, Посебна издања, Књига XVI, Титоград 1983. 25—26, 67—68, 72—74, 114—116, 120, 140—141, 157—158, 169, 189—191, 203.

2 Л. Кривокапић, И. Радовановић, З. Калуђеровић, Малишина Стијена, Лутићи, Пљевља — палеолитско налазиште, *Археолошки Преглед 23*, 1982. 11—12; И. Радовановић, З. Калуђеровић, Малишина Стијена, Лутићи, Пљевља — палеолитско налазиште, *Археолошки Преглед 24*, 1985. 11—12.

3 C. Perlès, *Préhistoire du feu*, Masson, Paris, 1977. 9—10.

4 V. Malez, Ptice u prehrani i umjetnosti paleolitskog lovca na tlu jugoistočnog dijela Jugoslavije, *Naš Krš* 14—15, Sarajevo, 1983. 95—107; M. Paunović, Pleistocenska herpetofauna u spiljama jugoistočne Jugoslavije, *Naš Krš* 14—15, Sarajevo 1983. 111—118. Реч је о делимично обрађеном палеонтолошком материјалу из Малишине Стијене нађеном у кампањама 1981. и 1982.

5 Л. Бинфорд је посветио посебну пажњу проучавању животног простора ловачко-скупљачких заједница. О проблемима интерпретације овог питања види: L. Binford, *In Pursuit of the Past, Decoding of the Archaeological Record*, Thames and Hudson, New York, 1983. 149—172, 61—62.

6 Седиментолошка анализа поверена је Д. Рукавини из Геолошко-палеонтолошког музеја у Загребу, палеонтолошке анализе обављају В. Малез, М. Пауновић и М. Малез из Завода за геологију квартара у Загребу, узорци за радиометријску анализу обрађују се у лабораторији Универзитета у Оксфорду, љубазношћу Ц. Бејлија.

7 M. Malez, Paleolitske i mezolitske regije i kulture u Hrvatskoj, *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, tom I, Sarajevo 1979. 292; M. Brodar—F. Osole, Paleolitske i mezolitske kulture i regije u Sloveniji, *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, tom I, Sarajevo, 1979. 180—181; A. Benac—M. Brodar, Crvena Stijena 1956, *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu, NS sveska XIII*, Arheologija, Sarajevo, 1958. 51—52.

8 E. S. Higgs and C. Vita-Finzi, Climate, Environment, Industries of Old Stone Age ,Greece: part II, *Proceedings of the Prehistoric Society, New Series, vol. XXXII*, December 1966. 10—19, 21—23.

9 C. Perlès, Etude préliminaire des industries paléolithiques de la grotte Francthi, Argolide, Grèce, Advances in Palaeolithic and Mesolithic Archaeology, *Archaeologia Interregionalis*, Warsaw University, Jagiellonian University Cracow, 1984. 154—156.

10 M. Brodar—F. Osole, исто, 182—183; C. Perlès, исто, 156.

11 Д. Срејовић, Мезолит Србије и Црне Горе, рукопис реферата прочитаног на Конгресу о Мезолиту у Единбургу 1—7. априла 1985. 8—9.

12 C. Perlès, Aperçu sur les industries mésolithiques de Francthi, Argolide, Grèce, Advances in Palaeolithic and Mesolithic Archaeology, *Archaeologia Interregionalis*, Warsaw University, Jagiellonian University Cracow, 1984. 164—167.

13 Д. Срејовић, исто, 9; I. Radovanović, *Ranoholocenska kremena industrija sa lokaliteta Padina u Đerdapu*. Arheološki institut, Građa, Knjiga 4, Beograd 1981. 71—72.

14 G. N. Bailey et al. Palaeolithic investigations at Klithi: Preliminary results of the 1984 and 1985 field seasons, *Annual of the British School at Athens, vol. 81*, 1986. 12—17.

15 Усмена информација Д. Срејовића.

16 Исто.

26. 12. 1986. UDK: 903(497.16)

RECENT RESEARCH OF PALAEOLITHIC AND MESOLITHIC IN MONTENEGRO

The research of rock-shelters and caves in northern Montenegro has begun in the early eighties. Another research in central Monetnegro started last year.

Northern Montenegro

Two rock-shelters were explored in the canyon of river Ćehotina. The canyon is situated in the region where diabase-chertlike formation of inner Dinarids and limestone-dolomitic formations of outer Dinarids meet. Pleistocene sediments of the region have not been studied palaeogeographically. The explored rock-shelters are formed due to the relatively late river erosion, their distance from the river is 10 meters and their altitude is 800 meters above sea level.

The site Mališina Stijena is oriented to the north and consists of two meters thick layers with a number of occupation floors, covering the period from the Middle to the Upper palaeolithic (pl. 1—6). Middle palaeolithic finds consist of small-sized implements such as discoids, pseudomousterian points, transversal and lateral scrapers (pl. 3). The next few occupation floors contain Middle palaeolithic industies with a few Upper palaeolithic looking tools (pl. 4,5). The Upper palaelithic complex of occupation floors contain tardigravettian industries with backed bladeletts, backed points, endscrapers on blade and on short blade, single-blow and multiple burins, as well as the single and double-platformed cores (pl. 6). They were all made of local raw material. The faunal remains in all occupation floors are extremely fragmented, but numerous. Intra-site distribution of artefacts, especially in Upper palaeolithic points to the different activity areas.

Medena rock-shelter is oriented to the South. Its 1.5 meter thick cultural layers cover a period from epipalaeolithic to Early Bronze times. Levels I and II are later prehistoric, level III is mesolithic with denticulate implements, and levels IV—VIII are epigravettien with arched backed pieces, triangles, subcircular and thumbnail scrapers.

Central Montenegro

Although shallow, Bioče cave in Morača river canyon has at least three metters thick cultural layer with the finds of Middle palaeolithic provenience. This cave was discovered only last year so that these finds cannot yet be thoroughly discussed.

All the mentined sites are being examined by the means of sedimentological, paleonthological, palinological and radiometrical analyses, as well as, by means of conventional archaeological study of the material.

The research is conducted by the Center for Archaeological Research of the Faculty of Philosophy at Belgrade, Museum at Plevlja and Archaeological Collection from Titograd. Excavations of Mališina rock-shelter are conducted by I. Radovanović and those of Medena rock-shelter and Bioče cave by D. Srejović, both from the Faculty of Philosophy at Belgrade.

■

ИСТРАЖИВАЊЕ СТАРОГ РУДАРСТВА НА РУДНИКУ

Борислав ЈОВАНОВИЋ, Археолошки институт, Београд
Душан МРКОБРАД, Филозофски факултет. Београд

Рударска активност на Руднику била је до сада позната углавном из историјских извора или бележака путописаца. Експлоатација оловних и цинкових руда из римског периода била је доказана остацима архитектонских објеката и натписима, али већина од њих данас не постоји. Најзначајније рударство припада свакако средњем веку, па се остаци саских копова добро уочавају на падинама Рудника. На дневном копу модерног рудника, чије је коришћење иначе престало, на југоисточним профилима, видљиви су јамски средњевековни радови. Пресечене су галерије и ходници као и поједине посебне одаје.

Ништа се међутим није знало о праисторијском рударству, нити се оно на Руднику очекивало. Тек су недавна сондажна рекогносцирања, веома ограничена, показала да на потезу Прљуш — Мали Штурац постоје веома обимни радови из тог раздобља. Коришћене су бакарне руде, али и горски кристал и то на сразмерно широком простору. Технологија тих радова, као и веома бројни површински налази типичног каменог алата, опредељују Мали Штурац сасвим поуздано у рано метално доба, највероватније у распону између енеолита и касног бронзаног доба.

Досадашња рекогносцирања Рудника пружила су такође обиље нових података о споменицима културе и старог рударства[1]. Уз насеља, утврђења, сакралне објекте или некрополе, истичу се и многобројни остаци старих рударских радова (сл. 1), груписаних у појединим зонама, чије тачније распростирање тек треба утврдити.

Користећи занимљив податак са рекогносцирања из 1981 год., екипа Археолошког института извршила је сондажно ископавање на локацији Трновите Лазине, на пространом шумском појасу Сенаковића ливаде, који се стримим обронцима спушта ка кориту Јасенице. Овде је приликом просецања шумског пута Сенаковића Ливаде — Врујци откривен неправилни кружни отвор уске вертикалне јаме, полузатрпане ломљеним каменом, која је водила даље у дубину. Једна страна јама била је

Сл. 1. — Остаци старих радова

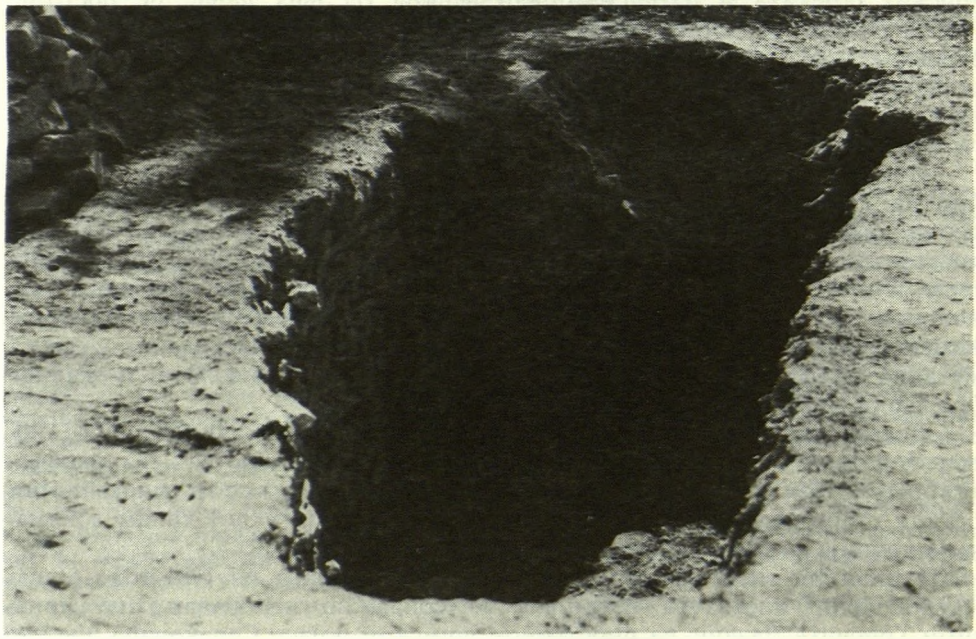

Сл. 2. — Сонда 1 са делимично ископаним рударским објектом

подзидана сухозидом, чија се права структура или димензије тада нису могле одредити. Већ је том приликом учињена претпоставка да је откривен остатак старог рударског рада — највероватније средњовековног.

Ова претпоставка је у погледу функције оснажена сондирањем извршеним у 1986 год., али је ближе културно и хронолошко опредељење остала за сада и даље неизвесно.

Мања сонда (1,90—0,80×4,30—4,80 m) ископана је веома опрезно, због нејасне конструкције самог објекта и проширивана је постепено према његовом габариту (сл. 2). Како су време и средства намењена овом сондирању били ограничени, ни завршетак ископавања није пружио целовиту слику о објекту. Са друге стране постало је јасно да се ради о веома занимљивом открићу и да објект, ископан само делимично, поседује јасне конструктивне елементе који упућују на рударство. Постављен на повољном комуникационом правцу, овај објект је изгледао и као потпорни зид трасе неког старог пута, или део темеља неке веће зграде. Сондирања су међутим показала, како је речено, да се ради о остацима објекта намењеног искључиво рударству.

Досадашњим радовима откривен је заправо само приступ том објекту, који чини нека врста прилазне рампе. И то само њена половина — она коју је непосредно захватила нивелета шумског пута. Ископан је источни потпорни сухозид тог прилаза, у дужини од 4,30 m, колико се и рампа укошено спуштала од некадашњег нивоа терена па до чеоног дела, односно неке врсте портала. Доња, темељна ивица сухозида започињала је непосредно испод шљунковите, набијене подлоге шумског пута, на дубини од 0,95 m, и завршавала се у пресеку са порталом,

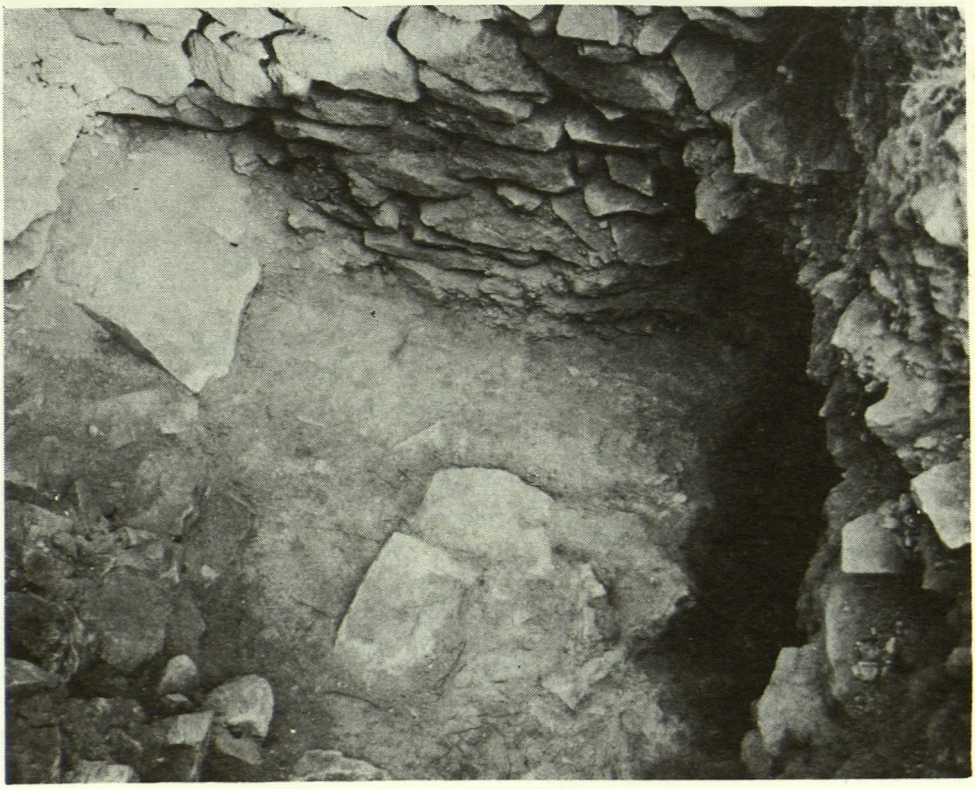

Сл. 3. — Детаљ очуваног сухозида и приступне рампе

на дубини од 1,83 m. Значи да је висинска разлика између те најплиће и оне најдубље тачке доње ивице сухозида износила 0,88 m што истовремено означава и нагиб приступне рампе (сл. 3).

Понирући укошено у дубину, рампа је била издељена на плиће, широке и неправилне степенике (0,30—0,50 m), који су били поплочани и та камена облога сачувала се такође делимично (сл. 2). Простор пред самим чеоним делом — порталом — био је заравњен и покривен масивнијим каменим плочама. Сухозид је био састављен од сразмерно тањих, брижљиво је притесаних плоча, добро слаганих, тако да се лице сухозида одржало до данас у целости (сл. 34).

Чеони зид — портал — чинио је вертикални профил жућкастог, зрнастог пешчара, без неке велике чврстине. Одавно је утисак свода (сл. 4), испод кога се налазио улаз, који је водио даље у дубину. Тај неправилни отвор, приближно овалног облика (око 1,10×0,90 m), већим делом затрпан ломљеним каменом, није био ничим подзидан. Иза њега се назирао плитак ходник, који је понирао у дубину, али у некој лучној линији, полузатрпан каменом и одроњеним материјалом.

Супротни бочни зид није био откривен, већ је тај западни профил сонде чинила наслага ломљеног камена, подељена у две зоне. Она горња можда је означавала неко накнадно насипање трасе шумског пута. Доња је највероватније припадала времену када прилаз више није био у употреби.

Стога потпорни зид на супротној страни рампе остаје за сада под знаком питања. Није се стога могао открити ни завршетак чеоног портала на тој страни. Али судећи по целокупној конструкцији објекта, такав сухозид би требало са великом извесношћу очекивати и са те стране — тим пре, што се рампа усецала на том месту још дубље у саму падину, па је и одрон материјала ту био изразитији. Није исто тако сигурно да ли је ископана приближна половина рампе, што би тада значило да њена ширина износи око 3,60 m. Може се међутим десити да се супротни сухозид појави знатно ближе, па би у том случају рампа морала да буде нешто ужа (сл. 4).

Прелиминарна и сажета реконструкција овог објекта — уз све неопходне ограде — означила би га као приступну рампу већем поткопу или галерији, која је на том месту залазила у дубину планинског масива. После престанка функције целокупног објекта на Трновитим Лазинама, стиче се утисак да је излаз намерно зарушен и сама рампа бар донекле попуњена ломљеним каменом. Намена саме рампе је јасна — она је обезбеђивала брижљиво трасиран и осигуран прилаз одређеном подземном објекту. Сврха тог јасног објекта за сада се може једино претпостављати. Изгледа да степенасто уређена, коса рампа тешко може да послужи као извозно окно. Ради ли се стога о реткој прилици да се упозна неки од техничких образаца већ високо развијене средњовековне рударске технологије? Тада би се овде могло очекивати — бар са неком извесношћу — вентилационо или окно за испумпавање подземних вода. Таква нагађања се могу и проширити, али је оправданије оставити слична тумачења по страни, док их нови подаци не потврде или оповргну.

Ипак нека размишљања у том правцу имају извесну основу. Тако би уствари највећа вредност овог објекта била, без обзира на првобитну функцију, да омогући улаз у средњовековне јамске радове, чак ако су они и касног датума. Искуства са Копаоника, Ајвалије-Кишнице код Приштине или Новог Брда, потврђују да су јаме саских рудника богате разноврсним налазима. Најчешће су то они најдрагоценији: рударска опрема, разноврсни гвоздени и дрвени алати, поједини уређаји, као што су велика извозна кола (чекрци). На свим наведеним рударским центрима српске средњовековне државе у те радове се могло продрети преко модерних галерија и ходника који су зашли у старе ревире. Археологија међутим такве могућности нема, а још је мање изгледа да се обави ископавање неког од вертикалних, извозних окана, сада потпуно зарушених. Једини начин за улазак у старе јамске радове — који су често добро очувани — припада оваквим ретким случајевима, када се срећом наиђе на очувани ходник или ископ из тог времена.

Дневни коп модерног рудника олова и цинка, како је већ наведено, открио је део средњовековних радова, па би улазак у те јаме старог Рудника био достижан, али такође веома ризичан. Уколико Трновите Іазине пруже рударски објект у сразмерно добром стању, који се осим тога може санирати и обезбедити — а данас постоје примери сличне реконструкције чак и код праисторијских рудника — тада би у испи-

Сл. 4. — Детаљ портала са затрпаним улазом у окно

тивању средњевековног рударства био начињен неочекивани напредак. Најзад, то и као жеља пружа користан потстицај за наставак истраживања на овом споменику старог рударства.

Пре тога треба решити поједине тешкоће техничке природе: неопходно је, на пример, преместити трасу шумског пута на дужини од неколико стотина метара, јер је то први услов за даља, безбедна ископавања.

Резултати досадашњих рекогносцирања, откриће праисторијских и средњовековних рударских радова, успешно заштитно ископавање „Мисе", царске џамије старог Рудника, само су потврде великих археолошких и историјских вредности ове простране рударске области централне Србије.

НАПОМЕНЕ:

1 Пројект истраживања старог рударства на Руднику финансира Основна заједница науке региона Краљево у Чачку, уз учешће Републичке заједнице науке. Пројект води Археолошки институт из Београда, у уској сарадњи са Заводом за заштиту споменика културе у Краљеву и Народним музејом у Чачку. Пуно разумевање за ове почетне археолошке радове показао је и рудник олова и цинка у Руднику. Нарочито драгоцену помоћ у овим радовима пружио је инг. Радослав Милић, геолог рудника, како приликом откривања праисторијског рудника Прљуш — Мали Штурац и објекта на Трновитим Лазинама, тако и пружањем података о старим рударским радовима на Руднику.

12. 1. 1987. UDK: 902(497.11):622.01

RESEARCH ON ANCIENT MINING ON RUDNIK

Trench-type surveyng of ancient mining at Rudnik were conducted in the period between the years 1980 and 1986. Excavations were conducted by Arheološki institut from Belgrade, with cooperation of Zavod za zaštitu spomenika kulture in Kraljevo and Narodni muzej of Čačak, and with the help of "Rudnik olova i cinka". These investigation had given a lot of new informations on antiquities and ancient mining. Together with settlements, fortresses, sacral objects, or necropoli, numerous residues of ancient mining sites are noted and grouped in certain zones, whose provenience is still to be established. On the alignment Prljuš—Mali Šturac traces of big prehistoric mining activity were discovered, exploiting copper ore and obsidian layers. On the site Trnovite Lazine, near Senakovića Livade, remains of ancient mining work, probabily medieval, were noted.

Preliminary and concise reconstruction of this object, based on facts obtained during this survey, could determine it as an access ramp to a much bigger gallery, which was, at this spot, entering the depths of the mounatin. The purpose of this ramp is obvious it provided safe and well traced access to the underground object. We can only guess the purpose of that pit-like underground object. It could be eitther used for ventilation, or as some sort of drainage for underground waters, or for some other purpose.

The results of surveyng, discovery of prehistorical and medieval mining works, succesful rescue excavation of "Misa" empirial mosque of old Rudnik, are only confirmations of big values, archaeological and historical of this wide miners region of the central Serbia.

О ДАТОВАЊУ РАДИОУГЉЕНИКОМ

Ненад ТАСИЋ, Филозофски факултет, Београд

У употреби радиоактивног угљеника C14 већ годинама се говори у нашој археологији, а ипак није се много урадило на томе да овај, у великој мери признат и проверен метод апсолутног датовања налаза из свих временских раздобља којим се археологија бави нађе ширу примену код нас и постане један од саставних делова археолошких истраживања. Примера ради треба рећи да данас располажемо са само стотинак датума добијених у неколико серија и већег броја појединачних датума за период од палеолита па до краја бронзаног доба, што је несумњиво премало да би стекли комплетнију и поузданију слику о смењивању култура на нашем тлу. Као поређење могла би да послужи чињеница да је за пра и протоисторију Холандије извршено преко хиљаду проба и добијено исто толико датума.

Од свих метода природних наука, којима се данас служимо приликом одређивања апсолутне старости узорака на првом месту по својој заступљености у пракси стоји радиокарбон датовање. Разлог оволикој раширености метода датовања радиоугљеником лежи у томе што је примењив на широк низ налаза са којима се археолози приликом ископавања редовно срећу. На успешно спровођење овог метода не утиче место на којем се анализа врши, а покрива временски период од неких 50 000 година до данас са већом или мањом тачношћу.

Развој овог метода датира од 1931. године када је на Чикашком универзитету откривена радиоактивност непознатог порекла. Овим проблемом се четрдесетих година бавио професор Willard F. Libby и његови сарадници са института за нуклеарне студије у Чикагу. Њихов даљи рад се темељио на ондашњим знањима о нуклеарним процесима у земљиној атмосфери, који су доводили до стварања атома радиоактивног угљеника C14, као и на обимном лабораторијском раду и серијама експеримената, које је W. Libby описао у својој студији „Radiocarbon dating", за коју је 1960. године добио Нобелову награду за хемију.

Принципи на којима почива овај метод датовања су прилично једноставни: атоми угљеника C14 формирају се у стратосфери (која захвата неких 20% горњег слоја атмосфере) приликом међусобног деловања неутрона са атомима азота ($N14+n=C14+H1$). Ови неутрони су пак настали у још вишим слојевима атмосфере деловањем флукса високе енергије космичке радијације, која долази из међузвезданог простора. Извор ове енергије до данас није утврђен.

У природи срећемо три угљеникова изотопа. То су стабилни C12 и C13 и радиоактивни изотоп C14. Говорећи у бројкама количина атома C14, који настају константно сваке секунде је релативно мала, а износи око два атома C14 на квадратни сантиметар земљине површине. Верује се са доста основа да је овај процес сталан за веома дуг временски период, можда за милијарду година, тако да се дуго тражио еквилибријум који ће показивати однос између настанка атома C14 и његовог распада. Установљено је да је нестанак угљеника C14 једино могућ

његовим радиоактивним распадом у N14 (азот). Овај распад се одвија константним трајањем, које нам је познато. Новонастали атом C14 се веома брзо оксидује и ствара угљен диоксид, који и даље у себи садржи онај атом радиоактивног угљеника C14. Овакав угљен диоксид се релативно брзо, за годину-две, дистрибуира у атмосферу, у океане и живи свет (биосферу). Од угљен диоксида зависе скоро сви облици живота на Земљи, њега је тек 0,003% од целокупне атмосфере. Од тог процента на C14 отпада тек $1 : 10^{12}$. Тако је природни ниво радиоугљеника у живом организму веома мали и они за живота располажу нормалном радиоактивношћу која износи 13,56 распада у минуту по граму угљеника у њиховим телима. Ова радиоактивност је у равнотежи са радиоактивношћу атмосфере у свим живим организмима са изузетком неких мекушаца или биљака које живе у језерима са тврдом водом где могу накнадно да приме нове количине старог радиоактивног угљеника. Пошто је прекинут живот а тиме и примање C14 из атмосфере у преосталој материји (кост, дрво, угаљ, или други остаци биљака) настаје опадање нивоа радиоактивног угљеника C14 које се одвија константном брзином.

Ако прихватимо претходно изнете чињенице, недостају нам још само две информације да израчунамо старост узорка. То су на првом месту време полураспада (време које је потребно да се одређена количина C14 распадне до половине дате количине) и као друго садржај C14 у живој материји. За константу садржаја радиоугљеника узет је ниво концентрације C14 у дрвету познане старости. Но јављале су се грешке и то углавном услед тога што се веровало да је концентрација C14 у живом свету увек једнака. Накнадна истраживања De Vriesa и Suessa показала су да овај ниво није увек једнак јер се дешавају колебања у продукцији атома C14. Ове промене се објашњавају променом интензитета земљиног магнетног поља, које омогућава веће или мање продирање радиоактивног зрачења из комсоса, и самим тим већу или мању концентрацију радиоактивног угљеника у живим организмима. У новије време се ове промене узимају у обзир приликом израчунавања старости узорака. За стандард (константу) количине C14 узима се дрво, које је престало да живи пре 1860 A. D., то јест пре употребе фосилних горива и пре нуклеарних проба које су по правилу повишавале ниво радиоугљеника.

W. F. Libby је својим истраживањима утврдио да време полураспада угљеника C14 износи 5568+.30 година, али је та бројка касније коригована на 5731+.40 година, јер се на великом броју извршених експеримената показало да је прецизнија. Но, пошто је више од 40 000 датума израчунато са првом такозваном Либијевом константом, она се и даље користи као конвенционални стандард, иако производи грешку (3%) са којом се рачуна. Ова грешка је неупоредиво мања од грешака које настају услед одступања природног C14, а калибрирани датуми, о којима ће касније бити речи узимају у обзир и једну и другу грешку.

Данас се у лабораторијама користе две у основи различите технике мерења старости узорака. Старија, конвенционална техника заснива се на мерењу степена радиоактивног распада атома угљеника у узорку. Друга, новија техника заснива се на мерењу концентрације C14 у одређеној количини узорка. Ова новија техника мерења (accelerator mass spectrometry — AMS) је много погоднија јер захтева мање количине узорака и мање времена за вршење анализе.

У почецима примене овог метода датовања пробе су се углавном вршиле на остацима дрвета, угљена, сагорелог зрневља, али како је техника напредовала и тражила све мање количине материјала за узорке тако се указала и могућност за одређивање старости многих других материјала, који такође садрже одређене количине угљеника. То су на првом месту кост, чија се органска материја-колаген често задржава у траговима и до 8000 година натраг у прошлост. У новије време за анализе радиоугљеника се користи и гвожђе (оно у својим примесама, као и приликом топљења и каљења добија извесне количине угљеника), као и тресет, тканине, конопац па и керамика.

На овом месту биће дат преглед субстанци које се користе при мерењу радиоугљеника, као и количине неких субстанци које су потребне да би се проба извршила.

материјал	пожељна тежина (у грамима)	минимална тежина
дрво	8—12	3
угљен	10—30	1
шкољка (карбонатни датум)	30—100	5
шкољка (конхиолин датум	500—2500	200
кост (карбонатни датум)	100—500	50
кост (колаген датум за кост млађу од 5000 г.)	200—500	100
кост (колаген датум за кост старију од 5000 г.)	400—1000	250
гвожђе (ливено)	100—150	30
„ (челик)	300—500	150
„ (ковано)	1000—2500	500
тресет	10—25	3

Ова табела се односи на суве узорке који имају просечну количину угљеника.

Као што се из наведене табеле види, за вршење проба C14 није потребна изузетно велика, недоступна количина погодних материјала, тако да се са скоро сваког ископавања може узети материјал за одређивање апсолутне старости радиоугљеником. Штавише минималне количине материјала које су неопходне за пробе су са почетком примене нове методе accelerator mass spectometry још и неколико пута мање.

Да би добијени датуми били што прецизнији треба нарочито водити рачуна да се материјал који ће бити послат на испитивање одстрани од могућих контаминатора, који могу да додају нову количину радиоугљеника. То су корење биљака, фосилне органске материје, фосилни карбонат, хумуса органска инфилтрација, секундарни карбонат, мешање са страним материјалима као и мешање материјала приликом прикупљања и паковања. Материјал који узимамо за узорак треба паковати у стаклене или металне посуде, а може се користити и пластична или алуминијумска фолија. Узорке треба држати на сувом и тамном месту, нарочито ако је материјал влажан.

Што се тиче калибрације добијених датума, на овом месту треба рећи да се под калибрацијом C14 датума подразумева поступак исправљања и превођења C14 година у календарске године. За ово се користе посебне калибрационе кривуље, које су добијене анализом и упоређивањем резултата C14 теста и то из прстенова дуговечног дрвета (у Северној Америци то је pinus aristata) познате старости. Већим бројем таквих извршених анализа, као и статистичким методама дошло се до неколико калибрационих кривуља, које се између себе разликују (проценат C14 у дрвету варира и у зависности од географског положаја), па се за исправљање C14 датума користи она кривуља која је географски најближа територији са које је узорак узет.

ОСНОВНА ЛИТЕРАТУРА

Aitken, M. J., Physics and archaeology, New York, 1961.

Berger, R., Scientific methods in Medieval Archaeology, Berkeley, 1970.

Bray J. R., Variation in atmospheric carbon-14 activity relative to a sunspot — aruroral solar index, Science 156: 640—642, 1967.

Brouecher, W. S. i J. L. Kulp, The radiocarbon method of age determination, American Antiquity 22: 1—11, 1956.

Damon, P.E., A. Lang i D. C. Grey, Fluctuations in atmospheric carbon 14 during the last six millenia. Journal of Geophysical Research 71: 1055—1063, 1970.

Haynes, C. V., Jr. Radiocarbon samples: Chemical removal of plant contaminants. Science 151: 1391—1392, 1966.

Johnson, F. A Bibliography of radiocarbon dating. American Journal of Science Radiocarbon Supplement 1, 199—214, 1959.

Libby, E. F. Radiocarbon dating Chicago, 1955.

Suess, H. E. Natural radiocarbon measurements by acetylene counting Science 120: 5—7, 1954.

Suee, H. E., Bristlecone pine calibration of the radiocarbon time scale 5200 B. C. to the present. (Radiocarbon variations and absolute chronology, izdao I. U. Olsson) New York, 1970.

Van de Merwe, N. J., The Carbon 14 Dating of Iron, Chicago, 1969.

W. G. Mook, i H. T. Waterbolk, Radiocarbon Dating (Handbooks for Archaeologists No. 3.) Strasbourg, 1985.

20. 12. 1986. UDK: 902.652

THE RADIOCARBON DATING

A method of radiocarbon dating entered the archaeological world in 1951, giving archaeologists a new way of dating the past. And yet, in Yugoslavia we have a rather small amount (only a few hunderds) of dates obtained using this method. This paper tries to popularise this dating technique among our Yugoslav colleagues explaining its main principles and introducing the practise of collecting the samples. Generally speaking the main principles of radicarbon dating are very simple. They are based upon the fact that all living beeings accumulate, during their life time certain amounts of carbon istope C14, that is being made at a constant rate in the stratosphere. Measuring this amount of radiocarbon, using two different techniques (proportional gas counter, and accelerator mass spectometer) and knowing the decay rate of radiocarbon, and natural level of radiocarbon in living beeings, we are able to estimate more or less precise date for the sample we have been prospecting. The other important matter is collecting and storing of our samples. They must be free of all compounds now present in it, and are not formed together with the sample material, and other contaminators that might affect measuring results, such as rootlets, fossil carbonate, admixture of foreign material etc. The samples should be kept in glass, plastic or aluminium foil to prevent new amounts of radiocarbon penetrating.

АРХЕОЛОГИЈА И СРПСКО ГЕОЛОШКО ДРУШТВО

Видојко ЈОВИЋ, Рударско-геолошки факултет, Београд

„Знати науку само свога доба значи знати је упола, значи ићи као путник, који не би знао одакле је пошао, ни колико је дана на путу."
(A. d'Archiac — превод Ј. Жујовића)

Српско геолошко друштво је основано 1891. године на иницијативу Јована Жујовића, првог ученог геолога, археолога и антрополога у Србији. Археологији је у овом Друштву посвећивана изузетна пажња, што је и разумљиво када се узме у обзир да су геолози и рудари понајбоље познавали терене у нашој земљи. С друге стране, према тадашњем схватању праисторијска археологија, односно палеоетнологија како је често називана, представљала је део геологије, што је Жујовић и објаснио 1883. године: „Палеоетнологија изучава почетак и развиће људског рода, старије од свију историјских и легендарних података. Време тога развића јесте још геолошко, а не историјско време: оно обухвата један део терцијерне, целу квартернерну и најстарији део данашње периоде земљиног развића. По томе, материјални представници овога времена с више се разлога уврштују у геолошко-палеонтолошке него ли у археолошке збирке. И код нас ће се, — према учињеном споразуму између садањих чувара Народног музеја и геолошког кабинета велике школе, — све ствари из преисториских времена, што се у српским земљама нађу, чувати у геолошкој збирци велике школе"[1].

Јован Жујовић је у Паризу, између 1877. и 1880. године, упоредо студирао геологију, праисторијску археологију и физичку антропологију. Без обзира што ће се при крају боравка у Паризу определити за геологију, стечено знање из праисторијске археологије и физичке антропологије искористиће да потпомогне развој ових наука у Србији. Када је оснивано Српско археолошко друштво 1883. године, Жујовић је био један од оснивача и члан прве управе, а међу оснивачима и најобразованији у археолошком погледу[2].

Пре оснивања Српског геолошког друштва и покретања геолошких часописа Жујовић је антрополошке и археолошке чланке и расправе штампао у Стражи (1878, 1879), Просветном гласнику (1883) и Старинару (1886, 1891). У Српском геолошком друштву он је био најактивнији учесник у разговорима о археологији, што је давало повода и другим геолозима, рударима, па и археолозима да се повремено оглашавају археолошким вестима и новостима, нарочито из Србије.

Српско геолошко друштво је отпочело са радом 10. II 1891. године и састајало се сваког десетог у месецу изузев летњег периода. Већ 10. IV 1891. године Ђ. Јовановић је одржао предавање о људској лобањи из Београда „која има многе анатомске карактере преисториских раса"[3]. На

збору 10. XI 1891. године приказане су принове за Геолошки музеј које су послали учени људи: бат из Крушја и кесери из Светлића и Прћиловице[4].

Јован Жујовић је 1893. године у Друштву одржао предавање о дилувијалним људима, а крајем исте године (збор 10. XII) скренуо је пажњу на праисторијска насеља код Винче, Ропочева, Шапца и Неменикућа[5]. И следеће године се огласио приказом рада С. Никитина: О саставу квартернерних наноса у Русији и њиховим одношајима спрам остатака од преисторискога човека[6].

На збору 10. X 1897. године приказане су новине у Геолошком заводу Велике школе које је послао начелник тимочког округа: камена секира (испод Тупижнице на месту Пљошу), земљана кашика (Бало-Бучје под Столом), гвоздена мамуза (Леновац), гвоздена стрела (Бало-Бучје), синџир (град Гамзиград, са дубине од једног метра), гвоздени срп (Ласово, место Тополе), гвоздена стрелица (Ласово), бронзана фибула (околина Зајечара), гвоздени срп и нацак (околина Зајечара). Сви предмети, осим камене секире и земљане кашике, предати су Народном музеју у Београду[7].

На следећем збору (10. XI 1897. г.) прочитан је допис Петра Илића, рударског инжењера, у коме је описао своју екскурзију по Горуновој падини и Браничишту код Лужана и у околини Нозрине (моравски срез, крушевачки округ) чији је циљ био поближе испитивање праисторијских „селишта". У Нозрини је пронашао камену секиру, кремени ножић, коштано шило, земљани суд и „агршак", као и бројне тумуле. Председник Друштва је умолио Симу Тројановића да прегледа та места и утврди да ли би ваљало извршити систематска ископавања[8].

Светолик Стевановић, доктор минерологије, приказао је на збору 10. XII 1897. године збирку праисторијских предмета које је нашао у Винчи (обрађене јеленске рогове, „рбине" од посуђа, камене секире и брадве, недовршене алатке и неколико животињских костију). Међу присутнима на седници Друштва био је и председник Јован Жујовић, који је напоменуо „да је пре неколико година на истоме месту нашао кремене ножеве и окресине, и да ће ово место бити једно од најбогатијих предисторијских селишта у Србији"[9]. Сви присутни су се сложили да се на ово праисторијско насеље обрати далеко већа пажња. На истом скупу прочитано је и писмо В. Тителбаха о старом („циновском") гробљу у селу Коларима, и Левчу. Поред писма он је упутио и „нацрте" гробова, као и један бат нађен у једном гробљу. Још је поменуо да је у њиви у Секуричу откривено шест бронзаних гривни и да „циновских гробова" има на више места у подручју Јухора[10].

На збору 10. X 1898. године показане су нове збирке праисторијског оруђа из Пољне које су послали учитељи Т. Бушетић и С. Мијатовић. Професор Љ. Недић поклонио је камени бат са недовршеним отвором који потиче негде из Подриња, док је професор минералогије и петрографије Сава Урошевић приложио камени бат из реке Каменице код Брезовца и урне нађене на истом месту[11].

На збору 10. I 1900. године прочитано је писмо Симе Тројановића из Минхена у коме извештава да је проучио кости из праисторијског насеља Горунова падина код Алексинца. Одредио је више костију од

говечета, бивола, овце, јелена, зеца и свиње, а међу њима преовлађују кости од свиње која је по свој прилици била питома и прилично крупна[12].

На збору 10. XII 1900. године присутни чланови су разгледали камени бат из околине Врања, а 10. I 1901. године камени бат из Драгачева, нађен на обали Тијањске реке[13]. Нови прилози геолошкој збирци који су пристигли за време распуста, разгледани су на збору 10. X 1901. године. Међу њима се налазио и камени бат са Копиловачке стране у Буковцу (моравски округ), а донео га је М. Валтровић.[14] Затим су прочитана два дописа П. Илића из Алексинца о праисторијским насељима у алексиначком Поморављу. Поменута су места Корман, Косача (поток на чијим се странама налази много комада од посуда), Широка падина (камени батови, комади посуда и обрађени кремен). За праисторијско насеље на Косачи, Илић је сматрао да је из старијег каменог доба и да је слично оном на Горуновој падини. У другом допису писао је о праисторијском „селишту" у Прћиловици, о фрагментима посуда на месту Алога (испод Доњег Сувотна) и повише железничке станице, близу прћиловичке чесме. На крају је закључио да су „стари поречани живели од Буниса до Суповца"[15].

Говорећи о геолошким приликама дуж Дунава у Бољетину, Јован Жујовић је на збору 10. II 1902. године истакао да је сфероидално лучење порфироидних стена олакшало усецање римског пута код Тиберијеве табле. Навео је такође и своје запажање о обронку Власца где је „близу римског градишта на Лепени" проучавао геолошку грађу[16]. Већ на следећем састанку (10. III 1902. г.) приказане су четири камене алатке из праисторијског насеља код Поповца, близу Параћина. На истом збору прочитан је допис С. Мијатовића из Пољне о новим открићима праисторијских предмета у околини Пољне који се налазе у школској збирци старина. Забележио је да највише налаза има у близини села у Влашком потоку. Послао је такође и 43 цртежа нађених предмета са кратким напоменама о њиховом изгледу, очуваности и материјалу од кога су израђене (камен или иловача). Управа Српског геолошког друштва одлучила је да замоли Мијатовића да ту збирку пошаље за Музеј српске земље и да и убудуће сакупља праисторијске предмете[17].

Српском геолошком друштву писао је Т. Бушетић из Пољне (збор 10. IV 1902. г.) и известио да је нашао камене батове, који су начињени од камена каквог нема у околини. Он је ипак претпоставио да су израђени на месту наласка[18]. На збору 10. V 1902. године разгледани су камени батови које је Бушетић послао из Пољне[19]. Исти се наново огласио писмом (збор 10. X 1902. г.) у коме је писао о наласку два праисторијска кремена ножића у атару Пољне и навео је њихове димензије[20]. Ове кремене ножиће послао је Српском геолошком друштву — збор 10. XII 1902. године. Овај вредни љубитељ старина пронашао је још један кремени ножић који је послао Друштву (збор 10. I 1903)[21].

На збору 10. XI 1904. године Ј. Жујовић је приказао комаде малтера и фрагменте посуда из праисторијског насеља у селу Влашкој, као и глачане алатке од серпентинита и нефрита из Лугавчине близу Осипаонице[22].

На збору 10. V 1905. године Милоје Васић је говорио о остацима праисторијског рударства у Србији. Истакао је тада познате налазе

бакарног оруђа у Србији (долина Тимока и околина Шапца), поменуо затим старе ходнике у борском руднику и наласке фрагмената посуда. Борски рудник је упоредио са бакарним рудиштем Mitterberg у Аустрији. Осим тога, анализирао је праисторијско рударство у Шупљој стени на које је указао још Сима Лозанић 1883. године. Цинабарит, главни производ рударења у Шупљој стени, употребљавао се, према М. Васићу, за бојење идола у Винчи. Поменуо је затим и распрострањену појаву бојења тела црвеном бојом у току неолита[23]

Од 1905. до 1926. године историјски догађаји и Жујовићева заузетост на другим пословима пресудно су утицали на изостајање археолошких тема у Српском геолошком друштву. Још само једанпут Жујовић се вратио археологији и на збору 10. XI 1926. године приказао је праисторијски углачани кесер из Неменикућа, који је нашао између раније познатих налазишта[24].

Када је старост обузела Жујовића и када се постепено повукао из јавног живота, у Српском геолошком друштву је престало са разговорима и радом на археологији. Геолози су се потпуно предали геолошким истраживањима, а археологија се искључиво везала за Српско археолошко друштво и „Старинар".

НАПОМЕНЕ

1 Ј. Жујовић, Прилози за палеоетнологију српских земаља, *Просветни гласник, год. III, св. XI*, Београд, 1883, 443—447.

2 В. Јовић, Жујовићев допринос српској археологији, *Симпозијум посвећен лику и делу Јована Жујовића*, Београд, 1986, у штампи.

3 Записници Српског геолошког друштва за 1891. годину, *Геолошки анали Балканског полуострва, IV*, Београд, 1893, 176.

4 Записници Српског геолошког друштва за 1891. годину, *Геолошки анали Балканског полуострва, V/1*, Београд, 1893, 208.

5 Записници Српског геолошког друштва, *Дело, год. I, књ. 1, св. 1*, Београд, 1894, 239.

6 Записници Српског геолошког друштва, *Дело, год. I, књ. 1, св. 3*, Београд, 1894, 598—599.

7 Записници Српског геолошког друштва, *Дело, год. IV, св. за новембар*, Београд, 1897, 317.

8 Записници Српског геолошког друштва, *Дело, год. IV, св. за новембар*, Београд, 1897, 318.

9 Ibid., 503.

10 Ibid.

11 Записници Српског геолошког друштва за 1898. годину, *год. VIII, 5*, Београд, 1898, 1—2.

12 Записници Српског геолошког друштва, *Просветни гласник, XXI, св. за април*, Београд, 1900, 476.

13 Записници Српског геолошког друштва, *год. X, бр. 7*, 1900, 1; Ибид. *год. XI, бр. 1*, 1901, 1.

14 Записници Српског геолошког друштва, *год. XI, бр. 6*, 1901, 2—3.

15 Ibid.

16 Записници Српског геолошког друштва, *год. XII, бр. 2—3*, 1902, 3.

17 Ibid., 4—5.

18 Ibid.

19 Ibid., 5.

20 Записници Српског геолошког друштва за 1902. годину, Београд, 1902.

21 Записници Српског геолошког друштва за 1903. годину, *год. XIII, бр. 1—7*, Београд, 1903, 1.

22 Записници Српског геолошког друштва за 1904. годину, *год. XIV*, Београд, 1904, 2.

23 Записници Српског геолошког друштва за 1905. годину, *год. XV, бр. 4—5*, Београд, 1905, 5—7.

24 Записници Српског геолошког друштва за 1924—1930. годину, *Геолошки анали Балканског полуострва, IX/1*, Београд, 1932, 171.

16. 12. 1986. UDK: 902(497.11) : 061.22(497.11)

ARCHAEOLOGY AND GEOLOGICAL SOCIETY

Serbian Geological Society was established in 1891 by Jovan Žujović, who was one of the first well educated geologist, archaeologist, and anthropologist in Serbia. A special attention was given to archaeology in the work of this Society thought at this time prehistorical archaeology was regarded as the part of geology. At the meetings of The Society it was very often spoken about prehistory of Serbia, different artefacts were discussed, and papers treating archaeological finds, written by scholars from all over Serbia were read.

■

ЛАПИДАРИЈУМ У НИШУ

Душанка ЈАНКОВИЋ-МИХАЛЦИЋ, Народни музеј, Ниш

Прва збирка камених споменика помиње се у Нишу још далеке 1887. године. Треба истаћи да је лапидаријум у Нишу један од првих у ослобођеној Србији. На месту порушене Хункијар џамије у тврђави створен је слободан простор у коме су распоређени споменици. Око десетак римских архитектонских споменика било је груписано у кругу око једног гранитног стуба висине 1,25 m и пречника 0,60 m. Недалеко одатле, у потпорни зид терасе пред Сахат-кулом били су уграђени следећи римски камени споменици: два натписа, заветни споменик са попрсјем мушкарца, жене и детета, један споменик са попрсјем два детета, глава једне статуе и „фрагмент једне групе са више фигура" од белог мермера димензија 59×34 cm (сл. 1.).

О поменутом споменичком простору — лапидаријуму у Нишу сазнајемо на основу података и описа које је оставио Феликс Каниц (Србија — земља и становништво од римског доба до краја XIX века, књ. II) као и цртежа. Од споменика које он помиње, данас се може идентификовати један који се чува у Народном музеју у Нишу. То је рељефна група са представом Лаокона.

И данас се лапидаријум у Нишу налази у тврђави. У централном делу тврђаве, недалеко од Џамије (Изложбени салон 77) изложено је четрдесетак римских камених споменика и то: надгробних стела, саркофага, жртвеника и скулптура. Нова поставка је занимљива и приступачна како за научнике тако и за све љубитеље старина. Она такође, треба да буде подстицај за даље прикупљање и проучавање овог веома драгоценог изворног материјала (сл. 2).

4. 12. 1986. UDK: 73.032.7(497.11)

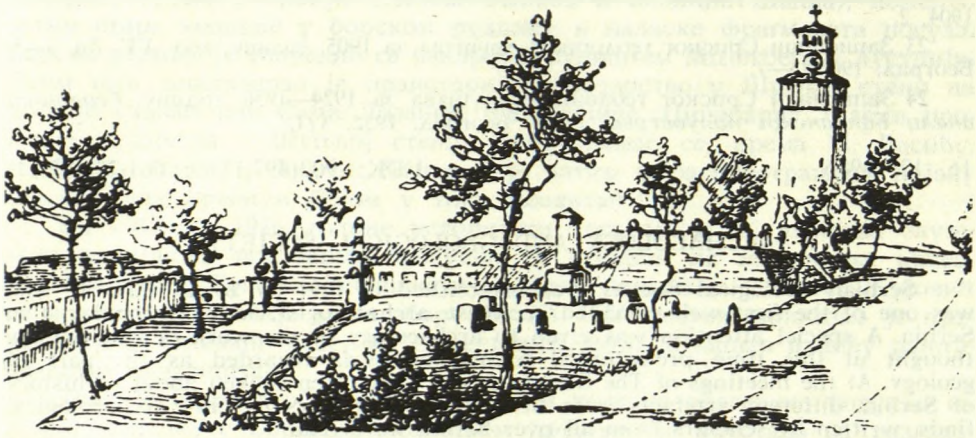

Сл. 1. — Споменички простор у нишкој тврђави према Ф. Каницу из 1887. године

Сл. 2. — Данашњи изглед лапидаријума у нишкој тврђави према пројекту арх. Д. Јањић

LAPIDARIUM IN NIŠ

Lapidarium in Niš was mentioned for the first time in the year 1887 by F. Kanitz. (F. Kanitz, Römische Studien in Serbien. Wien, 1892.) It was located in the city fortress at the spot where Hunkijar mosque used to be. Today it is situated at the central part of the fortress; about forty stone monuments are exibited, among which tombstones, sarcophagi, votive monumentes, and sculptures, (p. 2).

MEDIANA — АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА (1932 — 1987)

Слободан ДРЧА, Народни музеј, Ниш

Прошло је пуних 55 година од првих археолошких ископавања и истраживања на Медијани. Временски и објективно, ни много ни мало, с обзиром да се није радило континуирано и да су постојали дуги прекиди у радовима, нарочито у послератном периоду. Па ипак, резултати постигнути до сада вредни су помена у овом одељку Гласника а протекло време, на почетке и хронологију радова на овом локалитету.

Иако су Медијану (лок. „Велико Бресје") обилазили, понешто забележили или ископавали многи љубитељи старина[1], прва ископавања мањег обима започета су 1932 год. захваљујући ентузијазму и великој упорности тројице заслужних нишких археолога — аматера: чиновника Александра Ненадовића, адвоката Боре Гојковића и учитеља Боре Поповића. Сва тројица су, иако различитих професија, имала заједничку љубав и интересовање за археологију и прикупљање музејског материјала из различитих историјских периода везаних за историју и развој Ниша. Они су и главни иницијатори и оснивачи Музејског друштва[2] и Историјско — Етнографског музеја у Нишу 1933 године. Захваљујући управо њима, ископавања су започета у месецу мају са 15 радника и, уз присуство власника парцеле, откривен је источни део римских терми[3]. Пробна ископавања вршена су и на другим местима и прикупљено мноштво археолошког материјала (фрагменти мермерних скулптура, керамике, новца, оруђа, коштаних предмета и сл.) и регистрована још два објекта: баптистеријум (?) и зграда са хипокаустном конструкцијом и полукружном апсидом[4]. Радило се 15 дана „врло пажљиво јер циљ није био да се ископа много већ да се споријим радом дође до резултата и да се ни један предмет или објекат не оштети."[5] Откривени објекти су фотографски и технички снимљени и, пошто су новчана средства била недовољна, донета је одлука да се све поново затрпа јер се сматрало, у оно време, да је то и најбољи начин да се, до дефинитивне конзервације и презентације, ископано сачува.

Резултати ове прве археолошке кампање нису остали без одјека у стручним круговима и јавности Ниша. Многи тада познати археолози заинтересовани почетним резултатима долазе у Ниш и својим стручним саветима и мишљењима усмеравају и потпомажу нишки Музеј. У периоду од 1934 до 1936 године то су, у првом реду Н. Вулић, проф. Универзитета у Београду и В. Фјукс, проф. праисторијске археологије на Универзитету у Кембрицу (USA) који су обишли Медијану и остале локалитете у околини Ниша[6].

Ископавања су настављена 1935 године источно од раније регистрованих терми и том приликом откривен је део triclinium-а а луксузне виле и nimfeum који се налазио у њеном склопу (сл. 1)[7]. Већ крајем на,редне, 1936 године над nimfeumom са одлично очуваним мозаицима и фонтаном по средини просторије, подигнута је и свечано отворена зграда Музеја. Локалитет добија и свог првог чувара кога плаћа нишка Општина. Убрзо након отварања уређена је и прва музејска поставка на којој

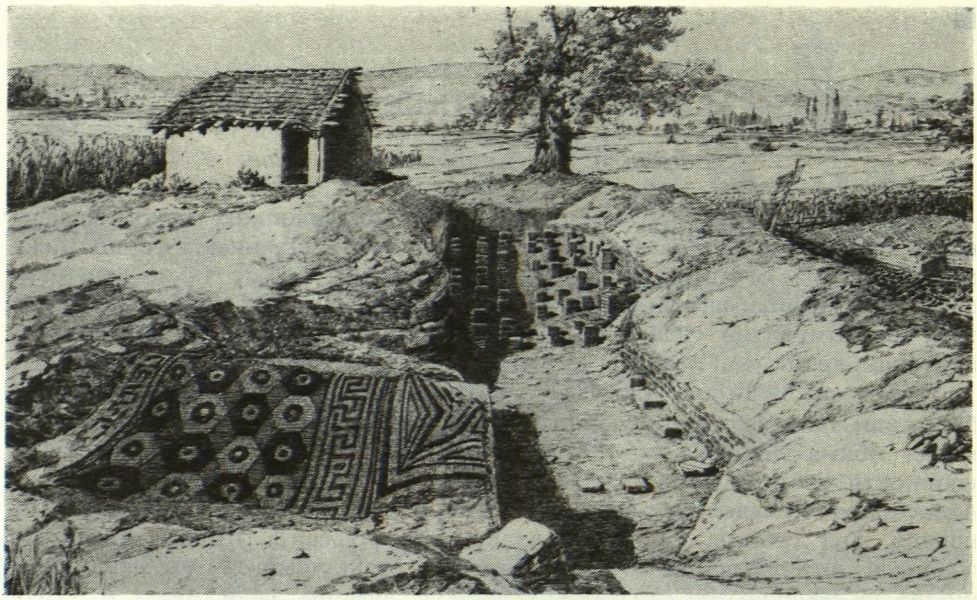

Сл. 1. — Mediana, цртеж инг. В. Ходановића из 1935. године

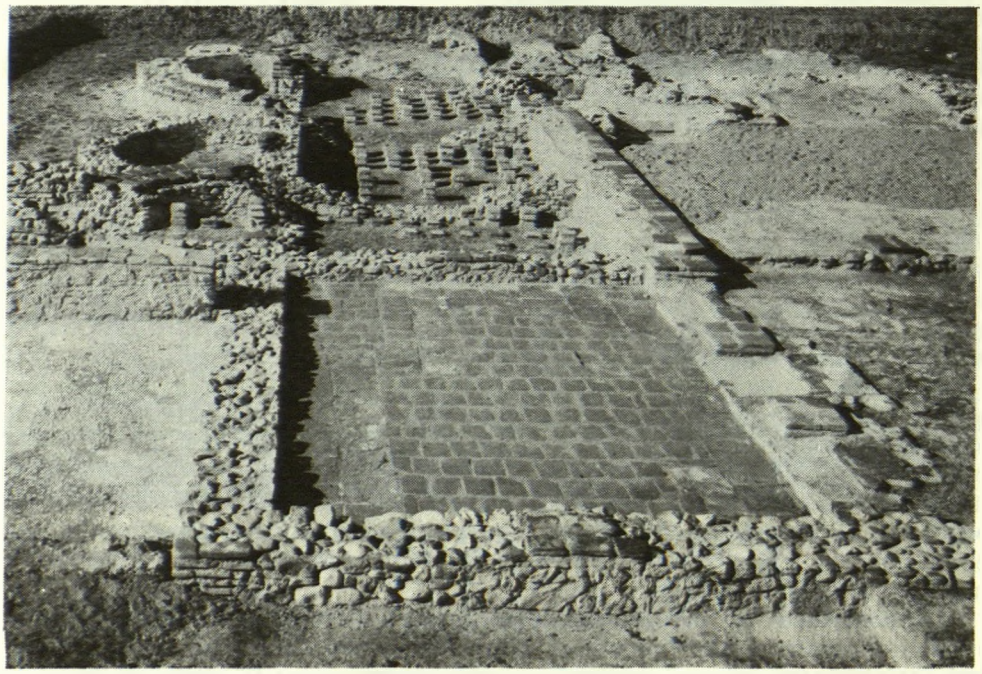

Сл. 2. — Mediana, терме из 1969. године

је био изложен материјал са Медијане и из околине Ниша. Интересовање Нишлија за разгледање Медијане расте, Општина издваја више новчаних средстава за ископавања и откуп земљишта.

Године 1936. откривени су северни делови horreum-а са 15 питоса различите запремине и базенима за прераду грожђа и вина[8]. Пред рат, 1940 године око улаза у villu suburbanu, откривена је мермерна статуа богиње Дарданије[9] која је, по свој прилици, стајала у једној од ниша око улаза.

Други светски рат прекида радове на Медијани. Део материјала и документације са ископавања уништен је 1944 године приликом бомбардовања Ниша у коме је страдала и зграда Музеја[10].

Након ослобођења па све до 1959 године због стицаја разноразних околности, Медијана као да пада у заборав[11]. Ископавања се не врше али се интензивно ради на стручној обради откривеног материјала и обнавља стара изложбена поставка. Године 1958 излази у издању Музеја и прва публикација — водич о Медијани. Већ наредне, 1959 године, Средњорочним планом развоја нишке Општине за период 1959—1965. издвајају се средства за истраживање и конзервацију откривених објеката. 1961 године извршено је систематско сондирање терена са око 260 сонди и утврђено прецизније пространство насеља на око 40 хектара. Регистровани су бројни објекти одвојени широким међупросторима, вероватно економским имањима или баштама и утврђено је да се центар насеља налази око простране и луксузне виле (villa suburbana).

Радови су настављени континуирано 1962—1969 године на откривању и конзервацији терми (Н. Петровић) (сл. 2). Упоредо се ради и на откривању простране виле са тремом (Љ. Зотовић)[12] и конзервацији мозаика (М. Медић). Паралелно са овим радовима 1962 године у северо-западном делу локалитета врше се и систематска ископавања праисторијског насеља из времена прелаза из бронзаног у гвоздено доба (М. Гарашанин)[13]. Године 1966 преуређује се изложбени простор, попуњава новијим материјалом и штампа нова публикација на српскохрватском, немачком, француском и енглеском језику[14].

Током седамдесетих година радови се интензивирају нарочито око луксузне виле и horreum-а. У једној од просторија виле откривене су 1972 године бројне фрагментоване мермерне статуе[15]. Радови се изводе и 1975 године на делу нове трасе пута од мотела „Mediana" до Нишке Бање и откривају делимично још две виле рустике[16].

Упоредо са истраживањима, нишки музеј ради и на стручној обради музејског материјала. Године 1979 штампана је и трећа публикација о Медијани у којој су изложени и сумирани дотадашњи резултати[17].

Године 1980 на јужним падинама брда Горице, приликом земљаних радова за фабрику катодних цеви EI, разрешена је још једна непознаница: откривена је велика цистерна са водоторњем која је из два изворишта снабдевала Медијану питком водом.

Од почетка осамдесетих година па до данас радови су усресређени на откривању великог објекта у северном делу локалитета који би, по свој прилици, могао да има и сакралну функцију.

*

Иако је 7 IV 1979 године проглашена спомеником од изузетног значаја, из овог кратког прегледа истраживања, лако се може уочити да је, иако идеална за истраживање (остаци су плитко под земљом), на Медијани за сво ово време, делимично или у целости, откривено седам

касноантичких објеката, углавном из IV века н. е. И на крају, опет би могли поновити констатацију с почетка овог приказа: ни много ни мало. Чињеница је, међутим, да Медијана својим значајем и садржајем заслужује много више средстава, истраживања и, напокон, и много више стручне обраде и публиковања досадашњих резултата. Остајемо у нади да ће се ови проблеми, у годинама које следе, повољније решавати у било ком облику.

НАПОМЕНЕ:

1 Један од познатијих је F. Kanitz који је 1864. започео мања ископавања у јужном делу медијанског насеља на падинама брда Горице где је открио остатке темеља римског кастела у кругу данашње *EI* и, вероватно, део nimfeum-а са мозаицима испод данашње зграде Музеја. Уп. F. Kanitz, *Römisch Studien in Serbien,* Denkschr. der Phil. — hist. Kl. Acad. Wien XLII 1892, 78.

2 Из подужег списка од преко 50 чланова Музејског друштва сачуваног у архиви нишког Музеја, наводимо, примера ради следеће: *Рудолф Братанић,* проф. класичних језика у нишкој Гимназији; *Адам Оршић-Славетић,* чиновник банске управе; *Милош Јечинац* и *Милован Петровић,* пуковници; *Агора Агорић,* шеф месне контроле; *Милутин Савић,* пекар; *Милорад Николић,* бакалин; *Милутин Велимировић,* лекар; *др. Мика Чавдаревић,* инжењер и др.

3 А. Оршић-Славетић, Археолошка истраживања у Нишу и околини, *Старинар сер. III, VIII—IX*/1933—1934, Београд 1935, 305, сл. 7 Главни извори новчаних средстава били су чланарина чланова Музејског друштва, повремена мања помоћ нишке Општине и, за 1937 и 1939 годину, помоћ фонда „Велимиријанум" од по 1.000 динара. Уп. А. Ненадовић, *Летопис Народног музеја* у Нишу, књ. I, 9.

4 А. Оршић-Славетић, 309, сл. 8—9.

5 А. Ненадовић, Летопис књ. I, 5.

6 У времену од 1932 до 1934 године В. Фјукс, је, са својим студентима, вршио рекогносцирање околине Ниша и заслужан је за пружање стручне помоћи, нарочито у стручној литератури коју је из USA слао нишком Музеју те је, на тај начин, потпомогао оснивању стручне библиотеке Музеја.

7 Р. Братанић, Археолошка истраживања у Брзом Броду, *Старинар XIII,* Београд 1938, 199—202, сл. 2—3.

8 ibid. 200—204, сл. 4.

9 А. Јовановић, Прилог проучавању скулптура са Медијане, *Нишки зборник 9,* Ниш 1980, 53—60, сл. 1.

10 Приликом бомбардовања уништен је бројан археолошки материјал прикупљен до тада а античка збирка је готово преполовљена. Уп. А. Ненадовић, *Летопис књ. I.* 30. Зграда Музеја налазила се у дан. улици Димитрија Димитријевића 7.

11 Предност у археолошким истраживањима добијају: Бубањ и Хум (1954)—1958); Радачје (1956); античка некропола Наиса у тадашњој Јагодин-мали (1956—1967); Тврђава (1953); Градско Поље и траса ауто-пута (1958).

12 Lj. Zotović, Mediana — rimsko naselje, *Arh. pregled 4,* 1962, 194—197 иста, *Arh. pregled 9,* 99—100; иста, *Arh. Pregled 17,* 1975, 74—75; M. Jeftić, *Arh. pregled 17,* 1975, 26—28.

13 Праисторијска истраживања вршена су у два наврата 1962 и 1972 године. Уп. M. Garašanin, Brzi Brod, Niš — naselje bronzanog doba, *Arh Pregled 4,* 1962, 57—61; исти, Die Prähistorische Siedlung Brzi Brod bei Niš und das Problem der Spätbronzezeitlichen Mediana — Gruppe, *Arch. Iugoslavica* X, Beograd 1969, 85—90; исти, *Arh. pregled 14,* 1972, 36—38.

14 П. С. Петровић, *Медиана,* издање нишког Музеја 1966, 1—12.

15 А. Јовановић, *Неки аспекти проблема скупног налаза скулптура са Медијане код Ниша,* Старинар XXIV—XXV, Београд 1973—1974, 57—65, сл. 1—17.

15 А. Јовановић, Неки аспекти проблема скупног налаза скулптура са Медијане код Ниша, Старинар XXIV—XXV, Београд 1973—1974, 57—65. сл. 1—17.
16 Lj. Zotović, *Medijana*, Niš — zaštitni radovi na trasi puta, Arh. pregled 17, Beograd 1975, 74—77.
17 Р. Латковић, С. Дрча, Д. Јанковић-Михаљић, *Медијана*, издање нишког Музеја 1979, 5—45.

4. 12. 1986. UDK: 904(497.11)

MEDIANA-EXCAVATIONS 1932—1987

The first one to excavate this Roman residentional villa was F. Kantz, in the year of 1864. His excavation was of a rather small range. In the year 1932 first systematic excavations were started, which, with some gaps extend our days. The beganing of this investigation is closely related with activities of the Museum society in Niš, and outstanding work of Aleksandar Nenadović, Bora Gojković and Bora Pavlović. Later Mediana campaigns are conducted by Adam Oršić-Slavetić, Rudolf Bratinić, and Ljubica Zotović. A large number of different object were found.

A part of discovered architectural objects is conservated and presented on the site, but perhaps more important part is still beneath the ground.

Working on this paper we used archive materials documentation of Narodni Muzej in Niš, and published works on different aspects of results of archaeological excavations at Mediana.

РАЗГОВОР СА МАРИЈОМ БАЈАЛОВИЋ — ХАЏИ-ПЕШИЋ

Димитрије МАДАС, Завод за заштиту споменика културе, Крагујевац

Др Марија Бајаловић — Хаџи-Пешић је већ четири године у пензији. Готово читав радни век провела је на месту кустоса Музеја града Београда. Била је и председник нашег Друштва. Бавила се научним и теренским радом, а одкада је пензионисана, чини се, активнија је него раније.

Цицо, дозвољавам себи слободу да Вас тако фамилијарно ословим, јер Вас тако цели наш „свет" зна. Како се осећате без редовних, пре свега бирократских и административних, обавеза од како сте у пензији? Узгред, не могу да не приметим како свеже изгледате. Какве су тајне успешног пензионерског деловања?

Драги Мито, задовољство ми је да одговорим на Твоја питања, мада нисам сигурна да ће то занимати наше млађе колеге, можда пре оне старије, са којима сам генерацијски или стручно више друговала.

Пензија? Некима је то баук блиске будућности, други кажу да је једва чекају, да се одморе од састанака и расправа, често бескорисних. Свако је доживљава на свој начин, али, чини ми се, заједничко је осећање носталгије за прохујалим временима и садржајима — уколико човек и даље остаје у мислима везан за струку. Носталгија и вагање својих поступака.

Отишла сам у пензију осам година пре данашњих законских ограничења, по личном избору, здрава и права. Замишљала је као велики, велики годишњи одмор, испуњен путовањима и заслуженим животним задовољствима. Међутим, када деценијама живиш по неком устаљеном реду и динамици, одлазак у пасиву све то поремети и одједном имаш времена на претек, и поред породичних обавеза. Када се добро одмориш, почнеш да вртиш палчеве уз размишљање: „А сад, шта? Чему се окренути?". Срећа је што сам у ново стање улетела са још неким обавезама, према својој бившој кући и још неким установама културе, тако да тај прелаз није био драстичан. Како у нашој струци престанак службе значи престанак формалних обавеза, мислим на администрирање, али не и интереса за свој животни позив и посао, то сам део свог слободног времена почела да посвећујем не само преосталим обавезама, већ и прикупљању материјала за неке мање теме из средњовековне археологије, које сам одавно желела да обрадим, за своју душу. Део нашег

„великог" стана претворила сам у радни кабинет, у коме сам била и шеф и курир и дактилограф, са одређеним радним временом, а када су се рокови за предају рукописа редакцијама приближавали било је, богме, и прековременог рада, не за новац (хонорари су, као што знаш, врло скромни), а ни за славу (и она је дубиозна), већ за своје задовољство да још радим, како најбоље знам и умем у оквиру својих могућности. Признајем да је до кашњења долазило и због пауза које сам повремено себи дозвољавала, због неког доброг романа, привлачног путовања или, напросто, опуштања. С друге стране, овај мој рад у струци захтева коришћење литературе из разних наших библиотека, што опет доводи до наставка веза са колегама. У новим условима живота то веома прија, тим пре што свуда наилазим на разумевање и љубазност, коју сада још више ценим, јер иза ње не стоје лични интереси.

Распричала сам се више него што је то можда потребно за почетак нашег разговора, али „треће доба" је веома комплексно питање које дубоко задире у физичке и умне моћи и зависно од њиховог коришћења условљава даљи „modus vivendi". Укратко, тајна успешног пензионерског деловања је наставити раније активности или их заменити неким другим, али бити запослен, физички и духовно, догод то животне снаге дозвољавају. Велика је ствар тражити мале животне радости и учествовати у њима, прихватајући разумно своје доба живљења. Нажалост, до ових закључака долази се обично касно, када су многе воде већ неповратно протекле. Остаје, ипак, у свакоме, још по неки непресушени извор радости.

Интересује ме мало подробније ближа историја нашега Друштва. Мој је утисак, бар данас, да је велики број чланова инертан, неангажован, незаинтересован за сталешке проблеме, заједнички рад. Како је било пре десетак година када сте Ви били на челу Друштва? Са којима сте се проблемима најчешће сучељавали и какву бисте евентуалну поруку из тог времена, из свога искуства, могли да упутите данашњим генерацијама?

Историјат нашег Друштва, објављен у „Споменици" пригодом прославе стогодишњице (1883—1983), била је прва прилика да се прикупе архивски пабирци и трајно забележе сви успони и застоји у раду Друштва. Зависно од архивског материјала који му је стајао на располагању, проф. Гарашанин је реконструисао прве кораке Друштва и указао на значајну улогу њених оснивача у подстицању и развоју археолошке науке у Србији крајем XIX и почетком XX века. Из тих почетних времена јасно се уочава да је ударна снага Друштва лежала у енергији и памети неколицине оснивача, који су не само „зацртали", како би се данашњим језиком казало, будуће смернице Друштва, већ су то и својим радом показали. Нажалост, тај замах је у каснијем времену био неравномеран.

Рад нашег Друштва у току ове последње две деценије, зависно од предузимљивости председника и секретара, био је чујан или нечујан. Како је једна од одлика нашег народа да се више поуздаје у своје памћење него у забележено, то је архива коју сам наследила као председник Друштва личила помало на швајцарски сир. Било је у њој прилично рупа у вођењу записника, а тиме су заборављене и неке акције, што се одразило у објављеном историјату. Једна од објективних тешкоћа за вођење сталне и уредне администрације била је и што Друштво никада

није имало своју сталну адресу, већ је она зависила од добре воље појединих наших установа да привремено уступе неки ћошак својих просторија. У том погледу не могу да заборавим несебично залагање пок. Бованија — Јована Тодоровића, тадашњег управника Музеја града Београда, а касније и Николе Тасића.

Питаш ме за проблеме које сам имала. Они, чини ми се, остају увек исти. На састанке управе Друштва, који су се одржавали пар пута годишње, тешко је било сакупити све чланове. Увек је по неко изостајао, обично исти људи. У нашем археолошком свету, као и у сваком другом послу који захтева друштвено ангажовање, увек је било људи спремних да дају свој обол, других који су гледали своја посла и укључивали се у рад само ако би имали неки лични интерес у будућности, и трећих, незаинтересованих, који су чекали све на тањиру. У нашем мандату, поред секретара Александра Васића, са којим сам делила посао, увек сам могла да рачунам на залагање Маје Паровић-Пешикан и пок. Мартина Габричевића.

Проблем је био и прикупити чланарину. Секретар Вале је повремено исписивао гомиле уплатница и слао на адресе установа у којима су радили наши археолози, али је одзив био прилично слаб. Људи су то остављали за сутра и присећали се обавезе у невреме, када је пошта била затворена. А пара је увек било недовољно, тек толико да се покрију трошкови одржавања састанака Друштва и за по који одлазак на састанке других републичких друштава.

Чињеница је да је наше Друштво много активније од пре десетак година. Међутим, стоји и чињеница да у данашњим друштвеним околностима наше Друштво нема никаквог утицаја на ток археологије, нити на њено усмеравање, иако је у данашњем Статуту Друштва много тога записано. Сложићеш се да до сада ниједна установа која се бави археологијом није Друштву ништа предлагала, питала га или му било шта саопштавала. Те установе имају своје планове и своје проблеме, те поштанске пошиљке иду у супротном смеру, од Друштва ка њима.

Питаш ме какву би поруку могла да упутим данашњим генерацијама археолога. Право да Ти кажем, не сматрам се позваном да делим поруке. Способни археолози из млађе генерације умеће да искористе своју шансу, ако се за њу изборе. Њима нису потребни савети са стране. Међу њима ће се увек наћи неки добровољац, предузимљив у духу Валтровића и Васића, који ће несебично радити за добро других, који ће то сматрати за нормално, без аплауза.

У то време, крајем шездесетих година, дошло је до промене Статута и назива Друштва. Реците нам нешто поближе о томе.

Наше послератно археолошко друштво прошло је кроз неколико фаза, које су условљавали тадашњи политички трендови. Од подружнице Србије у оквиру Археолошког друштва Југославије, преко Археолошког друштва Србије, основаног 1970. године, тек пре шест година изборило се, уз приличне отпоре извесних кругова, да наше Друштво поново добије име које су дали оснивачи 1883. године — Српско археолошко друштво. Посао на изради новог статута Друштва ради промене имена, започет у наше време, морали смо због бројних административних процедура да предамо у наслеђе следећем Председништву.

Иступање археолога Војводине из Друштва било је предвиђено као могућност и одређеним одредбама Статута, али, по мом скромном мишљењу, баш није било преко потребно. Археолози друге наше Покрајине нису имали жељу за парцелисањем и до сада није било никаквих проблема у сарадњи. Да смо остали заједно били бисмо јачи и боље би уочавали археолошке проблеме које нам намеће наша историја. Осталом, ситуација се сада помало мења и већ постоји обострана жеља да будуће годишње састанке заједнички одржавамо. То је већ показао веома успешни сусрет у Белој Цркви, а ове године поново ћемо се радовати дружењу у Сомбору.

Чиме се можете поносити из времена Вашег руковођења Друштвом, а шта бисте, да сте у могућности, евентуално изменили?

Мислим да је највреднији допринос управе Друштва, на чијем сам челу била од 1978. до 1980. године, што је покренула, а и остварила, акцију одржавања годишњих састанака археолога. Заиста сам поносна што је први такав скуп из 1978. године не само прерастао у традицију, већ и што се време годишњег састанка прижељкује са радошћу. Најпоузданији знак потребе оваквог дружења је што се сваке године пријављује све већи број учесника из свих крајева Србије са брижљиво припремљеним стручним извештајима са терена.

Иако већ неколико година не радим на терену, велико ми је задовољство да слушам податке о новим открићима и да сваки пут упознајем нове, младе колеге. Гледајући ове, сваке године све бројније скупове, са све бољом техничком документацијом (прошле године у Шапцу имали смо чак и филмовани археолошки прилог), не могу а да се не потсетим како је изгледао наш први скуп 1978. године у Новом Пазару. Замисао о састајању археолога, која је дотле била мртво слово на хартији, требало је покренути и такав скуп организовати. Обавештење о састанку примљено је међу чланством са приличном скепсом. Гостољубље је први понудио друг Ејуп Мушовић и тако је Народни музеј из Новог Пазара постао наш први домаћин. Тих мрзлих децембарских дана нас 17 добровољаца запутило се у Нови Пазар. Друштво мало, али . . . . Нису нам сметали ни техничке сметње на пројектору, нити тренутан нестанак светла да продискутујемо сваки реферат, много живље него што се то данас ради, и да се после завршеног стручног дела окупимо сви око „округлог стола", у оном прелепом хотелу „Врбак", и дочекамо сутрашњи дан у причама и песми. После тога лед је био пробијен. Интересовање за састанке следећих година се повећавало. У Београду 1979. године било је знатно више учесника на скупу, а састанак 1980. године у Књажевцу личио је већ на мали конгрес археолога Србије.

Као одговор на Твоје питање да ли бих нешто мењала, рекла бих „не", са жељом да ови наши годишњи састанци још дуго трају у овако устаљеном облику, да буду све богатији и садржајнији и да будете те среће да сваке године други музеј Србије убеди своје општинско руководство да је за упознавање археолошке баштине тога краја неопходно да одвоје мало пара, на радост археолога.

Истина, могло би се још предлагати организовање повремених предавања са актуелним археолошким темама, што смо ми покушали да спроведемо, али је то било кратког даха. Било би места и размишљању

о стручној координацији између установа у нашој републици, а и са установама из других република, али то су послови који су очигледно већ потпуно у рукама тих установа, односно појединих њених чланова, и не верујем да би било много успеха. Главни послови Друштва ипак ће остати наши годишњи састанци који пружају јединствену прилику да се сагледају не само сва археолошка открића, већ и да се у разговору осветле проблеми које она намећу. Значајна обавеза је и даље излажење Гласника, који већ има свој одређени лик и садржај. Морам да нагласим да само они који се баве оваквом врстом посла знају колико је потребно напора, добровољних радних сати и брига око проналажења извора финансирања, да би се остварило и уходало гласило Друштва, са свим актуелним рубрикама, које је, осим тога, и часопис лепог лика са озбиљним стручним претензијама. Тај пионирски посао изнело је на својим плећима садашње Председништво Друштва, на челу са Тобом.

Шта бисте Ви сами желели да кажете?

Желела бих да Ти захвалим на сећању и да Теби и свим осталим колегама пожелим успеха у раду.

22. 12. 1986. UDK: 902-051(497.11)

РЕПУБЛИЧКИ ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ

Александра ЈУРИШИЋ, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд

Решењем Владе Народне Републике Србије од 25. јуна 1947. г. основан је Завод за заштиту и научно проучавање споменика културе СР Србије са седиштем у Београду, као прва и једина установа службе заштите у Србији. За првог директора именован је Милорад Панић — Сурeп. Истим решењем је формулисан задатак установе „изналажење, испитивање, заштита и научно проучавање културно историјских споменика Народне Републике Србије".

Под именом Завод за заштиту и научно проучавање споменика културе СР Србије установа се развија и ради све до 1960. године, када јој Извршно веће Србије мења име у Републички завод за заштиту споменика културе, које остаје до данас. Године 1971. Савезно извршно веће доноси одлуку о припајању Југословенског института за заштиту споменика културе Републичком заводу за заштиту споменика културе, а априла 1972. године Извршно веће Србије саглашава се са одлуком радне заједнице Републичког завода о припајању Југословенског института овој установи.

Године у којој је Завод основан, установу су чинили директор историчар и књижевник, секретар правник, двојица архитеката, један историчар уметности и један препаратор. То је био цео стручан тим. Укупно је Завод имао десет радника. Данас у 1987. години када се навршава четрдесет година рада у установи је запослено 66 радника, од тог броја 46 је стручњака, архитеката, сликара, историчара уметности, археолога, историчара, етнолога, физикохемичара и правника. Међу стручњацима Завода ради 4 доктора наука и 5 магистара. Треба нагласити да се стручни кадар подмлађује и да је само у 1986. запослено четири приправника са високом стручном спремом. Осталих 20 радника ради у пратећим службама неопходних у раду установе.

Завод је првих година свога пословања, делатност усмерио у два правца. Прва група пословања односила се на хитне интервенције на најугроженијим споменицима а односиле су се на оправке кровова, уклањање влаге и на спасавању грађевина које су биле склоне паду. Друга група послова била је усмерена на евиденцију фонда објеката са споменичким својствима. Овом акцијом обухваћени су археолошки локалитети, праисторијски, антички и византијски, па средњовековни градови и манастири, некрополе са стећцима, исламске богомоље, мостови, историјска места, сеоска и градска архитектура и споменици из

најновије историје. Истовремено вођена је акција евидентирања покретних споменика културе, иконе, иконостаси, уметничке слике и др.

Напоредо са систематским радом на евиденцији свог непокретног и покретног блага започето је са радом на проглашавању споменика културе и доношењу решења о њиховој заштити. Већ тада, у раним годинама рада Завода, зачет је регистар културних добара који је обухватао споменике културе из свих области Републике.

Задатак на евиденцији споменика културе је дуготрајан посао па се и данас, раније прикупљена документација о њима, допуњава новим подацима. А рад на централном регистру културних добара, према законским одредбама, наставља и радиће се на њему док буде постојала служба заштите.

Поред основна два задатка евиденције и централног регистра као и хитних интервенција на споменицима културе, Завод је у раним годинама свога постојања, прихватио задатак заштите и научног проучавања али у скромном облику. Раду на конзервацији најзначајнијих споменика као што су Сопоћани, Студеница, Богородица Љевишка и други претходио је скромни рад на њиховим истраживањима, па ипак њихови резултати су били значајни у домену откривања нових површина средњовековног живописа који је изузетно Вредан по своме уметничком карактеру.

Скромни почетнички облици основних задатака на заштити споменика културе, како је време одмицало и стицала се стручна искуства, развијао се чврст принцип примењиваних конзерваторских метода, на архитектонским, сликарским, археолошким и другим споменицима. Пракса је показала, да у моменту када се приступи конзерваторском третману било које врсте културног добра, обавезно је да се претходно изврше сва потребна истраживања интердисциплинарног карактера. Добијени резултати оваквим систематским испитивањем су база за израду пројеката за конзервацију и на основу њих се предвиђени радови обављају. Поред овога, резултати обављених испитивачких радова обогаћују стручна сазнања новим моментима из прошлости споменика а уклапају се, после научне обраде, у општу слику о времену у коме је споменик настао или периоду у коме је интензивно живео. Такав метод је спроведен на манастиру Градцу где су резултати архитектонских испитивања омогућили да се поуздано изврши реконструкција цркве, живопис конзервира, а манастирско језгро презентује у сачуваном облику.

У сектору сликарско-конзерваторских захвата у протеклом периоду Завод је развијао своју методологију до завидног нивоа. Омогућено је да се очува и достојно презентује велики број квадратних метара драгоценог средњовековног сликарства, од чега се посебно истиче спасавање изгорелог живописа у гробљанској цркви у Смедереву, као и у капели краља Драгутина у Ђурђевим Ступовима. Са успехом се данас ради на спасавању и скидању драгоценог живописа са рушевина, премештању, односно враћању на место где је то могуће. За ову врст подухвата карактеристични су Завој, Поречка Ада, или живопис из гробнице са некрополе у Костолцу.

Код средњовековних споменика првенствено манастирских целина примењује се метод музеолошке поставке предмета са споменичким својством као што је случај са очуваним делом манастирске ризнице у Студеници и Пећкој патријаршији, Прибојској Бањи, Дечанима. У ма-

настиру Троноши оформљен је музеј Вука Караџића. На плато Ђурђевих Ступова сграђен је музеј за излагање археолошких налаза и лапидаријума са надгробним плочама и остацима архитектонске пластике. У оквиру савременог конака у Градцу предвиђен је простор за излагање археолошких налаза, а у манастиру Сопоћанима овакав простор се предвиђа у ново сазиданој грађевини за музејску збирку. Овако изложени покретни налази и документација тока конзерваторских радова допуњава слику о животу споменика у целини.

У најранијим годинама рада Републичког завода јавила се потреба за надзором археолошких налазишта угрожених великим грађевинским инвестиционим радовима. Тако је интервенисано на путу Београд—Гроцка, на градилишту зворничке хидроцентрале, на ауто-путу Београд—Подујево и Барској прузи. Ове интервенције су првих година биле обављене скромним средствима Завода. Развитак службе заштите довео је до ситуације да се трошкови великих заштитних интервенција као што је био Ђердап I усмере према средствима која су обезбеђена за инвеститорске радове. По овом принципу реализован је дугогодишњи однос инвеститора реконструкције Костолачког енергетског комбината и Републичког завода. На обострано задовољство од 1977. г. изводе се обимни систематски археолошки радови на простору некропола Виминацијума у Костолцу, на подручју где се гради термоелектрана Дрмно.

У животу Републичког завода дуго се тражио најбољи начин за заштиту споменика народног градитељства, који су под сталним притиском савременог живота. Сматрамо да је нађен одговарајући метод примењен у Сирогојну, где је направљен етно парк. Из златиборских села пренето је и поново монтирано око 40 кућа сеоских домаћинстава са пратећим зградама. Свим пренетим зградама враћена је првобитна функција. Овакав начин омогућује трајну заштиту ове врсте градитељства а и амбијент свакодневног живота нашег села из XIX и почетка XX века.

Брига о историјским местима и биткама из прошлих ратова интензивирана је у последњим деценијама. Ради се на заштити и конзервацији са презентацијом спомен обележја и постојећих костурница или гробља на подручју Србије, Македоније Грчке и Туниса, свугде где се налазе ови споменици.

Од свога постојања Републички завод спроводи контролу извоза уметничких предмета или отуђивања покретних споменика, слика, икона и друго. Путем документованих предавања стручњаци Завода су у вишенедељном обилажењу царинских станица у целој Југославији обавештавали царинске службенике о уметничким предметима који су интерес шверцера. На овај начин успостављена је тесна сарадња са југословенским царинским службама са задовољавајућим резултатима.

У протеклом периоду од четрдесет година колико Завод постоји кроз повремене публикације или сталног издања „Саопштења" популарише и објављује резултате свога рада. Последњих година издавачка делатност је развијена до завидних висина по квалитету објављених студија и по броју публикација. Треба истаћи популарну едицију малих монографија о Студеници, Градцу, Ариљу, Ђурђевим Ступовима, Жичи, Сопоћанима Љубостињи, а за остале споменике врше се припреме. Покренуто је капитално издање корпуса архитектонских споменика, Студеница, Ђурђеви Ступови, св. Никола и Богородичина црква у Куршумлији, као

први том овог издања. Затим корпус Средњевековног српског сликарства у форми мапа са цртежима. Издате су појединачне исцрпне монографије Љубостиње, Гамзиграда, Манасије, Раванице и серија монографија Ризница у манастиру Бањи, Дечанима и Студеници. Набројани примери су само изнети као илустрација издавачке делатности Завода.

На крају треба истаћи да је Републичком заводу поверена брига и старање о споменицима проглашеним од стране Извршног већа Србије за изузетна културна добра, као и о споменицима који су прихваћени и уписани у Регистар споменика светске баштине Уједињених нација.

Међу посебним овлашћењима Републички завод има задатак да се брине о споменицима српског порекла у осталим републикама и иностранству. У оквиру овог задатка извршена је конзервација и презентација српског гробља у Тунису. Ради се на српском гробљу на Крфу и Виду и на Зејтинлику код Солуна. Посебни тим стручњака редовно изводи конзерваторске радове у Хиландару.

Своју активност која траје већ четири деценије Завод обавља уз врло широко развијену сарадњу са друштвено-политичким заједницама у Републици, свим установама заштите, и оним са сродним делатностима, музејима, Археолошким институтом, са филозофским факултетом и архитектонским, уметничким академијама, академицима, професорима универзитета, признатим стручњацима и привредним организацијама које имају заједнички интерес са службом заштите.

9. 01. 1987. UDK: 719(497.11) : 902.34(497.11)

СВЕТСКИ КОНГРЕС АРХЕОЛОГА, ЕНГЛЕСКА, САУТЕМПТОН 1 — 7. 09. 1986.

Димитрије МАДАС, Завод за заштиту споменика културе, Крагујевац

У Саутемптону је од 1—7. септембра 1986. године одржан Светски конгрес археолога. То је измењени, скраћени назив одржаног конгреса који је започео са припремама под покровитељством светске Уније за пра и протоисторију (UISPP) али је због размимоилажења у организационом комитету најпре дошло до несугласица а потом и потпуног одвајања. Желећи да бојкотом археолога из Јужноафричке уније и Намибије дају свој допринос борби против политике апартхеида организатори конгреса у Саутемптону су остали упорни у своме ставу што је имало за последицу повлачење покровитељства од стране UISPP. Енглези су након расцепа наставили са својим припремама а Унија је заказала нови конгрес који ће се одржати септембра месеца 1987. године у Мајнцу, СР Немачка.

Тако је Саутемптонски конгрес постао једноставно светски, без поднаслова а и покровитељства UISPP уније. Овакав развој догађаја имао је и својих негативних последица а једна од њих је био и видни изостанак једног броја археолога нарочито из земаља Централне Европе.

Није ли описани поступак Енглеза, жеља за бојкотом археолога из земаља чија је политика у великом делу света осуђена, иако учињена у најбољој намери, ипак, у суштини, илустрација све веће политизације света а науке посебно. Сам потез дубоко задире у етичке проблеме и саме науке а поготову научника и покреће бројне дилеме у којима се није лако снаћи и правилно поступити. Поготову данас у време великих, наглих политичких заокрета, изненађујућих потеза прве врсте који се јуче или прекјуче нису могли ни замислити. Није ли најбоља илустрација дневне политике заокрета недавна афера продаје америчког оружја Ирану?

Но, шта је био сам конгрес, шта се дешавало на њему? Био је то импозантан скуп око 1300 археолога из свих крајева света, људи свих раса, боје коже, различитих религија и политичких убеђења, друштвених слојева и различитог животног доба, људи широко интересовања за живот, за прошлост и будућност.

Захваљујући брижљивим припремама и изванредно функционалној организацији све је дејствовало беспрекорно, тачно, без најмање застоја. Велики мајстори организације, Енглези, ништа нису препустили случају, импровизацијама. Брижљиво срачунате сатнице, прецизни распореди, комфорни смештај, удобан превоз и безброј малих ситница које су свакоме

стајале на располагању чиниле су овај скуп присним, личним контактом са домаћинима који се по многим навикама разликују од већине осталог света.

Конгрес је радио у оквиру 18 тема, предано, озбиљно. Мада се мора рећи да овако велики програм и поред најбољих намера, захваљујући чак и помоћи бројних терминала и монитора на чијим су се екранима смењивале поруке, распореди, измене, допуне није могао бити схваћен и акцептиран од стране једне личности. Но, то је заједничка и општа мана свих великих скупова... Срећом, сва излагања су у претходно штампаном материјалу била објављена. И сва излагања учесника конгреса су била директно снимана тако да се већ након сат иза излагања могла добити свака трака (касета) са снимљеним рефератом излагача и комплетном дискусијом која је по реферату вођена.

Конгресне теме заслужују посебну пажњу. Оне се могу сумарно поделити у три тематске целине од којих се прва може означити авангардном, друга традиционалном а трећа пратећом, помоћном. Широко интересовање прве групе тема за човека, за његову околину најбоље илуструју сами наслови: Култура гајења животиња ,птица, риба и бескичмењака; Перспективе Плеистоцена; Археолошка „Објективност" у интерпретацији; Компаративне студије развоја комплексних друштава; Социјални и економски контекст технолошких промена; Нови прилози за разумевање доместификације биљака и ране земљорадње. Другим блоком обухваћене су традиционалне теме: Неолит Европе; Неолитик Африке; Бакарно доба Старог света; Халколитик, Бронзано доба, Гвоздено доба култура јужне Азије; Народи корисници гвожђа у Субсахарској Африци, Гвоздено доба Европе, Проблеми и развоји у Средњовековној археологији (400—1400 наше ере).

Трећи блок је везан делимично за Нови свет, за саму археологију и делом за помоћне, гравитирајуће науке: Археологија и културни извори управљања; Историја праисторијске и протоисторијске археологије; Прилози специјалиста гравитирајућих наука.

Из самога списка наведених тема види се широка разноликост интересовања савремене археологије заправо археолога за тумачење појава, дешавања, узрока и последица које су се збивале у далекој или ближој прошлости и које су имале пресудан значај на развој људских заједница. Наравно да је посебно питање колико је у оквиру поменутих тема било одговарајућих прилога, са колико се „материјала" располагало да би се продрло у суштину појединих проблема. То ће се знати тек након многих година све док се сви материјали конгреса не прораде, конзумирају. Но, у овоме тренутку морамо бити задовољни и самим начином и разноликошћу конципираних тема које у себи садрже нову снагу, иницирају нове облике размишљања, излазе из оквира традиционалних, преживелих тема археологије које су се најчешће вртеле око проблема хронологије, утицаја, миграција... То свакако није мали напредак археолошке науке која, истини за вољу, има дугу традицију али и кратку историју. Најава широких тема несумљиво означава појаву нове археологије којој данас не можемо сагледати коначни циљ и перспективу али је сигурно да она у себи садржи елементе за потпуније и свестраније проницање у ближу и даљу прошлост.

Енглези су у оквиру рада конгреса организовали и једну велику целодневну екскурзију. Ишло се у два основна правца: Danebury и Stonehange или Stonehange и Maiden Castlle. Као што се види Стонхенџ је имао почасно место. Колико импресивно делује то велико огромно камење толико задивљује и изванредно умешно, ненаметљиво решен савремени прилаз овом светском чуду. Све пратеће инсталације, прилазни путеви, паркинзи, продавнице па и пешачки прилаз укопани су испод нивоа околног терена тако да је на најмању могућу меру сведен број оних ствари које крње аутентичност амбијента. И други споменик, земљано утврђење Maiden Castlle потиче из праисторијских времена а освојили су га тек Римљани у I веку. Земљано утврђење огромних димензија задивљује својом очуваношћу и компликованим системом прилазних фортификација у виду замршеног сплета сувих земљаних ровова. И у овом случају посебну пажњу привлачи начин и брига која се овоме споменику придаје: задивљујући су напори стручњака да перманентним затварањем падина зауставе разарајућу силу ерозије која је највећа претња и опасност овоме споменику да га низом година претвори у безобличну огромну масу земље.

За учеснике конгреса било је организовано неколико изложби међу којима је изложба Лепенског Вира имала врло запажено место и била изузетно посећена. Велика је штета што изложба није отворена у Лондону јер она то свакако заслужује. Такође, ни стешњени простор Градске уметничке галерије у Саутептону није омогућио снажни визуелни доживљај који ове чудесне фигуре у посматрачу изазивају.

У Лондонском Британском музеју била је организована посебно амбициозна изложба под насловом: „Археологија у Британији — нови поглед у прошлост". Овом изложбом је био обухваћен велики временски период: од палеолита до 1600 године наше ере и она је у целини била усмерена према ономе што је данас још будућност. Прилаз проблематици излагања и интерпретације археолошког материјала (који је у овоме случају послужио само као повод, као илустрација) умногоме је изашао из оквира традиционалности. Употребом свих могућих савремених техничких помагала обичном посетиоцу све је постало доступније, једноставније, разумљивије. Користе се сви облици видео технике, холографија, аероснимци али је ипак, чини се, највише пажње привлачио „обичан" археолошки експонат: део корпуса случајно пронађеног човека у блатиштима једне мочваре који је у њу доспео пре око 3000 година. Невероватно на гледаоца делује очувано ткиво, кожа, коса, нокти . . .

Друге изложбе су биле уско везане за поједине споменике као што је случај са мистеријом Стонхенџа, ископавања у Саутемптону и сл.

На централној, пленарној седници Комитета светског конгреса изабран је нови Извршни комитет чији ће мандат трајати до конгреса у Мајнцу где ће се покушати са „измирењем" па уколико оно не успе у блиској будућности ће постојати две међународне паралелне асоцијације археолога. На чело новог Саутемптонског комитета изабран је Michael Day, професор из Лондона.

Незваничну југословенску делегацију на овоме конгресу сачињавали су Др Божидар Слапшак из Љубљане, Др Марин Заниновић из Загреба, Др Растко Васић, Др Гордана Марјановић-Вујовић, Мирјана Вукмановић

из Београда, Др Милорад Стојић из Светозарева и мр Димитрије Мадас из Крагујевца. Академик Др Драгослав Срејовић, Јефта Јефтовић и Љубинка Бабовић били су гости домаћина изложбе Лепенског Вира.

Будући развој догађаја везаних за међународну унију или јачање снага раздвајања тешко је предвидети. Било како било, конгрес у Саутемптону ће остати у лепом сећању бројним учесницима. Велики је успех био и то сакупити толико људи на једном месту, било је збиља импресивно видети људе из целога света обучене повремено у разнобојне националне костиме како безбрижно шетају по зеленој, зеленој трави прелепих енглеских паркова.

26. 12. 1986. UDK: 902-051 : 061.3(410)

■

МЕЂУНАРОДНИ КОЛОКВИЈУМ — НЕАНДЕРТАЛСКИ ЧОВЕК, СТОГОДОШЊИЦА ОТКРИЋА ЧОВЕКА ИЗ СПИЈА, ЛИЈЕЖ, 4 — 7. 12. 1986. ГОДИНЕ

Ивана РАДОВАНОВИЋ, Филозофски факултет, Београд

Стогодишњица открића скелета неандерталског типа у пећини Спи код Намира у Белгији, Универзитет у Лијежу је обележио организовањем међународног колоквијума, с намером да се сведу резултати изучавања Неандерталца и његове материјалне културе. Тако се у Вежимону код Лијежа између 4. и 7. децембра прошле године окупило око 250 стручњака из деветнаест земаља. Рад је организован у осам тематских секција које су следиле једна другу, тако да је било могуће присуствовати свим излагањима и дискусијама. Стотину и петнаест пријављених реферата свакако није било могуће представити у целини током рада ових секција, тако да је организатор покушао да реши овај проблем кроз њихову предходну публикацију, с тим што је координатор сваке секције требало да овај материјал обједини и представи у виду синтезе, док би сваки референт кроз кратак резиме обавестио присутне о најважнијим аспектима свог истраживања. Овоме би затим уследила дискусија. Нажалост, овакав образац рада, ма колико да је обећавао на евентуалној динамичности у вођењу дискусије око централних теоријских и методолошких питања, није изгледа био добро схваћен од стране неких координатора (нпр: уместо излагања очекиване синтезе, координатор препричава реферате или своди своју улогу на прозивање учесника допуштајући појединим референтима да читају своје извештаје са ископавања којима је место на регионалним годишњим скуповима археолога, а не на колоквијуму који претендује да пружи биланс стогодишњих истраживања средњег палеолита у Старом свету). С друге стране мањи број координатора је са великим умећем руководио радом у секцијама што је природно резултирало веома плодним дискусијама које су допринеле сагледавању проблема истраживања и новим могућностима изучавања овог периода.

Прва секција бавила се проблемима и методама датовања и била је једна од најуспешнијих (координатор: Х. П. Шварц из Канаде). Добијена је јасна слика о могућностима и ограничењима радиометријских метода датовања где бисмо истакли прилоге о новим резултатима побољшања методе термолуминисценције и фотолуминисценције (М. Еиткин, Ц. Хакстабл, Х. Валадас, Е. Роудс), радиокарбонског метода уз помоћ акцелератора спектрометрије масе (М. Арнолд, Е. Бард) и метода неоштећујуће спектрометрије гама зрацима (Јокојама). Први поменути метод омогућује директно датовање кремених артефаката, други је особито значајан јер захтева као узорак чак само један милиграм угљенисаног материјала, док се трећим методом могу без оштећења узорка датовати драгоцени фосилни остаци човека.

Двадесетак реферата у следећој секцији која је носила назив „Природна средина" (координатор: А. Лавил из Француске), бавило се углавном уско регионалним студијама флоре и фауне везане за поједине средњепалеолитске локалитете. Нажалост није учињен покушај да се успостави извесна корелација података на ширем европском и блискоисточном простору нити да се усагласи терминологија, што се мора пребацити координатору, мада су поједини референти (О. Бар Јосеф, А. Лероа Гуран) покушали да се баве овим питањима повезујући палеоклиматолошке и палеоеколошке податке са постојећим сазнањима о еволуцији неандерталаца и њиховој материјалној култури.

Трећа секција која се бавила пореклом Неандерталца (координатор: Е. Тринкаус из САД), имала је мали број реферата што није утицало на дискусију с обзиром на занимљивост овог питања. Истакли бисмо прилог који се залаже за тумачење средњеплеистоценских фосила као пренеандерталских, а не као предака модерног човека (Ж. Ж. Иблен).

Четврта секција је обухватила десетак радова из области технологије у средњем палеолиту (координатор: Ж. Ф. Риго из Француске, уместо најављеног Л. Бинфорда) која нажалост спада у ону групу секција где су поједини референти имали више слуха за синтетичку концепцију у свом приступу од координатора. Изузетно вредне прилоге дали су Е. Боед о концепту левалоазијенске технике и Л. Мењен о технолошкој варијабилности у индустријама Блиског истока.

Пета секција (координатор: О. Бар Јосеф из Израела) бавила се симболичком мишљу Неандерталца. Ова прилично незахвална тема окупила је десетак референата који су углавном говорили о новим налазима неандерталских укопа. Када је у питању уметност, А. Маршак нас је уверио да већина орнаменталних мотива на до сада пронађеним коштаним предметима из средњег палеолита нису ништа друго него природним путем настали капиларни канали (веома налик гравури) који се јављају на костима младих животиња. Ц. Уинд показао је на основу студија положаја ларинкса да Неандерталац није могао да говори, али да то не значи да није био кадар да комуницира на неки други начин.

Шеста секција (координатор: А. Целикин из САД) окупила је шеснаест референата који су се бавили социјално-економским питањима. Више учесника бавило се оповргавањем, али много чешће потврђивањем Бинфордових теза о стратегији лова у доњем и средњем палеолиту аргументујући своје тврдње тафономским анализама. Студија А. Маркса о раномустеријенским популацијама у централном Негеву представља изванредан допринос познавању система обитавања.

Нестајањем Неандерталца са праисторијске сцене бавила се седма секција (координатор: Б. Вандермерш из Француске). Ни ова секција у којој су расправљали физички антрополози, није имала велики број референата, али је зато представљала оквир једне од најватренијих дискусија која се водила око питања да ли је Неандерталац изумро потиснут од стране генетски и технолошки напреднијих популација. У вези са овим питањем, а на основу расположивих података, појавила су се мишљења која су била склона тези о смени популација где је најоштрији био К. Стрингер и друга мишљења која не искључују еволуцију модерног човека из неандерталске популације (Ж. Ж. Иблен, П. И. Демар). Стечен је утисак да су тезе о смени популација великим делом последица неједнаке проучености појединих области Старог света — особито Балкана и Анадолије. Да би интензивнија истраживања у овим областима могла да дају одговор, указују налази из Крапине са, не само највећим, него и најваријабилнијим узорком неандерталске популације на шта је учеснике с правом подсетио Ј. Радовчић.

Последњом, осмом секцијом је руководио Ј. К. Козловски из Пољске, где се двадесет референата бавило прелазом из средњег у горњи палеолит и питањима ко је био носилац тог прелаза. Уопште узев могло се закључити да се почетак горњег палеолита не мора поклапати са генетским променама у популацији, нити да су културе средњепалеолитског хабитуса искључиво везане за Неандерталца. И овде се празнине у изучавању јужног Балкана и Анадолије показују као велика сметња.

Без обзира на примедбе изнете на почетку овог извештаја, може се рећи да су излагања и дискусије које су се могле чути на овом колоквијуму адекватно оцртале истраживања средњег палеолита у последњој деценији. Посебно вреди истаћи велики напредак у побољшавању метода датовања, који ће свакако допринети разрешавању многих проблема везаних за односе регионалних геофизичких, палеонтолошких, палинолошких, седиментолошких и других података. Када су у питању интерпретације материјалне културе ситуација је мање охрабрујућа и само се донекле може објаснити неусаглашеношћу појединих видова истраживања полеолита. Мислим да би као закључак о овом питању могло да послужи мишљење Ж. Ларок-Русо која је дотакла у једном раду о сасвим другом праисторијском периоду: „Сматрати да напредак у техникама — са друге стране веома пожељан (...) може да нас у ближој или даљој будућности доведе у ситуацију да решимо сва та питања изгледа нам као визија нереалног оптимизма, јер се та питања налазе на нивоу КУЛТУРНЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ (...) Културна интерпретација зависи од одлуке коју доноси праисторичар зависно од избора између разних теорија културне промене, оперативног дисконтинуитета који мора да примени у континууму података, стопе варијабилности за коју цени да је допуштена унутар једне „културне јединице" такође неограничене, границе за коју оцени да је исправна за прелазак на другу посебну јединицу. У оваквом светлу, „аутоматско" раздвајање културних јединица које полази од њиховог садржаја, не може се озбиљно разматрати ни у даљој будућности, ма како да су софистицирани предложени методи, јер културе које проучава праисторичар представљају само погодне исечке а не реалне ентитете".

26. 12. 1986. UDK: 903 : 572 : 061.3

МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ СКУП — ГОМОЛОВА, РУМА, 30. 09. — 4. 10. 1986. ГОДИНЕ

Петер РИЦ, Градски музеј, Суботица
Јожеф БЕРКЕШ, Суботица

Од 30. септембра до 4. октобра 1986. године је у Руми одржан Међународни скуп — Гомолава — хронологија и стратиграфија у праисторији и антици Подунавља и Југоисточне Европе. Скуп су заједнички организовали следеће установе и музеји: Војвођански музеј из Новог Сада, Институт за историју Војводине из Новог Сада, Археолошки институт из Београда, Балканолошки институт САНУ из Београда и Завичајни музеј из Руме.

Научном скупу је присуствовало шездесетак стручњака из девет земаља Европе и Америке, од којих је тридесетак поднело реферате. Из САД је присуствовао проф. Stefanovich R. Mark са Калифорнијског универзитета. Остали учесници су били из Европе и то следећи: Kalicz Nándor, Trogmayer Otto, Horvát Ferenc, Kalicz-Schreiber Rózsa, Kovács Tibor и Zoffmann Zsuzsanna из Мађарске; Renè Wyss из Швајцарске; Jan Machnik из Пољске; Maria Novotna и Jiri Meduna из Чехословачке; Vlad Zira из Румуније; Antje Trientje Clason и Harm Tjalling Waterbolk из Холандије, Susanne Zabehlicky-Scheffenegger из Аустрије; као и Светлана Блажич, Олга и Богдан Брукнер, Ксенија Бојовић, Јелка Петровић, Велика Даутова-Рушевљан, и Радован Бунарџић из Новог Сада; Милорад Гирић из Кикинде; Борислав Јовановић, Маја Паровић-Пешикан, Петар Поповић, Никола Тасић и Растко Васић из Београда; Људмила Плесничар-Гец из Љубљане и Петар Стели из Сремске Каменице.

Научни скуп је био организован тако да су се сваког дана читали реферати из приближно исте тематске области. Први дан су обрађиване тематске јединице везане за неолит, енеолит и бронзано доба.

Први реферат је изнео Милорад Гирић кустос Народног музеја у Кикинди. Он је на концизан и прегледан начин скицирао историјат ископавања на Гомолави. Навео је да је овај археолошки локалитет научницима познат још од 1898. из извештаја М. Вохалског. Прве опширније податке о налазишту је дао J. Brunschmidt. Недуго затим су извршена и прва сондажна ископавања, а материјал са истих се чува у музејима Новог Сада, Загреба, Сремске Митровице и Руме. Систематска ископавања под окриљем Војвођанског музеја из Новог Сада су почела 1953. Ова ископавања су трајала све до наших дана (1985.) и могу се поделити у три етапе. Прва етапа од 1953—1957. са мноштвом археолога и студената из целе Покрајине, Друга етапа од 1965—1969. то су практично била заштитна ископавања и Трећа етапа од 1969—1985. су била вишегодишња систематска ископавања која су обухватила око 4.400 m². Установљена је прецизна стратиграфија од 3.800 год. пре н.е. па све до XVI. ст. н. е. Уз мноштво домаћих стручњака били су ангажовани научни радници из Холандије и Енглеске. У овом дугом периоду од деценију и по је успостављена сарадња са много научних институција као нпр. Балканолошким институтом САНУ, Институтом за историју из Новог Сада, Заводом за

заштиту споменика културе и природе из Новог Сада, Археолошким институтом из Београда и др. Ископавањима су руководили познати археолози Б. Брукнер са Института за историју из Новог Сада, Н. Тасић са Балканолошког института САНУ из Београда, Б. Јовановић са Археолошког института из Београда и Ј. Петровић из Војвођанског музеја — Нови Сад. Резултати ископавања су током времена објављени у преко седамдесет студија и чланака на нашем и страним језицима.

Др Брукнер је нагласио да су у културним слојевима на Гомолави откривене насеобине које припадају винчанској групи. Најстарије земунице су из периода културе Винча-Тордош. Над њим су насеобине из периода Винча-Плочник. Куће су биле правоугаоне базе величине 15,5×8 m, 14×4 m и 15×4 m. У позној фази групе Винча-Плочник димензије кућа су мање 8,6×5 m и 7×4,4 m. Овој позној фази групе Винча-Плочник хронолошки припада и некропола са 26 гробова. У релативној хронологији насеља винчанске групе на Гомолави спадају у време од средњег неолита (Винча-Тордош) до краја раног енеолита (Винча-Плочник).

Након овог веома интересантног излагања Б. Брукнера реч су узели мађарски археолози. Први је говорио Kalicz Nándor из Будимпеште. Он је изнео тезе о проучавању ширења шкољки топлих мора (spondylus). Поводом распростирања ове шкољке — коју су људи неолита користили као накит — могуће је донекле реконструисати трговачке путеве које су користили људи неолита као и њихове обичаје. Trogmayer Ottó директор сегединског музеја је говорио о најзначајнијим налазима из периода винчанске културе у долини горњег тока Тисе и Мароша, а Horváth Ferenc о познатим неолитским одбрамбеним зидовима.

Тема Renea Wyssa из Цириха је била једна од најзанимљивијих. Он је разлагао о насељима сојеница на обали језера и у мочварама, конкретно о откопавању једног таквог насеља сојеница из неолита у исушеној мочвари Wauwila. Ова ископавања — којима руководи Швајцарски државни музеј из Цириха — заправо трају већ деценијама. Локалитет је на стаништима Egolzwil 5, Egolzwil 4 и Egolzwil 3. Мочварни услови недостатак кисеоника и таложење тресета су допринели томе да су се грађевинске конструкције и оруђа за рад, израђени претежно од дрвета, одлично очували упркос старости од 6—7.000 година. У Egolzwilu 5 је успело први пут ослободити целу хоризонталну пројекцију кућа једног старијег села — које се састојало од седам грађевинских јединица и једног млађег села од девет кућа. Тридесет метара од ових насеља лежи станиште Egolzwil 4. На њему је било изграђено шест села на стубовима од стране носилаца културе Cortaillod. Куће слоје 3. и 4. су имале под од рогозине, а куће села изнад ових слојева су већ имале две просторије. За Egolzwil 4 је значајан силекс инвентар мезолита а наглашена је ловачка опрема као основна грана поред земљорадње и сточарства. Egolzwil 3 је још у току истраживања. То је станиште ловаца на срне. Циљеви истраживања су откривање величине најстаријих сељачких стамбених зграда и села и разјашњење доместификационих процеса у вези са одгајањем ситних животиња.

Следио је реферат Јелке Петровић. Аутор је изврсни познавалац локалитета, самим тим што је дуго година и лично учествовала као руководилац ископавања на Гомолави. Говорећи о енеолиту Гомолаве, напомиње да редослед млађег енеолите на Гомолави потврђује класичну хронолош-

ку схему: Баден, Костолац, Вучедол, али овога пута евидентну и према јасној стратиграфији овог вишеслојног насеља. Док је баденска група углавном заступљена у јамама, костолачко насеље је било добро организовано и дуготрајно. У њему се разликују три слоја, куће су правоугаоне основе, чврстог пода и имају две одаје. Резултат прецизне хронолошке поделе утврђен на Гомолави мења неке устаљене преставе о костолачкој култури — уместо претпостављеног номадског карактера та култура овде показује изразити седелачки, земљораднички карактер. Керамички материјал баденске и костолачке групе је типичан за Подунавље. Керамичке целине су из јама и стамбених објеката.

Занимљиво излагање о открићу највеће некрополе на Гомолави у којој је нађено 74 скелета поднео је Н. Тасић. Mária Novotná из Чехословачке је говорила о датовању бронзаних депоа у млађем бронзаном добу. Kalicz-Schreiber Rózsa и Jan Machnik су се бавили разним проблемима бронзаног доба. Због недостатка времена рад Kovács Tibora је читан наредног дана. Kovács T. је држао веома интересантно предавање о новим моментима миграционих кретања бронзане културе кроз Панонску низију.

Тема другог дана симпозијума је била гвоздено доба у Средњој Европи. Mark Stefanovich, професор са Калифорнијског универзитета из Лос Анђелеса, који иначе ради на докторској тези „Прилог истраживању односа између Северне Босне и Подунавља у касном бронзаном добу" излагање је засновао на истраживању по музејима у Босни и налазима у Срему и Подунављу. Запажен прилог хронологији позног Hallstatta на основу налаза са Гомолаве и других сремских локалитета, кроз Вардарско-моравску долину све до Егеја, дао је Растко Васић, успостављајући временску везу између поменутих и других локалитета Гомолаве. Борислав Јовановић је на ову тему надовезао свој реферат о стратиграфији и хронологији латенског насеља на Гомолави. Он наглашава да је ово насеље припадало племену Скордиска из времена I ст. пре н. е. — I ст. н. е. Јасно се уочавају три стамбена хоризонта од којих најмлађи већ одговара првим деценијама н. е. и означава време римских освајања. У подели простора насеља, према функцији намене, разликује се производна зона са керамичким пећима и зона стамбених зграда која се простире до фортификације насеља. Материјална култура Скордиска на Гомолави се првенствено састоји од керамике, бронзаног и гвозденог накита и предмета свакодневне употребе.

Vlad Zira, археолог из Румуније, се бавио проблемом изградње утврда гвозденог доба. У својим дугогодишњим истраживањима је дошао до закључка о повезаности технике изградње утврђења између келтске и других средоземних култура, које се појављују на подручју Подунавља и овог дела Европе. Навео је да су утврде гвозденог доба грађене комбинацијом насипа и рова и да од овог начина градње опидума засада има само један изузетак. То је насеобина из V—III стр. пре н. е. Stincesti (Северна Молдавија) где је употребљена комбинација насипа са комадима зида од камених плоча са улошцима дрвених греда. Сасвим специфичан је и зид утврђења направљен од цигала у насељу Hallstatt- La Téne периода из села Cotofeni-dindos. На источном крају насеља је пронађена огромна пећ за печење опека размере 47×7×1,80 м.

Сарадник Археолошког института у Београду Петар Поповић је једини светски стручњак у области археологије који је обрадио пробле-

матику новчане привреде у протоисторијском периоду. Захваљујући вишегодишњим систематским ископавањима и до сада највећој истраженој површини, каснолатенско насеље на Гомолави пружа многобројне налазе материјалне културе међу којима значајно место припада нумизматичким налазима. Скордисци кују новац од средине II ст. пре н. е. Новац Скордиска и други варварски (а касније и римски новац) свакако доприносе јаснијем утврђивању хронологије латенског насеља на Гомолави, те сагледавају интезивних трговачких комуникација у Срему и Источној Славонији на прелазу у нову еру. Последњи реферат другог дана симпозијума је поднела Маја Паровић-Пешикан о келтским типовима керамике из касног гвозденог доба.

Током поподнева учесници су посетили локалитет Гомолава и изложбу „Гомолава" у Војвођанском музеју у Новом Саду.

Општи утисак са другог дана научног скупа је да се, поред изнетих реферата, чуло и много новина у истраживањима овог дела Европе, за која би се сазнало тек за наредне две-три године када се објаве писани научни радови.

Последњег дана научног скупа се разговарало о више предочених реферата од којих свакако треба истаћи следећа четири. „Римски слој на Гомолави", „Проблеми стратиграфије и хронологије проучавања града Емоне", „Запажања у прилог распростирања римске керамике на тлу данашње Југославије" и „Гомолава у средњем веку".

Олга Брукнер и Велика Даутов-Рушевљан су говориле о хронологији утицаја римске културе на овом подручју, истичући да се први контакти и присуство Римљана запажа већ у археолошком материјалу каснолатенског насеља на Гомолави VIb. У питању су отпадне јаме са аретинском керамиком и северноиталском terra sigillata. Континуитет керамичке производње током I и II ст. н. е. се утврђује проналаском већег броја пећи за печење керамике, а на потесу Врањ су откривени остаци керамичких пећи и некрополе из периода од I—IV ст. Метални налази са платоа Гомолаве указују на то да је цветала и металопрерађивачка производња. Људмила Плесничар-Гец се осврнула на проблем стратиграфије и хронологије античке Емоне, док је Аустријанка Susanne Zabehlicky — Scheffenegger — специјалиста за римску керамику — дотакла проблематику о распрострањењу римске керамике у Панонији, као и о појави неких лончарских марки на различитим местима, што је условило развој трговине и изградњу многих нових трговачких путева.

Први пут се на једном оваквом скупу реферисало и о развоју културе на Гомолави у средњем веку. Радован Бунарџић је нагласио да због стратегијске важности Сирмијума Гомолава постаје политичко упориште ка даљем надирању римске културе. Касније, распадом Римске империје, ово подручје је стална мета варвара. Време хунске доминације у Панонији на Гомолави није издвојен. О присуству Германа за сада сведочи усамљен гроб откопан 1979. године. Доласком Авара у Панонију и Бајановим припремама за освајање Сирмијума простор Гомолаве бива настањен и укључен у ратне операције. Присуство Авара је документовано открићем мање некрополе на доњем платоу Гомолаве. Но због оскудних прилога ова некропола је вероватно из позне фазе владавине Авара — крај VIII почетак IX ст. Као даљи доказ континуираног живљења од неолита до касног средњег века служи средњовековно хришћанско гробље са преко 400 гробова од IX/X ст. до XIII/XIV st.

Холандски научник H. Tzalling Waterbolk је реферисао о C_{14} мерењима на локалитету Гомолава, као и могућности прецизнијег фиксирања неких хронолошких тачака нарочито у праисторији Гомолаве. A. Trientje Clason са Биолошко-археолошког института из Гронингена у Холандији се бавила фауном неолитика на основу нађеног остеолошког материјала, као и проблемима доместификације животиња. Zsuzsanna Zoffmann је држала предавање о антрополошким проучавања неолитских популација у југословенском сливу Дунава. Светлана Блажић поново дотиче проблематику фауне Гомолаве, али овога пута у халштатским слојевима. Она наглашава да гајење домаћих животиња добија већи значај него у бронзаном добу. Највећи број костију је припадао домаћим животињама — од тога говеду 28%, свињи 23%, овци и кози 17% а псу и коњу 2%. Од дивљачи се највише ловио јелен и дивља свиња, нешто мање срна и зец, а вук и медвед веома ретко. Риболов је био слабо развијен. Ксенија Бојевић је излагала о флори неолитске Гомолаве, а задњи референт Петар Стели о функцији и типологији винчанске керамике.

Са овим је окончан службени део научног скупа о археолошком локалитету Гомолава код Хртковаца. Од стране учесника је истакнуто да су овакви скупови веома значајни у даљем истраживању прошлости народа, обичаја, историје, архитектуре, флоре и фауне и живота уопште. Гомолава ће након овог опширног и научно плодног симпозијума засигурно заузети видно место на историјско-археолошкој карти Европе па и света.

19. 12. 1986. UDK: 902 : 061.3

■

XIII СКУП СЛОВЕНСКОГ АРХЕОЛОШКОГ ДРУШТВА У ЛЕНДАВИ СА ТЕМОМ „BRONASTA DOBA V SLOVENIJI"

Милош ЈЕВТИЋ, Филозофски факултет, Београд

У времену од 12. до 15. новембра 1986. године одржан је у Лендави састанак Словенског археолошког друштва, који је тематски посвећен културама бронзаног доба на југо-источноалпском простору. Учешће више колега са рефератима из Италије, Мађарске, Аустрије и Савезне Републике Немачке дало је скупу међународни карактер. Од укупно 25 реферата највећи број, што је и разумљиво, односи се на културе бронзаног доба са подручја Словеније. Неколико реферата било је посвећено новим истраживањима култура бронзаног доба на тлу северне Хрватске.

Уводно предавање проф. С. Габровца показало је да се слика о развоју култура бронзаног доба на тлу Словеније није знатније променила од појаве његовог синтетичког рада о овом проблему у PJZ IV, 1983. Новија истраживања овог периода од тада пружила су нешто више података о насељима средњег бронзаног доба у источној Словенији и нове моменте за нешто другачију периодизацију Љубљанске групе касно бронзаног доба и раздвајање Добовске од Рушке фазе, унутар истоимене Urnenfelder културе.

Колега Д. Свољшак дао је преглед истражености и нова налазишта раног, средњег и касно бронзаног доба у области Краса и долине Соче. Општи преглед култура бронзаног доба у Горњој Штајерској изнео је Д. Крамер, што је за централне и источне области Фрулијских Алпа учинила С. Витри.

Неколико радова било је посвећено хронолошким проблемима појединих фаза бронзаног доба, од којих издвајамо рад колеге З. Марковић о генези и хронологији култура рано бронзаног доба у Славонији (већи број налазишта са Litzen-ском керамиком, насеља са финалном вучедолском и винковачком керамиком заједно и др.).

Највећи број реферата односи се на групу или појединачна налазишта касно бронзаног доба (углавном су то оставе бронзаних предмета, или насеља која се сада истражују).

Издвојили би радове М. Томанич-Јевремов и Б. Ламута, који су нам приказали резултате старих и нових истраживања (истражена је површина великих размера од преко 10 000 m²!) на утврђеном насељу Ормож, на Драви. Насеље из касно бронзаног и са почетка рано гвозденог доба утврђено је земљаним бедемом и ровом, а откривено је на десетине основа правоугаоних кућа, различитих величина, као и поплочане стазе између кућа. За нас је посебно значајно да се у материјалу са овог насеља може издвојити керамика босутске групе (Калакача и Басараби фаза).

Занимљив археолошки материјал (преко 150 зооморфних и антропоморфних фигурина од печене земље), који је делом већ објављен, изложио је Л. Чучковић, са локалитета „Турска коса" у карловачкој области. Фигурине потичу из необичне „тумулоидне конструкције" од набацане земље у слојевима, која је откривена у близини градине и некрополе са краја касно бронзаног и почетка гвозденог доба.

М. Стрмчик Гулич приказала нам је керамички материјал средње бронзаног доба (период који је недовољно познат у Словенији) са насеља Рабелчији васи, код Птуја. И. Шавел-Хорват изнела је резултате новијих ископавања на насељу „равничарског типа" у Доњем Лакошу, код Лендаве. Насеље је заштићено и данас видним каналима са водом (откривене су добро очуване палисаде), а откривено је и више правоугаоних кућа, грађених у „скелетном систему". Насеље припада крају средње и са почетка касне бронзе.

Тематски се издваја рад колегинице S. Hvala-Tessco о траговима металургије бронзе у Словенији. Издвојено је више налазишта са каменим и керамичким калупима за ливење, бронзаним инготима, дуваљкама за мехове и др.

Неуобичајено за скупове археолога у нашој земљи, саслушали смо и један реферат археолога аматера — професионалног рониоца, који из мутне и прљаве Љубљанице извлачи на светлост дана кадкада и праве археолошке раритете (мегалне халштатске посуде и др.).

Скуп је донекле и симболично завршен рефератом студената археологије са Љубљанског Универзитета, што указује на посебну бригу за подмладак у Словенском археолошком друштву.

На крају напоменимо да ће се радови са овог скупа објавити у Археолошком веснику.

26. 12. 1986. UDK: 902 : 061.22

НАУЧНИ СКУП „СЛОВЕНСКА ПАГАНСКА РЕЛИГИЈА“, ПРИЛЕП, 30. 09. — 4. 10. 1986.

Радмило ПЕТРОВИЋ, Институт за истраживање словенске културе, Прилеп

У Прилепу је од 30. IX до 4. X 1986 године организован од стране Македонске Академије Наука и Института за истраживање старословенске културе из Прилепа међународни научни скуп са темом: „Словенска паганска религија“.

На овом скупу учествовало је око педесет научника, из седам већином из источних словенских земаља.

Циљ овог научног скупа било је третирање релевантних материјалних остатака и писмених извора, како би се научно успоставила и валоризовала словенска религијска ситуација у прехришћанско време, т.ј. од сеобе Словена, па евентуално до разоткривања паганских реликата у етнографском ткиву, све до данашњих дана.

Институт у Прилепу, са директором др. Бошком Бабићем, учинио је не мали напор да у Прилеп позове најпознатија светска имена словенске археологије, филологије, књижевности, историје и тд. Тако су се у Прилепу стекла позната имена: Ј. Херман из ДДР-а, З. Кланица и З. Чилинска из ЧССР-а, В. В. Седов из СССР-а, Л. Лецијевић из Пољске, М. Комша из Румуније, Ж. Вжарова из Бугарске, Г. Маријановић из Београда, Д. Брозовић из Загреба, Б. Алексова из Скопља и други.

Овај скуп је покушао да презентира, фиксира и вреднује, с једне стране паганство код Словена путем филологије и етимологије, а са друге стране он је третирао најновије археолошке резултате, и евентуално преко њих покушао да реконструише словенски паганског храм (Ј. Херман), а такође утврди и присуство паганских манифестација у чину саме смрти, т.ј. колико се паганско ткиво инфилтрира у хришћанском сахрањивању код Словена.

Скуп је упознат и са најновијим археолошким истраживањима Команске културе из околине Охрида, В. Маленка као и са најновијим синтетичким истраживањем Команске културе из Албаније професора Јована Ковачевића.

5. 1. 1987. UDK: 930.85(81) : 061.3

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА РУДАРСКИХ ЦЕНТАРА KRZEMIONKI И OZARÓW („ZA GARNCARZAMI") — МАСИВ GORY ŚWIĘTOKRZYSKIE

Вера БОГОСАВЉЕВИЋ, Завод за заштиту споменика културе, Краљево

Планински предео централног дела Пољске познат је по већем броју рударских налазишта кремена[1]. Већ деценијама се испитује ниво технолошких достигнућа праисторијског човека у копању сировина неопходних за даљу прераду, као и ниво његовог знања о материјалу за којим трага. Пољска археологија почевши од знамените фигуре др Stefana Krukowskog (двадесетих година овог века) систематично испитује Gory Świętokrzyskie. До сада је створена добра методолошка основа у приступу сваком локалитету појединачно. Задњих пар година две групе научника са Археолошког института Универзитета у Варшави[2] и Археолошког музеја[3], такође из Варшаве, раде на истраживању рударских окана и оближњих насеља, радионица за израду оруђа, односно читавог комплекса који је заузимала одређена популација. Пажњу скреће начин решавања методолошких проблема и резултати до којих се дошло. Први публиковани извештаји појавили су се на конференцији у Мађарској. Овом приликом изнећемо само најважније моменте из проблематике оба локалитета.

Ozarów[4] је захвалан за палеоекономске анализе због лаке опредељивости сировина и културне хомогености материјала који потиче из радионица. Пре почетка сондирања ове карактеристике нагнале су археологе да приступе детаљнијем анализирању и проучавању околине. Пут од сређивања предратне колекције до нових ископавања имао је више фаза. (слика 1)

Првенствено су извршене анализе профила из оближњег каменолома, тако што су одређени геолошки слојеви и карактер седимената. Регистровано је смењивање силикатних стена, па је самим тим добијен стратиграфски положај експлоатисаних слојева. Геолошки слојеви терена потичу из горњег ката горње креде (турон) у локалној форми, па се може упоредити са профилима северо-источне мезозојске периферије Gory Świętokrzyskie (Holy Cross Mountains).

У следећој фази, на плану 1 : 500, урађене су анализе површинске морфологије одређеног дела терена, тако што су извлачене контурне линије на сваких 25 cm по систему висинских мерења. На плану се могу разликовати 3 главна дела комплекса (слика 2).

Затим је постављена квадратна мрежа са одабраним по једним метром квадратним на сваки ар за статистичку анализу површински прикупљеног материјала[5]. После тога ради се комплексна анализа ма-

теријала (класификација, општа дистрибуција појединих облика, сировински састав), што доводи у заједнички контекст геолошке и палеоекономске податке.

Геофизичка мерења спроведена су дуж свих 860 m профила и покривајући површину од 65 ари, по принципу геоелектричног отпора земље. Посматране су две дубине. Постигнута тачност лоцираних граница рудника, и целина у оквиру комплекса, је у граници толеранције (свега неколико метара). (слика 3 и 4)

Археолошка истраживања су на основу претходних података усмерена на испитивање три дела целине који су се издвојили у току процеса прикупљања података. Сондажом је испитано неколико (3) рударских окана комплетно, и више њих делимично. Спајањем подужних профила сонди добијен је један целовит пресек кроз лок. „Za garncarzami". У току ископавања узето је преко шездесет узорака за различите анализе које захтевају обраду мултидисциплинарног карактера, као и 3 узорка за радиокарбонске анализе. Разрада покретног археолошког инвентара у току истраживања обогаћена је свежијим методолошким поступком, тако да се може објективно сагледати главна продукција у локалним радионицама као и да се идентификује главно стање у креирању облика. Ове оцене су далеко од тога да буду комплетне. Резултати омогућавају објективну основу за даља проучавања, као и повезивање са данашњим системима у савременим рудницима.

„Za garncarzami" у Ozarów-у по геолошкој карти лежи на изданку доњег турона (горња креда) од силицијског кречњака. Чист кремен се налази у форми нодула (кврга), које према врху профила заузимају сочиваста лежишта. При врху нодуле бивају замењене плочастим кременом. Обе појавне форме су експлоатисане у Ozarów-у[6]. По профилу југозападна страна локалитета се од благог узвишења спушта у широку суву долину из времена старог плеистоцена. Квартарни слој преко кречњачких наслага је дебљине свега неколико десетина центиметара.

Три мање целине у оквиру комплекса после испитивања дале су следеће резултате: у највишем делу регистрована су рударска окна хаотично разасута приближно кружног облика. У овом делу окна показују фазу копања до извесне мере, а не финалну форму експлоатисаних сировина. Окна су типа нише. Алат је прављен од скандинавског камена.

Централни део лежи на силикатном кречњаку који је изложен деловању атмосферилија. У овом делу су тежи услови за подземну експлоатацију (распадање испод дна сушних долина). Кремени потенцијали веома често остају неискоришћени. Простор је покривен окнима без одређеног распореда и облика; углавном су заступљене кружне форме. Неуспешна окна дефинишу периферију кремених наслага. У централном делу срећу се окна са развијеним типом ниша, дубине око 3 m. (слика 5)

Најнижи део комплекса такође се одликује хаотичним уређењем окана. Карактеристично је да чак ни половина расположивог кремена није експлоатисана. Процес се одвијао без претходне припреме и од стране једне особе, што даје нову димензију на крајњу интерпретацију структуре рударске технологије.

Резултати радиокарбонских анализа (3430 ± 80BP(GD-2115)) показују време рано бронзаног доба, доба културе Mierzanowice.

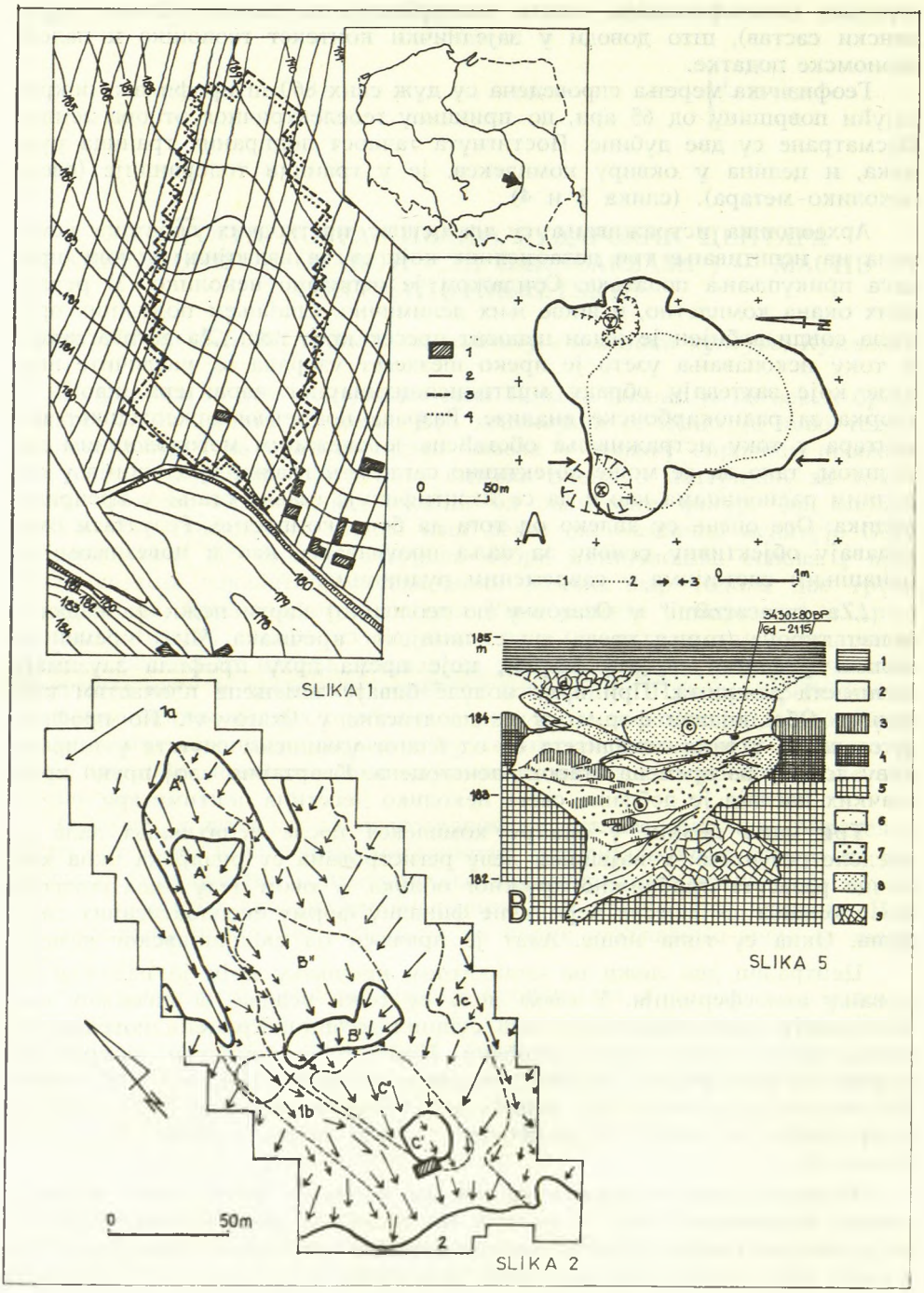

Т. I — Рударско окно »Za garncarzami« (1, 2, 5)

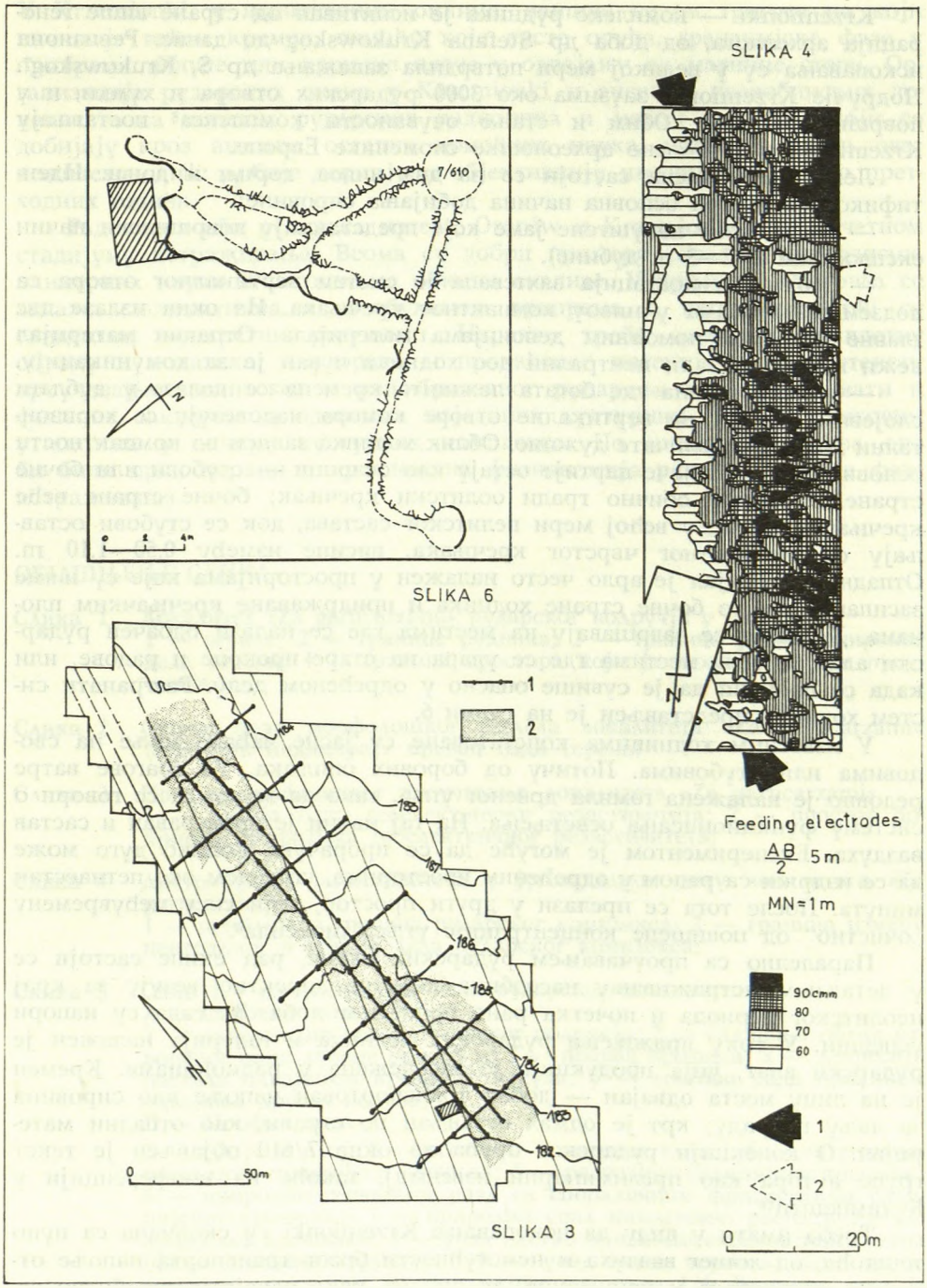

Т. II — Рударска окна »Za garncarzami« (3, 4) и Krzemionki (6)

Krzemionki — комплекс рудника је испитиван од стране више генерација археолога, од доба др Stefana Krukowskog до данас. Ревизиона ископавања су у великој мери потврдила запажања др S. Krukowskog[7]. Подручје Krzemionki заузима око 3000 рударских отвора и хумки, и у површини 5 km². Обим и стање очуваности комплекса[8] постављају Krzemionki у драгоцене археолошке споменике Европе.

Лежиште кремена састоји се из два нивоа, горњи и доњи. Идентификована су три основна начина добијања сировине:

— једноставне напуштене јаме које представљају површински начин експлоатације (2—3 m дубине).

— дубља експлоатација захтевала је систем вертикалног отвора са подземним нишама у нивоу компактног кречњака. Из окна излазе две главне нише са помоћним депонијама материјала. Отпадни материјал лежи ван ниша, али централни део ходника чуван је за комуникацију.

— у делу терена где богата лежишта кремена се налазе у дубљим слојевима (9 m), на вертикалне отворе комора надовезују се хоризонтални ходници различите дужине. Облик ходника зависи од компактности основне стене. Најјаче партије остају као ослонци — стубови или бочне стране. Таваницу обично гради оолитски кречњак; бочне стране веће кречњачке плоче, у већој мери пелитског састава, док се стубови остављају од монолитног чврстог кречњака, висине између 0,50—1,10 m. Отпадни материјал је врло често налажен у просторијама које су њиме засипане, или уз бочне стране ходника и придржаване кречњачким плочама. Ходници се завршавају на местима где се налази одбачен рударски алат, или на местима где се удара на старе прокопе и радове, или када се процени да је сувише опасно у одређеном делу. Разгранати систем ходника представљен је на слици 6.

У извесним ходницима констатоване су јасне чађаве мрље на сводовима или стубовима. Потичу од борових опиљака. Уз трагове ватре редовно је налажена гомила дрвеног угља, тако да може да се говори о систему функционисања осветљења. На тај начин је провераван и састав ваздуха. Експериментом је могуће да се прорачуна колико дуго може да се издржи са радом у одређеним просторима, углавном око петнаестак минута. После тога се прелази у други простор, који се у међувремену „очистио" од повишене концентрације угљен-диоксида[9].

Паралелно са проучавањем рударских окана, рад екипе састоји се у детаљном истраживању насеобина које се директно везују за крај неолитског периода и почетка рано бронзаног доба. За сада су напори успешни. У току пражњења рударских ходника и галерија налажен је рударски алат, чија продукција је забележена у радионицама. Кремен је на лицу места одвајан — добар транспортован напоље као сировина за даљу прераду; крт је одмах остављан по страни, као отпадни материјал. О колекцији рударског оруђа из окна 7/610 објављен је текст групе аутора као прелиминарни извештај, такође на конференцији у Будимпешти[10].

Треба имати у виду да ископавања Krzemionki су скопчана са пуно тешкоћа, од лошег ваздуха и немогућности брзог транспорта напоље отпадног материјала и урушевина, до дилема како одвајати првобитно селекционисани отпадни материјал из матичне стене од накнадно обрушеног. Како решити проблем реконструкције осветљења. У току истраживања заједно учествују археолози, инжињери рударства и геолози.

У Krzemionki, у испитиваним окнима, наишло се на трагове на који начин је вађен кремен, помоћу које врсте оруђа, градацијске фазе у припреми нодуле или кремене плоче у одвајању од матичне стене. Организација рударских окана у Krzemionki и ансамбл насеобинских локалитета са потезом рударских радионица и масом података који се добијају кроз анализе осталих помоћних наука, учиниле су да овај комплекс данас добије вернију и објективнију интерпретацију но претходних година.

Радови на оба рударска потеза, Ozarów и Krzemionki је у почетном стадијуму истраживања. Веома су добри примери сарадње интердисциплинарних наука и погодни за обимне анализе. У приступу Ozarow-а се запажа систематична и свеобухватна припрема, а код Krzemionki су евидентни конкретни резултати. Наравно треба сачекати комплетну обраду и података, и узорака и пронађеног материјала. У контексту проучавања неолитског и рано-бронзаног рударења треба очекивати и финалне закључке о односима појединих културних група и њиховим утицајима у оквиру културних комплекса. По мишљењу аутора ово би били први кораци и предложена физиономија рада за следеће фазе истраживања.

ОБЈАШЊЕЊЕ СЛИКА

Слика 1 Локалитет »Za garncarzami« рударског подручја у Ozarow-u
1 — зграде; 2 — границе рудника; 3 — граница рекогносцираног дела терена; 4 — граница простора који је геоморфолошки проучаван.

Слика 2 Општи план морфолошког изгледа локалитета »Za garncarzami« (стрелице индицирају правац пада терена)

Слика 3 Простор геофизичког проучавања локалитета »Za garncarzami«
1 — линија теста геоелектричног резистивитета; 2 — простор покривен профилима геоелектричног резистивитета;

Слика 4 Дистрибуција резистивитета у југозападном делу локалитета »Za garncarzami«
1 — приближна граница рударског комплекса; 2 — граница између централног и јужног дела рударског комплекса;

Слика 5 Окно 1/4 из централног дела рударског комплекса
А — Основна окна
1 — максимални потез рударског подручја; 2 — садашњи облик отвореног окна дубине око 2,5 м; 3 — правац профила; х — депресија настала одвајањем кремених нодула; у — трагови рада приликом одвајања других нодула;
В — Профил окна
1 — хумусни слој; 2 — песак; 3 — карстна глина; 4 — интензивно распаднут силицијски кречњак; 5 — распаднут силицијски кречњак; 6 — природни песковити упад са спорадичним фрагментима силицијског кречњака; 7 — природни упад интензивно распаднутог силицијског кречњака; 8 — упад настао приликом експлоатације окна (фино ломљене структуре); 9 — упад истог порекла, само грубо ломљене структуре; а) унутрашњи врх окна 1/4; b) стена која је пала са зидова окна 1/4; с) антропогенски упад у окну 1/4; d) антропогенски упад из окна 1/2;

Слика 6 Локалитет Krzemionki — основа окна 7/610.

НАПОМЕНЕ:

1 Приказ најновијих резултата истраживања о рударењу из централне Пољске је информативни чланак прављен на основу извештаја са конференције међународног карактера, одржаној у Sümeg-u и Будимпешти, 20—22 маја 1986. године, поводом праисторијског рударења кремена и камених сировина и њиховој идентификацији у карпатском басену.

2 др Janusz Budziszewski, асистент Археолошког института Универзитета у Варшави, води ископавања на локалитету »Za garncarzami« у Ozarów-u, војводство Tarnobrzeg.

3 др Slawomir Salacinski из Археолошког музеја у Варшави, са групом младих стручњака, испитује налазиште Krzemionki (близу Ostrowies Świetokrzyski).

4 »Za garncarzami« је идентификован раних двадесетих година овог века приликом обиласка терена др S. Krukowskog. Скупљена је површинска колекција кременог материјала, која се састоји од 2000 артефаката, који деценијама нису анализирани. Тек седамдесетих година материјал почиње да улази у жижу интересовања и да се систематски обрађује оно што је остало од првобитне количине. Тада су почела и прва рекогносцирања терена у сарадњи са геолозима, као и публиковање предратне колекције.

5 Треба узети у обзир да је читав простор рудника данас култивисана обрадива површина.

6 На конференцији у Мађарској појавио се други рад др J. Budziszewskog и др R. Michniak-a (Археолошки институт Универзитета и Геолошки институт Пољске академије наука у Варшави) који се бави проблематиком кремених лежишта у централној Пољској и зоналном концепцијом кремена: The Utilization of the Zonal Internal Structure of Jurassic Banded Nodular Cherts from the Holy Cross Mountains (Central Poland) in the Production of Neolithic Tools, *International conference on prehistoric flint mining and lithic raw material identification in the Carpathian Basin, Budapest — Sümeg, 1986, 211-221.*

7 Krukowski, S: *Krzemionki Opatowskie, Warszawa,* 1939.

8 Извесни делови Krzemionki су после археолошких ископавања претходних генерација претворени у јединствен музеј под земљом, отвореним за посетиоце.

9 Усмена информација др S. Salacinskog, руководиоца ископавања.

10 Borkowski W, Migal W, Salacinski S, Zalewski M,: Remarks on Lithic and Flint Mining Tools from Shaft 7/610 in Krzemionki Near Ostrowiec Swietokrzyski (Poland), *International conference on prehistoric flint mining and lithic raw material identification in the Carpathian Basin, Budapest — Sümeg, 1986, 43—55.*

20. 12. 1986. UDK: 902(438) : 622.01

ОБЈАВЉЕНИ РАДОВИ ЧЛАНОВА ДРУШТВА У 1985. И 1986. ГОД.*

ГГБ	Годишњак града Београда, Београд
ГДКС	Гласник друштва конзерватора Србије, Београд
GMK	Glasnik muzeja Kosova, Priština
ЗМИС	Зборник историјског музеја Србије, Београд
ЗНМН	Зборник, Народни музеј, Ниш
ZRMRM	Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije, Bor
ЗРНМЧ	Зборник радова Народног музеја, Чачак
РВМ	Рад Војвођанских музеја, Нови Сад
САД	Српско археолошко друштво
SADJ	Savez arheoloških društava Jugoslavije
CAI	Centar za arheološka istraživanja, Beograd

— BABOVIĆ, Ljubinka

Zbradila-Korbovo, Compte-rendu des fouilles en 1981, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 95—115, sl. 1—109

— BABOVIĆ, Ljubinka

»Zbradila-Fund«, Korbovo, Compte-rendu des fouilles, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 116—132, sl. 1—165

— БАЈАЛОВИЋ-ХАЏИ-ПЕШИЋ, Марија

Накит VIII—XVIII века, Музеј града Београда, Збирке и легати Музеја, каталог XV, Београд 1984, 151, страна, 64 табле

— BATISTIĆ-POPADIĆ, Daria

Sarmatska nekropola Vajlovica — Pančevo, *RVM 29*, Novi Sad 1984—1985, 59—83, T. I—XII

— BAČKALOV, Aleksandar

Kuline — Ostaci crkve i nekropole, *GMK XIII—XIV*, Priština 1984. T. I—III, 81—87.

— БЈЕЛАЈАЦ, Љиљана

Доњи град — античко насеље (резултати ископавања на Београдској тврђави 1983. године), *Истраживања II*, Ваљево 1985, 125—132, сл. 1—2

— БЛАЖИЋ, Светлана

Прилог познавању остатака фауне са археолошког локалитета „Голокут", *РВМ 29*, Нови Сад 1984—1985, 33—36, сл. 1—5, табела 1—3

---

* Ово је преглед објављених радова у 1985. и 1986. години, као и радова из 1983. и 1984. године који из техничких разлога нису могли бити укључени у библиографију штампану у Гласнику 1 САД, Београд 1984, 60—70.

— БОЈОВИЋ, Драгољуб
Археолошка рекогносцирања ближе околине манастира Милешеве, *ГДКС 9*, Београд, 1985. 66—71, сл. 1—11

— БОЈОВИЋ, Драгољуб
Римски војни логор у Сингидуниму, *Истраживања II*, Ваљево 1985, 121—124, сл. 1—4

— БОЈОВИЋ, Драгољуб
Римска ситна бронзана пластика у музеју града Београда, *ГГБ XXXII*, Београд 1985, 19—49, сл. 1—82

— BORIĆ-BREŠKOVIĆ, Bojana
Katalog sistematske zbirke rimskog carskog novca u Narodnom muzeju u Beogradu, *Numizmatičar 8*, Beograd 1985, 7—28, T. I—VII

— BORIĆ-BREŠKOVIĆ, Bojana
Katalog sistematske zbirke rimskog carskog novca u Narodnom muzeju u Beogradu, *Numizmatičar 9*, Beograd 1986, 29—43, T. I—III

— БОШКОВИЋ, Ђурђе
Развој археолошке науке после ослобођења, *Споменица САД 1883—1983*, Београд 1983, 41—75

— БОШКОВИЋ, Ђурђе
Осврт на стогодишњу уређивачку политику „Старинара", *Старинар XXXV*, Београд 1984, 1—12

— БОШКОВИЋ, Ђурђе
БЕШЛАГИЋ, Шефик, Стећци-култура и уметност, Сарајево 1982, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 256—257

— БРМБОЛИЋ, Марин
Остаци средњевековне цркве у Забреги, *Истраживања II*, Ваљево 1985, 187—191, сл. 1

— БРМБОЛИЋ, Марин
Налаз средњовековног оруђа из манастира Намасије, *ЗИМС 22*, Београд 1985, 5—16, сл. 1—27

— BRUKNER, Bogdan — TRINGHAM, Ruth
The Opovo Project: a Study of Social Economics Change in the Balkan Neolitic, *Journal of Field Archaeology, vol. 12*, 1985, 425—444

— BRUKNER, Olga — MANOJLOVIĆ, Mirjana
Selište, Sviloš — kasnoantičko naselje, *Arheološki pregled 24*, Beograd 1985, 69—70, T. XXXIX

— BRUKNER, Olga
Kudoš, Šašinci-villa rustica, *Arheološki pregled 24*, Beograd 1985, 99, T. L

— BRUKNER, Olga — MANOJLOVIĆ, Mirjana
Kruševlje, Sviloš-srednjovekovna nekropola, *Arheološki pregled 24*, Beograd 1985, 153—154, T. LXXX

— BUGARSKI, Pavle — ŽIVKOVIĆ, Zagorka
Hemijski sastav sekira iz zbirke Muzeja rudarstva i metalurgije Bor, Narodnog muzeja Zaječar i Muzeja Krajine Negotin, *ZRMRM 3/4*, Bor 1984—86., 39—42, Tabela I

— БУЋИЋ, Јаворка — ПЕТРОВИЋ, Петар
Римске цигларске пећи и вила у Бакионици код Пожеге, *Ужички зборник, 13*, Титово Ужице 1984.

— БУЋИЋ, Јаворка — ПЕТРОВИЋ, Петар
Римски vicus и терме у Прилипцу, *Ужички зборник 14*, Титово Ужице 1985.

— БУЋИЋ, Јаворка — ПЕТРОВИЋ, Петар
Municipium Malvesatium код Пожеге (резиме), *Истраживања II*, Ваљево 1985, 145—146, T. I—II

— БУЋИЋ, Јаворка — ПЕТРОВИЋ, Петар
Римска вила у Вишесави код Бајине Баште, *Ужички зборник 15*, Титово Ужице 1986.

— VALOVIĆ, Slobodan
Divlje polje, selo Ratina kod Kraljeva — vinčansko naselje, *Arheološki pregled 24*, Beograd 1985, 44—46, T. XXIII

— ВАЛОВИЋ, Слободан
Резултати истраживања винчанског насеља у Ратини, *Истраживања II*, Ваљево 1985, 95—98

— ВАЛОВИЋ, Слободан
SREJOVIĆ, Dragoslav — BABOVIĆ, Ljubinka, Lepenski Vir-Menschenbilder einer Frühen Europäischen Kultur, München, 1981, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 235—238

— ВАЛОВИЋ, Слободан
RADOVANOVIĆ, Ivana — KACZANOWSKA, M. — KOZLOWSKI, J. K. — PAWLIKOWSKI M. — VOYTEK, B., The Chipped Stone Industry from Vinča, Beograd, 1984, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 238—239

— ВАЛОВИЋ, Слободан
Сахрањивање и погребни ритуали у протонеолитским и неолитским културама Балкана, *Наша прошлост 1*, Краљево 1986, 9—24

— VASIĆ, Miloje — SIMIĆ, Vojislav
Composition chimique de la monnaie des mines, *Numizmatičar 8*, Beograd 1985, 36—44

— VASIĆ, Miloje
Kastrum Pontes i problematika rimskog limesa na području Đerdapa između I i III veka, *Materijali XXII*, Novi Sad, 1986, 176—182

— ВАСИЋ, Растко
Praistorija jugoslovenskih zemalja IV, Sarajevo 1983, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 239—241

— ВАСИЋ, Растко
KEMENCZEI, Tibor, Die Spätbronzezeit Nordostungarns Budapest 1984, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 241

— ВАСИЋ, Растко
KROLL, H. J., Die Pflanzenfunde Kastanas, Berlin 1983, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 242

— ВАСИЋ, Растко
ЈЕВТИЋ, Милош, Керамика старијег гвозденог доба на централнобалканском подручју, Београд 1983, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 244

— ВАСИЋ, Растко
DULAR, Janez, Halštatska keramika v Sloveniji, Ljubljana 1983, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 244—245

— ВАСИЋ, Растко
GABROVEC, Stane — SVOLJŠAK, Drago, Most na Soči (S. Lucia) i zgodovina raziskovanj in tipografija 1983, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 245—246

— ВАСИЋ, Растко
PALAVESTRA, Aleksandar, Kneževski grobovi starijeg gvozdenog doba na centralnom Balkanu, Beograd 1984, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 245—246

— VASIĆ, Rastko
Copte-rendu des fouilles du site prehistorique a Velesnica 1981—1982, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 264—285, sl. 1—27

— ВАСИЋ, Чедомир
Базилика С на Царичином Граду — нов предлог реконструкције основе, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 203—214, сл. 1—15

— VETNIĆ, Savo
Medieval Weapons and Implements Derving from the Middle Morava Basin, *Balcanoslavica 10*, Beograd 1983, 137—157, T. I—VIII

— ВЕТНИЋ, Саво
Елементи Протостарчева — Старчева I на насељима типа Рајкинац код Светозарева у Горњем Поморављу, *Истраживања II*, Ваљево 1985, 89—93

— VUKMANOVIĆ, Mirjana — POPOVIĆ, Petar
Recherches archeologiques sur la localite »Livade« pres de Mala Vrbica, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 7—26, sl. 1—15

— VUKMANOVIĆ, Mirjana — POPOVIĆ, Petar — RADOJČIĆ, Nenad
Fouilles de sodage sur la localite Vajuga-Pesak, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 168—183, sl. 1—10

— VUČKOVIĆ, Predrag
Medieval Implements in the Metalliferous Area of the Resava and Upper Cours of the Crnica Rivers, *Balcanoslavica 10*, Beograd 1983, 131—136, sl. 1—5

— ВУЧКОВИЋ, Предраг
Археолошка истраживања у Аловској пећини, *Истраживања II*, Ваљево 1985, 115—121, сл. 1—3

— GABRIĆEVIĆ, Martin
Prilog poznavanja municipalnog života u Ulpiani, *GMK XIII—XIV*, Priština 1984, 77—80, sl. 1—2

— GABRIĆEVIĆ, Martin
Rtkovo-Glamije I — Une forteresse de la basse epoque, fouilles de 1980—1982, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 71—91, sl. 1—24

— ГАВЕЛА, Бранко
Београдска археолошка школа, *Споменица САД 1883—1983*, Београд 1983, 77—82

— ГАРАШАНИН, Милутин
Српско археолошко друштво од 1883—1983, *Споменица САД 1883—1983*, Београд 1983, 9—16

— ГАРАШАНИН, Милутин
Допринос Старинара праисторијској археологији Србије, *Старинар XXXV*, Београд 1984, 51—83

— ГАРАШАНИН, Милутин
Погребни обичаји код Илира у римско доба, Симпозијум „Духовна култура Илира", Херцег Нови 4—6. новембар 1982, *Центар за балканолошка испитивања књ. 11*, Сарајево 1984, 153—164

— ГАРАШАНИН, Милутин
Почеци бронзаног доба у централнобалканској регији, *ЗНМН, бр. 1*, Ниш, 1985, 11—16

— GARAŠANIN, Milutin
Considération sur la transition du néolithique à l'âge du bronze dans certaines régions de l'Europe, Krakow 1985, 11—19

— GARAŠANIN, Milutin
Remarques sur la neolithisation dans le sud-est Europeen et an proche-Orient, *Filia epi eis G. E. Mylonan*, Atina 1985, 50—58

— GARAŠANIN, Milutin
Les grandes étapes chronologiques du camo de Pontes Annual de l'université de Sofia »Kliment Ohritski« — faculté d'histoire, Sofia 1985, 151—185, plan 1—5

— GARAŠANIN, Milutin
O poreklu Indoevropljana i indoevropeizaciji jugoistočne Evrope u svetlosti novih istraživanja, *Kulture istoka 3*, Beograd 1985, 31—35

— GARAŠANIN, Milutin
O utvrđenjima i odbrambenim sistemima u jugoslovenskom delu balkanske regije, *Materijali XXII*, Novi Sad 1986, 11—22

— ГАРАШАНИН, Милутин
Крупањ и Рађевина у Праисторијско и римско доба, *Рађевина у прошлости*, Београд 1986, 57—109

— ГАЧИЋ, Борђе
Панчево, Ватрогасни дом, вишеслојно праисторијско насеље, *Археолошки преглед 24*, Београд 1985, 14—18, Т. VI—VII

— GAČIĆ, Đorđe
Jabuka, leva obala Nadele — nalazište od praistorije do srednjeg veka, *Arheološki pregled 24*, Beograd 1985, 18—21, T. VIII

— ГУШИЋ, Сима
Заштита културно историјског наслеђа на подручју Ђердапа II, *ГДКС 9*, Београд 1985, 76—78, сл. 1—2

— DAUTOVA-RUŠEVLJAN, Velika
Ostava folisa iz Bačinaca u Sremu, *RVM 29*, Novi Sad 1984—1985, 85—120, T. I—VIII

— DAUTOVA-RUŠEVLJAN, Velika
Vranja, Hrtkovci — antički lokalitet, *Arheološki pregled 24*, Beograd 1985, 110—114, T. LVII—LXIII

— ДЕЉАНИН, Бојана
Манастир Прохор Пчињски, истраживања у 1984. години, *ГДКС 9*, Београд 1985, 72—73, сл. 1—3

— ДЕЉАНИН, Бојана
Манастир Прохор Пчињски — новооткривени остаци сакралне архитектуре, *ГДКС 10*, Београд 1986, 75—76

— ДЕЉАНИН, Бојана
Пиротски град — средњовековно утврђење — истраживање платоа III, *ГДКС 10*, Београд 1986, 76—77, сл. 1

— ДЕЉАНИН, Бојана
Манастир Св. Тројице — Горња Каменица, налази луксузне керамике, *ГДКС 10*, Београд 1986, 83—86, сл. 1—6, Т. I

— ДИМИТРИЈЕВИЋ, Весна
Квартарна фауна из Смолућке пећине, *Новопазарски зборник 9*, Нови Пазар 1985, 19—20

— ДРЧА, Слободан
Бронзане светиљке из античке збирке Народног музеја у Нишу, *ЗНМН бр. 1*, Ниш 1985, 53—57, сл. 1—4

— DRČA, Slobodan
Grabovica-Selište — un site prehistorique et du Moyen-age, compte-rendu de l'exploration de 1981, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 342—345, sl. 1—2

— ДУШАНИЋ, Милена
BENEA, Doina, Din Istoria Militara a Moesiei Superior si a Daciei, Cluj-Napoca 1983, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 251

— ДУШАНИЋ, Милена
СОРДИ, Марта, Хришћани и римско царство, Милано 1984, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 251—252

— БОКИЋ, Влајко — ЦВЕТКОВИЋ-ТОМАШЕВИЋ, Гордана
Археолошко сондирање на Косанчићевом венцу бр. 12—16 у Београду 1983. године, *Истраживања II*, Ваљево 1985, 133—145, сл. 1—4, Т. I—IV

— БОРЂЕВИЋ, Иван
Владимир Р. Петровић, уредник Старинара од 1931—1956. година, *Старинар XXXV*, Београд 1984, 41—49

— БОРЂЕВИЋ, Слободан
НЕШКОВИЋ, Јован, Бурђеви ступови у старом Расу, Краљево, Завод за заштиту споменика културе 1984, *ГДКС 9*, Београд 1985, 119—120

— ĐURIĆ, Natalija
Bronzanodopski nalazi iz Iglareva, *GMK XIII—XIV*, Priština 1984, 17—24, sl. 1—4

— БУРИЋ, Наталија
Налази гвозденог доба из околине Ниша, *ЗНМН бр. 1*, Ниш 1985, 17—26, сл. 1, прилог 1, Т. I—V

— БУРИЧИЋ, Љиљана
Систем прикупљања података за анализу индустрије окресног камена, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 173—185

— ЕРЦЕГОВИЋ-ПАВЛОВИЋ, Славенка
Starohrvatska prosvjeta, serija III, svezak 11, Split 1981, *Старинар XXXVI*, Београд 1958, 257—258

— ЕРЦЕГОВИЋ-ПАВЛОВИЋ, Славенка
Starohrvatska prosvjeta, serije III, svezak 12, Split 1982, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 258

— ERCEGOVIĆ-PAVLOVIĆ, Slavenka — MINIĆ, Dušica
Site d'habitation medieval a Velesnica, fouilles de 1981, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 289—301. sl. 1—8

— ERCEGOVIĆ-PAVLOVIĆ, Slavenka — MINIĆ, Dušica
Recherches archeologique sur le site »Biljevina«, fouilles de 1981, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 302—307, sl. 1—3

— ERCEGOVIĆ-PAVLOVIĆ, Slavenka — MINIĆ, Dušica
Le site d'habitation et la necropole de Pozajmište, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 346—361, sl. 1—6

— ЖИВАНОВИЋ, Србољуб
Резултати антрополошких проучавања скелета из гробова у налазишту Требениште, *Балканика XV*, Београд 1984, 45—54

— ЖИВАНОВИЋ, Србољуб
Остаци скелета са некрополе поред цркве у Дежави, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 151—160, сл. 1—4, табела 1—3

— ŽIVANOVIĆ, Srboljub
Communication sur les squelettes humains de la necropole I et II Vajuga, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 228—237, sl. 1—4

— ŽIVANOVIĆ, Srboljub
Restes des ossements humains a Velesnica, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 286—288

— ŽIVKOVIĆ, Zagorka — BUGARSKI, Pavle
Hemijski sastav sekira iz zbirki Muzeja rudarstva i metalurgije Bor, Narodnog muzeja Zaječar i Muzeja Krajine Negotin, *ZRMRM 3/4*, Bor 1984—1986, 39—42, tabela I

— ZOTOVIĆ, Ljubica
Prilog problemu etničke pripadnosti grobova tipa Mala Kopašnica-Sase, Simpozijum »Duhovna kultura Ilira«, Herceg Novi 4—6. novembar 1982, *Centar za balkanološka ispitivanja knj. 11*, Sarajevo 1984, 165—170

— ZOTOVIĆ, Mihajlo
Kneževska humka u Pilatovićima kod Požege, Simpozijum »Duhovna kultura Ilira«, Herceg Novi 4—6. novembar 1982, *Centar za balkanološka ispitivanja knj. 11*, Sarajevo 1984, 189—196

— ЗОТОВИЋ, Михајло
Археолошки и етнички проблеми бронзаног и гвозденог доба западне Србије, Завичајни музеј Т. Ужице и САДЈ, Београд 1985, стр. 151, Т. XXXVI

— ИВАНИШЕВИЋ, Вујадин
Скупни налаз римског бронзаног новца из 375/8 године са Београдске тврђаве, *Нумизматичар 9*, Београд 1986, 44—59, Т. I—III, карта I, графикон I, хистограм 1

— ИКОДИНОВИЋ, Милена
Сахрањивање под хумкама бронзаног доба у Чачанском крају, Народни музеј у Чачку, Чачак 1985.

— ЈАНКОВИЋ, Борђе
Ваљево и његова област у средњем веку, *Истраживања II*, Ваљево 1985, 67—73, сл. 1—5

— JANKOVIĆ, Đorđe
Le site d'habitation medieval Kula pres du village Mihajlovac, fouilles de 1981, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 443—446, sl. 1—2

— JANKOVIĆ, Đorđe — JOVANOVIĆ, Aleksandar — KORAĆ, Miomir
L'embouchure de la riviere Slatinska reka, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 378—400, sl. 1—20

— JANKOVIĆ, Milica
Implements and Weapons from 9 th to 11 th Centuries Found at Ključ Dunava, *Balcanoslavica 10*, Beograd 1983, 55—70, T. I—VI

— ЈАНКОВИЋ, Милица
Студеница — Радослављева припрата, мали конак, источни бедем, *Археолошки преглед 24*, Београд 1985, 159—164, Т. LXXXII

— ЈАНКОВИЋ, Милица
Милешева, манастирска целина, *Археолошки преглед 24*, Београд 1985, 164—169, Т. LXXXIII

— ЈАНКОВИЋ, Милица
Бања код Прибоја — манастирска целина, *Археолошки преглед 24*, Београд 1985, 171—174, Т. LXXXIV

— ЈАНКОВИЋ, Милица
Резултати археолошких истраживања манастира Милешева 1982—1983 године (резиме), *Истраживања II*, Ваљево 1985, 185—186, сл. 1

— ЈАНКОВИЋ, Милица
МАРЈАНОВИЋ-ВУЈОВИЋ, Гордана, Трњане, српска некропола (крај XI — почетак XIII века), Београд 1984, *Саопштења XVII*, Београд 1985, 275—280

— ЈАНКОВИЋ-МИХАЛЦИЋ, Душанка
Збирка грчког новца у Народном музеју у Нишу, *ЗНМН 1*, Ниш 1985, 33—38, сл. 1—25

— ЈЕВТИЋ, Милош
Резултати сондажних истраживања горњих праисторијских слојева у Смолућкој пећини код Тутина, *Новопазарски зборник 9*, Нови Пазар 1985, 21—26, Т. I—II

— ЈЕВТИЋ, Милош
Нова археолошка истраживања у Винчи, *Истраживања II*, Ваљево 1985, 103—105

— ЈЕЖ, Жељко
Преглед неолитских и енеолитских култура Горње Колубаре, *Истраживања II*, Ваљево 1985, 43—57, сл. 1—5

— ЈЕРЕМИЋ, Мирослав
Дрвени скелет у архитектури Сирмијума I—IV века, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 69—90, сл. 1—24

— JEREMIĆ, Miroslav — MILOŠEVIĆ, Petar
Le castellum a Milutinovac, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 245—263, sl. 1—6

— JOVANOVIĆ, Aleksandar
Dačke forme sahranjivanja u Gornjoj Meziji, *Materijali XX*, Beograd 1985, 127—138, karte 1—5

— ЈОВАНОВИЋ, Александар
Лампе из радионице Флавиуса, *ЗНМН 1*, Ниш 1985, 45—50, карта 1, сл. 1—2

— ЈОВАНОВИЋ, Александар
Налази из римског периода у ваљевском крају, *Истраживања II*, Ваљево 1985, 58—65, сл. 1

— ЈОВАНОВИЋ, Александар
Римски надгробни споменици из Новопазарске Бање, *Новопазарски зборник 9*, Нови Пазар 1985, 33—38, сл. 1

— JOVANOVIĆ, Aleksandar — KORAĆ, Mimoir — JANKOVIĆ, Đorđe
L'embouchure de la rivier Slatinska reka, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 378—400, sl. 1—20

— JOVANOVIĆ, Aleksandar
Ruženjka — période antique, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 472—474, sl. 1—4, pl. I

— JOVANOVIĆ, Borislav
Bakarni minerali sa naselja vinčanske grupe »Fafos« kod Titove Mitrovice, *GMK XIII—XIV*, Priština 1984, 13—16

— JOVANOVIĆ, Borislav
Funkcija keramičkih objekata sa rano eneolitskih rudokopa Rudna Glava, *ZRMRM 3/4*, Bor 1984—1986, 1—7, sl. 1

— ЈОВАНОВИЋ, Борислав
Некропола на Пећинама и старије гвоздено доба Подунавља, *Старинар XXVI*, Београд 1985, 13—18, сл. 1—6

— JOVANOVIĆ, Vojislav
Borač et Čestin, *Balcanoslavica 11—12*, Prilep 1984—1985, 153—184, sl. 1—11, pl. I—II

— ЈОВАНОВИЋ, Војислав
МАДАС, Димитрије, Славковица-средњовековна црква, средњовековно гробље, гробови деспота Ђурђа, Јерине и Лазара Бранковића, Крагујевац 1984, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 252—256

— ЈОВАНОВИЋ, Војислав
Археолошка истраживања некрополе средњовековног Трговишта на локалитету Табачина 1985. године, *Новопазарски зборник 9*, Нови Пазар 1985, 225—228, сл. 1

— ЈОВАНОВИЋ, Војислав — ПОПОВИЋ, Марко
Рас, Градина — средњовековно утврђење и некропола са црквом, *Археолошки преглед 24*, Београд 1985, 131—137, Т. LXVI—LXVII

— JOVANOVIĆ, Marija
Šašinci, ul. Grobljanska br. 58 — naselje kasnolatenskog perioda, *Arheološki pregled 24*, Beograd 1985, 66—67, T. XXXII—XXXIII

— ЈОВИЋ, Видојко
III Петроархеолошки семинар у Пловдиву, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 230—233

— КАЛИЋ, Јованка — МРКОБРАД, Душан
Градина у Радалици, *Новопазарски зборник 9*, Нови Пазар 1985, 39—46, Т. I—V

— КАЛИЋ, Јованка — ПОПОВИЋ, Марко
Црква у Дежеву, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 115—149, сл. 1—28

— КАЛУЂЕРОВИЋ, Звонимир
Истраживања Смолућке пећине 1984—1985, *Новопазарски зборник 9*, Нови Пазар 1985, 5—18, Т. I—VI

— КАЛУЂЕРОВИЋ, Звонимир
Нова истраживања палеолитских пећинских станишта у Србији (резиме), *Истраживања II*, Ваљево 1985, 85

— КАЛУЂЕРОВИЋ, Звонимир — РАДОВАНОВИЋ, Ивана
Малишина Стијена, Љутићи, Пљевља — палеолитско налазиште, *Археолошки преглед 24*, Београд 1985, 11—12, Т. I

— КАНДИЋ, Оливера
Црква манастира Милешева, извештај о истраживачким радовима 1985. године, *ГДКС 10*, Београд 1986, 80—81, сл. 1—2

— КАТУНАР, Ратко
Заштитна ископавања средњовековне некрополе у селу Кусадак, *Истраживања II*, Ваљево 1985, 175—181, сл. 1—2

— KORAĆ, Miomir — JOVANOVIĆ, Aleksandar — JANKOVIĆ, Đorđe
L'embouchure de la riviere Slatinska reka, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 378—400, sl. 1—20

— KRSTIĆ, Dušan
Vajuga-Korbovo, compte-rendu des fouilles executees en 1981, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 148—167

— ЛАЛОВИЋ, Анка
Резултати археолошких истраживања на касноантичком локалитету Газ-миград у 1983. години, *Истраживања II*, Ваљево 1985, 164

— LALOVIĆ, Anka
Deo ostave rimskih denara i antoninijana iz Grljana, *ZRMRM 3/4*, Bor 1984—1986, 113—135, T. I—XI

— LUCI, Kemajl
Nova grupa grobova na praistorijskoj nekropoli u Donjoj Brnjici, *GMK XIII—XIV*, Priština 1984, 25—34, T. I—X, prilog I—III, sl. 1—3

— ЉАМИЋ-ВАЛОВИЋ, Недељка
Неколико примерака неолитске пластике из Ратине, *ЗРНМЧ XIV*, Чачак 1984, 119—124, Т. I—VIII

— ЉАМИЋ-ВАЛОВИЋ, Недељка
Античка цигларска пећ у Чукојевцу, *ЗРНМЧ XV*, Чачак 1985, 21—37

— ЉАМИЋ-ВАЛОВИЋ, Недељка
Минијатурни судови из неолитског насеља у Ратини, *Истраживања II*, Ваљево 1985, 99—101

— ЉАМИЋ-ВАЛОВИЋ, Недељка
Типологија просопоморфних поклопаца из Винче, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 187—194

— ЉАМИЋ-ВАЛОВИЋ, Недељка
Старчевачки депо у Рибници код Краљева, *Наша прошлост 1*, Краљево 1986, 147—160, Т. I—II, сл. 1

— ЉАМИЋ-ВАЛОВИЋ, Недељка
Нови налаз наушнице „Кијевског типа" код Краљева, *Наша прошлост 1*, Краљево 1986, 161—165, сл. 1

— МАНДИЋ, Надежда
Библиографија Старинара 1950—1984, *Старинар XXXV*, Београд 1984, 169—230

— МАНДИЋ, Надежда
Библиографија 1980—1983, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 261—372

— MANOJLOVIĆ, Mirjana — BRUKNER, Olga
Selište, Sviloš — kasnolatensko naselje, *Arheološki pregled 24*, Beograd 1985 69—70, T. XXXIX

— МАНОЈЛОВИЋ, Мирјана — БРУКНЕР, Олга
Крушевље, Свилош — средњевековна некропола, *Археолошки преглед 24*, Београд 1985, 153—154, Т LXXX

— МАРЈАНОВИЋ-ВУЈОВИЋ, Гордана
Развој националне археологије, *Споменици САД 1883—1983*, Београд 1983, 83—89

— МАРЈАНОВИЋ-ВУЈОВИЋ, Гордана
Трњане, монографија књ. 4, Народни музеј, Београд 1984, стр. 184, Т. XXXVI, сл. 240, план 1

— МАРЈАНОВИЋ-ВУЈОВИЋ, Гордана
Врсте и типови накита XI и XII века из некропола у Србији, *ЗРНМЧ XV*, Чачак 1985, 5—20

— МАРЈАНОВИЋ-ВУЈОВИЋ, Гордана
Петрова црква, *Новопазарски зборник 9*, Нови Пазар 1985, 233—236

— МАРЈАНОВИЋ-ВУЈОВИЋ, Гордана
Резултати истраживања средњовековних налазишта на подручју Бердапа, *Истраживања II*, Ваљево 1985, 183—184

— МАРЈАНОВИЋ-ВУЈОВИЋ, Гордана
Прилог проучавању историјата истраживања средњовековних некропола у Србији, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 105—114, сл. 1—11

— МАРЈАНОВИЋ-ВУЈОВИЋ, Гордана
V међународни конгрес археолога слависта, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 233—234

— MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ, Gordana
Vajuga-Pesak, la necropole medievale II, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 184—222, sl. 1—56

— MARKOVIĆ, Čedomir
Neolit Crne Gore, CAI, Beograd 1985, str. 105, T. LXVII

— МЕДОВИЋ, Предраг
Скелетни гроб старијег гвозденог доба са локалитета Пећине у Врднику, *РВМ 29*, Нови Сад 1984—1985, 5—8, сл. 1, Т. I

— MEDOVIĆ, Predrag
Utvrđena praistorijska naselja u Vojvodini, *Materijali XXII*, Novi Sad 1986, 65—74, T. II—VII

— MIJOVIĆ, Pavle
Was Olcinium Included in the Justinian's Limes?, *Balcanoslavica 11—12*, Prilep 1984—1985, 73—86, sl. 1—6

— МИЈОВИЋ, Павле
Улцињски циборијум, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 91—104, сл. 1—9, Т. I

— MIJOVIĆ, Pavle
Bojne i ratne sekire kasnog bronzanog doba iz Crne Gore i sjeverne Albanije, *ZRMRM 3/4*, Bor 1984—1986, 61—111, T. I—V, sl. 1—5

— MIKIĆ, Živko
Antropološke karakteristike srednjovekovne nekropole Đonaj kod Prizrena, *GMK XIII—XIV*, Priština 1984, 115—122, tabele I—V, T. I

— МИКИЋ, Живко
Први резултати биостатистичке антрополошке обраде средњовековне некрополе у Винчи, *ГГБ XXXII*, Београд 1985, 79—83

— MIKIĆ, Živko
Prilog antropologiji bronzanog doba na tlu Jugoslavije, *Godišnjak XXIV/22 Centra za balkanološka ispitivanja ANU BiH*, Sarajevo 1986, 41—50

— MIKIĆ, Živko
Antropološka zapažanja o skeletu Vignja Miloševića, *Godišnjak XXIV/22 Centra za balkanološka ispitivanja ANU BiH*, Sarajevo 1986, 85—87

— MIKIĆ, Živko
On the antropological Structure of Skeletons from Necropolises with Standing Tombatones in Yugoslavia, *Collegium Anthropologicum, 10/1,* Zagreb 1986, 53—69

— MIKIĆ, Živko
Die Ethnogenese der Illyrer aus der Sicht der Anthropologie. *Ethnogenese europäischer Völker,* Gustav Fischer Verlag, Stuttgart/New York 1986, 75—89

— MIKIĆ, Živko
Die Ethnogenese der Südslawen unter Berücksichtigung von West-und Ostslawen, *Ethnogenese europäischer Völker,* Gustav Fischer Verlag Stuttgart/ /New York 1986, 331—339

— МИЛИНКОВИЋ, Михаило
Михаило Валтровић, први уредник Старинара, *Старинар XXXV,* Београд 1984, 13—23

— МИЛИНКОВИЋ, Михаило
Рановизантијско утврђење на Тупом Кршу и околна утврђења у Тутинској области, *Новопазарски зборник 9,* Нови Пазар 1985, 47—54, Т. I—III

— МИЛОШЕВИЋ, Новак
Палеолитске станице у Петничкој и Високој пећини код Ваљева, *Истраживања II,* Ваљево 1985, 11—32, Т. I—X

— MILOŠEVIĆ, Petar
Etnički i društveno-ekonomski aspekti kulta mrtvih na ranim nekropolama Sirmiuma, *Materijali XX,* Beograd 1985, 177—185, sl. 1—6

— МИЛОШЕВИЋ, Петар
Сунчани сат из Сирмиума, *Старинар XXXVI,* Београд 1985, 195—201, сл. 1—5

— MILOŠEVIĆ, Petar — JEREMIĆ, Miroslav
Le castellum a Milutinovac, *Đerdapske sveske III,* Beograd 1986, 245—263, sl. 1—26

— MINIĆ, Dušica
The Role of Stalać in Serbia of Prince Lazar, *Balcanoslavica 11—12,* Prilep 1984—1985, 147—152, sl. 1

— МИНИЋ, Душица
Трговиште — средњевековно насеље, *Новопазарски зборник 9,* Нови Пазар 1985, 221—223

— МИНИЋ, Душица
Цигларска пећ из Сталаћа (резиме), *Истраживања II,* Ваљево 1985, 163

— MINIĆ, Dušica — ERCEGOVIĆ-PAVLOVIĆ, Slavenka
Site d'habitation medieval a Velesnica, *Đerdapske sveske III,* Beograd 1986, 289—301, sl. 1—8

— MINIĆ, Dušica — ERCEGOVIĆ-PAVLOVIĆ, Slavenka
Recheches archeologique sur le site »Biljevina«, fouilles de 1981, *Đerdapske sveske III,* Beograd 1986, 302—307, sl. 1—3

— MINIĆ, Dušica — ERCEGOVIĆ-PAVLOVIĆ, Slavenka
Le site d'habitation et la necropole de Pozajmište, *Đerdapske sveske III,* Beograd 1986, 346—361, sl. 1—6

— MIRDITA, Zef
Jedna antička skulptura iz Dardanije, *GMK XIII—XIV,* Priština 1984, 63—66, sl. 1—5

— МИРКОВИЋ, Мирослава
Beneficiarii consularis на споменицима из Новог Пазара, *Новопазарски зборник 9,* Нови Пазар 1985, 27—32, Т. I, сл. 1

— МОЈСИЛОВИЋ-ПОПОВИЋ, Светлана
Манастир Милешева — истраживачко-конзерваторски радови у 1984. години, *ГДКС 9,* Београд 1985, 62—66, сл. 1—2

— МОЈСИЛОВИЋ-ПОПОВИЋ, Светлана
Манастир Милешева — истраживачко-конзерваторски радови у 1985. години, *ГДКС 10*, Београд 1986, 78—79, сл. 1

— МРКОБРАД, Душан
Добановачка петља, Добановци — вишеслојно насеље, *Археолошки преглед* 24, Београд 1985, 21—23, Т. IX—XI

— МРКОБРАД, Душан
Насеље „Галеника", Земун — каснолатенско и средњевековно насеље, *Археолошки преглед 24*, Београд 1985, 67—69, Т. XXXIV—XXXVIII

— МРКОБРАД, Душан
„Електронска индустрија", Земун — средњевековно насеље, *Археолошки преглед 24*, Београд 1985, 137—139, Т. LXVIII—LXX, сл. 2

— МРКОБРАД, Душан
Нови резултати на истраживању вишеслојног насеља у Бољевцима, *Истраживања* II, Ваљево 1985. 165—172, сл. 1—4, Т. I

— МРКОБРАД, Душан — КАЛИЋ, Јованка
Градина у Радалици, *Новопазарски зборник 9*, Нови Пазар 1985, 39—46, Т. I—V

— МРКОБРАД, Душан
Насеље „Галеника", Земун — латенско и средњевековно насеље, *ГДКС 10*, Београд 1986, 55—56, сл. 1—11

— МРКОБРАД, Душан
Резултати истраживања средњовековног насеља у Бољевцима током 1985. године, *ГДКС 10*, Београд 1986, 60—62, сл. 1

— MRKOBRAD, Dušan — POPOVIĆ, Petar
Prospection par sondage de la localite Ljubičevac-Obala, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 308—328, sl. 1—17

— NEDELJKOVIĆ, Zvonimir
Srednjevekovna nekropola »Grčko groblje« u Rezalama, *GMK XIII—XIV*, Priština 1984, 89—98, T. I

— НИКОЛИЋ, Милоје
Средњевековни град Звечан, *ГДКС 10*, Београд 1986, 73—75, сл. 1

— NOVAKOVIĆ, Relja
O problemu proučavanja gradina na Kosovu, *GMK XIII—XIV*, Priština 1984, 99—114

— ПАЛАВЕСТРА, Александар
Кнежевски гробови старијег гвозденог доба на централном Балкану, Београд 1984, стр. 113, Т. I—XX, табела I—V, сл. 1—31, карта I—II

— ПАЛАВЕСТРА, Александар
Годишњак, књ. XXI, XXII, Центар за балканолошка испитивања АНУ БиХ, Сарајево 1983—1984, *Балканика XV*, Београд 1984, 420—423

— PAPRENICA, Jasna
Vajuga, Pesak necropole I, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 223—227, sl. 57—61, plan IV

— PAPRENICA, Jasna
Grabovica-»Brzi Prun« — gisement prehistorique, antique, et medieval, fouilles de 1981, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 326—368, sl. 1—3

— ПАРОВИЋ-ПЕШИКАН, Маја
Античка археологија у Старинару (1884—1984), *Старинар XXXV*, Београд 1984, 85—134

— PAROVIĆ-PEŠIKAN, Maja
Ulpiana s. Gračanica, Priština — antičko naselje, *Arheološki pregled 24*, Beograd 1985, 82—87, T. XLII

— ПАРОВИЋ-ПЕШИКАН, Маја
Археолошка итсраживања Улпиане 1982—1983. године на локалитету „Северна капија", *Истраживања II*, Ваљево 1985, 149—154, сл. 1, Т. I—VII

— ПАРОВИЋ-ПЕШИКАН, Маја
Неки нови аспекти ширења егејске и грчке културе на централном Балкану, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 19—49, сл. 1—11, Т. I—VI

— ПАРОВИЋ-ПЕШИКАН, Маја
ЈОВАНОВИЋ, Александар, Римске некрополе на територији Југославије, Београд 1984, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 247—249

— ПАРОВИЋ-ПЕШИКАН, Маја
ЧРЕМОШНИК, Ирма, Мозаици и зидно сликарство римског доба у Босни и Херцеговини, Сарајево 1984, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 249—251

— REJA, Fatmir
Jedan zanimljiv natpis sa Ulpiane, *GMK XIII—XIV*, Priština 1984, 59—62, sl. 1—3

— ПЕЈИЋ, Светлана
Архитектонска пластика Богородичине цркве у Дреновцу, *Старинар XXXVI*, 161—171, сл. 1—13

— ПЕТКОВИЋ, Сретен
Сто година изучавања средњовековне уметности и археологије на страницама Старинара, *Старинар XXXV*, Београд 1984, 135—168

— ПЕТРОВИЋ, Јелка
Насеље старчевачке културе на Голкуту код Визића, ископавања 1973. и 1976. године, *РВМ 29*, Нови Сад 1984—1985, 9—25, сл. 1—10, Т. I—VIII, прилог 1—4

— ПЕТРОВИЋ, Јелка
Гомолава, Хртковци — вишеслојно налазиште, *Археолошки преглед 24*, Београд 1985, 12—14, Т. II—V

— ПЕТРОВИЋ, Миомир
Средњовековна тврђава у Бачу — Бранич кула, *РВМ 29*, Нови Сад 1984—1985, 121—131, сл. 1—8, цртежи 1—6

— ПЕТРОВИЋ, Петар
Никола Вулић, уредник Старинара од 1922—1930. године, *Старинар XXXV*, Београд 1984, 33—40

— ПЕТРОВИЋ, Петар — БУЋИЋ, Јаворка
Римске цигларске пећи и вила у Бакионици код Пожеге, *Ужички зборник 13*, Титово Ужице 1984.

— ПЕТРОВИЋ, Петар
Велика Даутова-Рушевљан, Римска камена пластика у југоисточном делу Доње Паноније, Нови Сад 1983, *РВМ 29*, Нови Сад 1984—1985, 187—188

— ПЕТРОВИЋ, Петар — БУЋИЋ, Јаворка
Municipium Malvesatium код Пожеге (резиме), *Истраживања II*, Ваљево 1985, 145—146, Т. I—II

— ПЕТРОВИЋ, Петар — БУЋИЋ, Јаворка
Римски vicus и терме у Прилипцу, *Ужички зборник 14*, Титово Ужице 1985.

— PETROVIĆ, Petar
Odbrambeni sistemi u antici (jugoistočni sektor), *Materijali XXII*, Novi Sad 1986, 91—101

— ПЕТРОВИЋ, Петар — БУЋИЋ, Јаворка
Римска вила у Вишесави код Бајине Баште, *Ужички зборник 15*, Титово Ужице 1986.

— PETROVIĆ, Petar
Brza Palanka-Egeta, recherches archéologique meneês 1981—1982, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 369—377, sl. 1—20

— PILETIĆ, Dragoslav
Acumincum, Burgenae — Dva važna uporišta na donjopanonskom limesu, *Materijali XXII*, Novi Sad 1986, 137—144

— ПИНДИЋ, Милан — ЦУЊАК, Млађан
Калиште, Мало Црниће — римско утврђење, *Археолошки преглед 24*, Београд 1985, 93—97, Т. XLVII—XLVIII

— POPOVIĆ, Vladislav
Byzantins, Slaves et autochtones dans les provinces de Prévalitane et Nouvelle Epire, Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin, Rome 12—14 mai *1982, Collection de l'école francaise de Rome 77*, Rome 1984, 181—243, fig. 1—36

— ПОПОВИЋ, Владислав
Нови налази римског новца из Царичиног града, *Нумизматичар 8*, Београд 1985, 45—48

— POPOVIĆ, Marko
Ordnance in the Defensive System of the Smederevo Fortress During the Fifteenth Century, *Balcanoslavica 10*, Beograd 1983, 107—127, T. I—VI, sl. 1—4

— POPOVIĆ, Marko
Defensive system in the Eastern Part of Jugoslavia in the Middle Ages, *Balcanoslavica 11—12*, Prilep 1984—1985, 11—32, T. I—IX

— ПОПОВИЋ, Марко
Новопазарска утврђења на плановима XVII—XIX века, *Новопазарски зборник 9*, Нови Пазар 1985, 113—126, сл. 1—8

— ПОПОВИЋ, Марко
Рас — касноантичко и средњевековно утврђење, *Новопазарски зборник 9*, Нови Пазар 1985, 217—220

— ПОПОВИЋ, Марко
Прелиминарна сондажна истраживања у области средњевековног Раса, *Новопазарски зборник 9*, Нови Пазар 1985, 229—231

— ПОПОВИЋ, Марко
Извештај са рекогносцирања подручја општине Тутин, *Новопазарски зборник 9*, Нови Пазар 1985, 237—240

— ПОПОВИЋ, Марко
Београдска тврђава — Приобални део Доњег града, *Археолошки преглед 24*, Београд 1985, 123—131, Т. LXVIII, сл. 1

— ПОПОВИЋ, Марко — ЈОВАНОВИЋ, Војислав
Рас, Градина — средњевековно утврђење и некропола са црквом, *Археолошкри преглед 24*, Београд 1985, 131—137, Т. LXVI—LXVII

— ПОПОВИЋ, Марко
Црквина у Тутину — манастирски комплекс, *Археолошки преглед 24*, Београд 1985, 170—171

— ПОПОВИЋ, Марко — КАЛИЋ, Јованка
Црква у Дежеву, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 115—149, сл. 1—28

— ПОПОВИЋ, Павле
Класификација нумизматичких налаза и примена механографских класификатора у нумизматици, *Нумизматичар 9*, Београд 1986, 7—28, Т. 1, сл. 1—16

— POPOVIĆ, Petar — VUKMANOVIĆ, Mirjana
Recherches archeologiques sur la localite »Livade« pres de Mala Vrbica, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 7—26, sl. 1—15

— POPOVIĆ, Petar — VUKMANOVIĆ, Mirjana — RADOJČIĆ, Nenad
Fouilles de sondage sur la localite Vajuga-Pesak, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 168—183, sl. 1—10

— POPOVIĆ, Petar — MRKOBRAD, Dušan
Prospection par sondage de la localite Ljubičevac—Obala, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 308—328, sl. 1—17

— ПОПОВИЋ—ГАЈ, Добрила
Српски средњовековни новац, *Нумизматичар 9*, Београд 1986, 86—103

— PREMOVIĆ-ALEKSIĆ, Dragica
Tutin, lokalitet Gradac, praistorijska gradina, *Arheološki pregled 24*, Beograd 1985, 60—62

— ПРЕМОВИЋ-АЛЕКСИЋ, Драгица
Латинска црква у Постењу, *Новопазарски зборник 9*, Нови Пазар 1985, 55—65, Т. I—V

— ПРЕМОВИЋ-АЛЕКСИЋ, Драгица
Рекогносцирање терена, *Новопазарски зборник 9*, Нови Пазар 1985, 241—242

— РАДЕНОВИЋ, Зорка
Римски златни предмети у Музеју Срема, *РВМ 29*, Нови Сад 1984—1985, 55—58, сл. 1—7

— РАДОВАНОВИЋ, Ивана — КАЛУЂЕРОВИЋ, Звонимир
Малишина стијена, Љутићи, Пљевља — палеолитско налазиште, *Археолошки преглед 24*, Београд 1985, 11—12, Т. I

— РАДОВИЋ, Александар
Конзерваторско-рестаураторски радови на архитектури цркве манастира Св. Тројице и цркве Св. Богородице у Доњој Каменици код Књажевца у 1985. години, *ГДКС 10*, Београд 1986, 82—83, сл. 1—3

— RADOJČIĆ, Nenad
Les fouilles du site »Pesak« a Korbovo en 1981, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 133—142, sl. 1—8

— RADOJČIĆ, Nenad — POPOVIĆ, Petar — VUKMANOVIĆ, Mirjana
Fouilles de sondage sur la localite Vajuga-Pesak, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 168—183, sl. 1—10

— RADOSAVLJEVIĆ-KRUNIĆ, Slavica
Resultats de l'etude antropologique des squelettes provenant du site Ajmana, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 51—58, sl. 1—7

— RADOSAVLJEVIĆ-KRUNIĆ, Slavica
Etude antropologique des ossement trouves sur le site »Pesak«, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 143—147, sl. 1—10

— RADOSAVLJEVIĆ-KRUNIĆ, Slavica
Une necropole medievale a Ljubičevac, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 329—341, sl. 1—4

— RANKOV, Jelena
Kasnoantički limes u Đerdapu, *Materijali XXII*, Novi Sad 1986, 182—188

— RAŠAJSKI, Rastko — GAČIĆ, Đorđe
Pančevo, Vatrogasni dom — višeslojno praistorijsko naselje, *Arheološki pregled 24*, Beograd 1985, 14—18, T. VI—VII

— RICZ, Peter
The Weapons of Steppe Nomads, *Balcanoslavica 10*, Beograd 1983, 1—15, sl. 1—7

— SEKEREŠ, Laslo
Problem takozvanih rimskih šančeva u Bačkoj, *Materijali XXII*, Novi Sad 1986, 144—153

— СЕКУЛИЋ, Јован
Путеви савремене заштите Старог Раса са Сопоћанима, *Саопштења XVII*, Београд 1985, 251—271, сл. 1—9

— SIMIĆ, Vojislav — VASIĆ, Miloje
Composition chimique de la monnaie des mines, *Numizmatičar 8*, Beograd 1985, 36—44

— СИМИЋ, Гордана
Голубачки град — истраживачко-конзерваторски радовј *ГДКС 9*, Београд 1985, 73—75, сл. 1—2

— СИМИЋ, Гордана
Голубачки град — истраживачки и конзерваторски радови у 1985. години, *ГДКС 10*, Београд 1986, 71—72, сл. 1

— СЛАДИЋ, Миодраг
Праисторијско насеље на Кули код Михајловца (резиме), *Истраживања II*, Ваљево 1985, 87—88

— SLADIĆ, Miodrag
Keramika Skordiska, CAI knj. 6, Beograd 1986, str. 66, T. L, sl. 7

— SLADIĆ, Miodrag
Kula pres de Mihajlovac — un site prehistorique, compte-rendu des fouilles de 1980, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 432—442, sl. 1—9

— СРЕЈОВИЋ, Драгослав
Археологија на Великој школи и Универзитету у Београду, *Споменица САД 1883—1983*, Београд 1983, 17—25

— СРЕЈОВИЋ, Драгослав
Милоје М. Васић, творац српске археолошке науке, *Старинар XXXV*, Београд 1984, 25—32

— СРЕЈОВИЋ, Драгослав
Felix Romuliana, Галеријева палата у Гамзиграду, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 51—67, сл. 1—15

— STALIO, Blaženka
Le site prehistorique Ajmana a Mala Vrbica, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 27—50, sl. 1—55

— СТАНИЋ, Радомир
ЗОТОВИЋ, Михајло, Археолошки и етнички проблеми бронзаног и гвозденог доба западне Србије, Београд 1985, *ГДКС 10*, Београд 1986, 153—154

— СТАНИЋ, Радомир
Један архитектонски образац црква у околини Студенице, *Наша прошлост 1*, Краљево 1986, 65—86, сл. 1—7

— STANKOVIĆ, Svetozar
Localite Knjepište — une station du groupe de Starčevo, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 447—452, sl. 1—5

— STANKOVIĆ, Svetozar — CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ, Aleksandrina
La forteresse antique Mora Vagei pres de Mihajlovac, fouilles de 1981, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 453—466, sl. 1—10, plan I—III

— STANKOVIĆ, Svetozar
Embouchure du ruisseau Kamenički Potok — site du groupe de Starčevo, compte-rendu des fouilles de 1981, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 467—471, sl. 1—4

— STANKOVIĆ, Svetozar
Žrtvenici i prosopomorfni poklopci iz Vinče, CAI knj. 8, Beograd 1986, str. 102, T. LV

— STANOJEVIĆ, Zorka
Bakarne sekire iz preistorijskih zbirki muzeja u Boru, Negotinu i Zaječaru, *ZRMRM 3/4*, Bor 1984—1986, 9—38, sl. 1—10

— STANOJEVIĆ, Nebojša
Botra, Bečej — srednjevekovno naselje, *Arheološki pregled 24*, Beograd 1985, 139—142, T. LXXI

— STANOJEVIĆ, Nebojša
Gradina, Rakovac — manastirski kompleks i nekropola, *Arheološki pregled 24*, Beograd 1985, 179—180, T. LXXXVII

— STANOJEVIĆ, Nebojša
Embouchure du ruisseau Jakomir — site d'habitat medieval, fouilles de 1981, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 238—244, sl. 1—9

— STOJIĆ, Milorad
Gvozdeno doba u basenu Velike Morave, ĆAI knji. 7, Beograd-Smederevo 1986, str. 121, T. XIII

— STOJIĆ, Milorad
Gradine u basenu Velike Morave, *Materijali XXII*, Novi Sad 1986, 74—80, T. VIII—XI

— ТАСИЋ, Никола
Археологија у Србији до оснивања Српског археолошког друштва 1883, *Споменица САД 1883—1983*, Београд 1983, 1—7, сл. 1—4

— ТАСИЋ, Никола
Млађа фаза Белегиш културе и њен положај у развоју култура позног бронзаног доба у југословенском Подунављу, *Балканика XV*, 33—44

— ТАСИЋ, Никола
О хронолошком односу енеолитских култура у југословенском Подунављу, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 1—11, сл. 1—5, карта 1

— TASIĆ, Nikola
Socijalno-ekonomski aspekti sahranjivanja u kulturama eneolita i ranog bonzanog doba jugoslovenskog Podunavlja, *Materijali XX*, Beograd 1985, 55—64

— ТОМОВИЋ, Гордана
Надгробни натпис Јефрема Бурђа (прилог проучавању средњовековног Ваљева), *Истраживања II*, Ваљево 1985, 75—80, сл. 1—2

— TOMOVIĆ, Miodrag
Četiri mermerne glave iz Ulpiane, *GMK XIII—XIV*, Priština 1984, 47—57, sl. 1—8

— TOMOVIĆ, Miodrag
Mihajlovac—»Blato« — une forteresse de la basse antiquite, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 401—431, sl. 1—30

— TRAJKOVIĆ, Dušanka
Svetozar Miletić, ul. Lenjinova, Sombor — sarmatska nekropola, *Arheološki pregled 24*, Beograd 1985, 114—115, T. LXIV

— ТРБУХОВИЋ, Војислав
BOUZEK, Jan, The Aegean Anatolia and Europe: Cultural Interrelations in the Second Millenium B.C. *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 242—243

— ТРБУХОВИЋ, Војислав
SCHERER, Anton, Felix Milleker (1858—1942), München 1983, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 259

— ТРБУХОВИЋ, Војислав
Најстарији мелиорациони радови у Мачви, *Истраживања II*, Ваљево 1985, 107—112, сл. 1—4, Т. I—II

— TRBUHOVIĆ, Leposava
Kurvingrad — compte-rendu des fouilles, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 59—70, sl. 1—10

— ТУТУНЏИЋ, Сава
Са археолозима на првој Међународној конференцији о историји и археологији Јордана, Оксфорд 25—31. марта 1980, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 225—227

— ТУТУНЦИЋ, Сава
Са и поводом међународног симпозијума „Касна праисторија басена Нила и Сахаре" — Димачево (код Познања) 11—13 септембар 1984, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 227—230

— ЂОРОВИЋ-ЉУБИНКОВИЋ, Мирјана
Средњовековна археологија у Србији између два светска рата, *Споменица САД 1883—1983*, Београд 1983, 27—40

— ЂОРОВИЋ-ЉУБИНКОВИЋ, Мирјана — ЦУЊАК, Млађан
Смедеревска тврђава — сакрални комплекс, *Археолошки преглед 24*, Београд 1985, 174, Т. LXXXV—LXXXVI

— FIDANOVSKI, Slobodan
Pregled rezultata dosadašnjih istraživanja antičkog perioda u SAP Kosovu, *GMK XIII—XIV*, Priština 1984, 35—45, karta 1

— FIDANOVSKI, Slobodan
»Poljanice«, Glavnik, Podnjevo — rimska nekropola, *Arheološki pregled 24*, Beograd 1985, 100—103, T. LI

— HAN, Verena
Objets en verre, Rtkovo-Glamija I, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 92—94, sl. 25

— ЦАР, Нада
MAGUIRE, Henry, Art and Eloquence in Byzantium, Princeton, New Jersey 1981, *Саопштења XVII*, Београд 1985, 296—298

— ЦВЕТКОВИЋ-ТОМАШЕВИЋ, Гордана
ЧРЕМОШНИК, Ирма, Мозаици и зидно сликарство римског доба у Босни и Херцеговини, Сарајево 1984, *Саопштења XVII*, Београд 1985, 273—275

— ЦВЕТКОВИЋ-ТОМАШЕВИЋ, Гордана — БОКИЋ, Влајко
Археолошка сондирања на Косанчићевом венцу бр. 12—16 у Београду 1983. године, *Истраживања II*, Ваљево 1985, 133—145, сл. 1—4, Т. I—IV

— CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ, Aleksandrina — STANKOVIĆ, Svetozar
La forteresse antique Mora Vagei de Mihajlovac, fouilles de 1981, *Đerdapske sveske III*, Beograd 1986, 453—466, sl. 1—10, pl. I—III

— ЦРНОБРЊА, Никола
Антички новац из Ушћа код Обреновца, *ГГБ XXXII*, Београд 1985, 51—77, Т. I—II

— ЦРНОБРЊА, Никола
Остава византијског новца из Подгорца, СР Србија, *Нумизматичар 9*, Београд 1986, 60—64

— ЦУЊАК, Млађан — ПИНДИЋ, Милан
Калиште, Мало Црниће — римско утврђење, *Археолошки преглед 24*, Београд 1985, 93—97, Т. XLVII—XLVIII

— ЦУЊАК, Млађан — ЂОРОВИЋ-ЉУБИНКОВИЋ, Мирјана
Смедеревска тврђава — сакрални комплекс, *Археолошки преглед 24*, Београд 1985, 174, Т. LXXXV—LXXXVI

— ЦУЊАК, Млађан
Заштитна археолошка истраживања на потезу Ћириловца код Смедерева, *ГДКС 9*, Београд 1985, 78—80, сл. 1—3

— ЦУЊАК, Млађан
Заштитна археолошка ископавања некрпола Пинкума, *ГДКС 10*, Београд 1986, 57—58, сл. 1—9

— ЦУЊАК, Млађан
Заштитна ископавања Ковачевића имања код Смедерева, *ГДКС 10*, Београд 1986, 62—63, сл. 1

— ЦУЊАК, Млађан
МАРЈАНОВИЋ-ВУЈОВИЋ, Гордана, Трњане, Београд 1984, *ГДКС 10*, Београд 1986, 154—155
— ЧАНАК-МЕДИЋ, Милка
Откриће на которском Св. Луки, *ГДКС 9*, Београд 1985, 61—62, сл. 1—2
— ЧАНАК-МЕДИЋ, Милка
Нека питања хронологије рашких споменика, *Саопштења XVII*, Београд 1985, 7—20, сл. 1—9
— ЧАНАК-МЕДИЋ, Милка
НЕШКОВИЋ, Јован, Ђурђеви ступови у старом Расу, Краљево 1984, *Саопштења XVII*, Београд 1985, 280—282
— ЧЕРШКОВ, Тони
Локалитет „Градиште" — Велики Трновац, СО Бујановац — извештај о обављеним радовима, *ГДКС 10*, Београд 1986, 59—60, сл. 1—2

18. 1. 1987. UDK: 016 : 902

Биљана БОРБЕВИЋ-БОГДАНОВИЋ, Београд

■

СВЕТОЗАР СТАНКОВИЋ: Жртвеници и просопоморфни поклопци из Винче
Издавач: Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, књига 7, Београд 1986. стр. 102, 55 табли

Прва мисао која се намеће узимајући у руке рад С. Станковића о жртвеницима и просопоморфним поклопцима из Винче је да велики и значајни локалитети дуги низ година пружају истраживачима све нове и нове могућности рада нарочито ако имају воље и стрпљења да овим истраживањима приђу систематично и са јасно постављеним циљем. Управо је такав случај са књигом С. Станковића „Жртвеници и просопоморфни поклопци из Винче".

Иако су винчанска култура и њен епонимни локалитет били до сада предмет бројних радова наших познатих археолога показало се да постоје још многи аспекти и елементи материјалне и духовне културе који су недовољно проучавани и чија детаљна анализа проширује наша знања како о самом локалитету тако и о винчанској култури у целини. Таквом једном значајном сегменту ове културе посветио је свој магистарски рад С. Станковић, а као резултат тога рада произашла је и ова књига. Књига је тематски подељена на три одвојене целине. Први део је посвећен жртвеницима, други просопоморфним поклопцима, а трећи део књиге је каталог који обухвата све пронађене (целе и фрагментоване) жртвенике и поклопце.

У првом делу С. Станковић предлаже типолошку поделу жртвеника на седам група које даље илуструје инструктивним графичким приказима учесталости у односу на стратиграфију локалитета на којима се види оправданост овог типолошког метода, обзиром на различиту хронолошку заступљеност појединих типова. Приликом дефинисања ових седам група жртвеника Станковић је применио адекватан аналитички поступак и показао искуство у типолошкој обради керамике, тако да нам се чини да ова подела винчанских жртвеника може и убудуће да

има одговарајућу примену код обраде керамичког материјала са других неолитских локалитета.

У другом делу посвећеном поклопцима такође се служи типолошким методом издвајајући шест група, заснивајући ову поделу на исцрпној анализи појединих детаља (облик носа, облик ока, тип дршке, форма поклопца, итд). Као резултат ових статистичко-типолошких анализа произашла је занимљива графичка табела (сл. 13) која кроз издвојене хронолошке фазе прати типолошке промене одређених елемената на просопоморфним поклопцима. И ова типолошка подела као и претходна може да послужи као елемент за будућу статистичку обраду просопоморфних поклопаца.

Посебно је занимљива (иако по нашем мишљењу недовољно прегледна) компаративна статистичка табела којом су обухваћени жртвеници, просопоморфни поклопци, антропоморфне фигурине (зашто не и зооморфне?) и минијатурно посуђе, у одређеним фазама винчанске културе.

Што се тиче поглавља о пореклу и употреби жртвеника и поклопаца и њиховом сагледавању у ширем контексту винчанске културе има се утисак да је аутор био спутан претходно постављеним оквирима свог рада па је тако све ове занимљиве аспекте само делимично обрадио или назначио. То се односи на утврђивање континуитета између старчевачких и винчанских жртвеника или на шире разматрање жртевника и поклопаца у винчанској култури уопште. Међутим познајући степен необрађености археолошког материјала са неких других великих винчанских локалитета знамо да су те објективне тешкоће у овом тренутку биле несавладиве.

Гледано у целини књига С. Станковића представља значајан корак у даљем раду на проучавању винчанске културе код нас, померајући неке давно постављене границе и указујући на правце тог рада, недвосмислено показујући да статистичко-типолошки метод, ако је добро примењен и уз одговарајуће друге методе, чак и на релативно малом узорку може да даје веома добре резултате. Било би добро када би овај рад послужио као узор и подстрек и другим истраживачима великих винчанских локалитета како да приступе обради појединих врста покретног материјала па би у том случају могли да очекујемо и обимније синтетичке радове о различитим аспектима винчанске културе.

Као додатну вредност овог рада желимо да поменемо и изванредне илустрације свих каталошки обрађених предмета који га на најбољи начин употпуњују и обогаћују а за које је заслужан сам аутор.

На крају мислимо да треба на овом месту истаћи и издавача ове књиге, а то је Центар за археолошка истраживања који је својом до сада веома активном издавачком делатношћу (само у 1986. издате су три књиге) веома задужио нашу археолошку науку. Надајмо се да ће тако и наставити.

20. 12. 1986.

UDK: 903-03(497.11)(048)

Мирјана ВУКМАНОВИЋ, Београд

In memoriam

БОРБИНА СТОЈАНОВИЋ-ГАБРИЧЕВИЋ
(1928—1987)

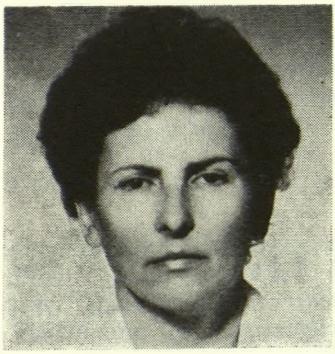

11. јануара 1987. године отишла је заувек од нас колегиница и пријатељ Бина Стојановић Габричевић, историчар уметности, конзерватор саветник Народног музеја у Београду. Тешка болест и смрт прекинула је Бинин животни пут и није дозволила да заврши многе започете послове, које је са великим пожртвовањем и успехом дуго обављала.

Рођена је у Београду 12 јуна 1928. године. Дипломирала је на Филозофском факултету у Београду — историја уметности са археологијом — 1953. године.

По завршетку студија запошљава се у Заводу за заштиту споменика културе Косова и Метохије у Приштини. Ту, под врло тешким условима стиче прва радна искуства, а истовремено се коначно опредељује за рад на заштити споменика културе.

Даљи животни пут је одводи у Западну Немачку, где у Römisch-Germanisches Museum-u у Мајнцу, завршава двогодишњу специјализацију за конзервацију и рестаурацију археолошких предмета. У више наврата боравила је у Краљевском институту за конзервацију у Брислу и у Лабораторији за конзервацију Британског музеја у Лондону. Тако је до краја живота тежила да у раду увек прати и најновија достигнућа на конзервацији.

Коначно 1959. године запошљава се у Народном музеју у Београду где оснива нову модерну лабораторију за конзервацију археолошких предмета. Отварање лабораторије у Народном музеју доприноси да се служба археолошког материјала брзо развије, и отворе нове радионице широм Србије. Кадрови за ове послове, у новим радионицама, образовани су у Народном музеју, а она је сваком несебично преносила своја знања.

Међу најзначајније радове које је изводила спадају радови: на материјалима из Требеништа, Радолишта, Атенице, Новог Пазара и Лепенског Вира. Посебно треба истаћи конзервацију текстила из Новог Пазара и Станичења. Водила је више пројеката Народног музеја и учествовала у припремама више значајних изложби у нашој земљи и у иностранству.

Објављивала је радове, а најзначајнији су они из конзервације текстила, а могу да служе и као приручници за рад.

Била је професор средње школе усмереног образовања за музеолошки смер. Генерације, које су код ње завршиле средњу школу и у даљем школовању постизале су добре резултате. Када је основан Културолошки факултет у Цетињу изабрана је за предавача. Предавала је конзервацију археолошких предмета.

Оптимизам, који је код ње био присутан током целог живота, није је напустио ни кад је постала свесна тежине своје болести.

Сећам се, када је крајем децембра изашла из музеја са фасциклом пуном планова рада за следећу годину, пуна наде да ће и болест и будуће задатке, као и дотада успешно завршити.

12. 1. 1987. UDK: 7.072.2(497.11)

Мирољуб МИЛЕТИЋ

Обавештавају се сви будући сарадници Гласника Српског археолошког друштва да ће се прилози за свеску 4 примати до 10. новембра 1987. године. Прилози са резимеом не би требало да прелазе 7 куцаних страна са проредом. Уз текст се може приложити највише 2 табле илустрација, искључиво у цртежу.

*

Чланови Друштва који нису платили чланарину за 1985. (700,—), 1986. (1.000,—), и 1987. (2.500,—) годину моле се да обавезу измире што пре. Чланарина се може платити путем жиро рачуна Друштва 60806-678-56490 или на Филозофском факултету у Београду.

*

За новог техничког секретара Друштва изабрана је *Биљана Борђевић-Богдановић*, археолог из Београда.

*

Састанак античке секције САДЈ одржаће се крајем октобра 1987. године у Охриду. Тема скупа је КАСНОАНТИЧКА АРХИТЕКТУРА НА ТЛУ ЈУГОСЛАВИЈЕ! За детаљна обавештења обратите се *Вери Битраковој*, Филозофски факултет, Скопље.

*

Састанак средњовековне секције САДЈ одржаће се крајем септембра 1987. године у Прилепу. Тема скупа је ПРИВРЕДА — НОВИ АРХЕОЛОШКИ РЕЗУЛТАТИ. За детаљна обавештења обратити се *Бошку Бабићу*, Народни музеј, Прилеп.

*

XI конгрес пра и протоисторијске уније (UISPP) одржаће се у Мајнцу од 31. августа до 5. септембра 1987. године. Котизација износи

50 DM, а пријаве слати на адресу: Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte, Ernst-Ludwig Platz 2, 6500 Mainz, Deutschland.

*

Републички завод за заштиту споменика културе у Београду прославиће током јула 1987. године 40-то годишњи јубилеј.

*

Народни музеј у Титовом Ужицу прославио је децембра 1986. године 40 година рада.

*

Овај број Гласника ће остати без регистра годишњих ископавања. Редакција није добила ниједно обавештење колега, иако су били сви замољени, а осим тога није се могла користити некомплетна документација Комисије за издавање дозвола. Није било могуће установити ко је добио дозволу за ископавање, а није радио, или ко је вршио ископавања без дозволе надлежних Завода.

Понављамо молбу свим члановима Друштва за сарадњу у овој рубрици. Не би требало заборавити да су иницијалне информације ове врсте основни путоказ.

*

Изложбе одржане током 1986. године:

1. „Пожаревачки крај од најстаријих земљорадника до доласка Римљана" *(Народни музеј, Пожаревац,* 1985.)
2. „Новац у пожаревачком крају од праисторије до данас" *(Народни музеј,* Пожаревац, 1986.)
3. „Келти у североисточној Србији" *(Народни музеј, Пожаревац,* 1986/87.)
4. „Археологија Подриња" (*Народни музеј, Шабац,* 1986.)
5. „Заштитна археолошка ископавања на локалитету „Слатина" — Параћин 1985." (*Завичајни музеј, Параћин, — Завод за заштиту споменика културе, Крагујевац,* 1986.)
6. „Археолошко благо Космаја" (Сопот — *Народни музеј, Београд,* 1986.)
7. „Археолошко благо Понишавља" (*Музеј Понишавља, Пирот,* 1985/86.)
8. „Грнчарија Милешеве" (*Музеј града Београда,* 1986.)
9. „Археолошки налази са територије општине Топола" (*Историјски музеј, Топола — Друштво младих истраживача „Опленац", Топола,* 1987.)
10. „40. година Народног музеја у Титовом Ужицу" (*Народни музеј, Титово Ужице,* 1986/87.)

*

Институције које су уплатиле по 10.000,— на име помоћи за рад Друштва у 1986. години:

1. Археолошки институт, Београд
2. Војни музеј ЈНА, Београд
3. Завичајни музеј, Нови Пазар
4. Завод за заштиту споменика културе, Крагујевац
5. Музеј рударства и металургије, Бор
6. Народни, музеј, Београд
7. Народни музеј, Зајечар
8. Народни музеј, Лесковац
9. Народни музеј, Ниш
10. Народни музеј, Смедерево
11. Народни музеј, Титово Ужице
12. Народни музеј, Чачак
13. Народни универзитет, Оџаци
14. Пројекат „Београдско подручје у средњем веку", Филозофски факултет, Београд
15. Републички завод за заштиту споменика културе, Београд
16. Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета, Београд

*

На Одељењу за археологију Филозофског факултета у Београду током 1986. године дипломирали су:

1. АНИТА ЦВИЈАНОВИЋ, Хеленистичка керамика на источној јадранској обали.
2. МИЛКА ЂУКИЋ, Римски вотивни споменици Гламочког и Ливањског поља.
3. МИРА РУЖИЋ, Римске надгробне стеле из Сингидунума од I до IV века.
4. ДУШИЦА НИКОЛИЋ, Римске терме у Србији.
5. ДАЛИБОР НЕДВИДЕК, Римски лимес у Доњој Панонији.
6. СТАША БАБИЋ, Грчки импорт на централном Балкану током VI—V века старе ере.
7. МАЈА ЂОРЂЕВИЋ, Римски камени саркофази у Доњој Панонији и Горњој Мезији.
8. РАДМИЛА ЗОТОВИЋ, Насеље и комуникације источног дела провинције Далмације.
9. ЗВЕЗДАНА АНЂЕЛКОВИЋ, Накит римског периода у Горњој Мезији.
10. БРАНИСЛАВА МИКИЋ, Перлек — средњевековно насеље код Бечеја.
11. ДРАГО ГАРИЋ, Касноантичке и средњевековне цркве централне Босне.
12. СНЕЖАНА ТОПИЋ, Словенско насеље у оквиру античког утврђења Понтес.
13. МАРИНА МИЛЕНКОВИЋ, Словенско насеље — источна падина каструма Понтеса.
14. ДИВНА СМИЉАНИЋ, Археолошка налазишта на подручју града Панчева од VI до XIII века.
15. СВЕТЛАНА ИВИЋ, Погребни обичаји и култни предмети у словен-

ским некрополама на подручју Југославије.
16. ВЕСНА МИЛОСАВЉЕВИЋ, Ономастичка грађа на стећцима.
17. МИРЈАНА ТЕОДОРОВИЋ, Стакло у средњевековним српским земљама.
18. НЕНАД ТАСИЋ, Апсолутна хронологија мезолитских и неолитских култура на територији Југославије на основу анализе узорака С 14.
19. ЉУБОДРАГ ЂУРЂЕВИЋ, Метални налази бакарног доба на тлу Југославије.
20. САВО ДЕРИКОЊИЋ, Типолошка статистика и стилска анализа керамике раног гвозденог доба на локалитету Ђерамидиште код Светозарева.
21. МИЛИЦА ДИМИТРИЈЕВИЋ, Технике и мотиви украшавања керамике у старчевачкој и винчанској култури.
22. МИОДРАГ АРАЛИЦА, Старији неолит јужног Баната.
23. ЉУБОМИР ГРУБИЋ, Гава култура у Југословенском Подунављу.
24. ДУБРАВКА УЈЕС, Општа проблематика настанка и развитка Индоевропљана.
25. ИРЕНА ЧИКЕШ, Архитектура средњег царства у Египту.

*

Саво Дерикоњић је за свој дипломски рад „Типолошка статистика и стилска анализа керамике раног гвозденог доба на локалитету Ђерамидиште код Светозарева" добио ОКТОБАРСКУ НАГРАДУ.

*

Магистрирали су током 1986. године:

1. МИХАИЛО МИЛИНКОВИЋ, Рановизантијска утврђења у унутрашњости Србије.
2. ВУЈАДИН ИВАНИШЕВИЋ, Оптицај византијских анонимних фолиса на простору централног Балкана.

*

Докторирали су током 1986. године:

1. ПЕТАР ПОПОВИЋ, Новац и новчани оптицај у илирским областима до краја I века пре наше ере.
2. ЂОРЂЕ ЈАНКОВИЋ, Становништво Балкана у VI—VII столећу — археолошка истраживања.

*

Запослење су током 1986. године добили:

1. ЗОРАН МИТИЋ, Центар за културу „Јован Митић-Ђорђе", Бела Паланка.
2. ВУЈАДИН ИВАНИШЕВИЋ, Археолошки институт, Београд.

3. СТАША БАБИЋ, Одељење за археологију Филозофског факултета, Београд.
4. НЕНАД ТАСИЋ, Одељење за археологију Филозофског факултета, Београд.
5. ДУШАН МРКОБРАД, Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета, Београд.
6. МИХАИЛО МИЛОШЕВИЋ, Оделење за археологију Филозофског факултета, Београд.
7. ЉИЉАНА ЧАРНОЈЕВИЋ-МАНДИЋ, Народни музеј, Титово Ужице.

*

У виша звања током 1986. године изабрани су:

1. МИЛИВОЈЕ ВАСИЉЕВИЋ, музејски саветник
2. АНКА ЛАЛОВИЋ, музејски саветник
3. СРЂАН ЂУРИЋ, научни сарадник
4. ДУШАН КРСТИЋ, виши научни сарадник
5. ИВАНА ПОПОВИЋА, научни сарадник
6. ЉУБИША ПОПОВИЋ, виши научни сарадник
7. МАРКО ПОПОВИЋ, виши научни сарадник
8. ПЕТАР ПОПОВИЋ, научни сарадник
9. НАТАЛИЈА СИМОВЉЕВИЋ, виши научни сарадник
10. БЛАЖЕНКА СТАЛИО, виши научни сарадник
11. ЗОРКА СТАНОЈЕВИЋ, виши кустос
12. МИЛОРАД СТОЈИЋ, научни сарадник
13. ВОЈИСЛАВ ТРБУХОВИЋ, научни саветник

АРХЕОЛОШКИ НАЛАЗИ ИЗ СОМБОРА И ОКОЛИНЕ

Душанка ТРАЈКОВИЋ, Градски музеј, Сомбор
Чедомир ТРАЈКОВИЋ, Градски музеј, Сомбор

Географски положај Сомбора и његове шире околине био је један од одлучујућих фактора за физиономију минулих култура у овом делу Панонске низије. Преко овог подручја продире источно-медитерански утицај у остале делове Панонске низије и централну Европу, а овде се осећају и источноалпски рефлекси. Специфичност географско-историјског „посредништва" овог дела Војводине лежи у њеном трансмисионом положају у односу на средиште Европе и југа Балкана.

Пратећи резултате досадашњих археолошких истраживања на територији Сомбора и околине, може се констатовати да, за сада, нема трагова палеолитских и мезолитских култура, али ова чињеница не искључује могућност да их на овом терену уопште није било. У лесним наслагама у северној Бачкој наишло се на ватриште за која се сматра да хронолошки припадају крају последње глацијације (Würm), а културно позном Солитреју (Solitréen) или раном Магдаленијену (Magdalenien).[1]

Од посебног је значаја ватриште код Лудош-Буџака, у близини Суботице, покрај којег је сакупљено више кремених алатки, вероватно израђених у позном Солитреју или у раном Магдаленијену[2].

Најстарији трагови људске активности на територији Сомбора и околине, као једне микроцелине Панонске низије, потичу из млађег каменог доба. Насеља старчевачког типа откривена су поред реке Мостонге у непосредној близини Дунава (Колут, Бачки Моноштор, Богојево, Дорослово, Дероње, Бач и др.).

Систематских ископавања локалитета старчевачке културе на територији Сомбора и околине није било, али заштитна истраживања локалитета из овог периода (Доња Брањевина, код Дероња, Топола, код Бача) дају елементе за реконструкцију начина сахрањивања, начина становања, увид у керамички материјал и коштане алатке.

Приликом заштитних археолошких истраживања на локалитету Топола, код Бача[2a], испод поднице једног стамбеног, вероватно култног објекта, нађена су два скелета у згрченом положају, леђима окренутим један према другом и главама на супротним странама. Као прилог поред скелета нађени су већи фрагменти лопастих судова црвено глачане, монохромне керамике, као и пар кремених ножића. На локалитету Доња Брањевина, код Дероња, откривеном приликом градње канала ДТД, нишло се на више јама са материјалом који припада старијем неолиту (фрагменти лопастих судова, делови жртвеника, фрагменти керамике са белим сликањем на црвеној подлози и др.).

За датовање почетка живота на насељу у близини Дероња могу да послуже делови веће култне посуде са четвртастим перфорираним ногама из најдубљих слојева јама 1, 2 и 7 (стратум III и стратум III—II културне јаме 6 која типолошки одговара сличној посуди хоризонта колиба Лепенски вир IIIb[3]. Откриће ове посуде у најдубљим слојевима јаме 2 показује да се, с обзиром на остале карактеристике хоризонта III у Дероњама, почетак живота на овом насељу може одредити приближно у исто време кад и у хоризонт јама и земуница на Лепенском виру.

Винчанска култура група захвата широка пространства југоисточне Паноније и централног Балкана, манифестујући у свом дугом и динамичном развоју жилавост и отпорност према утицајима са југа и севера, задржавајући своју културну особеност. Опште карактеристике ове културе су стална насеља са надземним стаништима, изразито бављење земљорадњом, сточарством и донекле ловом. Насеља су груписана, као и у ранијем периоду, на уздигнутим обалама заштићеним од поплава. Фигурална пластика је сада учесталија и стилски осцилира између шематско-натуралистичке и натуралистичко-реалистичке.

Најновија рекогносцирања обала Мостонге довела су до измене и допуне досадашњих сазнања о ширењу винчанске групе у западној Бачкој. Резултати истраживања са краја XIX века допуњени су обиласком и сондажним ископавањима у околини Оџака, Дероња, Раткова и Богојева[4].

Овде се посебно издвајају интересантни налази из околине Богојева — Доња шума. Они могу да олакшају одређивање времена подизања насеља из винчанског периода у западној Бачкој, установљавању веза са аутохтоним супстратом и синхронизацију са истовременим неолитским културама у Панонској низији и доњем Подунављу. Снажан утицај популације која је насељавала средње Потисје запажа се, између осталог, на основу открића аплициране шематизоване људске фигуре на суду који иначе типолошки улази у керамографију винчанске културе. Једна од индикација да се винчанско насеље код Богојева подиже у време већ развијене винчанске културе (Винча B1-B2) је реалистички конципирана апликација људског лица на делу посуде. Стилска анализа пластично обликованог лица показује да се ради о маниру типичном за прелаз из старије у млађу етапу винчанске културе. Иначе мотив сам по себи јавља се већ у старијем неолиту Подунавља. Куриозитет је фигурина из Богојева, која, судећи по стилским особинама, садржи елементе културног преплитања ленђелског и винчанског круга, без обзира на то што њене типолошке особине показују да је израђена при крају старије етапе винчанске културе.

Налази из околине Богојева, Каравукова, Оџака и са дела пута Оџаци—Лалић могу се повезати са развијеном винчанском културом. На овај закључак упућују пехари на звонастој нози, фрагменти керамике украшени урезаним тракама испуњеним тачкастим убодима, стубасте статуете, амајлије, статуете од стеатита и облици посуђа сиве и црне глачане површине. Све су то елементи који западну Бачку одређују као западну границу територије винчанске групе у Панонској низији. Ако се овим налазима придодају предмети из Станишића, Бездана, Бачког Моноштора, околине Сомбора, Апатина, Свилојева и Дорослова, који потичу са првих ископавања и рекогносцирања са краја XIX века, до-

бија се реална слика о постојању веома стабилне, али краткотрајне винчанске културе у овом делу Бачке[5].

На прелазу из неолита у бронзано доба, у време када бакар у економици праисторијског друштва добија далеко значајнију улогу од оне коју је имао у групама финалног неолита, развијају се у северним и северозападним областима наше земље два, по свом пореклу и типологији материјала, сасвим нова културна комплекса. Њихова појава на овом простору значи више од промене само обележја материјалне културе, од појаве новог стила и начина украшавања, нових облика у керамици, оруђу и оружју. Ова два комплекса — баденски, као старији, и вучедолски, као млађи — означавају, пре свега, у културно историјском развоју праисторијских група дефинитиван прекид са неолитским традицијама у југословенском Подунављу.

Рекогносцирањем и мањим сондажним истраживањима на територији коју покрива Градски музеј из Сомбора, констатовано је присуство баденске културне групе на локалитетима код Пригревице, код моста у Карвукову, на „Циглани" у Сонти, на локалитету „Шећерана" код Бача, на некрополи „Djepfeld", код Дорослова и у Богојеву где се, вероватно, ради о баденској некрополи. Међутим, систематски радови обављени крајем прошлог века и подаци које налазимо о њима у стручној литератури, нису увек довољно прецизни да би их са више сигурности користили. Први подаци о некрополи у Богојеву налазе се код Ђ. Циракија који помиње шест гробова са покојницима у згрченом ставу са прилозима или без њих[6].

Посебно је занимљив гроб у којем је поред људског пронађен и животињски скелет[7]. Ово је први и за сада једини поуздан налаз животињског гроба код нас из раздобља баденске културе. Ј. Корошец је 1954. године открио још један гроб на овој некрополи. Међутим, пошто није било прилога, овај гроб је погрешно означен као неолитски и повезан са неолитским насељем на овом простору.

До погрешног културног и временског детерминисања од стране Чиракија и Ј. Корошца дошло је због околности да су баденски гробови делом укопани у неолитски слој. Закључено је да је један гроб био поплочан неолитском керамиком, а, у ствари, он је укопан до нивоа неолитске куће[8].

Крајем бакарног доба у Војводини развија се етнокултурно јединство, односно формира се већи број локалних културних група. Динамична смена најпре баденске, затим костолачке и, најзад, вучедолске културе учинила је да се у следећем периоду, раном бронзаном добу на овом подручју развијају културне групе које ће задржати своје специфично регионално обележје. Међутим, управо овом периоду, на територији Сомбора и околине у досадашњим археолошким истраживањима посвећено је мало пажње.

Из бронзаног доба на територији Сомбора и околине констатовани су локалитети у Сомбору, Каравукову, Оцацима и Дорослову.

У праћењу развоја култура старијег гвозденог доба, периода ране металургије гвожђа, диференцирају се у јужним областима Панонске низије две регионалне групе: једна, која је својом материјалном културом, генезом и развојем упућена на источне области и, друга, која је део великог комплекса Urnenfelder културе. Прва се развија на подручју Срема, Баната и у ужој Србији, а друга захвата северне делове

Бачке и везује се за групе у западном делу мађарске низије. Временски распон за њихов развој тешко је у овом тренутку одредити. На основу појаве „тракокимеријских" реквизита на налазиштима једне и друге групе, могла би се оквирно утврдити горња граница у време око 900—850 године пре наше ере, док је доња граница, бар када се узму у обзир налазишта старијег гвозденог доба у јужним деловима Војводине, сасвим неизвесна. Теоретски, културе старијег гвозденог доба у Војводини требало би да егзистирају до доласка Келта на обале Саве и Дунава, тачније, до оснивања племенских држава Скордиска у III веку пре наше ере. Међутим, тачних података о дужини трајања нема. Чини се да је Ваљско-Даљска група могла да траје дуже него што се претпоставља, а да се босутска група развија даље кроз једну, недовољно проучену млађу фазу која би трајала до краја старијег гвозденог доба. На жалост, ове констатације су још у фази претпоставки. Тачни подаци — стратифицирани материјал, метални налази и сл. — недостају у тој мери да ове претпоставке не прерастају у научне чињенице. Извесне оптимистичке податке у овом правцу пружају најновија истраживања на Гомолави, некрополи и насељу код Дорослова и стратиграфија вишеслојног налазишта Градина на Босуту.

Проучавање праисторијских култура старијег гвозденог доба у Војводини су углавном новијег датума. Недовољна истраженост средњег Подунавља и јужне Панонија, за разлику од суседних области, учинили су да проблем равних поља са урнама у Војводини буде за сада недовољно објашњен.

Рекогносцирања која је 1957. године обавио Покрајински завод за заштиту споменика културе из Новог Сада на траси будућег канала ДТД, на потесу од Дорослова до Пригревице, допринела су озбиљнијем приступу проучавања равних поља са урнама у овом делу Бачке.

Пробно заштитна ископавања на левој и десној обали реке Мостонге показала су да се ради о већем броју локалитета на којима се може пратити континуирани живот од млађег каменог доба до средњег века.

На десној обали реке Мостонге, око три километра југоисточно од села Дорослова, откривена је некропола из старијег гвозденог доба са спаљеним покојницима и скелетни гробови из млађег гвозденог доба. Некропола је лоцирана на простору од око 6—7 хиљада квадратних метара. Северни део некрополе је уништен градњом канала ДТД и риголовањем земљишта за винограде, те су и истраживања обављена 1963. године била углавном заштитног карактера.

У досадашњим истраживањима на некрополи откривено је преко 180 гробних целина, што указује да се ради о једној од највећих некропола из овог периода у Југославији. Гробне целине су се као по неком правилу састојале од једне трбушасте урне већих димензија, две до три мање посуде облика урне и прилога унутар урне и ван њих, чији се број креће од 2 до 20.

У самим урнама поред остатака покојника, налажени су, као прилози мање лоптасте посуде украшене вертикалним плићим канелурама по целој површини, мање шоље са једном дршком која прелази преко обода, минијатурне посуде крушкастог облика, минијатурне двојне посуде са поклопцем, гвоздени криви ножеви, фалере, бронзане апликације, перле од ћилибара или пршљенова већих риба, астрагали и др.

Урне су биле покривене ширим зделама-поклопцима са дубљим реципијентом, понеке су украшене брадавичастим испупчењима испод обода. Најбројнији покретни материјал на некрополи чини керамика, најчешће биконичне урне мрке-црне боје без дршки, украшене вертикалним ребрима и канелурама на прелазу из горњег конуса у доњи, и трбушасте урне са високим коничним вратом и раширеним ободом, који на доњем делу трбуха често имају по четири брадавичаста испупчења. Плитке зделе, којих има највише, повијеног су обода, углавном боље фактуре, претежно сиве и мрке боје. Већином су плитког реципијента, а на неким примерцима се види благо фасетирање или врпчасти орнамент. Као део гробног инвентара скоро по правилу су ту биконични пехари са по једном или две дршке, украшени на прелазу из рамена у трбух вертикалним ребрима у виду метопа, између којих се налазе по два до три кружна удубљења изведена прстом.

Покојници су спаљивани вероватно ван некрополе, јер се за сада у оквиру некрополе није наишло на трагове спалишта. Спаљивање није било потпуно, јер су у урнама налажени већи делови несагорелих мандибула, лобања, кичме, бутних костију и других делова. Украси на одећи или делови наоружања вероватно су накнадно полагани у урне јер на њима нема трагова горења. У појединим урнама недовољно сагореле кости су полагане након испирања. Урне су полагане у обичне јаме без икакве заштитне конструкције.

Недовољно испитана култура поља са урнама у Војводини и низ нерешених проблема утицали су да се за сада не могу са сигурношћу одредити горња и доња хронолошка граница некрополе „Djepfeld" код Дорослова.

Компаративном анализом керамичког материјала некрополе са материјалом из Шаренграда, Даља и Вуковара дошло би се до закључка да већина гробова са некрополе код Дорослова припада периоду HaB-HaC. Међутим, некрополе Даљ, Батина, Вуковар и Шаренград у литератури се често приписују културној групи под називом Вал-Даљ, а исто тако и групама Ruše-Stilfried и Podol. Све ове групе се разликују по извесним регионалним специфичностима.

Присуство делова коњске опреме, теракоте коња и скелета коња говори о утицајима трако-кимерских и скитских елемената на овом терену. Теракота коња која је била положена у гроб као дар покојнику, представља интересантан налаз. Израђена је од недовољне пречишћене, песковите глине, мрко-црвенкасте боје (дужине 16 cm). Фигура коња је омиљена и честа, као и представе осталих животиња у халштату. Она се јавља и као украс на судовима и фибулама. Слична овој теракоти је фигурина коња нађена у Белој Крајини, код села Подземељ, у Словенији, која се датује у млађе халштатско доба[9].

Од делова коњске опреме, поред гвоздених жвала, какве су нађене у гробу из Минделхајма, а припадају HaC[10], нађена су и четири бронзана тутула који су служили за укрштање ремена. Тутули имају купасту капу која је постављена на четири ножице повезане прстеном. Овакав тутул за укрштање коњске узде нађен је у гробу св. Лоренца који Ф. Старе датује у HaC. Чести су налази ових тутула у гробовима прескитске културе у Мађарској[11], а налазе се и у Пољској, у гробовима који припадају лужичкој култури халштатског периода[12].

Млађе гвоздено доба је завршни период праисторије Сомбора и околине. Носиоци ове културе су источно-келтско племе Скордисци који се помињу у античкој литератури. Насељавање Келта у доње области Паноније везује се за крај IV века пре наше ере.

Доласком у новонастањене области Келти су донели ритуал скелетног сахрањивања, а касније од аутохтоног становништва преузимају ритуал спаљивања мртвих. На халштатској некрополи „Djepfeld" код Дорослова, у оквиру спаљених гробова из старијег гвозденог доба нађен је и један скелет келтског ратника са копљем, канијом и ножем изнад главе као прилозима. Обичај сахрањивања покојника заједно са коњем упражњавала су и келтска племена. Коњ је имао веома важну улогу приликом келтских миграција, а много је коришћен и у ратним походима. Коњске жвале и привесци којима су коњи украшавани, налажени су у гробовима спаљених покојника, што указује на то да су коњи спаљивани заједно са покојником и у млађим епохама латена. Спаљени гроб ратника из Оџака припада III и II веку пре наше ере, а од прилога, поред осталог, имао је пет листастих копаља, маказе, жвале, наруквицу, гвоздени криви нож, два мача са корицама и један умбо. На једном мачу, приликом чишћења, констатован је утиснути лик у профилу келтског ратника, као жиг радионице. У Вајској је нађен истоветни мач као у Оџацима, а на налазиштима у Оџацима, Светозар Милетићу, Вајској и Сомбору (Билић салаш) нађена су копља која се могу приписати изради келтских мајстора. Приликом сахрањивања ратника обичај је био да се његово оружје уништи. То се чинило на тај начин што се оружје ломило или савијало пре полагања у гробну јаму. Од пет копаља из гроба спаљених ратника из Оџака три су савијена или поломљена.

На основу археолошких истраживања констатовано је да су Скордисци имали два основна типа насеља. Првом типу припадају отворена насеља, настала приликом миграције келтских племена према Подунављу, док су други тип насеља затвореног типа, такозвани опидуми. Отвореном типу припадао би и локалитет „Чворково", констатован 1979. године приликом рекогносцирања леве обале реке Мостонге, у непосредној близини некрополе са спаљеним покојницима из халштатског периода код Дорослова. На овој некрополи, поред скелета ратника наишло се на више латентских јама и огњишта са премазом, у којима је нађено јако много фрагмената керамике. Прву групу керамике из јама чине фрагменти судова рађених на витлу, фине фактуре, сиве и мрке боје са углачаном површином. Украшени су пластичним тракама, изломљеним таласастим линијама, дубљим канелурама и мрежастим орнаментом. Овакав начин орнаментисања, који је изведен у техници глачања, јавља се од раног латена до касне антике. Друга група је представљена керамиком рађеном руком, грубе фактуре са чешљастим орнаментом који иду вертикално, косо, лучно или се секу. У трећу групу уврштена је керамика сликана белом и црвеном бојом на црвено-жутој подлози суда. Материјал из ових јама је карактеристичан за млађи период латенске културе.

Данашња територија Бачке у време римске доминације била је ван границе Римског Царства. Река Дунав била је природна граница између Римске Империје и варварских племена. Међутим, присуство Римљана на Дунаву имало је јаког утицаја на духовну и материјалну културу суседних племена.

Почетком I века наше ере продрла су преко Карпата у средње Подунавље сарматска племена, позната под овим заједничким именом, која су припадала великој породици иранских народа. Узроци ових кретања и продора су вишеструки и треба их тражити у борби за опстанак и тражење поднебља са сличним условима живота, затим у честим трвењима и ратним сукобима међу племенима, а свакако и низу историјских збивања у средњој Азији, чије су последице од великог значаја за ова кретања ка западу.

Прешавши Карпате Сармати насељавају део наше територије, и доласком на нову територију ступају у контакт са другом великом античком цивилизацијом — Римом. У насељеним областима Сармати су затекли аутохтоно становништво, претежно дачка племена, која су покорила, и са њима наставили заједнички живот. Ова два момента, коегзистенција са аутохтоним становништвом са једне и суседне велике античке цивилизације са друге стране (контакт са Римом траје око 400 година), огромно су утицали на материјалну и духовну културу сарматских племена.

О односима Сармата и Римљана сазнајемо, захваљујући релативно оскудним подацима, у писаним изворима које су нам оставили римски хроничари. Свакако, наша сазнања знатно су проширена и резултатима археолошких ископавања и закључцима до којих се дошло на основу ових истраживања.

Досељење Сармата спроведено је у три миграциона таласа. Први, који почиње са преласком Карпата, траје све до краја II века; каснија ширења обухватају цело средње Подунавље тако да се други селидбени талас завршава до друге половине III века, а трећи траје током целог IV века.

Хронолошки поређани ови догађаји говоре о низу сукоба које су углавном изазивали Сармати својим упадима и пљачкашким походима у римске пограничне области јужно од Дунава.

У моменту затишја увек је долазила до изражаја трновина на основу које можемо да објаснимо и известан број римског новца, као и керамике на које се наилази по Бачкој: Бездан, Дорослово, Светозар Милетић, Стапар, Свилојево.

Присуство сарматских племена на територији Сомбора и околине констатовано је на локалитетима: Сомбор-кудељара[13], Каравуково — Циглана „Победник"[14], Плавна, Српски Милетић[15], Богојево[16], Пивнице, Бођани, Светозар Милетић, Дорослово, Сонта и Свилојево.

Током 1978. године, са некрополе у Светозар Милетићу, која је само констатована и делимично истраживана, доспела је једна гробна целина у сомборски музеј. Она се састоји од две бронзане наруквице, са проширеним равним и отвореним крајевима, орнаментисане ситно изведеним цик-цак линијама, фрагментовано огледало, већи керамички пршљенак, ниска од 14 зрна бачвастог облика зеленкасте боје и боје креде, фрагментована бронзана копча, окер печена посуда рађена на витлу, римско-провинцијске израде, и мања посуда украшена урезаним концентричним канелурама, окер боје[17].

У току 1982. године обављено је једно мање заштитно археолошко истраживање на овој некрополи којом приликом је откривено још пет гробова[18].

На нашој територији констатовани су бројни сарматски локалитети, било да се ради о некрополама, насељима или појединачним налазима са богатим покретним материјалом. Њихова насеља најчешће су лоцирана на високим обалама старих речних токова и на речним терасама. Нарочито је велика концентрација насеља који припадају IV веку наше ере.

Налази из најранијег времена досељавања Сармата су доста ретки, јер до масовног прилива ових племена на простору Бачке долази тек средином III века. M. Parducz који је извршио периодизацију и хронолошку детерминацију материјалне културе Сармата у Панонској низији сматра да се сарматски налази у Бачкој масовније јављају тек после 350. године, али да има и налаза који припадају времену III века, па и из најстаријег периода (Вајска, лок. „Тумули")[19].

Ранијем периоду припадали би и неки од гробова у Богојеву, гробови откривени на једној хумки на периферији Сомбора, лок. „Кудела", као и неки налази из Руског Крстура[20] и Светозар Милетића[21].

С обзиром на бројност до сада регистрованих локалитета у Сомбору и околини будућа истраживања и публиковања старијих фондова Музеја допринеће осветљавању периода Сармата у овим крајевима, а с тим у вези и античког периода на територији данашње Војводине.

НАПОМЕНЕ:

1 B. Brukner, *Praistorija Vojvodine,* Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1974, 18.

2 Ibid, 18.

2a D. Trajković, AP 19, 1977, 23.

3 Ibid, 42.

4 Ibid, 80.

5 Ibid, 80.

6 G. Cziráky, *Archeologiai értesitö XVIII,* 1898, 19—34 i 256—257, 62—66, 1900, 257—267.

7 N. Tasić, *Praistorija Vojvodine,* Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1974, 225.

8 N. Tasić op. cit. 20.

9 Налази се у археолошком музеју у Љубљани, инв. бр. 2571.

10 G. Kossak, *Hallstattzeitliches Pferdegeschirr aus Flavia Silva Schild von Stier, sv.* 2, 1935, 52 sqq, sl. 22.

11 S. Gallus i T. Horvath, Un pueble cavalier préscyrhique en Hongrie, *Diss. Pann.,* Budapest 1939, Tab. LXV/51.

12 Z. Bonifacv, Materialv z osiedla obrounego kulturv lužyckiej miejsauošci kamieniec, pow. Torun, *Wiadomošci archeologiezne, tom. XXII sez.* 2. Warszawa, 1955, 163. таб. XXII/23.

13 I. Nađ i P. Nađ, *Kataiog arheološke zbirke dr. Imre Freja,* Sombor 1964, 20.

14 Материјал није публикован, налази се у сомборском музеју.

15 Материјал није публикован, налази се у Војвођанском музеју у Новом Саду.

16 J.Pogány, *AE,* 1908, 404—415; Bácz Varmagyei 1909, 6. Сарматски гробови се налазе у склопу аварске некрополе IV.

17 Материјал није публикован, налази се у Градском музеју у Сомбору.

18 D. Trajković, *AP 24,* 1985, 114—115.

19 M. Párducz, *Dolgozatok, VII, 1—2,* 1931, 176—180.
M. Párducz, *Sarmatenzeit, III,* 160—161, 165.

20 I. Nađ i P. Nađ, *Katalog arheološke zbirke dr. Imre Freja,* 23.

21 D. Trajković, *AP 24,* 1985. 114—115.

26. 12. 1986. UDK: 903-03(497.114)

ARCHAEOLOGICAL FINDS FROM SOMBOR AND ITS SURROUNDING

The oldest traces of human activity in the region of Sombor and its surrounding, were discovered near river Mostonga and near Danube. (Bački Monoštor, Bogojevo, Kolut, Doroslovo, Deronje, Bač etc.).

Although the sites of the Starčevo culture were not systematicaly excavated, rescue excavations of smaller range at Donja Branjevina near Deronje, and "Topola" near Bač, could supply with necessary elements for reconstruction of this period.

The finds from Bogojevo, Odžaci, Stanišić, Bezdan, Bački Monoštor, Apatin, Svilojevo i Doroslov, arrived in the museum either by means of excavating or by ground surveyng, can give us reasonably correct picture of very stabile, though shortlasting Vinča culture in this part of Bačka.

Through ground-surveys and small trench-type excavations, the presence of Baden culture on the sites Prigrevica, Karavukovo, Senta near Bač on the necropolis "Djerpfeld" near Doroslov, and others was ascertained. Bronze age in this region is represented by sites and individual finds in Sombor, Karavukovo, Odžaci and Doroslov.

Surveyng left and right bank of an ancient river Mostonga on alignment Doroslov—Prigrevica, many sites were noted covering period from late stone age to medieval time. At the same time necropolis "Djerpfeld" was discovered. Excavation showed over 180 graves, belonging to Val—Daljska culture.

Late Bronze age is noted at the residues of settlements in Bogojevo, Bački Breg, Bački Monoštor, Sonto, Doroslov, Svilojevo, Bezdan etc. as well as at necropoli in Odžaci, Apatin, Ridjica, Svetozar Miletić, Vajka and Sombor dated in III—III century BC.

The Region of Bačka was not strategicaly interesting for Romans who stopped at the bank of Danube, on the natural border of the Empire. Data of Roman provenience, arrive to this teritory by the means of trade or robbery, which is approved by numerous coins from Apatin, Ruski Krstur, Bogojevo, Bački Monoštor, ceramics of Roman provincial type, lamps and decorative objects.

In this region we also ascertained numerous Sarmat sites, settlements in Apatin, Bač, Bački Monoštor, Bezdan etc., necropoli in Apatin, Bački Monoštor, Bezdan, Bogojevo, Karavukovo, Kupusina, Riđica, Ruski Krstur, Sombor, Svetozar Miletić, Stanišić, Stapari, Gakovo etc, as wel as numerous individual finds.

Unfortunatedly none of these Sarmate sites was excavated in open stripping.

СТАРЧЕВАЧКА КУЛТУРА ТИПА „ТЕЧИЋ" У ПОМОРАВЉУ

Саво ВЕТНИЋ, Завичајни музеј, Светозарево

Старчевачко насеље у Течићу је открио Р. Галовић, датујући га у фазу Старчево II b по периодизацији Д. Гарашанин[1]. На основу нових сазнања, добијених допунским радовима 1984. године и још једне експертизе материјала и документације[2], Течић се наметнуо као најкарактеристичнији носилац стилско — типолошких особености финалног развоја старчевачке културе у Поморављу, па је и узет као тип насеља преко кога су издвојене, а преко њих успостављен релативно — хронолошки однос са истовременим насељима у суседним микрорегијама.

Течић лежи у изворишном делу Лугомира, леве притоке Велике Мораве, међу огранцима Гледићких планина. Од моравске котлине је удаљен 40 km, дуж чије десне најниже терасе леже, на правилном растојању од 10 до 12 km, истовремена насеља у Црнокалачкој бари, на јужном одсеку у Дреновцу, Параћину и Супски[3]. Он није топографски везан ни за једну познатију балканску меридионалну саобраћајницу — за вардарско-моравску долину, око које гравитира старчевачка група, ни за тракијску артерију Струма—Софијско поље—Искер, крај које се развила група Кремиковци[4], већ за комуникациони правац који се пружао од горњег Вардара, Ситнице и Ибра до Западне Мораве, где се рачвао у два крака — једним, преко долине Груже, ка Колубари и Сави, а другим, долином Риљачке реке, према Левачкој котлини, у којој се он налази. На овом косовско-шумадијском правцу леже Зелениково, Рудник, Гладнице, Житковац, Каволак, група насеља око Трстеника, Гривац, као најмаркантније шумадијско насеље, Бања и Грабовац, са којима Течић, иначе, и има блиске аналогије[5].

Течић је подигнут на високој обали, на којој ни у време највећих поплава није био угрожен, што је типично и за набројана насеља. Док се насеље из старије фазе на северном одсеку у Дреновцу налази на дубини 4,5—5 m од површине, насеље из позније фазе на јужном лежи на греди вишој од плавног нивоа 5 m, Течић и Супска 10 m а Житковац и више од тога. Како су у ово време водени токови били прикупљени у усечена корита, а потреба да се прати кретање није постојала, то је разлог друге природе, о чему ће доцније бити више речи.

Течић лежи на раније ненастањеном месту, као и остала истовремена насеља у Поморављу, изузев Дреновца, али је и овде раздаљина између старијег и млађег две стотине метара. Он је једино насеље ове групе на којем преко старчевачког не следи винчански слој, а у њего-

вом инвентару се тек назиру елементи винчанизације, изражени преко десетак биконичних пехара, што је, иначе, једна од значајнијих одлика Зеленикова, суседне Црнокалачке баре или Грабовца, док је присуство вишекраког идола и на даље проблематично и ван контекста ових појава. Течић отуда спада међу насеља на којима је живот прекинут пре појаве винчанске културе, иако је био дислоциран са важнијих путева и није био директно угрожен њеним продорима. Усамљена појава фрагмента са спиралним сликањем ближе у културном смислу прецизира време када се то збило и финије разчлањава крај развоја Течића према истовременим насељима.

Старијим фазама у Поморављу припада само насеље на северном одсеку у Дреновцу, а млађим на јужном одсеку у Дреновцу, Течићу и Супски, као и насеље са истим одликама али без сликане керамике у Параћину. Учесталија појава насеља позније од раније фазе је типична за јужноморавску и косовску регију, од размере 1 : 2 до, као овде и у шумадијском комплексу са Дивостином на челу, 1 : 4[6].

За насеља овог типа је карактеристичан и дуготрајан живот на једном месту, дужи и динамичнији од претходних фаза, а сличан винчанској групи. Он је узроковао такво таложење да се јављају узвишења налик на телове, што је уочено још на Житковцу. Ова одлика је мерљива тиме што је на старијем насељу у Дреновцу у 1 m^3 ископане земље налажено 22, а у Течићу 47,3 керамичких фрагмената.

У Течићу су констатована два станбена хоризонта. Један чине полуземунице („јаме"), укопане у здравицу, коришћене као привремена склоништа по насељавању. Испуњене су материјалом какав се среће и касније, сем у два случаја — једино се у њима налазе љуштуре пужева, као последица скупљачких видова исхране до прве жетве (!), и, како наводи Р. Галовић, сликана керамика, као да је њена израда доцније замрла. Са градњом кућа, које чине други стамбени хоризонт није се одуговлачило, јер најниже основе кућа леже на првобитном хумусу дебљине 0,15 m, односно на нивоу са којег се вршило укопавање полуземуница. У току радова 1984. године је уочено да између нивоа укопавања две јаме постоји разлика од 0,10 m, а између две кућне основе 0,15 m, што индицира закључак да све јаме и све куће нису истовремене, а да су неке јаме истовремене са кућама. Ни два нађена гроба нису била подједнаке дубине, али уз оцену да ни међу њима није могла постојати већа временска разлика. Два станбена нивоа — са земуницама и кућама — срећу се и на другим истовременим насељима, а у Гладницама је развој, на основу оваквог стања и на темељу типолошких одлика материјала, разчлањен на две фазе. У Течићу нема, за сада, основа за овакву тврдњу, уз напомену да је у развоју могуће разчланити најмање две етапе једне исте фазе.

Течић се разликује од осталих насеља у Поморављу што је на њему нађена некропола са згрченим покојницима, а од осталих старчевачких насеља што су у гробовима нађени гробни прилози.

Економика Течића се заснивала на земљорадњи и сточарству. Плато око насеља је служио као пашњак а оранице су биле на нижем котлинском терену. Он је и данас на удару поплава, које остављају слој плавине с плодним муљем и побољшавају квалитет земље, па често сељакање није било неопходно, чиме и објашњавамо његов положај на овако осмишљено одабраном месту.

У кампањи 1984. године је нађено око две стотине животињских костију, од чега — домаћих 57% а дивљих 43%. Код првих предњаче свиња и говече, са по којим примерком овце/козе, а код других јелен, испред тура и дивље свиње[7].

Којим се алаткама обрађивала земља тешко је утврдити, осим ако се не прихвати овештала оцена о каменим мотикама. Нађени примерци су претежно асиметричног сечива, попут тесли за обраду дрвета, или минијатурног типа, вероватно гладилице у изради керамике. Помишљати да су житарице сађене дрвеном садиљком као пиринач или поврће изгледа преслободно, али не и немогуће. Карактеристични су ножићи од квалитетног кремена боје меда, често вретенастог облика, ретуширани грубим потезима с обе стране, но с пуно вештине. Рађени су од импортованих језгара, а пуну аналогију имају у Гривцу. Примерци са најчистијим одликама потичу из земуница а атипични са нивоа с кућама. На 5 ножића иду 2 одбитка, а на 10 ножића и одбитка једно језгро, што говори о искоришћености сировина.

Ретку појаву представљају плочасти шљунци са усецима у виду броја „8", који су на македонско — тесалским насељима тумачени као секире или идоли[8], док их овде, због малих димензија, треба сматрати теговима за мрежу. Од осталих алатки истичу се лепо обликована коштана спатула, керамички тегови и пршљенци и четвороугаона пинтадера, која се може сматрати предзнаком доцније богатијих контаката са Körös групом[9].

Статуета припада стубастом типу, са већ развијеним одликама, које се манифестују у моделованим патрљцима руку. У Поморављу нема аналогију, па је значајан типолошки репер ка даљем удаљавању класичног типа старчевачких статуета према разчлањенијим винчанским облицима. Жртвеници су чешћи но на осталим насељима у Поморављу и са овом одликом, као и са украсима у виду урезаних и рељефних троуглова и брадавица, стоје у блиској вези са косовско — јужноморавском варијантом[10].

На истраженој површини од 350 m² је нађено 7 000 керамичких фрагмената и двадесетак посуда, у скоро једнакој размери лопастог, полулопастог и коничног облика, али су, као ни на једном другом насељу у Поморављу, у великом проценту присутни и пехари на нози. Фрагменти припадају са — 87% грубој, 12% приглачаној и 1% полираној керамици, махом у разним нијансама мрке, ређе црвене, а ретко сиве и црне боје. Без украса је 70% а са украсом 30%, и то — организовани барботин 40%, набацани налепци без превлачења 29%, пластичне траке 14%, урези 6,5%, уболи инструментом 5,5%, дугметасти, брадавичасти и у виду розете 3%, импресо (уболи нокта и прста и штипани) 2% и сликани 1%.

Сликање је изведено белом, црном и комбинацијом ове две боје. Бело сликање је ретко, и њиме се сликају угласте траке и троуглови испуњени мрежастим мотивима, с обе стране обода. Црном бојом се слика знатно чешће и много развијенија орнаментика. У овом маниру се под ободом јављају двоструки повезани низови цик — цак линија или пуно сликани висећи троуглови, од којих се, у оба случаја, пружају вертикалне паралелне траке, између којих је простор необрађен или, попуњен тањим тракама или мрежастим мотивом. Изузетно се јављају два мотива — троуглови који са по једним краком належу један преко

другог, са шрафираним заједничким делом, и хоризонтална спирала од три паралелне траке под ободом. Комбинација белог и црног сликања је такође ретка. Најсложенију варијанту представља један пехар са двоструким повезаним цик — цак тракама под ободом, од којих се спуштају дебље праволинијске траке црне боје, док су метопе међу њима испуњене мрежастим орнаментом беле боје.

Са 87% грубе керамике у Течићу и са по 65% у Лепенском виру III b и Црнокалачкој бари, као и са 69% барботин украса у Течићу, најмање 25% у Лепенском виру III b (проценат организованог барботина није обухваћен) и 20% у Црнокалачкој бари назире се развојни процес са правилним ритмом, који на ширем подручју није могуће следити због одсуства статистичких података. С друге стране, учешће сликане керамике са по 1% у Течићу и Лепенском виру III b према 35% (заједно са полираном) у Црнокалачкој бари наговештава регионалне разлике, као последицу различитих фактора у пореклу и развоју[11].

Бело сликање нема типолошку осетљивост. Као сирвивал старије фазе представља стилски споредну компоненту, које и нема на свим осталим истовременим насељима, јер је била потиснута другим модним законитостима. Из Зеленикова је познат фрагменат са мрежастим мотивом непознатог облика, који указује да се овај манир задржава доста дуго. У Гладницама Ia се бело сликање, у малим количинама, упоредо јавља са тамним, а у Ib једино тамно, док је мотив спирале познат нарочито кроз другу фазу. Спорадични бело сликани фрагменти се јављају и на Црнокалачкој бари, са којом постоји блискост утолико што су мотиви изведени по црвеној основи с обе стране обода, али су у питању залучене траке са међупростором испуњеним краћим таласавим тракама. Бело сликани троуглови са мрежастим мотивом познати су из Старчева, где би морали да су нешто старијег датума. Интересантно је да се исти мотив, сликан на црвеној подлози, среће и у самим Кремиковцима, али у развијенијој композицији и у пратњи белосликане спирале[12].

Полихромија није начин сликања, већ ретка појава којој се прибегавало у акцентирању мотива изведених црном бојом. Аналогија са осталим насељима — са Старчевом и Црнокалачком баром, где уоквирује тамносликане спирале, и „Тржницом" у Винковцима, где је послужило као бордура тамносликане спирале и меандре — до те мере је формална да аутоматски не значи и паралелизам међу њима, с тим што се Течић може означити као насеље на којем је најстарија појава[13].

Црно сликање пружа шире могућности за поређење, па и за финије опредељивање Течића у оквиру ове фазе старчевачке групе. Са најјужнијим Зелениковим готово нема додирних тачака, јер на њему, поред ретких комбинација праволинијских дебљих и тањих трака, доминирају криволинијске траке, гирланде и спирале, често са крајевима у виду шапа, као у Црнокалачкој бари и Старчеву. Сликање је изведено у широким потезима, у неким случајевима и на оранж основи, што је такође, као позна појава, познато са напред поменутих насеља.

Већа блискост не постоји ни са Рудником, где други хоризонт карактеришу тамносликане праволинијске траке и гирланде, са по којим белосликаним криволинијским мотивом, а трећи, поред осталог, и тамносликана спирала, крем превлака и биконични облици. Са геометријским карактером сликања и усамљеном спиралом Течић заузима прелазни положај између ових двеју фаза развоја.

У Гладницама се под ободом јављају троуглови необрађене површине, низови повезаних двоструких, па и троструких цик — цак трака, од којих се спуштају вертикалне траке, са метопама испуњеним мрежастим мотивом. Јављају се и криволинијске траке, али је спирала непозната, па се може сматрати да су нешто старије од Течића.

У Житковцу се јављају снопови косих трака, који се комбинују са сличним сноповима из другог правца, паралелни низови од четири цик — цак траке са ретком аналогијом у Гура Бађулуи[14], и гирландом под ободом. Са овим одликама Житковац је старији, све док се у Поморављу стратиграфски не докаже другачији однос гирланде и спирале.

У Страгарима код Трстеника слика се искључиво смеђом бојом, али веза са Течићем постоји преко двоструких повезаних низова цик — цак трака под ободом, праволинијских трака по трбуху и метопа испуњених тањим тракама, док би локално обележје представљао мотив у виду слова „X". Преко снопа четири паралелних цик — цак трака Страгари су блиски са Житковцем, а у осталим случајевима са Течићем.

Са пуно сликаним висећим троугловима и вертикалним тракама Течић има сличности са декором на старијем насељу у Дреновцу, с тим што је овде изведен белом а у Течићу црном бојом. Бело сликање у Дреновцу смењује црвено са мотивима у виду кратких трака једнаке дебљине, груписаних у снопове, у вертикалном или косом положају, без тежње да се комбинују у неки сложенији систем мотива. Преко црвене боје и карактера декора, овај стратум у Дреновцу је аналоган са „другом" фазом у Гривцу, где се у првој ваља „анзабеговски стил маслине" а у трећем „сложен спиралоидни систем"[15], те би оба — дреновачки и гривачки — предњачили развијенијој орнаментици Течића. Сва три насеља повезује спирала, са чијом појавом се живот на Течићу гаси, а на друга два наставља.

Са Бањом се не могу повлачити паралеле због недовољно публикованог материјала. Грабовац је живео дуже и садржајније, јер се, поред праволинијских, често јављају криволинијске траке, спирале и значајан проценат биконичних посуда[16].

Изван овог круга, највећу типолошку подударност срећемо са одговарајућом етапом у Старчеву[17], и то преко двоструког низа повезаних цик — цак трака и висећих шрафираних троуглова под ободом, вертикалних трака преко трбуха и мрежастих мотива међу њима. Велика сличност постоји и код грубе керамике, која није била предмет расправе. У оба случаја она је до те мере изражена да се може помишљати о једном радионичком центру са више пунктова око себе.

У закључку овог прилога треба нагласити да резултати допунских радова нису у нескладу са већ изреченим оценама. Као нова опаска намеће се глобално уверење да се са насељима типа Течић у Поморављу јавља културни инвентар који по разноликости садржаја и развијеним стилско-типолошким одликама није могао да настане неком „тихом" еволуцијом на овом тлу, већ је пре доспео миграционим померањем са неког другог места. Преко појединих елемената могуће је успоставити паралеле са многим насељима, у чему највише предњачи сличност са Старчевом, па отуда и индиције да је Течић стајао под пенетрацијом културних центара из Подунавља. У исто време, са појавом насеља типа Течић може се рећи да је старчевачка култура у Поморављу закорачила у нову фазу развоја, чије најспецифичније обележје представља барботин орнаментика.

НАПОМЕНЕ:

1 Р. Галовић, Неолитско насеље у Тешићу код Рековца, *ЗНМБ. III*, Београд 1962, 31 и д.

2 Непубликован материјал из кампање 1984. године чува се у светозаревачком Музеју. За консултацију ранијег материјала дугујем захвалност колегама из Народног музеја у Београду.

3 N. Tasić, E. Tomić, *Crnokalačka bara*, Kruševac—Beograd 1969, passim; S. Vetnić, Počeci rada na ispitivanju kulture prvih zemljoradnika u srednjem Pomoravlju, *Materijali SADJ X*, Beograd 1974, 127 i 139. Непубликовани материјал из Супске налази се у Народном музеју у Београду.

4 Н. Петков, Рисуванијат орнамент през неолита в Софијското поле и близките му околности, *Археологија IV/3*, Софија 1962, 43 и д.

5 Р. Галовић, Зелениково, *ЗНМБ V*, Београд 1967, 127 и д.

Подаци о руднику преузети од S. Dimitrijevića, Problemi stupnjevanja starčevačke kulture, *Materijal SADJ X*, Beograd 1974, 74

Б. Јовановић—J. Глишић, Праисторијско насеље на Гладницама код Грачанице. *ГМКМ II*, Приштина 1957, 223

Н. Тасић, Житковац и неки проблеми релативно-хронолошког односа неолитских и енеолитских насеља на Косову, *ГМКМ III*, Приштина 1958, 11 и д.

М. Гарашанин, *Праисторијске културе у Поморављу и источној Србији*, Ниш 1971, 29.

Непубликовани материјал са насеља из околине Трстеника налази се у крушевачком Музеју. За консултацију дугујем захвалност Е. Томић, Б. Гавела, Енеолитско насеље на Гривцу, *Старинар Н. С. VII—VIII (1956—1957)*, Београд 1958, 117

J. Todorović, *AP 9*, Beograd 1967, 7 и д.

6 A. McPherron — D. Srejović, Early Farming Cultures in Central Serbia, Kragujevac 1971, passim.

7 Експертизу костију је извршила Nerrissa Russell, докторант из САД.

8 W. A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, Cambridge 1939, Fig. 33, m, Pl. IV, 6.

9 I, Kutzian, *The Körös Culture, I—II*, Budapest 1944, T. V и д.

10 M. Garašanin, *Praistorija jugoslovenskih zemalja*, Sarajevo 1979, 136

11 Д. Срејовић, *Лепенски вир*, Београд 1969, 161 и д.

12 V. Fewkes, N. Goldman, R. Ehrich, Excavations at Starčevo, *B.A.S.P.R 9*, 1933, Pl. X, 20.

13 Ibid, Pl. X 22; *Crnokalačka bara*, p. 24; S. Dimitrijević, 77

14 Преузето од S. Dimitrijevića, op. cit., T. II, 21.

15 S. Dimitrijević, 74

16 J. Todorović, Grabovac, *AP 9*, 7.

17 D. Aranđelović — Garašanin, *Starčevačka kultura*, Ljubljana 1954, passim.

20. 12. 1986. UDK: 903.4(497.11)

"TEČIĆ"-TYPE STARČEVO SETTLEMENT IN POMORAVLJE REGION

Eearly neolithic settlement in Tečić (Starčevo IIb) is situated on the high river bank of Lugomir, the left tributary of Velika Morava. Archaeological excavations undertaken in 1984. discovered two chronologicaly and culturaly very close occupation levels. One consisting of semi-subterranean houses dug in vergine soil, and other of overground dwellings. A smaller necropolis, with contracted skeletons was found at the same site.

Ceramic material is abundant, which enables us to establish relations with other cultural environments and to registrate specific local characteristics. Typological and style characteristics of the material point out that it could not appear with quiet evolution in this region. We can assume that it represents interpolation induced by migrations. Material from eponimus site Starčevo near Pančevo which is very similar with that from Tečić indicate strong influence of cultural centers from Podunavlje region. With appearence of the Tečić-type settlements, Starčevo culture in Pomoravlje enters the new phase of development with barbotine ceramics as the most specific element.

НЕОЛИТСКА НАСЕЉА У ДИВОСТИНУ И ПРОТОСТАРЧЕВАЧКА КУЛТУРА

Миленко БОГДАНОВИЋ, Народни музеј, Крагујевац

У периоду од 1967. до 1970. године у Дивостину[1] је истражено 2480 m². На тој површини откривен је већи број земуница, кућа, силоса и јама са покретним археолошким налазима који се везују за старији неолит, Протостарчево (Дивостин I), и млађи неолит, Винча D-2, D-3 (Дивостин II).

Дебљина културног слоја варира од 0,40 до 1,80 m. Ова дебљина не одговара трајању насеља и може се објаснити величином површине на којој се живело, као и природом терена који је изложен процесу денудације. У оквиру Дивостина I и II издвојено је пет развојних фаза: Дивостин Ia, Ib, Ic и Дивостин IIa и IIb.

За реконструкцију стратиграфских односа у Дивостину могу послужити сонде истражене на централном и југоисточном делу насеља. Фаза Ia издвојена је хоризонталном стратиграфијом и покретним археолошким материјалом, док између фаза Ib и Ic постоје сасвим јасни односи у вертикалној стратиграфији.

У оквиру протостарчевачког слоја у Дивостину откривено је 8 земуница и 12 кућа. За Дивостин Ia и Ib карактеристичне су земунице, док Дивостину Ic припадају куће. Земунице су овалне, елипсоидне или трапезоидне у основи димензија 2,8×2 до 5,80×4,80 m, а куће квадратне и правоугаоне 3×3 до 8×5 m.

Од покретног археолошког материјала пронађено је преко 10 000 предмета од печене земље, кости рога, кремена и глачаног комена. Најбројније су фрагментоване керамичке посуде. По начину израде посуђе се може разделити на две групе: посуђе грубе и посуђе фине фактуре. Облици посуђа нису бројни. Постоји неколико основних типова и више варијанти посуда са незнатним типолошким и стилским разликама. Заступљени су дубоки лоптасти и крушколики лонци (T.I/5), посуде у облику амфора, четвртасти лонци (T.I/4), већи конични лонци, дубоке лоптасте зделе и овалне чиније. Орнаментика је, углавном карактеристична за посуђе грубе фактуре. Најомиљенија је импресо орнаментика изведена на различите начине и различитим интензитетом (T.I,/1,2), затим орнаменти изведени сноповима гранчица, пластичне спиралне траке и траке у виду гирланди (T.I/3,7). За Дивостин Ia карактеристично је монохромно посуђе и посуђе грубе фактуре украшено дубоком импресо орнаментиком или орнаментима изведеним неком алатком. Дивостину Ib припада такође монохромно посуђе, понекад прекривено сјајном превлаком и црвеном бојом. Груба керамика украшена је импресо орнаментима, пластичним ребрима, тракама, налепцима и урезаном орнаментиком. У слоју са надземним објектима појављују се нови керамички облици, као и нов начин украшавања; масивни питоси украшени барботин орнаментиком, разне врсте посуда у облику амфора и овални лонци украшени мрежастом орнаментиком, организованим

импресо или утиснутим орнаментима изведеним помоћу неке алатке. Керамику фине фактуре одликују танки добро углачани зидови са сјајном светлоцрвеном превлаком.

У протостарчевачком слоју у Дивостину (фазе Ia, Ib и Ic) пронађене су 22 фигурине; 11 антропоморфних и 11 зооморфних. Антропоморфне фигурине су фрагментарно очуване тако да отежавају типолошку систематизацију. Међутим, по начину како су моделовани пронађени делови фигурина и упоређивањем са целим фигуринама откривеним у старијем неолитском слоју суседних локалитета у Гривцу и Бањи (T.II/2,5), као и на локалитетима Тесалије, антропоморфне фигурине могу се сврстати у две основне групе: седеће фигурине са рукама повијеним у лактовима и шакама положеним испред груди (овој групи припадала би глава фигурине T.II/6) и седеће, односно стојеће антропоморфне фигурине са одвојено моделованим ногама и снажно истакнутим глутејима. Код фигурина прве групе издвајају се две варијанте: a и b. Фигурине прве варијанте моделоване су у пуној глини. Глава је јасно издвојена од трупа, врат је кратак, глутеји су наглашени, а ноге скраћене и утапају се у основну масу фигуре. Теме и затиљак су скоро реалистички обликовани. Лице је сведено на елипсоидну равну површину. Очи и уста назначени убодима, а ноге припијене једна уз другу. Варијанти b припада део антропоморфне фигурине (лево раме, рука, дојка димензија 9×8 cm.) пронађене у земуници 1 у Дивостину (T.II/3). Начин на који су моделовани раме, дојка и рука подсећају на фигурине из Гривца и са ранонеолитских локалитета Грчке. Код ових фигурина главе су стубасте, нос пластично моделован а очи урезане (примерак из Неа-Никомедије). Раме је равно и широко, а рука приказана у виду пластичне ребрасте траке са сумарно назначеном шаком (овај део тела се такође, подудара са налазом из Неа-Никомедије). Доњи део фигурине, уз наглашене глутеје и ноге, подсећа на фигурине из Гривца.

Фигурине друге групе одликује изузетно добра фактура, посебно моделоване ноге и глутеји — спојени преко кратког дрвеног клина, обликујући тако крушколику масу из које се назиру доњи делови ногу (концептуално излазе из манира и одређеног ликовног канона (T.II/1). На жалост, неизвесно је како је изгледао горњи део тела, па и глава ових фигурина. Може се само предпоставити (на основу налаза из Неа-Никомедије) да се горњи део тела од урезаног струка шири према равним раменима и високо повијеним рукама, па су груди представљене у облику брадавичастих налепака, док је глава стубаста, издужена са пластично моделованим носем и урезаним очима.

Од 11 зооморфних фигурина једна је припадала неком керамичком реципијенту. Фигурине приказују четвороножне животиње, највероватније говече, или неку дивљу животињу, са сумарно моделованом главом и репом (T.III/6). Посебно тешко је одредити коју животињу представља фигура из земунице 2 која подсећа на згужвану цилиндричну масу постављену на две кратке коничне ноге (T.III/4). Насупрот фигуринама, глава са керамичког реципијента је реалистички обликована (њушка посебно приказана, очи представљене дубоким кружним јамицама, врат дуг — у целини подсећа на главу овце).

У Дивостину је пронађен већи број клинова, плочица са роговима и „хлебних колача" од печене земље, пешчара и беличастог мермера. Клинови у облику слова T имају издужено, зашиљено, здепасто, овално или

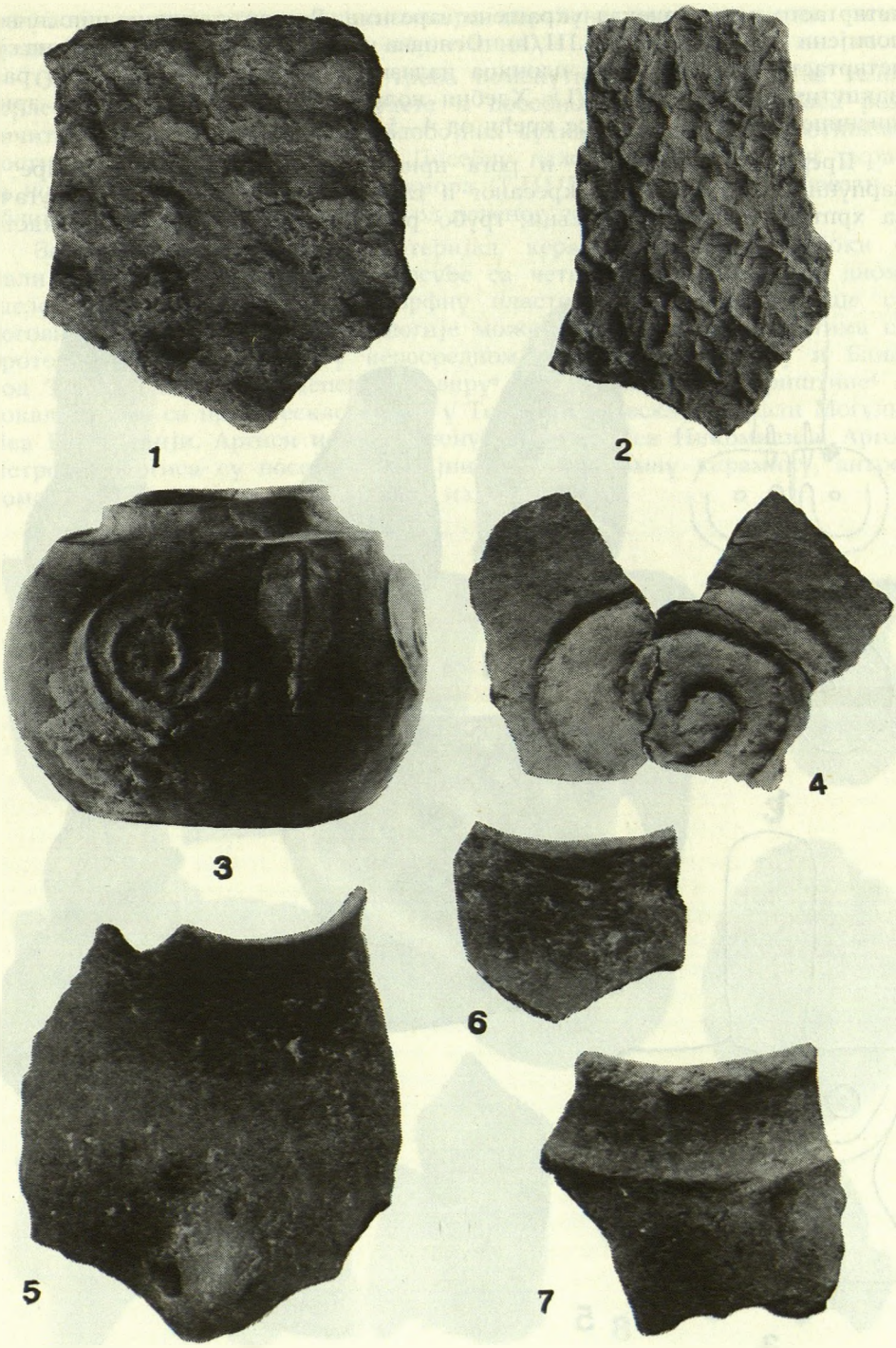

Т. I — Керамика из Дивостина (1—7)

четвртасто тело, понекад украшено зарезима. Рогови су равни или лучно повијени и уздигнути (Т.III/1). Основна маса плочица са роговима је четвртаста. На крајевима плочица налази се по два пара незнатно размакнутих рошчића (Т.III/1). Хлебни колачи подсећају на увећано зрно пшенице а димензије им се крећу од 4—5 cm. (Т.III/5).

Предметима од кости и рога припадају шила, спатуле, секире и харпуни, а алаткама од окресаног и глачаног камена ножићи, стругачи са хрптом, листолики шиљци, грубо ретуширани микролити, ваљкасте,

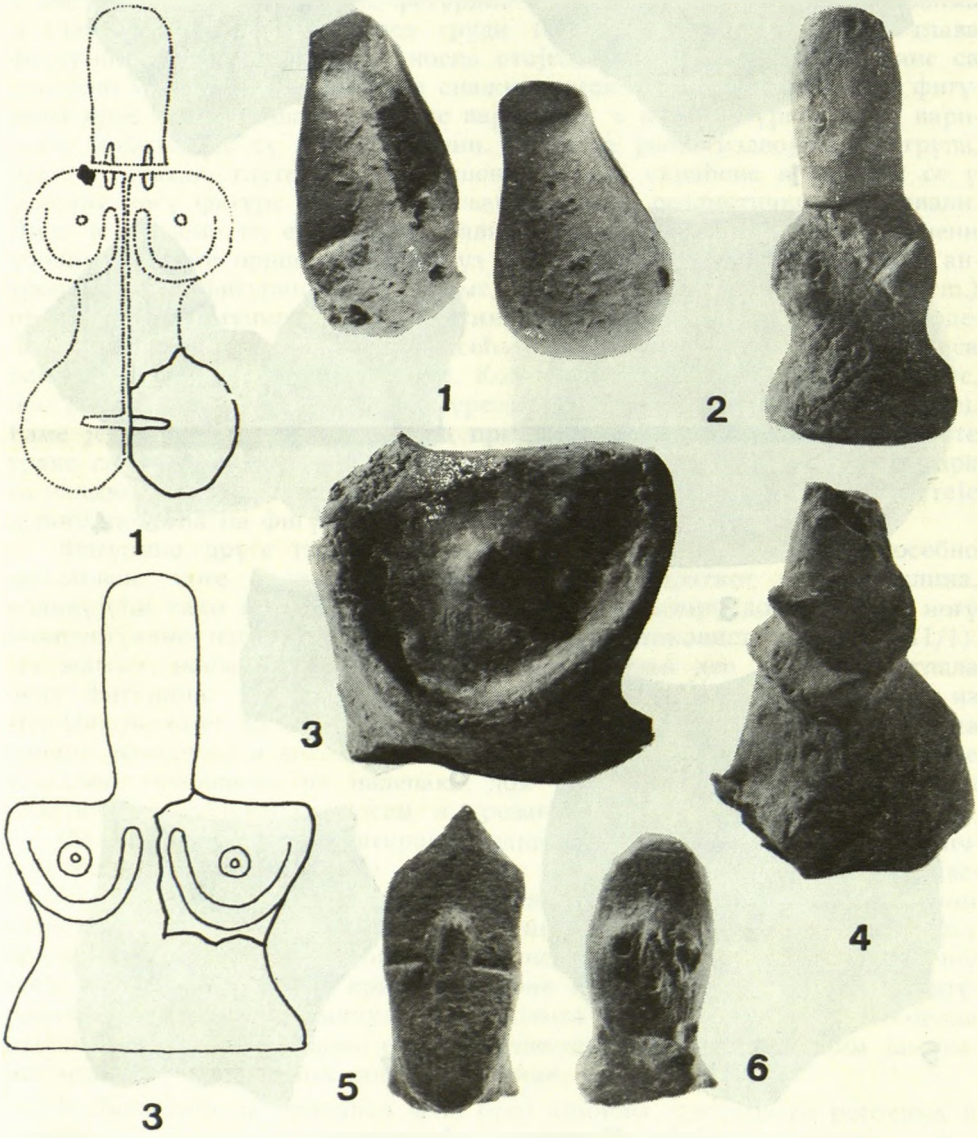

Т. II — Пластика из Дивостина (1, 3, 4, 6), Гривца (2) и Бање (5)

језичасте и мале трапезоидне секире израђене од вулканских стена (разнобојни гранити, јадеити и серпентини).

Од осталих ситних налаза треба поменути бројне украсе за тело: перле, кружиће, привеске, амулете и посебно моделоване украсе различитог облика израђене од разнобојних вулканских стена, животињске кости и печене земље (Т.III/1). Посебну пажњу привлаче један украс за нос или ухо од беличастог мрамора (Т.III/3), као и један привезак у облику стилизоване птичје главе од зеленог серпентина.

За покретан археолошки материјал, керамичко посуђе (дубоки и мали лоптасти лонци, амфоре, посуђе са четвртастим отвором и дном, зделе), антропоморфну и зооморфну пластику, клинасте плочице са роговима и украсе за тело аналогије можемо наћи на локалитетима са протостарчевачком фазом у непосредном суседству у Гривцу и Бањи код Тополе[2], затим на Лепенском виру[3], на Руднику код Приштине[4] и локалитетима са протосескло фазом у Тесалији у Сесклу, Соуфли Могули, Неа Никомедији, Аргиси и Аксилиеону[5]. Сескло, Неа Никомидија, Аргос Петрос и Аргиса су посебно значајни за монохромну керамику, антропоморфну пластику и украс за нос из Дивостина.

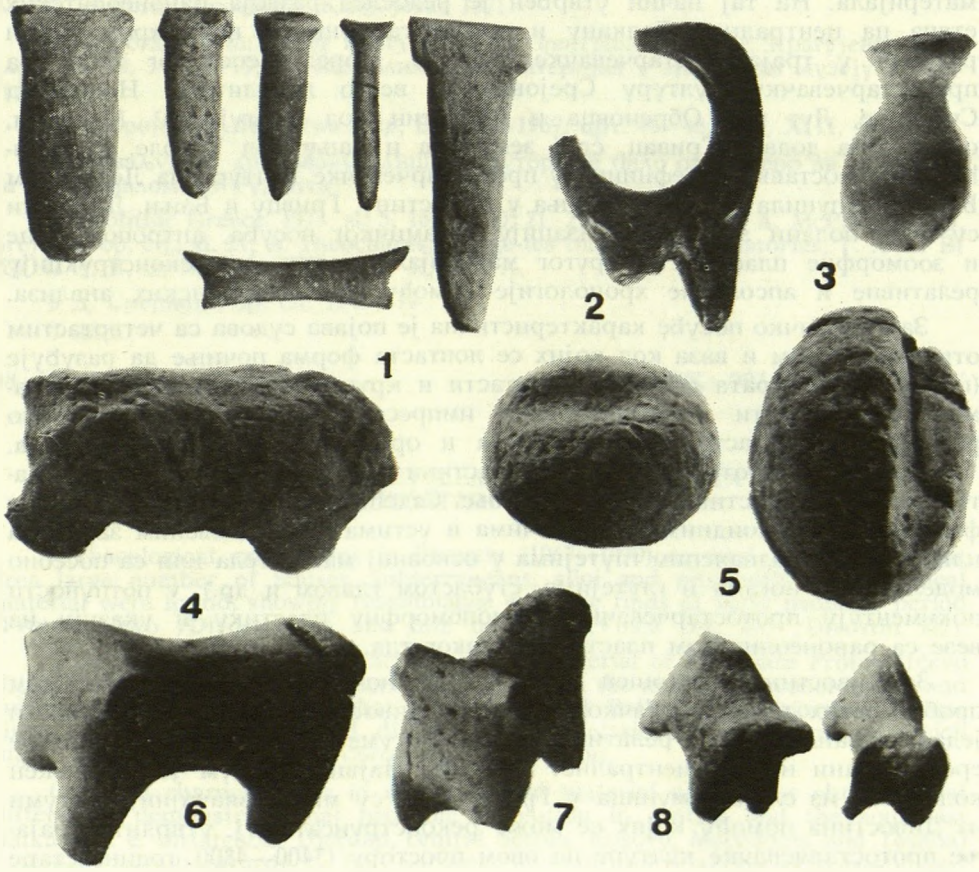

Т. III — Материјал из Дивостина (1—8)

Покретан археолошки материјал из прото-старчевачког слоја у Дивостину подудара се са археолошким материјалом из слоја са земуницама у Гривцу, насеља у Бањи и насеља Лепенски Вир IIIa и IIIb. На другој страни, овај материјал се знатно разликује од материјала откривеног у Старчеву, у слоју изнад земуница у Гривцу, старчевачком слоју у Кусовцу, Црнокалачкој бари и другим локалитетима у Поморављу, Србији и Војводини, на основу којег је извршена прва културна и хронолошка подела раног неолита на централном Балкану.

На основу разлике између материјала класичне старчевачке културе (Гарашанин Д. и Милоичић В.) и оног са Дивостина и Лепенског Вира, указао је Д. Срејовић.[6] Доминација лопастих и полулопастих лонаца и чинија, монохромне над грубом керамиком и спорадични налази сликане керамике, знатно одударају од претежно грубе барботизиране и сликане керамике Старчева I, посебно II и III. Разлике су изражене и код антропоморфне и зооморфне пластике, затим, присуством клинова у облику слова Т, и плочица са роговима, посебно украса за нос, односно, ухо, којих за сада нема на на сељима класичне старчевачке културе.

Као што је познато Д. Срејовић је Лепенски Вир IIIa и IIIb издвојио и везао за протостарчевачку културу на основу покретног археолошког материјала. На тај начин утврђен је редослед развоја ранонеолитских етапа на централном Балкану и предпостављени су нови хронолошки распони у трајању старчевачке културе. Поред Лепенског Вира, за протостарчевачку културу Срејовић је везао локалитете: Носу код Суботице, Луг код Обреновца и Дивостин код Крагујевца[7]. Међутим, овде треба додати Гривац, слој земуница и Бању код Тополе. Срејовићеве предпоставке и дефиницију протостарчевачке културе на Лепенском Виру употпунила су истраживања у Дивостину, Гривцу и Бањи. Добијени су нови подаци за систематизацију керамичког посуђа, антропоморфне и зооморфне пластике и другог материјала, затим, за реконструкцију релативне и апсолутне хронологије помоћу радио-карбонских анализа.

За керамичко посуђе карактеристична је појава судова са четвртастим отвором и дном и ваза код којих се лопташта форма почиње да разуђује (појава стопе, врата итд.), полулопташти и крушколики лонци а у орнаментици изразити и организовани импресо, украшавање равномерно распоређеним пластичним налепцима и орнаменти изведени алаткама.

Подаци о протостарчевачкој пластици могу се једино наћи у материјалу из Дивостина, Гривца и Бање. Седеће и стојеће антропоморфне фигуре (са елипсоидним лицем, очима и устима представљеним зарезима или убодима, назначеним глутејима у основној масти тела или са посебно моделованим ногама и глутејима, стубастом главом и др.), у потпуности документују протостарчевачку антропоморфну пластику и указују на везе са ранонеолитском пластиком грчког тла.

За Дивостин је извршен већи број радио-карбонских анализа. Осам проба узетих из старчевачког слоја са Дивостина, један из Гривца и један из Бање, дало је релативно високе датуме (5400—4850. године старе ере) за рани неолит централног Балкана. Највиши датум је забележен код пробе из слоја земуница у Гривцу, али су много значајнији датуми из Дивостина помоћу којих се може реконструисати, тј. утврдити трајање протостарчевачке културе на овом простору (5400—4800. године старе ере).

Културна прожимања и утицаји са стране на материјалу из Дивостина могу бити од значаја за проучавање порекла протостарчевачке и старчевачке културе. Најинструктивнији су налази клинова за нос и ухо које Theocharis везује за протосескло, а компарације тражи у материјалу горњег палеолитика и мезолитика Француске. Такође су значајне стилске и типолошке везе између керамичког посуђа протострчевачке културе и раног неолитика Тесалије или приближно исти приступ у начину моделовања антропоморфне и зооморфне пластике, клинова у облику слова Т, плочица, накита и др. Заједничке карактеристике и особености у археолошком материјалу и незнатне хронолошке разлике показују да је неолитска револуција на централном и југоисточном Балкану (тј. на простору Ђердапа, централне Србије, Косова, Македоније и Тесалије) започела у исто време и да су економске и културне везе на овом простору успостављено веома рано.

НАПОМЕНА:

1 M. Bogdanović—M. Jerinić, *AP 9*, 1967, 18; M. Bogdanović, *AP 10*, 1968, 15—17; *AP 11*, 1969, 14—15; A. McPherron—D. Srejović, *Early farming cultures in central Serbia*, eastern Yugoslavia, Kragujevac 1971

2 М. Богдановић, *Старе културе на тлу централне Србије*, Крагујевац 1981, сл. 9, 11, 13, 14, 15, 19, 20; непубликовани материјал у Народном музеју у Крагујевцу.

3 Д. Срејовић, *Лепенски Вир*, Београд 1969, црт. 46—48, XII, XIII, 43а.

4 Захваљујући др. Јовану Глишићу, аутору је било омогућено да се упозна са материјалом из Рудника.

5 Neolithic Greece, 1973, sl. 5, 16, 18, 20, 21, 27—30, 207, 286; A. McPherron—D. Srejović, op. cit., sl. 21; A. Theochares, E aige tes thessalikes proistorias, T. XVII B; XVIII A, B, D; XIX A; XX A; XI B; XII A.

6 Д. Срејовић, op. cit. 174—179

7 ibid.

18. 12. 1986. UDK: 903.03(497.11)"634"

NEOLITHIC SETTLEMENTS IN DIVOSTIN AND PROTOSTARČEVO CULTURE

Archaeological excavations in Divostin (1967—1970) covered 2480 m². In that area large number of houses, subterraneans, siloi and pits with archaeological material were found, showing resemblance with the finds of early neolithic period (Protostarčevo /Divostin I/) and late neolithic (Vinča D-2, D-3 /Divostin II/).

This paper is dealing with archaeological material of the phase Protostarčevo (Divostin I). At one hand it depicts simillarity with the material chronologicaly and culturaly synchronised with that of the Central Balkans, and northen Greece sites, and at the other hand differences with clasical Starčevo phase, which might be due to different chronological position.

Common characteristics in archaeological material and minor chronological differences demonstrate that neolithic revolution in central and the southeast Balkans (i. e. throughout Djerdap, central Serbia, Kosovo, Macedonia and Tesalia) took place simultaneously, so that economic and cultural relations were established very early.

СТАРЧЕВАЧКА КУЛТУРА У ДОЊЕМ ПОДРИЊУ

Драган ЈАЦАНОВИЋ, Народни музеј, Пожаревац

Северозападна Србија има повољан географски положај који је условио настанак и развој првих неолитских заједница на овом простору. Мачва, највећа равница у Србији, површине око 860 km², са разгранатом мрежом речних токова, плодним земљиштем и умереном климом, са богатством минералних лежишта у околним областима Јадра, Азбуковице, Рађевине, Поцерине и североисточне Босне, била је настањена већ током старијег неолита, а и данас представља значајан пољопривредни центар у Србији. Реке Сава и Дрина, колико год биле јаке границе ка северу и западу, исто толико представљају и важне комуникације овог краја са осталим деловима Балканског полуострва. Мањи речни токови у унутрашњости Мачве: Јерез, Битва, Журава, Батар, Засавица, Бела Река, Думача, Камичак и Добрава, пружали су повољне услове за живот најстаријих земљорадничких заједница на овом подручју. Педолошке карактеристике земљишта су различите. Долине Дрине и Саве чине алувијални карбонатни наноси, источну Мачву минерална барска земљишта, а западну разне врсте гајњаче. Важно је напоменути да Мачва представља наплавину реке Дрине, тако да се слој дринског шљунка налази на целој територији већ од 1. до 8. метра дубине. У централном делу Мачве јављају се безкарбонатни и деградирани чернозем. Поцерину и шабачку Посавину чини гајњача и подзоласта земљишта.

Територија северозападне Србије, на којој делује Народни музеј у Шапцу, једна је од ретких на којој је извршено систематско рекогносцирање терена. До сада је откривено 320 неолитских локалитета, од којих 29 припада старчевачкој култури[1].

1. Потес — Засавица; 2. Јеленско Брдо — Раденковић; 3. Луг у Рибњачи — Црна Бара; 4. Ведрило — Ноћај; 5. Црквина II — Ноћај; 6. Мацина њива — Ноћај; 7. Рајића луг — Узвеће; 8. Липа на Кућишту — Дреновац; 9. Трњаци — Бадовинци; 10. Кућиште — Богатић; 11. Улица Иве Лоле Рибара — Белотић; 12. Машића шор — Дубље; 13. Пожар — Змињак; 14. Центар — Прњавор; 15. Липовица — Ново Село; 16. Вранђи Бара — Рибари; 17. Бело Поље — Липолист; 18. Шљункара — Дуваниште; 19. Мијатовача — Шабац; 20. Камичак — Шабац; 21. Канал — Шабац; 22. Шљункара-Думача — Шабац; 23. Брест — Јеленча; 24. Шећеровац — Предворица; 25. Црквина — Прово; 26. Саири — Месарци; 27. Црквина — Бељин; 28. Крчевине I — Свилеува; 29. Царић — Заблаће.

Насеља старчевачке културе представљају први сигуран траг човека на овој територији. Сви локалитети су смештени на нешто уздигнутијим теренима у близини речних токова или бара. На подручју Шапца, где се у Саву уливају Јерез, Камичак и Думача, налазе се остаци четири насеља. Највећи број локалитета је смештен у близини реке Саве, затим у сливу Јереза и Битве, док је на обали Дрине за сада откривен само један.

Мања археолошка ископавања извршена су само на локалитетима Канал, Царић и Трњаци, док је са осталих прикупљен само површински материјал приликом рекогносцирања. Добијени подаци нам омогућују да стекнемо одређену представу о старијем неолиту овог подручја. Од великог су значаја, првенствено за одређивање краја ове културе, заштитна археолошка ископавања винчанског локалитета Бенска Бара (Јела) у Шапцу[2].

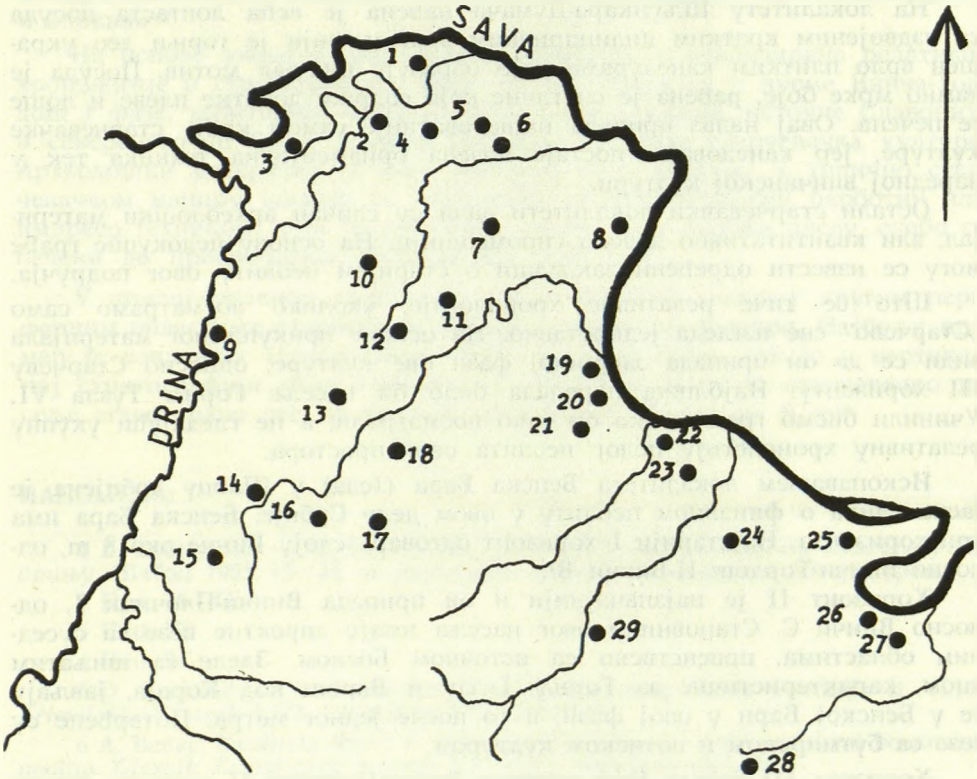

Сл. 1. — Налазишта старчевачке културе у северозападној Србији

Највише података о старчевачкој култури у доњем Подрињу пружио је локалитет Канал у Шапцу. Током ископавања 1968. године откривена је једна земуница са огњишта и једна јама за отпатке[3]. Фрагменти керамике са овог локалитета припадају лопастим и полулопастим формама посуда које су рађене од слабо пречишћене глине са додатком плеве. Кратак цилиндричан врат је дискретно издвојен од осталог дела суда. Керамика је слабо печена од светло до тамно-мрког интензитета. Од орнаменталних техника доминира организован барботин, наглашен пластичним тракама и налепцима. Обод је често украшен утискивањем прста. Осим барботина заступљена је и импресо техника изведена штипањем и утискивањем нокта, затим урезивањем мрежастих мотива и на само једном фрагменту потврђено је сликање црном бојом. У земуници је пронађено неколико жртвеника на четири ноге, од којих неки имају брадавичасте украсе. Чести су вертикално бушени ваљкасти амулети

украшени урезима нокта. Овакви жртвеници и амулети представљају типичан материјал Körös културе. Од каменог алата заступљене су калупасте и језичасте камене секире рађене од кречњака и кремене алатке разних облика.

Са локалитета Јеленско брдо у Раденковићу потиче бројан керамички материјал који је углавном украшен импресо техником. Орнаменти су често распоређени у вертикалне и хоризонталне системе који имају облик класа.

На локалитету Шљункара-Думача нађена је већа лопташта посуда са издвојеним кратким цилиндричним вратом, чији је горњи део украшен врло плитким канелурама које образују цик-цак мотив. Посуда је тамно мрке боје, рађена је од глине која садржи додатке плеве и лоше је печена. Овај налаз припада највероватније самом крају старчевачке културе, јер канеловање постаје водећа орнаментална техника тек у наредној винчанској култури.

Остали старчевачки локалитети дали су сличан археолошки материјал, али квантитативно далеко сиромашнији. На основу целокупне грађе могу се извести одређени закључци о старијем неолиту овог подручја.

Што се тиче релативне хронологије, уколико посматрамо само „Старчево" све изгледа једноставно. На основу прикупљеног материјала види се да он припада завршној фази ове културе, односно Старчеву III хоризонту. Најближа паралела било би насеље Горња Тузла VI. Учинили бисмо грешку ако би тако посматрали, а не гледајући укупну релативну хронологију целог неолита овог простора.

Ископавањем локалитета Бенска Бара (Јела) у Шапцу добијена је јасна слика о финалном неолиту у овом делу Србије. Бенска Бара има три хоризонта. Најстарији I хоризонт одговара слоју Винче око 8 m, односно Винчи-Тордош II-Винчи B[4].

Хоризонт II је најзначајнији и он припада Винчи-Плочник I, односно Винчи C. Становници овог насеља имају директне везе са суседним областима, првенствено са источном Босном. Зделе са шиљатим дном, карактеристичне за Горњу Тузлу и Варош код Кораја, јављају се у Бенској Бари у овој фази, и то после једног метра. Потврђене су везе са бутмирском и потиском културом.

Хоризонт III Бенске Баре припада Винчи-Плочник II, односно Винчи D, али он нема битнијег значаја за ово разматрање.

Да бисмо сагледали ситуацију током завршетка старчевачке културе у овом делу Србије кренућемо од сигурног репера, од хоризонта Бенске Баре. Овај слој, као што је раније напоменуто, припада Винча-Плочник I фази. Детаљном анализом он одговара слоју Варош III — Горњој Тузли III — Бутмир. Паралела је повучена на основу импортованог керамичког материјала (посуде са шиљатим дном) и бушених камених чекића који претстављају типичне алатке овог периода. Бушени камени чекићи јављају се у Винчи први пут између 7 и 6 m[5], Вароши III[6] и Горњој Тузли III[7]. Стога је неоправдано опредељивање Вароши III у Винчу B_2[8]. А. Бенац синхронизује Варош III са Горњом Тузлом IV, што материјал са Бенске Баре демантује.

Бенска Бара I припада Винчи-Тордош II, односно слоју Винче после 8 m. У то време не постоје везе овог насеља са суседним областима. Најстарији хоризонт Бенске Баре претставља прве трагове винчанске кул-

туре у овом делу Србије. Овај хоризонт одговара Вароши IV и Горњој Тузли IV. И док је Горња Тузла IV датована у Винчу B, дотле је Варош IV датована у Винчу A-B1[9]. Довођење у везу почетка живота у Вароши са почетком Винча-Тордош I фазе у самој Винчи чини нам се неодрживим. Ово такође указује да се не може прихватити синхронизовање Вароши IV са Горњом Тузлом V. Док у Вароши IV имамо облике типичне за винчанску културу, у Горњој Тузли V и даље имамо присутну старчевачку керамику са типичним техникама украшавања: барботин, импресо и сликање[10].

На основу увида у археолошки материјал и анализиране релативне хронологије и стратиграфије, може се закључити да у време Винча-Тордош I фазе, територији северозападне Србије, Срема, источне Славоније и североисточне Босне и даље наставља да живи старчевачка култура. Археолошки материјал са овог подручја то потврђује. У типично старчевачком маниру јављају се биконични судови украшени барботин или импресо техником, који су рађени од глине која садржи плеву, слабо су печени до црвено-мрког интензитета итд[11].

У прилог оваквом мишљењу иде чињенично стање у другим периферним областима старчевачке-односно винчанске културе. Најбољи пример је локалитет Црнокалачка Бара, код Крушевца, где је у вертикалној стратиграфији овог локалитета констатовано да је старчевачко насеље егзистирало све до времена формирања Винче до 8 m[12].

НАПОМЕНА:

1 В. Трбуховић — М. Васиљевић, *Најстарије земљорадничке културе у Подрињу*, Шабац 1983, 15—24, са целокупно наведеном старијом литературом.

2 Ibid. 26—44.

3 Ibid. 22.

4 Ibid. 91.

5 D. Srejović — B. Jovanović, Pregled kamenog oruđa i oružja iz Vinče, *Arheološki Vestnik VIII*, Ljubljana 1957, 262—263.

6 A. Benac, Neolitski telovi u sjeveroistočnoj Bosni i neki problemi bosanskog neolita, *Glasnik Zemaljskog muzeja XV—XVI*, Sarajevo 1961, 51.

7 B. Čović, Rezultati sondiranja na preistorijskom naselju u Gornjoj Tuzli, *Glasnik Zemaljskog muzeja XV—XVI*, Sarajevo 1961, 98.

8 A. Benac, op. cit. 71.

9 Ibid. 62.

10 B. Čović, op. cit. 113.

11 Ibid. 113.

12 N. Tasić — E. Tomić, *Crnokolačka Bara*, Kruševac — Beograd 1969, 68.

18. 12. 1986. UDK: 903.03(497.11)"634"

STARČEVO CULTURE IN LOWER PODRINJE

Archaeological researches in Northwest Serbia discovered 29 neolithic sites belonging to Starčevo culture, whice represent the first positive trace of human activity in this area. Archaeological excavations were conducted of few sites, and arcaeological mobiliary was collected from the others numerous. (map. 1.)

Material suppelemented these sistes can determine them into final phases of Starčevo culture. Working of archaeological material from Vinča-culture settlements in Northwest Serbia (Benska bara), and Northeast Bosnia (Varoš and Gornja Tuzla), and perceiving the situation on other peripheral regions of Vinča culture (Vinča A) in lower Podrinje, Starčevo culture was still dominating.

New archaeological research, using the new methods of investigation, will contribute new evidences and proves pro et contra this statement.

■

ЗАШТИТНО ИСКОПАВАЊЕ НА ЛОКАЛИТЕТУ СЛАТИНА КОД ПАРАЋИНА

Димитрије МАДАС, Завод за заштиту споменика културе, Крагујевац

Код 740. тог километра савременог аутопута, у непосредној близини Параћина, на локалитету Слатина обављено је у летњим месецима (мај—августа) 1985. године археолошко ископавање заштитног карактера. Сами радови су проузроковани угроженошћу самог локалитета просецањем нове трасе аутопута, а омогућила их је својим средствима Самоуправна интересна заједница за путеве СР Србије, као инвеститор радова на аутопуту. Радове су реализовали Завод за заштиту споменика културе у Крагујевцу и Завичајни музеј у Параћину.

Локалитет Слатина је познат у стручним круговима већ више од две деценије. То је вишеслојно насеље које се простирало по површини од око 10 ha. Приликом обављања заштитних ископавања истражена је површина од око 800 m² што је само мали део овог свакако изузетно пространог насеља. Истраживачки радови су били условљени правцем трасе самог аутопута, а обављани су под отежаним условима везаним за жестоку жегу тога лета и тесне рокове градитеља аутопута.

Планирана траса аутопута, којом је насеље буквално пресечено на два дела, захватила је усек дужине око 700 m, ширине 90—70 m и дубине око 60 m. Из овог великог усека одвежена је огромна количина земље, а заједно са њоме су уништени и сви културни слојеви Слатинског насеља. Наравно, са одвеженом земљом заувек су нестали и бројни археолошки предмети који су се у њој налазили. Само мали, поменути део површине Слатинског насеља је истражен. Том приликом је установљено да се на томе месту налазило пет насеља формирана у различитим епохама.

Најстарије насеље припада Старчевачкој култури, а његове границе простирања (као и осталих) нису утврђене. Стилске особине пронађеног керамичког материјала указују на позну, завршну фазу ове културе. Трагова надземних објеката овога насеља није било, већ само плиће или дубље укопаних јама за које није било довољно јасно да ли су служиле у стамбене сврхе или само као јаме за отпатке.

Друго, млађе неолитско насеље у Слатини, припада кругу бројних, сличних насеља винчанске културне групе са видним стилским особеностима поморавског поднебља. На истраженом простору откопане су поднице више кућа чије су основе биле од запечене земље јарко црвене боје. Једна од изузетно великих кућа имала је површину од око 90 m²

и несумњиво сведочи о снажном економском потенцијалу њеног власника. Из овога насеља потичу и најбројнији налази. Сви су изгледи да је оно и најдуже трајало. Културни слој овог насеља на појединим местима достиже дебљину од око 2 m.

Бројне керамичке посуде, алатке од камена, кремена, кости, рога, као и веома богата колекција пронађених статуета (укупно је пронађено 92 целе и фрагментоване статуете) речито илуструју начин живљења, облике привређивања, као и високо развијени духовни живот становника овог насеља. Судећи по јасно уоченим траговима пожара насеље је уништено, а дуго након тога живот се у њему није обнављао.

Треће по реду насеље Слатине припада периоду старијег гвозденог доба. Од њега су пронађени остаци основе једне колибе, једна укопана јама са бројним деловима керамичких посуда. Ово насеље је изгледа сасвим кратко трајало, а можда је у испитаном простору захваћен само његов периферни део.

Наредни трагови живљења у Слатини упућују на римски период. Докази о томе су малобројни и недовољно јасни, што је и разумљиво, када се има на уму да је површина данашњег локалитета дугогодишњим орањем у многоме оштећена, а римски слој се налази на само 0,33 m ниже од данашње нивелете терена. Упркос овим оштећењима, примерци пронађених малих, складно обликованих керамичких посуда танких зидова и елеганте форме, као и лепе бронзане фибуле, несумњиво указују да се у периоду III и IV века у овој насеобини удобно живело.

Последње насеље у Слатини потиче из VI века. О њему најмање знамо, а о његовом постојању сведоче само делови пронађених керамичких посуда са карактеристичним особинама тог времена.

Замирањем овог насеља престало је да се живи на простору Слатине. Ове површине постепено постају њиве, а неких осам векова након задњег насеља, 3 km западније и северније, формирало се једно ново које и данас носи помало необично име — Параћин.

10. 12. 1986. UDK: 902.34(497.11)

RESCUE EXCAVATION AT THE SITE SLATINA NEAR PARAĆIN

In the reach of Paraćin, on the site "Slatina" rescue archaeological excavation was undertaken, due to building of a new part of the highway Belgrade—Niš. This site was alredy known, and on this occasion cca. 800 m² was unearthened. Remains of five settlement were ascertained. The oldest belongs to the Starčevo culture, represented by two pits with characteristic ceramic material. The second is Vinča culture settlement, with obvious local characteristics. Few overground houses, which belong to this phase of occupation were discovered. Different finds, mainly ceramic material, found within these houses can give enough facts for investigation of this settlement. This site has given about eighty terracote statuetes belonging to late neolithic period. Next settlement belongs to the early Iron age. Fourth settlement is dated in the III—IV century AD. The parts of a rather demolished building were found, ceramic pots, bronze fibulae. The last one could, judging by the characteristics of its ceramics, well be settled in the VI—VII century AD.

This excavation was conducted by Zavod za zaštitu spomenika kulture in Kragujevac and Zavičajni muzej in Paraćin. The material obtained at this excavation is kept in the museum of Paraćin.

ЗАШТИТНА ИСКОПАВАЊА ПРАИСТОРИЈСКИХ НАСЕЉА У АТАРУ СЕЛА ДРМНА, КОД КОСТОЛЦА

Милош ЈЕВТИЋ, Филозофски факултет, Београд
Душко ШЉИВАР, Народни музеј, Београд

Изградња индустријско-енергетског комбината Костолац, поред античког Виминацијума, угрожава велику област са које је прикупљен већи број археолошких налаза. Потписивањем споразума о археолошким истраживањима на угроженом подручју започети су археолошки радови, и то рекогносцирањем терена 1975. године. Том приликом је регистровано десетак праисторијских локалитета који се налазе на територији површинског угљенокопа, углавном у атару села Дрмна[1]. Према приоритету угрожености, систематска истраживања започета су 1977. год[2], а настављена су 1984. и 1985. године. Уз мању интервенцију 1983. године, са ове три кампање истражена је површина од око 3100 m²[3].

Досадашњим радовима истражена су у великој мери два локалитета, и то „Лугови" и „Над лугом" у атару села Дрмна, као и делови локалитета „Бабино брдо" у атару села Брадарца. Локалитети се налазе на десној обали реке Млаве, на благој падини просечне ширине 400 m која се постепено претапа у валовиту стишку равницу. Карактер терена, што потврђују и досадашњи налази, условио је да овде ни једна од посведочених праисторијских култура не оствари интензивније видове живота. Почев од најстаријих периода овај предео представља залеђе много виталнијем терену, обали Дунава-овде лимитираној ушћем Млаве и на исток до села Кличевца.

Геолошка стратиграфија је идентична за све локалитете. Површинске слојеве чине: хумус незнатне дебљине од 0,05—0,10 m и смоница, мрка компактна земља, просечне дебљине 0,50 m. Сиви песак и шљунак разних гранулација алувијалног порекла, са прослојцима лесоидних глина, чине геолошки састав земљишта у коме се формирао културни слој. Просечна дебљина овог слоја износи од 0,80—1,20 m. Стерилан слој, у археолошком смислу, чини лес барског и еолског порекла са лесоидним глинама. Дебљина овог слоја је око 20 m[4].

Праисторијском периоду припадају делови, мање или више, истражених насеља, која се према материјалу хронолошки различито одређују. Карактерише их хоризонтална стратиграфија. Само у неколико случајева евидентирано је надслојавање периферних делова насеља различитог временског одређења. Због квалитета земље и делимичне поремећености слојева неизразита је и вертикална стратиграфија у оквиру појединих насеља исте културне припадности. Тако да су, у оба случаја, само на основу покретног материјала извршене културне и хронолошке интерпретације. Имајући и ове чињенице у виду намеће се закључак да се ради о мањим и краткотрајним насељима.

Докази о грађевинској делатности у насељима из различитих праисторијских периода су веома скромни. Откривене су веће елипсоидне земунице из старијег неолита, старчевачке групе. Издваја се налаз једне полуземунице са деловима огњишта, која је према керамичком матери-

јалу опредељена у време млађег неолита. Слојеви млађих праисторијских насеља указују на, такође, скромне надземне објекте грађене у класичној техници плетера и лепа.

У оквиру појединих насеља истражен је велики број дубљих отпадних јама и плитких укопа-чија је намена често нејасна. Јаме су најчешће кружног облика у основи са пречником од 1,00—1,50 m, купастог изгледа у вертикалној пројекцији и просечних дубина од 0,80—1,20 m. Испуњене су уобичајеним садржајем. Карактерише их, хронолошки и културно, јединствен материјал који је прикупљен у свакој од њих. Само у неколико случајева регистровано је делимично преклапање ових објеката.

На локалитету „Над лугом" истражени су и праисторијски гробови. На једном месту су нађени већи фрагменти две керамичке урне са остацима калцинисаних костију, које припадају култури поља са урнама касног бронзаног доба, а на другом два скелетна гроба из развијеног гвозденог доба.

Према површини на којој се јавља и количини материјала извесно је да је највеће насеље из старијег неолита, старчевачке културне групе. Откривено је на локалитету „Лугови", с тим што својим периферним деловима захвата и територију другог налазишта. Културни слој овог насеља је јединствен, а само делимично се преклапа и меша са материјалом гвозденог доба. Најзначајнију и најбројнију врсту материјала у покретном инвентару представља керамика[5]. Процентуално најбројније су посуде грубе израде, мада ни број оних са тзв. „прелазном" фактуром није занемарљив. Боја обе групе је светломрка или црвенкаста, док је превлака са унутрашње стране мрка. Велики је број лоше печених судова, обе групе, са типичним тамним језгром на прелому. Број посуда са фином фактуром је незнатан. Основне форме представљају судови лоптастог, полулоптастог и калотастог изгледа, разних димензија (Т. I). Профилација обода показује разне варијанте. Језичасте и тунеласте дршке су најчешће. Поред равних јављају се и благо заобљена и профилисана дна, као и ниже прстенасте и коничне ноге посуда. У групи украшених судова превладава орнамент изведен у импресо техници. Нешто су ређи налепци овалног и округлог облика, који најчешће носе отисак прста. Код импресо технике доминирају отисци прста и зарези нокта, а на мањем броју фрагмената орнамент је изведен урезивањем. Примерци сликане керамике нису нађени. Остали материјал овог насеља није бројан. Нађене су глачане камене секире калупастог и језичастог изгледа, коштана шила и игле, мали пирамидални тегови од печене земље и пљоснати и конични пршљенци од истог материјала. Пластика на овом локалитету није нађена. Међутим, у предмете култне намене могу се убројати мањи фрагменти ногу неколико жртвеника и пет керамичких амулета (?). Ради се о предметима дугуљастог и благо заобљеног облика са два мања рожаста испупчења на горњем делу (Т. I). Овде спадају и увећани модели „пшеничног зрна" од печене земље (Т. I). Елементи на основу којих може да се изврши хронолошка интерпретација наведеног материјала су малобројни и своде се искључиво на типолошке одлике керамичких налаза. Према свим показатељима живот у овом насељу се одвијао у фази Старчево I, подела Д. Гарашанин[6], што према материјалу одговара почетним периодима Старчева у релативно-хронолошким системима које су за ову групу разрадили

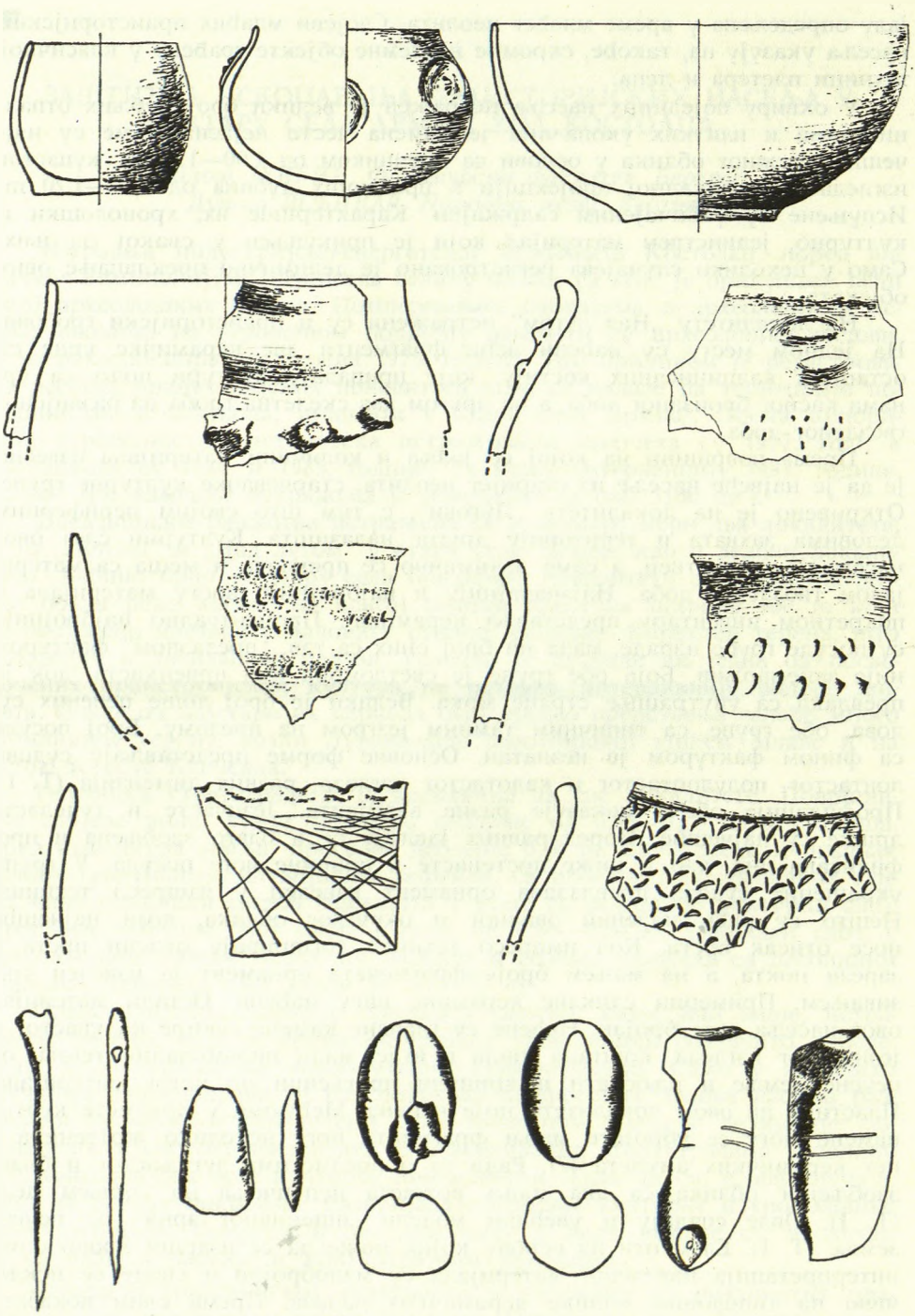

Т. I — Материјал старијег неолита

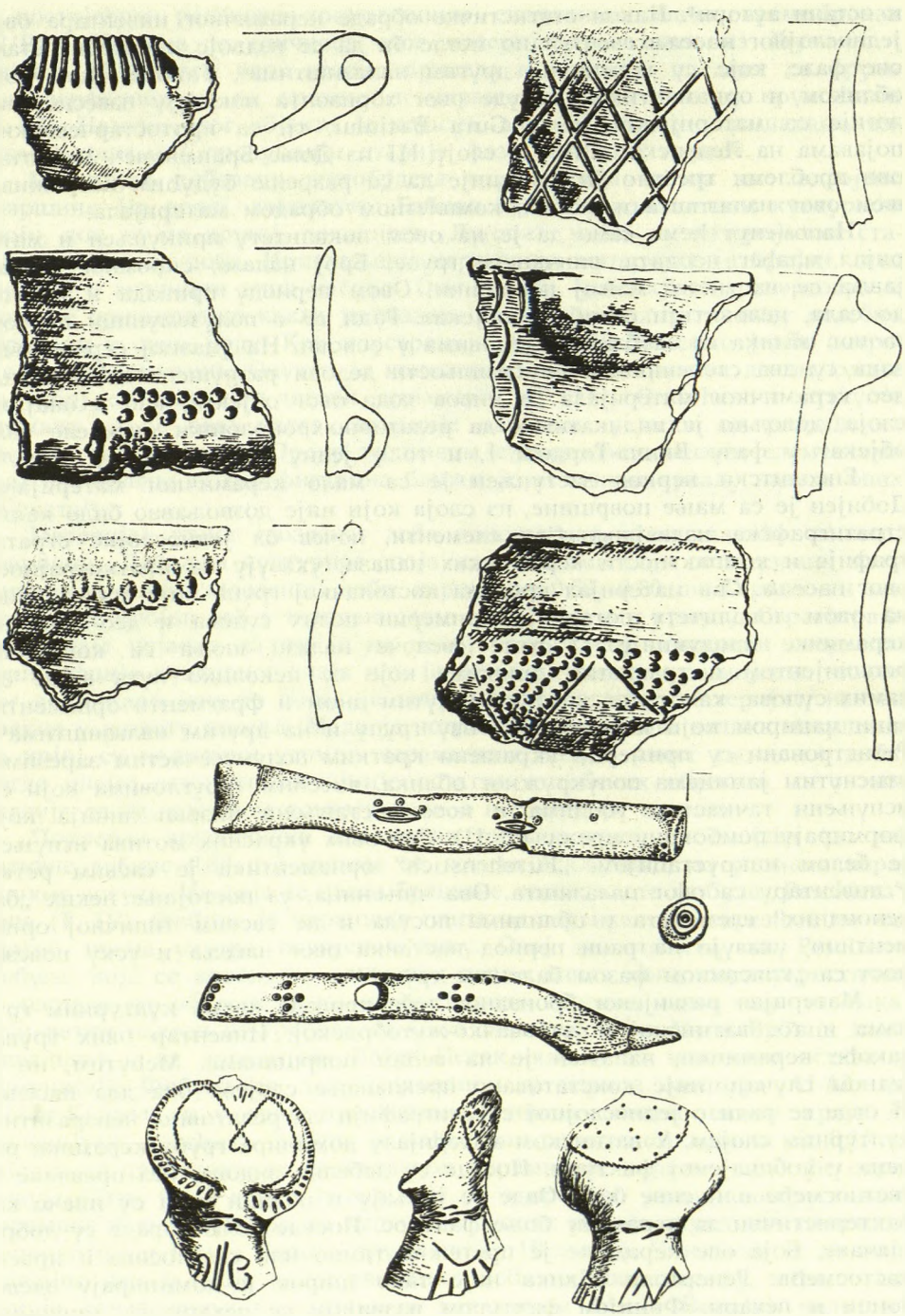

Т. II — Материјал енеолита и бронзаног доба

и остали аутори[7]. Након статистичке обраде керамичког инвентара овог једнослојног насеља евентуално могле би да се издвоје и посебне етапе ове фазе, које су уочене на другим налазиштима[8]. Такође, фактуром, обликом и орнаментиком посуде овог хоризонта показују извесне аналогије са материјалом групе Gura Baciului, тј. са протостарчевачким појавама на Лепенском Виру и слоју III из Доње Брањевине[9]. Међутим, ови проблеми требало би извесније да се разреше будућим истраживањем овог налазишта и, потом, комплетном обрадом материјала.

Напоменут ћемо само да је на овом локалитету прикупљен и материјал млађег неолита, винчанске групе. Број налаза, скромног обима, јавља се на много мањој површини. Овом периоду припада и једини, до сада, целовитији стамбени објекат. Ради се о полуземуници правоугаоног облика са заобљеним угловима у основи. На улазној страни очувана су два степеника, а унутрашњости делови разрушене пећи. Мањи део керамичког материјала са нивоа пода овог објекта, као и онај из слоја, довољно је индикативан да релативно-хронолошки определе овај објекат у фазу Винча-Тордош I, и то у једну већ развијену етапу[10].

Енеолитски период заступљен је са мало керамичког материјала. Добијен је са мање површине, из слоја који није дозвољавао било каква стратиграфска издвајања. Сви елементи, почев од једнослојне стратиграфије и компактности керамичких налаза, указују на краткотрајност овог насеља. Сав материјал припада костолачкој групи чије егзистирање на овом локалитету потврђују примерци целих судова и део типичне керамичке продукције. О томе сведоче налази шоља са коничним реципијентом и тракастим дршкама које су неколико пута више од самих судова, калотасте зделе са угнутим дном и фрагменти орнаментисани маниром који карактерише ову групу и на другим налазиштима[11]. Регистровани су примерци украшени кратким полумесечастим зарезима, утиснутим јамицама полукружног облика, висећим троугловима који су испуњени тачкастим убодима и косо постављени низови линија које формирају ромбоидну мрежу (Т. II). Део ових украсних мотива испуњен је белом инкрустацијом. „Furchenstich" орнаментика је сасвим ретка у инвентару са овог налазишта. Ова чињеница, уз постојање неких „баденоидних" елемената у облицима посуда и не сасвим типичној орнаментици, указује на рани период настанка овог насеља и уску повезаност са „класичном фазом баденске групе"[12].

Материјал развијеног бронзаног доба припада двема културним групама и то: ватинској и дубовачко-жутобрдској. Инвентар ових група, такође керамички, налажен је на већим површинама. Међутим, ни у једном случају није констатовано преклапање слојева ова два насеља. И овде се ради о једнослојној стратиграфији са, релативно, неизразитим културним слојем. У ватинском материјалу доминира груба керамика рађена у уобичајеној фактури. Посуде су дебелих зидова, без превлаке и светлосмеђе или сиве боје. Овде се јављају и облици који су иначе карактеристични за керамику боље фактуре. Посуде боље израде су добро глачане. Боја ове керамике је претежно тамно или светлосива и црвенкастосмеђа. Репертоар облика није тако широк и доминирају зделе, лонци и пехари. Финијом фактуром издвајају се пехари са типичним „ansa lunata" дршакама. Својим карактером материјал овог хоризонта је идентичан оном са локалитета ширег подунавског региона (Т. III). Типолошки се уклапа у панчево-омољичку фазу ватинске групе[13], што

у постојећим релативно-хронолошким системима значи време-бронза A2/B1[14]. Извесна је сличност овог материјала са оним из Љуљака и Винче[15]. Инвентару овог насеља припада и коштани предмет са кружном перфорацијом на средини и украшен концентричним кружићима (Т. II). Намена овог објекта је нејасна, али по начину украшавања одговара коштаној продукцији старије фазе ватинске групе[16].

Материјал дубовачко-жутобрдске групе јавља се на две одвојене површине. На првој, локалитет „Бабино брдо", у компактном културном слоју, док се на другој, локалитет „Лугови", меша са материјалом старијег гвозденог доба. Прикупљени керамички материјал је бројан, што сведочи о величини ових насеља. Ови налази, уобичајеног репертоара и типичне орнаментике каква је позната са низа локалитета, нису посебно обрађени у овом раду. Као илустрација послужит ће само једна антропоморфна фигурина. Очуван је конкавноконвексни труп са делом сукње на којој су видљиви делови орнамента (Т. II). Оштећеност статуете отежава да се овај налаз сигурније определи у неки од разрађених система ове пластике. Према видљивим стилско-типолошким елементима овај упрошћени облик фигурина ближи је источном ареалу налаза ових објеката[17].

Материјал раног гвозденог доба констатован је на, такође, великој површини. Дебљина културног слоја, са налазима који се поуздано могу приписати раном гвозденом добу, варира од 0,50—0,80 m. Керамички материјал је бројан већ у површинском слоју, чак и у хумусу. Стратиграфски остаје нејасно да ли је на целој истраженој површини извршена денивелација културног слоја или је негде на почетку развијеног гвозденог доба, како нам то показује покретни археолошки материјал, настао прекид у животу насеља. Мада је истражена релативно велика површина на којој су налажени уломци керамичких посуда раног гвозденог доба, нигде нисмо открили значајније остатке стамбених објеката, што нам указује да се и у овом случају ради о периферији насеља.

Покретни археолошки налази из горњих откопних слојева (до релативне дубине 0,80 m.) састоје се, готово искључиво, из уломака керамичких посуда. Издваја се налаз бронзане двопетљасте фибуле „Peschiera" типа (Т. IV). Фибула је украшена плитким вертикалним зарезима на незнатно, према унутра, повијеном луку. Овај двопетљасти тип Peschiera фибуле, која се коленасто ломи код петље изнад ноге, карактеристичан је изгледа за области источно од Велике Мораве, како нам то показују ретки налази из гробова са Gava керамиком из Мале Врбице (лок. Ливадице) и са локалитета Вајуга-Песак, као и из неколико остава у Румунији[18]. Фибула се датује углавном у период халштат A1-A2, по Müller-Karpe-u, и у овим просторима припада свакако самом крају II миленијума. Peschiera фибула је нађена на релативној дубини од 0,85 m заједно са црноглачаном канелованом керамиком, која се најчешће опредељује у тзв. Gava групу, поред које су откривени уломци инкрустоване керамике касне жутобрдске културе и делови посуда украшени типичном орнаментиком Insula Banului групе (по B. Hänsel-u). Чини нам се да није случајно што у слоју раног гвозденог доба на овом насељу, који се одликује канелованом керамиком и керамиком Insula Banului, налазимо керамику касне жутобрдске културе, што смо већ констатовали на више насеља у Бердапу (Лепена код Бољетина, Велесница, Ушће Слатинске реке и др.). Стратиграфски се, без икаквог видљивог прекида, на овај

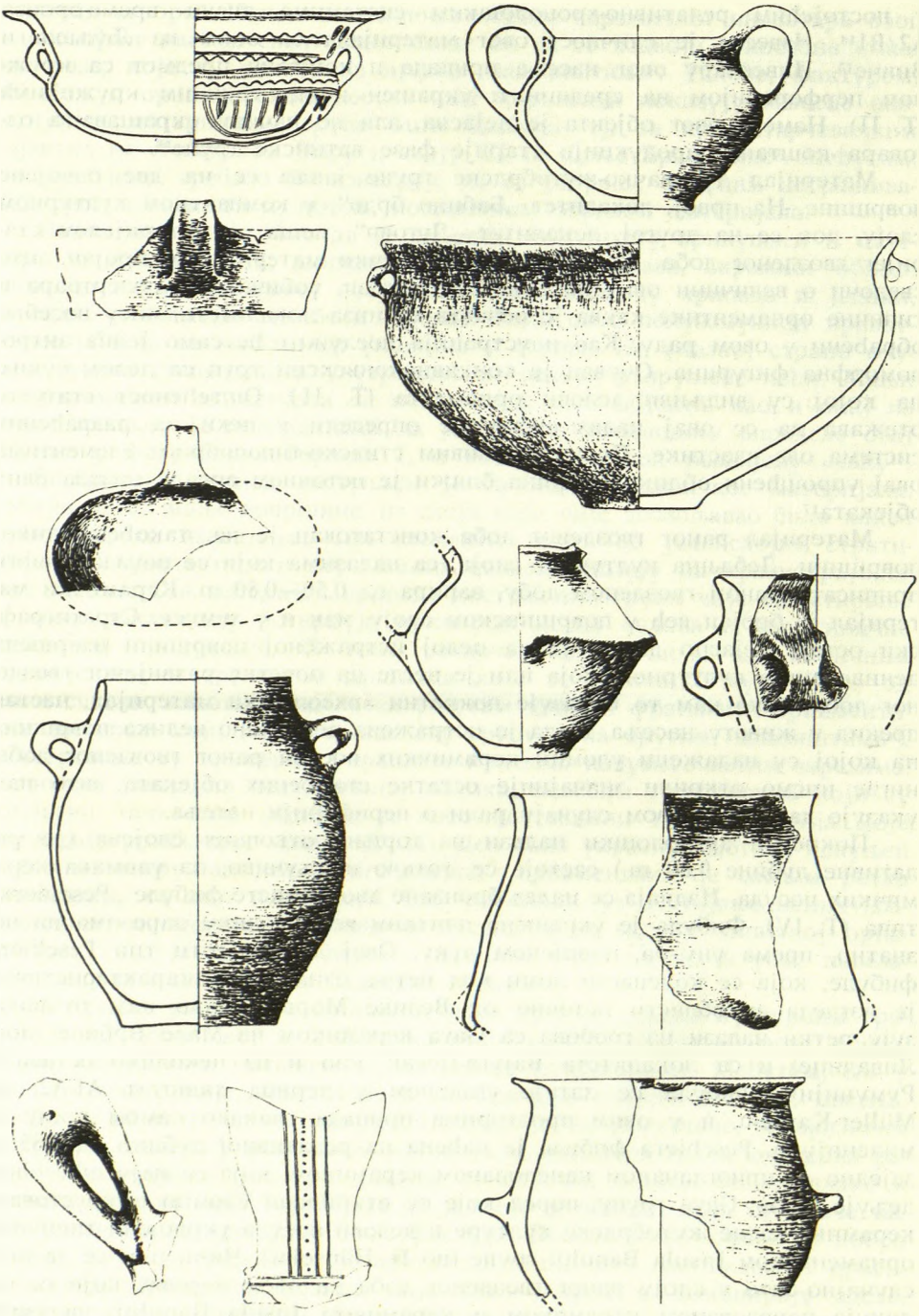

Т. III — Материјал развијеног бронзаног доба

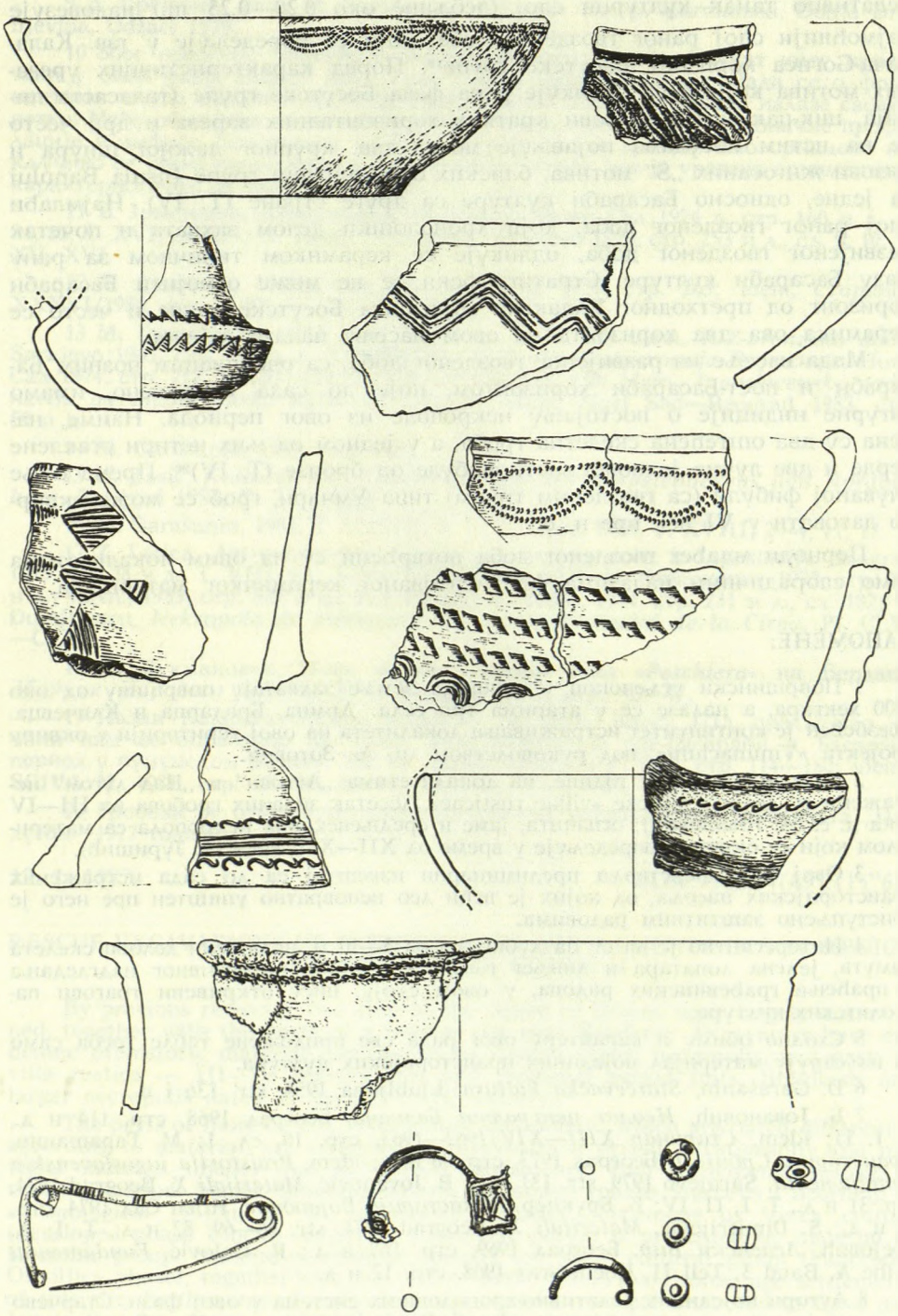

Т. IV — Материјал раног и развијеног гвозденог доба

релативно танак културни слој (дебљине око 0,20—0,25 m.) надовезује најмоћнији слој раног гвозденог доба, који се опредељује у тзв. Калакача-Gornea хоризонт Босутске групе[19]. Поред карактеристичних урезаних мотива којима се одликује рана фаза Босутске групе (таласаста линија, цик-цак мотив, низови кратких хоризонталних зареза и др.) често се на истим посудама појављује мотив тзв. крупног лажног шнура и низови жигосаних „S" мотива, блиских орнаментици групе Insula Banului са једне, односно Басараби културе са друге стране (T. IV). Најмлађи слој раног гвозденог доба, који хронолошки делом захвата и почетак развијеног гвозденог доба, одликује се керамиком типичном за рану фазу Басараби културе. Стратиграфски се не може одвојити Басараби хоризонт од претходног Калакача хоризонта Босутске групе и често се керамика ова два хоризонта на овом насељу налази заједно.

Мада насеље из развијеног гвозденог доба, са очекиваним позним Басараби и пост-Басараби хоризонтом, није до сада откривено, имамо сигурне индиције о постојању некрополе из овог периода. Наиме, нађена су два оштећена скелетна гроба, а у једном од њих четири стаклене перле и две лучне једнопетљасте фибуле од бронзе (T. IV)[20]. Према боље очуваној фибули (са гвозденим трном) типа Умчари, гроб се може оквирно датовати у VI век пре н. е.

Периоди млађег гвозденог доба потврђени су на овим локалитетима само спорадичним налазима фрагментованог керамичког материјала.

НАПОМЕНЕ:

1 Површински угљенокоп у депонија земље захватају површину од око 2500 хектара, а налазе се у атарима три села: Дрмна, Брадарца и Кличевца. Обезбеђен је континуитет истраживања локалитета на овој територији у оквиру пројекта »Viminacium«, под руководством др. Љ. Зотовић.

2 Кампањом из ове године, на локалитетима „Лугови" и „Над лугом" истражени су делови римске »villae rusticae«, десетак зиданих гробова из III—IV века н. е. (А. Јовановић); огњишта, јаме и средњевековна некропола са материјалом који се оквирно опредељује у време од XII—XIV века (А. Јуришић).

3 Овај рад представља прелиминарни извештај са до сада истражених праисторијских насеља, од којих је већи део неповратно уништен пре него је приступљено заштитним радовима.

4 Интересантно је да су на дубинама од 5—10 м. налажени делови скелета мамута, јелена лопатара и дивљег говечета. Упркос интензивног надгледања и праћења грађевинских радова, у овом слоју, нису откривени трагови палеолитских култура.

5 Сходно обиму и карактеру овог рада све приложене табле треба само да илуструју материјал појединих праисторијских култура.

6 D. Garašanin, *Starčevačka kultura*, Ljubljana 1954, str. 136 i d.

7 Б. Јовановић, *Неолит централног Балкана*, Београд 1968, стр. 114 и д., T. I, II; idem, *Старинар XIII—XIV/1962—1963*, стр. 10, сл. 1; М. Гарашанин, *Праисторија Србије I*, Београд 1973, стр. 36 и д.; idem, *Praistorija jugoslovenskih zemalja-neolit*, Sarajevo 1979, str. 131 и д.; B. Jovanović, *Materijali X*, Beograd 1974, стр. 31 и д., T. I, II, IV; Б. Брукнер, *Праисторија Војводине*, Нови Сад 1974, стр. 39 и д.; S. Dimitrijević, *Materijali X*, Beograd 1974, str. 66—69, 82 и д., T. I; Д. Срејовић, *Лепенски Вир*, Београд 1969, стр. 165 и д.; R. Galović, *Fundamenta*, Reihe A, Band 3, Teil II, Koeln-Graz 1968, стр. 12 и д.

8 Аутори појединих релативно-хронолошких система у овој фази, Старчево I, издвајају две етапе: старију и млађу; S. Dimitrijević, op. cit. 69, у Старчево-монохром фази разликује млађу и старију етапу, као и Д. Срејовић у фази Лепенски Вир III а, op. cit., стр. 167.

9 Д. Срејовић, ibid.; M. Garašanin, 1979, стр. 132; S. Karmanski, Donja Branjevina, Odžaci 1979.

10 Због извесних техничких потешкоћа материјал и објекат нису приказани у овом раду. Навест ћемо само опште карактеристике. Ради се о фрагментима посуда обичне и грубе фактуре, док се они фине израде налазе сасвим ретко. Међу облицима доминирају ниже и шире зделе оштре биконичне профилације и амфоре биконичног изгледа са издвојеним вратом. Као орнамент искључиво се јавља канеловани и ређе глачани мотив, док је урезана орнаментика карактеристична за амфоре.

11 Б. Јовановић, *Праисторија Војводине*, Нови Сад 1974 а, стр. 160 и д., в. 84, 85, Т. XVI, сл. 114; N. Tasić, *PJZ*-eneolit, Sarajevo 1979, стр. 253 и д., сл. 9, 10, Т. XV, XVI.

12 Б. Јованвић, 1974а, стр. 167; N. Tasić, 1979, стр. 263; idem, *Старинар* XXXVI/1985, стр. 6, 10.

13 М. Гарашанин, 1973, стр. 319 и д., Т. 57, 58; idem, *PJZ-bronzano doba*, Sarajevo 1983, стр. 513 и д., Т. LXXVII; Н. Тасић, *Праисторија Војводине*, Нови Сад 1974, стр. 212, в. 120—124, Т. XX, сл. 147, 148, 150; idem., *Jugoslovensko podunavlje od indoevropske seobe do prodora Skita*, Novi Sad—Beograd 1983, стр. 59 и д.

14 M. Garašanin, 1983, стр. 509.

15 N. Tasić, *Kulturen der Früchbronzezeit des Karpatenbekens und Nordbalkans*, Beograd 1984, T. XII—XIV.

16 M. Garašanin, 1983, T. LXXIII, 6, 7; N. Tasić, 1984, T. XVIII, 2—4, 11, 12.

17 Z. Letica, *Antropomorfne figurine bronzanog doba u Jugoslaviji*, Beograd 1973, str. 28 и д., T. VIII, IX, XIV—XVI, XVIII, XIX; М. Гарашанин, 1973, стр. 346 и д.; idem., 1983, стр. 530 и д., T. LXXXII; N. Tasić, 1974, стр. 231 и д., сл. 182; V. Dumitrescu, *Nekropola de incineratie din epoca bronzului de la Cirna*, Pl. CLVI —CLX.

18 М. Вукмановић, Нови налази фибула типа »*Peschiera*« на Бердапу, *Зборник Народног музеја, XI-1*, Београд 1983, стр. 43—47.

19 Назив Калакача-Gornea хоризонт за фазу Босут IIIа предложио је, чини нам се оправдано М. Гума, који истражује пре-Басараби и Басараби период у румунском Банату. Уп: M. Guma: *Banatica V*, 1979, стр. 114—180; idem,: SCIVA 32, 1981, стр. 43—66; idem., *Banatica VII*, 1985, стр. 65—138.

20 Гробови су откривени током сондажних истраживања локалитета „Над лугом" 1977 године.

12. 1. 1987. UDK: 902.34(497.11)"63"

RESCUE EXCAVATIONS OF PREHISTORICAL SETTLEMENTS IN THE REGION OF DRMNO NEAR KOSTOLAC

By previous research, two sites in the region of Drmno were largely unearthened, together with the parts of a smaller site near Bradarac. Excavators have evidented prehistoric material and objects of Roman (small necropolis, and parts of villa rustica — III—IV century AD) and medieval period (pits, fireplaces and larger necropolis dated in the XII—XIV century).

The parts of more or less investigated settlements, which are dated differently, according to material, are atributed to prehistorical period. Stratigraphy and material indicate smaller and short-lived settlements. Two settlements belong to neolithic period: bigger, Starčevo culture settlement (phase Starčevo I acording to chronological system of D. Garašanin); smaller settlement of Vinča culture (developed phase Vinča—Tordoš I). Eneolithic period is presented by material of Kostolac group. Numerous material specifis for Vatin cultural group (Pančevo—Omoljica phase), together with that of Zuto Brdo, differs two Bronze age settlemetns of this site. Settlements of early Iron age contain material atributed to Gava and Insula Banului group., and material similar to that of Kalakača—Gornea horizon of Bosut group. Developed Iron age settlement is not yet discovered, but two graves indicate existance of necropolis of this period.

БУЛА У ОСТРИКОВЦУ — ГРАДИНСКО НАСЕЉЕ ИЗ МЕТАЛНОГ ДОБА

Милутин ГАРАШАНИН, Српска академија наука и уметности, Београд
Милорад СТОЈИЋ, Завичајни музеј, Светозарево

Вишеслојно градинско насеље Була у Остриковцу налази се на ниском огранку Јухора који доминира северозападним делом параћинске котлине. Археолошка истраживања вршена су у два маха, 1978. и 1985. године.

Сондирање 1978. године показала су да су се на овом месту налазила насеља из енеолита (костолачка културна група), бронзаног (винковачка и ватинска културна група) и гвозденог доба (такозвана Басараби култура). Том приликом пронађене су две јаме за смештај хране и остаци полуукопане колибе из раног бронзаног доба (винковачка културна група). У овим затвореним културним целинама, осим винковачке керамике, нађено је и неколико фрагментованих посуда са одликама ватинске керамике.

Сондирањима 1986. године комплетирана је слика о просторним, стратиграфским и осталим одликама овог локалитета. Површина локалитета износи приближно један хектар. Културни слој на средишњем и југозападном делу локалитета износи око 1 m. Према периферији културни слој се постепено смањује. Енеолитско насеље и насеља из бронзаног доба захватала су читаву површину локалитета док је насеље из гвозденог доба обухватало само најравнији део налазишта, површину од двадесетак ари. Стратиграфија је поремећена изузимајући у једној сонди (сонда VI) у којој су, иначе, нађени остаци костолачке колибе.

У овој сонди стратиграфски се издваја пет слојева: 1. слој испод основе костолачке колибе, 2. слој који обухвата основу колибе, 3. слој са лепом који се налазио на основи колибе. Изнад ових затворених слојева налазила су се још два: слоја са костолачким и винковачким материјалом (слој 4), изнад којег је слој са винковачком керамиком (слој 5).

Керамику из првог, најстаријег слоја у овој сонди одликује жљебљени украс: шрафирани троугли и четвороугли (T.I/1). Керамика из основе колибе (2. слој) украшена је најчешће широким тракама испуњеним мрежасто урезаним линијама (T.I/2). Керамика из 3. слоја украшена је удвојеним зарезима, косим убодима, линијама које се састоје од повезаних косих убода и другим техникама и мотивима, особеним за класичну костолачку културну групу (T.I/3—4). У 4. слоју пронађена је костолачка и винковачка керамика. Костолачку керамику из овог слоја могуће је стилско-типолошки разврстати у више група. Најбројније су зделе изразито благе „S" профилације, са дужим или краћим вратом, и полулоптасте зделе (T.I/6—9). Код зделa „S" профилације са дугим вратом најчешће се украшава део непосредно испод обода и раме, док се код зделa исте профилације са краћим вратом украшава само раме. Поједине зделе са дужим вратом имају непосредно уз обод трапезасте дршке вертикално пробушене на три-четири места (T.I/7). Релативно су бројне

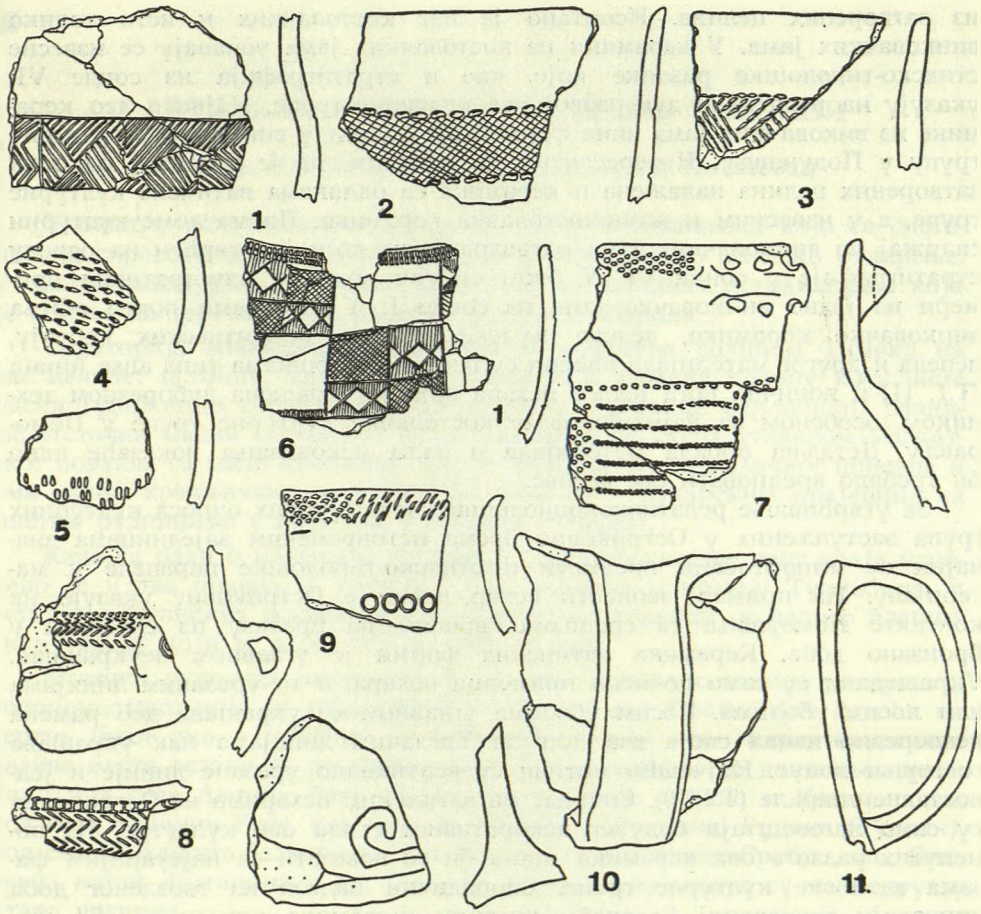

Т. I — Налази керамике са Остриковца (1—11)

и зделе које на рамену имају богато украшене хоризонтално постављене тунеласте дршке (Т.I/8). Међу полулоптастим зделама заступљени су примерци који су украшени дуборезном техником по чему подсећају на вучедолску керамику. Из овог слоја су и зделе украшене жигосаним мотивима, који су стилски истоветни онима на вучедолској керамици, или минијатурним спиралама (Т.I/8—9). Карактеристично је да се ови жигосани мотиви најчешће комбинују са типичним костолачким украсним формама (Т.I/9). Осим керамике која је украшена на костолачки начин, за украсни стил посуђа из овог слоја постоје аналогије у керамици свих фаза Коцофени културе и бубањско-хумске групе II. Стилскотиполошке разлике у керамици овог слоја наговештавају да она потиче из релативно дугог периода развоја костолачке културне групе у Поморављу. Највећи део покретног материјала из петог слоја припада винковачкој културној групи, док су налази ватинске културне групе и они из старијег гвозденог доба спорадични.

За решавање релативнохронолошких и других питања из енеолита и раног бронзаног доба на овом подручју од великог су значаја налази

из затворених целина. Испитано је пет костолачких и исто толико винковачких јама. У керамици из костолачких јама уочавају се извесне стилско-типолошке разлике које, као и стратиграфија из сонде VI, указују на релативно дуг развој ове културне групе. Највећи део керамике из виковачких јама чине форме које одликују винковачку културну групу у Подунављу. Интересантно је, међутим, да је у свакој од ових затворених целина налажена и керамика са одликама ватинске културне групе, а у извесним и познокостолачка керамика. Према томе културни садржај из винковачких јама одговара оном који је утврђен на основу стратиграфије у сонди VI. У овом смислу врло су илустративни примери из једне винковачке јаме из сонде I. У овој јами поред обиља винковачке керамике, делова људске лобање, животињских костију, пепела и другог материјала нађени су пехари са дршкама типа ansa lunata (T.I. 11) и конична нога једног пехара која је украшена дуборезном техником, особеном за најмлађу фазу костолачке културне групе у Поморављу. Детаљна обрада материјала и даља ископавања показаће како би требало вредновати ове појаве.

За утврђивање релативнохронолошких и културних односа културних група заступљених у Остриковцу према истовременим заједницама значајни су импортовани предмети и стилско-типолошке паралеле у материјалу. На пример, звонасти пехар нађен у Остриковцу указује на контакте Поморавља са средњом Европом на прелазу из енеолита у бронзано доба. Керамика ватинских форми је углавном неукрашена. Украшавани су само по неки примерци пехара, и то урезаним линијама или косим убодима. Косим убодима углавном се украшава део рамена непосредно изнад споја два конуса. Урезаним линијама пак украшава се горњи конус. Најчешћи мотиви су вертикално урезане линије и једноставне спирале (T.I/10). Спирале на ватинским пехарима из Остриковца су само наговештаји будућег декоративног стила ове култутре. Из поменутих разлога ова керамика могла би се повезати са најстаријим фазама ватинске културне групе. Спорадични налази из гвозденог доба припадају такозваној Басараби култури (керамика украшена „S“ жигосаним мотивима).

24. 12. 1986. UDK: 903.03(497.11)"638"

DJULA IN OSTRIKOVAC — "GRADINA" — TYPE SETTLEMENT

Multilayered, "gradina"-type settlement Djula in Ostrikovac is situated on the low slope of Juhor, which dominates the Northwest part of Paraćin valley. Archaeological excavations in 1978 and 1985, approved existance of Copper age (eneolithic —Kostolac culture group), Bronze age (Vinkovci and Vatin group) and Iron age (Basarabi culture) settlements. The most complete picture of stratigraphy was given by trench No. 6, in which a Kostolac culture house was discovered. Five layers can be denoted: 1. level below the base of Kostolac-type house; 2. level including the base of the hut; 3. level with house rubble found on the floor of the hut; 4. level with mixed material of Kostolac and Vinkovci groups and 5. level with ceramic of the Vinkovci type.

Except the hut five pits belonging to Kostolac group and five belonging to Vinkovci group were discovered. Ceramic from Kostolac group pits proves a certain style-tipological continuance, pointing out rather long development of this culture. The biggest part of ceramic found in Vinkovci group pits are forms characteristical for this culture in Podunavlje. It is certanly interesting that in this closed units ceramic with influence of Vatin group was found.

О АНТИЧКОМ РУДАРЕЊУ НА СТАРОЈ ПЛАНИНИ

Светозар ЈОВАНОВИЋ, Завичајни музеј, Књажевац

У оквиру рекогносцирања терена општине Књажевац која се систематски спроводе више година, посебно је обрађивано античко рударење. У овом краћем раду доносимо резултате досадашњих истраживања која се односе на терене Старе планине и долину Тимока.

Територија Књажевца географски је подељена долином Тимока на две целине: источну, масив Старе планине и западну целину коју чине масив Тупижнице, огранци Ртња, Тресибаба и огранци Сврљишких планина. Источни масив састављен је од разнородних стена углавном магматског порекла са мало кречњака, док је западни део кречњачког порекла и има облик кречњачких површи. Оба дела су у рударским крајевима са многим рудницима у кредним и јурским стенама[1].

Када се ради о античком рударењу, рекогносцирање овог краја усмерено је у два правца: у правцу Старе планине и правцу Тупижнице и осталих планинских масива на западу. Дакле, углавном се ради о планинском терену који је често тешко приступачан.

Античка рударска активност у долини Тимока оставила је трага у топономастици која је забележена у VI веку код Прокопија[2]. Радећи на терену били смо у прилици да забележимо још неке карактеристичне називе места везане за рударење, који су се очували до данашњег дана. Тако код села Алдина Река постоје места Мале рудине и Ковачев дол, код села Алдинца Рупе, код села Дејановца место звано Рудлик (Рудник), код села Градишта Јазвине и Рупе, код села Габровнице Сребро, код Причевца поток Златарица и др. Сви ови називи забележени су на подручју Старе планине.

Наведени називи места свакако да не би имали значаја да се на тим местима не наилази на остатке старих поткопа и окана и на брда шљаке од прерађене руде. Тако се на стара, античка рударска окна наилази у околини села Алдинца, Градишта, Причевца, између Алдинца и Репушнице, у подручју Дрвничке реке, у атару села Старог Корита и у околини Црног Врха. На шљакишта се пак наилази између села Радичевца и Балинца, код Алдине Реке и на већ наведеним местима, где постоје остаци рударских окана.

О значају Старе планине као рударске области несумњиво сведочи и већи број утврђења која су откривена у току рекогносцирања. Тако почевши са севера овог потеза, од превоја Кади Богаз (завршетак Старе планине је код Вршке Чуке) утврђења се могу сврстати у три групе и то по областима простирања.

Прва група тврђава налази се у подручју села Ошљана и Шарбановца. Прва тврђава налази се на високој стени Јаношици (982 m) северозападно од Ошљана[3]. Међутим, данас се од овог кастела, како га назива Каниц, једва шта распознаје. Наиме, на високом стеновитом платоу наилази се само на гомиле камена, и то углавном по ивици стене, што индицира да су зидови пратили конфигурацију терена.

Карта 1. — Античко рударење на Старој планини

Друга тврђава налази се у засеоку села Ошљана који носи назив Клисура. Такође се ради о високој стени која доминира околином. Место је познато под називом Градсково-Град (575 m). Од зидова се и на овом месту мало шта сачувало, а основна карактеристика је та да су зидови и овде пратили конфигурацију терена.

Следећа два утврђења ове групе налазе се нешто јужније, код села Шарбановца у клисури Јелашничке реке. Једно се налази на

високом брду Градишка чука[4] (907 m), а друго на брду званом Здрави камен — Урдеш (око 600 m). Ради се о заравни која је приступачна само са југозападне стране. Од утврђења су сачувани делови бедема, који се углавном распознају по конфигурацији терена.

Тврђаве у долини Коритске реке (рекогносцирање није завршено), несумњиво су у вези са античким путем који је пролазио овом долином. У току овогодишњих рекогносцирања (1986) деоница античког пута праћена је од тврђаве у Равни (Тимакум минус), па све до поменуте тврђаве Градсково код села Ошљана. Траса овог пута најбоље се прати на деоници од тврђаве у Равни до села Дебелице, 4—5 km северно од раванске тврђаве. Ова релација позната је под називом Мали друм. Код села Дебелице пут скреће у долину Коритске реке којом иде све до превоја на Кади Богазу, одакле даље иде за Салаш у Бугарској, а одатле за Кландруп и Рациарију[5].

Утврђења у долини Јелашничке реке тешко је везати за поменути пут. Сасвим је сигурно да се она везују за другу активност, а то је рударење. У овом делу били смо у могућности да потврдимо само утврђење на потезу Здрави камен, док оно на Градишкој чуки није потврђено. Међутим, према ранијим сазнањима, на Градишкој чуки постоје, поред остатака од тврђаве наилази се и на остатке ископа од извађене руде. О рударењу на овом подручју сасвим сигурно сведоче остаци шљакишта који се налазе на потезу између села Радичевца и Балинца.

Друга група тврђава налази се у централном масиву Старе планине са главном тврђавом код села Градишта. Ово је уједно највећа тврђава која је откривена у масиву Старе планине, и позната је под именом Град, а налази се на високом платоу, на саставу Алдиначке и Дејановачке реке (340 m). Прилаз тврђави могућ је само са источне стране. Зидови прате конфигурацију терена, држећи се обода платоа. Како плато није исте висине, северна страна је нижа, тако је и смо утврђење подељено на два дела, северни и јужни. Северни део је боље сачуван, зидови су видљиви и до 2 m висине а бедем је двострук. Зидови су грађени од ломљеног камена, опеке и малтера. На овом локалитету у прошлости је пронађено више налаза који су данас изгубљени[6].

Следеће утврђење ове групе налази се у атару села Дејановца, испод планинског врха Јаблан (1136 m), на ушћу потока Врело у Репушничку реку. Ради се о малом утврђењу или кули које је подигнуто на једном ћувику. Од некадашњих грађевина данас је остало мало шта сачувано. Остаци зидова распознају се само по гомилама камена и конфигурацији земљишта. Место носи назив Град.

Трећа тврђава на овом потезу налази се источно од села Градишта, у самом изворишту Алдинске реке, данас на државној граници између Југославије и Бугарске, а познато је под именом „Црвени град". Име му долази од околног црвеног земљишта. У току последњег рекогносцирања ова тврђава није регистрована.

Трећа група тврђава налази се на југоисточном потезу Старе планине и генерално се везује за тврђаву код села Калне, која је затварала улаз у долину Трговишког Тимока. Тврђава се налази на десној обали Трговишког Тимока, на високој стени (453 m) познатој под називом Кале. Зидови тврђаве сачувани су до око 1,00 m висине и пратили су конфигурацију стене.

Друга тврђава ове групе налази се унутар масива Старе планине, код села Јања у засеоку Мездреја (Мездреја = напуштено село, место) на месту званом Градски до. Од тврђаве данас се само местимично разпознају зидови грађени ломљеним каменом и малтером.

Посматрајући потез Старе планине и долину Белог и Трговишког Тимока, идући од севера ка југу, односно југоистоку, запажа се двоструки систем тврђава. Први систем утврђења полази са севера од раванске тврђаве (Тимакум минус), односно од села Ошљана и затвара се најужнијом тврђавом код села Калне. Овај систем тврђава дуж Тимока и Коритске реке несумњиво да је служио за обезбеђење пута у два правца, ка југу Тимакум—Турес и истоку Тимакум—Рациарија.

Други систем тврђава налази се повучен више унутар планинског масива Старе планине, боље речено на њеним огранцима и служи за обезбеђивање рудника и комуникација које су повезивале руднике са главним тврђавама на Тимоку.

Према наведеним подацима можемо казати да је римско рударење на територији Старе планине и у долини Тимока веома интензивно, а везује се за експлоатацију злата, сребра, бакра и гвожђа. У нашим даљим разматрањима ове теме, морамо се послужити и резултатима геолошких истраживања као и хемијским анализама остатака шљаке из римских топионица.

Геолошка истраживања су потврдила да су Римљани ове метале (злато, сребро, бакар и гвожђе) експлоатисали из примарних лежишта, а злато и из наносних лежишта[7]. Примарна лежишта ових руда налазимо, како смо већ поменули, у околини Алдинца, Градишта, Причрвца, Дрвника и Старог Корита. Експлоатација злата из наносних лежишта (речни нанос) вршена је у пределу Калне и Балта Бериловца и из наноса у подручју села Градишта и Жуковца. Геолошка истраживања су показала да је злато на неким местима у горњим слојевима речног наноса поваћено. Такав је случај са наносним лежиштем код Калне и Б. Бериловца[8].

Не упуштајући се у детаљну технологију римске експлоатације лежишта злата, морамо констатовати да је она била примитивна и пре свега оријентисана на ручну производњу. Механичка средства за добијање злата била су пралишта различитих облика и димензија, од којих је мало шта очувано[9].

О топљењу руда на овом терену говоре остаци шљаке на поменутим местима. Међутим, у току археолошких ископавања раванске тврђаве наишло се на остатке од истопљене руде. Ово откриће наводи на могућност да је руда допремана у овај град и у њему прерађивана. Анализа ових остатака из раванске тврђаве показала је следећи резултат:

SiO_2 43,16 %; Fe 23,74 %; Cu 0,50 %; Ca 6,22 %; Mg 1,63 %; Al_2O_3 7,48 %; Au 0,9 g/t; Ag 1,9 g/t.

Посматрајући резултате добијене хемијском анализом[10], уочавамо високе садржаје силицијум-диоксида и гвожђа. Садржај злата и сребра је низак. На основу ове анализе долази се до закључка да је експлоатисана кварцна жица са великим учешћем сулфидних минерала: пирита, халкопирита и пиротина. Ниски садржаји злата и сребра указују на добро усавршену технологију топљења ових метала[11].

Друга анализа урађена на остацима шљаке из околине Алдинца показала је следеће резултате:

Злато 0,00 g/t; Бакар 0,20%; Сребро 17,10 g/t.
Овакви садржаји метала у шљаци показују да је првобитна руда садржавала знатне количине сребра. Овако велики садржај сребра у шљаци говори да се руда топила из лежишта олова и сребра. Таква лежишта на подручју Старе планине постоје (атар села Алдинца), што је потврђено новим геолошким истраживањима[12].

Познато је да су Римљани топионице градили близу водених токова и војних логора. У случају Старе планине, оба ова услова су испуњена. Наиме, огранци Старе планине, где се налазе рударска окна обилују воденим токовима. То су све брзи планински потоци који преко целе године имају воде, а поједина проширења у њиховим токовима омогућују веома лако стварање вештачке акумулације у случају веће потребе.

О тврђавама је већ доста речено. Међутим, из целокупног броја поменутих тврђава ваља издвојити тврђаве око којих је било могуће формирање већег насеља, а с тим у вези је и концентрација већег броја становника, односно радне снаге. Такве тврђаве су код села Равне, Трговишта, Градишта и Калне. Уједно то су и највеће тврђаве на овом простору, а око тврђава у Равни и Трговишту сигурно је потврђено постојање цивилних насеља. Како се оне налазе на јако погодном положају, то имају све могућности за сваку привредну делатност, па и за прераду руде.

Геолошка истраживања и хемијске анализе са појединих места прераде показују да је руда у центре прераде допремана са других места. Примере за ово имамо у раванској тврђави, где је руда највероватније допремана из северних делова Старе планине (потез Радичевца и Балинца). Други пример налазимо код села Причевца, где су пронађени остаци шљаке која потиче од истопљене руде која је допремана из подручја села Градишта (локалитет Аљин до)[13].

О античком рударењу на подручју Старе планине сведоче и покретни налази. Пре свега то су поменута шљакишта, затим делови рударске опреме-алата, секире-крампови, пронађени у околини Мездреје, Габровнице, неколико авана од мермера из раванске тврђаве за ситњење руде, вероватно при мањим количинама топљења у локалној радионици. Такође из раванске тврђаве потиче већи број слитака са јасно видљивим траговима од облика посуде или дна пећи, затим слици олова као и епиграфски материјал који непосредно или посредно сведочи о рударској активности на овом простору[14].

НАПОМЕНЕ:

1 Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и Јужнословенске земље*, Београд 1922, 7.

2 М. Мирковић, Економско-социјални развој у II и III веку, *Историја српског народа I*, Београд 1981, 87

3 Ф. Ф. Каниц, *Србија-земља и становништво*, Београд 1985, 361

4 Ф. Ф. Каниц, op. cit, 359

5 П. Петровић, Станица Тимакум на путу *Naissus-Ratiaria* и античко насеље код села Равне, *Старинар XXVI*, 1975 (1976), 46

6 О Градишту упоредити: М. Валтровић, *Старинар I*, 1884, 3; F. Kanitz, *Römischen Studien in Serbien*, Wien 1892, 102 і даље; М. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1876, 834.

7 Б. Делић, *Рударство књажевачког краја*, Књажевац 1976, 1 (у рукопису).

8 исто, 4.

9 исто, 4—5.

10 Анализа шљаке извршена је у Институту за бакар у Бору (хемијска лабораторија).

11 Б. Делић, op. cit, 5

12 исто, 5—6.

13 исто, 6.

14 С. Душанић, Организација римског рударства у Норику, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији, *Историјски гласник 1—2*, Београд 1980, 32 и даље.

16. 12. 1986. UDK: 904(497.11)"652":622.01

ANCIENT MINING AT STARA PLANINA

Surveying terrains of Stara Planina and the valley of Timok confirmed existance of the large number of Roman and early Bysantian period fortifications. According to their function two groups of fortifications are distincted: fortifications which guarded ancient roads Timacum Minus — Ratiaria, and forts connected with mining activities at Stara Planina. In the first group, which covered road along Trgoviški Timok (part of the route Timacum-Turres) we can include Grnčar, Grov, Gradić, Drailovica etc. The other part of the route Timacum Minus — Ratiaria along Koritska river was guarded by fortresses at Gradskovo and Janošići near Ošljan.

Mine-guarding fortresse at this part of Stara Planina are ascertained at Gradiška Čuka, Zdravi Kamen, Crveni Grad, Gradište, locality "Grad" in Dejanovac, "Kale" in Kalna, "Gradski Do" in Janja etc. Traces of mines exploited in the clasical period are registrated in Aldinac, Repušnica, Pričevac, Gradište, Staro Korito, Drvnik, Kalna, Berilovac etc.

Geological research confirmed that gold, silver, copper, and iron were exploited in this area from primar layers and near Kalna and Berilovac alluvial layers were exploited.

■

НАЛАЗИ РИМСКОГ ГВОЗДЕНОГ АЛАТА У ШАПЦУ И ОКОЛИНИ

Ивана ПОПОВИЋ, Народни музеј, Београд

Мачва, једна од најбоље рекогносцираних регија у Србији, захваљујући пре свега колегама др Војиславу Трбуховићу и Миливоју Васиљевићу, пружила је неколико веома значајних налаза римског гвозденог алата. Најинтересантнија од свих ових мачванских налаза свакако је остава гвозденог пољопривредног оруђа, нађена 1971. године у селу Власеница, на локалитету „Милиштанска коса", где налази керамике, опека и шута указују на постојање, вероватно током III века, мањег римског пољског имања. Остава се састоји од две секире-крампа, српа, чешагије, ножа за обраду коже, раоника и две гределнице (ланца за повезивање рала са колицима)[1].

Секире-крампови (dolabrae) су једно од најраспрострањенијих оруђа и у зависности од облика, величине и тежине, коришћене су у земљорадњи, шумарству, за рад у рудницима и у каменоломима, а као инжињеријско оруђе биле су стандардни део опреме римског војника.

Секире-крампови из ове оставе припадају двама различитим варијантама истог типа овог оруђа. Код једног примерка (инв. А/281) (Т. I/1) секирасти део је приближно исте дужине као и крамп (укупна дуж. 20,5 cm, шир. 4,5 cm), а код другог (инв. А/277), (Т. I/2) секирасти део је краћи (укупна дуж. 31 cm, шир. 4,5 cm). Међутим, оба ова оруђа су, како због своје релативно мале тежине, тако и због контекста у коме су нађене, коришћене у пољопривреди за крчење и припремање земљишта за култивацију, за сечење корења и сасушених грана, или за окопавање винограда. Секире-крампови обе варијанте налажене су и у оквиру других пољских имања у непосредној околини (Бровић код Обреновца[2], Дубочај код Гроцке[3]), што показује да је њихова улога у земљорадњи била знатна.

Срп (falx messoria) је типично пољопривредно оруђе које се још од латенског периода налази у различитим археолошким контекстима. Срп из оставе из Власенице (инв. А/285, дуж. 32 cm, шир. 2cm) (Т. I/4) припада типу са лучно извијеним сечивом и кратким трном правоугаоног пресека за усађивање у дрвену дршку. Од краја трна сечиво прави плитак лук, а врх му је приближно у осовини дршке. Овакви српови су веома често налажени како у војним логорима на лимесу (Чезава, Понтес, Салдум)[4], тако и у оквиру великих пољских имања (Ушће код Обреновца[5], Добринци код Сремске Митровице[6], Бровић код Обреновца[7]).

Два следећа алата која су такође припадала овој остави коришћена су у сточарству и у преради сточарских производа. Једно је чешагија (scalptorium), инв. А/284, дуж. 22,5 cm, шир. 4,4 cm, (Т. I/7), оруђе које је као једна врста стругалице служило за чишћење стоке. Ово је за сада јединствен налаз чешагије у Србији, али у суседним областима постоје налази овог алата. Тако је чешагија нађена у једној просторији касноантичке виле у Љусини у Босни[8], у слоју IV века утврђена Горсиум у Мађарској[9], у господарској згради виле из III века у Лисичићима код Коњица[10] и др.

О значају и интензитету сточарства у овим крајевима сведочи и налаз ножа за обраду коже (culter crepidarius) у оквиру ове оставе. Овај нож, инв. А/282, дуж. сеч. 17 cm, шир. сеч. 2,5 cm, вис. 14 cm, (Т. I/3), припада типу ножева са сечивом полумесечастог облика чији су крајеви повијени према дршци. Од средине тупог дела сечиво прелази у дршку правоугаоног пресека. Ови ножеви коришћени су за сечење и обраду коже, а њихови налази у оквиру пољских имања (поред Власенице овакав нож нађен је и на локалитету Манђелос код Сремске Митровице) указују на чињеницу да је најгрубља обрада коже вршена на самим пољским газдинствима. Иначе, финија обрада коже одвијала се у специјализованим радионицама (officinae coriarorum) које су се, због непријатног мириса који се током прераде коже производио, налазиле ван градских бедема. Тако напр., налази неколико типова ножева за обраду коже на Царичином граду, концентрисаних на једном месту, сведоче о постојању радионице за обраду коже у близини базилике са трансептом у Доњем Граду. Сличне радионице су, судећи према налазима ножева за обраду коже, постојале и у оквиру војних логора (Караташ, Салдум, Бољетин)[11].

Најинтересантнији предмети које је остава из Власенице садржавала су, свакако, делови справа за орање — раоник и гределница. Рао-

ник (vomer, vomis или vomeris), инв. А/278, дуж. 34 cm, шир. 13 cm, (Т. I/5), припада типу симетричних раоника са троугластим сечивом, заобљеног врха и са дугим усадником правоугаоног пресека, отвореним на спољној страни. По средини сечива на спољној страни налази се пластично ребро. Ово је један од најраспрострањенијих типова раоника који се јавља још на крају латенског периода и саставни је део рала (aratum) — најједноставније справе за орање. У римском периоду овакви раоници налажени су у различитим археолошким контекстима, како у логорима на лимесу (Бољетин)[12], тако и у вилама у низији (њива „Зеленгора" код Сремске Митровице[13], Бровић код Обреновца[14]). Међутим, изузетно је важно што је у овој остави, као и у остави алата из Бровића код Обреновца, раоник нађен заједно са гределницом — ланцем за повезивање рала са колицима (инв. А/279, А/280, дуж. 46 cm, Т. I/6). Гределнице из ове две оставе су једини сигуран посредни доказ да су се, још од III века, упоредо са обичним ралом, употребљавала и рала са колицима. Прву литерарну референцу о овој справи дао је Плиније

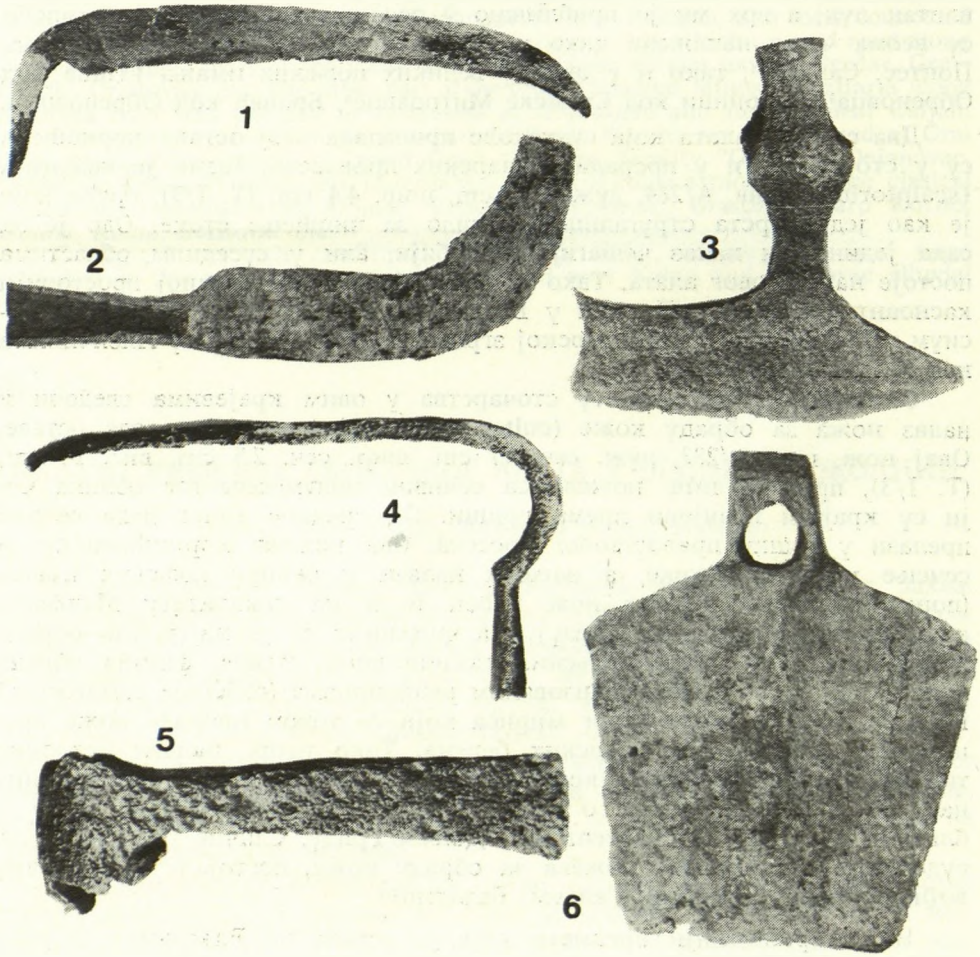

Т. I — Остава алата из Власенице (1—7)

(Nat. Hist., 18, 171—2) износећи податак да је она уведена у употребу у рецијским областима Галије (источна Швајцарска), непосредно пре времена кад је он писао. Овакву справу он назива plaumoratum. Други податак из IV века, Сервијев је коментар Виргилијеве употребе термина за плуг — currus, при чему додаје: arrata habent rotas (рала имају точкове)[15]. Међутим, ови подаци су у науци различито тумачени, а до сада познати налази гределница нису били поуздано датовани, иако се за неке (из Унца при Ракеку[16] и из Гурине у Корушкој[17]) са доста вероватноће може тврдити да су још са краја латенског периода. Гределнице из остава из Власенице и Бровића су, заједно са гределницама из оставе алата из III века из виле Падраг у Мађарској[18], из оставе са краја II и почетка III века из Маркуленија у Румунији[19] и са нешто каснијим примерком (V—VI век) из оставе из Тиња у Словенији[20], једни сигурно датовани налази ових ланаца. С друге стране, одсуство њихових налаза у другим деловима Царства указује на чињеницу да су јужни Норик и Панонија били она област у којој је најпре дошло до скока у развоју справа за орање. Томе иде у прилог и податак да из истог региона (Инђија, лок. „Брестове међе")[21] потичу за сада једини налази асиметричних римских раоника — делова савршеније справе за орање — плуга. Чињеница да су се у Панонији у исто време за орање употребљавали

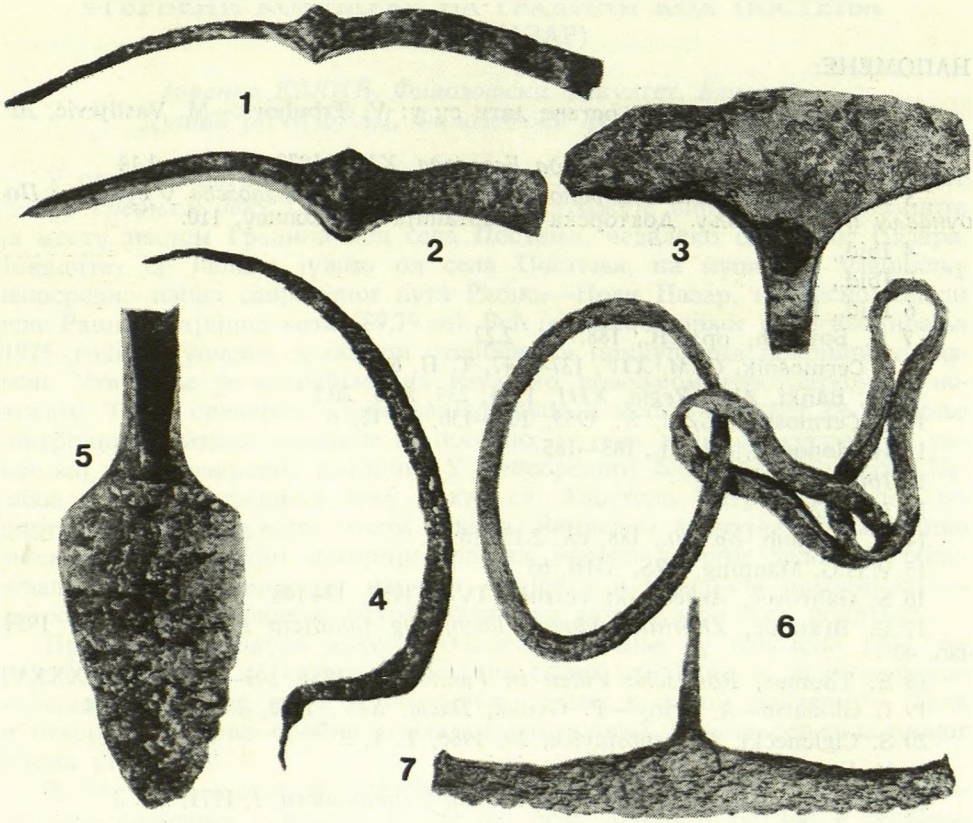

Т. II — Алат са различитих локалитета околине Шапца (1—6)

обично рало, рало са колицима и плуг, говори о значају који је овај регион имао у пољопривредној производњи римске империје.

Остали примерци римског алата из Мачве су усамљени налази. Изузев мотике (sarculum), инв. А/194, (Т. II/6), нађене поред гробнице на свод која се може датовати у другу половину IV века, остали примерци нису поуздано датовани. То су две косе (falcis faenariae), различитих типова: једна је са усадником и дугим сечивом, а нађена је у Кленку, лок. „Ацине њиве" (инв. А/192), (Т. II/4), док је друга, откривена у Шапцу (инв. А/1), са трном и кратким сечивом (Т. II/1). Оба типа коса карактеристична су за цео римски период, а непромењени облици задржавају се и у средњем веку. Исто тако, косир са усадником (falx arboraria), инв. А/147, (Т. II/2), нађен на лок. „Петловача", представља распрострањени тип који се употребљавао у различитим функцијама како у римском, тако и у средњевековном периоду. Ништа прецизније се не могу датовати ни секире (securis), нађене у Думачи (инв. А/16, Т. II/3), или у околини Шапца[22] (Т. II/5), јер њихови облици, као и облици већине другог римског алата, нису хронолошки осетљиви. Ипак, сви ови налази сведоче о улози коју је мачвански регион имао, нарочито у пољопривреди, током целог римског периода.

20. 12. 1986. UDK: 904-03(492.11) "652"

НАПОМЕНЕ:

1 Цртежи предмета из оставе дати су у: V. Trbuhović—M. Vasiljević, *AP, 14,* 1968—69, T. LVIII

2 Д. Бојовић, *Годишњак града Београда, XXV,* 1978, 188, сл. 1.14

3 И. Поповић, *Римско и рановизантијско оруђе од гвожђа у српском Подунављу и Поморављу.* Докторска дисертација у рукопису, 110.

4 Ibid., 163

5 Ibid., 162

6 Ibid., 163

7 Д. Бојовић, op. cit., 188, сл. 2.22

8 I. Čermošnik, *GZM, XIV,* 137—147, T. II, 6

9 Sz. Bánki, *Alba Regia, XIII,* 1974, 239, Абб. 20.1

10 I. Čermošnik, *GZM, X,* 1955, 107—136, T. II, 6

11 И. Поповић, op. cit., 183—185

12 *Ibid.,* 203

13 *Ibid.,* 202

14 Д. Бојовић, *op. cit.,* 188, сл. 2.15, 16

15 W.H.G. Manning, *JRS,* ЛИВ, 65

16 S. Gabrovec, *Arheološki vestnik,* IV/1, 1955, 134-148

17 B. Bratanić, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu, II,* 1954, нап. 40

18 E. Thomas, *Römische Villen in Pannonien, 1964,* 109—110, Taf. LXXXVI

19 I. Glodariu—A. Zrinyi—P. Gyulai, *Dacia, XIV,* 1970, 208, Fig. 3.2,4

20 S. Cigleneči, *Balkanoslavica, 10,* 1986, T. I, 2

21 И. Поповић, op. cit., 206

22 М. Васиљевић—В. Трбуховић, *Шабац у прошлости, 1,* 1971, Сл. 3

20. 12. 1986. UDK: 904.03(497.11)"652"

TROUVAILLES D'OUTILS ROMAINS EN FER DE ŠABAC ET DE SES ENVIRONS

Tout en partant du fait que la Mačva est l'une des régions de Serbie où la prospection archéologique a fait le plus de progès, l'auteur se penche plus particulièrement sur les outils de fer, et considère en même temps que par son contenu le plus important est le dépôt découvert dans le village de Vlasenica, au lieu dit Milištanska Kosa. Il est vraisemblable qu'à cet endroit se trouvait au cours du IIIes. de n.è. une petite propriété rurale romaine. Ce dépôt contenait deux haches-pioches *(dolabrae)* de variantes différentes, une faucille *(falx messoria)*, une étrille *(scalptorium)*, un tranchet pour le travail du cuir *(culter crepidarius)*, un soc *(vomer, vomis, vomeris)* et deux chaînes pour attacher l'araire à la charette. Ces chaînes sont les seuls témoignages indirects que les araires à charette étaient en usage dès l'époque romaine. Ces araires sont mentionnés par Pline *(Nat. Hist.* 18, 171—172), avec la dénomination de *plaumoratum*. Cependant, ce ne sont que les chaînes bien datées du dépôt de Vlasenica et celles de Brović près d'Obrenovac, donc de la même région, qui nous apportent la confirmation archéologique de l'existence de cet instrument à l'époque romaine. Les autres exemplaires d'outils en fer provenant de la Mačva sont des trouvailles fortuites qui ne peuvent être datés avec certitude.

■

УТВРЂЕНИ КОМПЛЕКС НА ГРАДИНИ КОД ПОСТЕЊА (НОВИ ПАЗАР)

Јованка КАЛИЋ, Филозофски факултет, Београд
Душан МРКОБРАД, Филозофски факултет, Београд

У оквиру програма рада на научно-истраживачком пројекту *„Област Раса у средњем веку“*[1] више година се истражује вишеслојно налазиште на месту званом Градина код села Постења, недалеко од Новог Пазара. Локалитет се налази јужно од села Постења, на купастом узвишењу непосредно изнад савременог пута Рашка—Нови Пазар, на десној обали реке Рашке (највиша кота 689,79 m). Већ приликом првог рекогносцирања (1975. године) уочени су остаци утврђења и прикупљени површински налази. Утврђење је саграђено на изузетно повољном геостратешком положају. То је средиште старе рашке жупе и место са којег се најбоље контролише читава околина и, посебно, путеви који се сусрећу у данашњој Новопазарској котлини. У непосредној близини се налази Петрова црква (у средњем веку црква св. Апостола Петра и Павла), седиште рашких епископа током векова. Ванредно значајна улога рашке епископије у старијој историји српског народа добрим делом је обликовала програм поменутог научног пројекта и усмерила историјско — географска и археолошка истраживања на само језгро тога подручја.

Прва прелиминарна археолошка истраживања су изведена 1982. године са циљем да се сними приближна скица утврђења и да се прикупе основни стратиграфски и хронолошки подаци о самом налазишту. Тада је отворена и прва пробна сонда са унутрашње стране североисточног бедема утврђења.

Затим су следила истраживања током 1983. и 1984. године. Досадашњим радовима отворено је укупно осам сонди и то две у грађевинама на средишњем делу горњег платоа, пет се налази поред северо-

источног бедема и једна поред куле на нижем делу утврђења. Местимично је праћено спољно лице бедема и то на више индикативних позиција. Циљ истраживачких радова током 1983/84. године је био да се јасније дефинише основа горњег, као и нижег дела утврђења и да се отварањем неколико стратиграфских сонди добије покретни материјал а самим тим и потпунија слика овог значајног налазишта.

Истраживања су показала да су бедеми утврђења обухватали издужену елипсоидну зараван на врху брега и један мањи нижи плато са северне стране главног утврђења. Димензије горњег утврђеног платоа су приближно 220×90 метара, а рачунајући и нижи део дужина прелази 350 метара.

Археолошким истраживањима на горњем платоу делимично су ископане две грађевине. Једна од њих је, по свему судећи, имала функцију главне осматрачнице утврђења. На нижем делу приближних димензија 80×50 метара делимично је истражена једна кула са деловима бедема, који се од ње пружају ка југоистоку и северозападу. Унутар бедема, на оба нивоа, примећује се још најмање двадесетак грађевина.

Најзначајније резултате дале су стратиграфске сонде поред североисточног бедема централног дела горњег платоа. Анализа нађених карактеристичних уломака грнчарије, затим ситних налаза, као и остатака архитектонских целина у сондама (делови бедема, зидови појединих грађевина, малтерни подови, слојеви гари и пепела, грађевински шут и друго) и најзад стратиграфија културних слојева, упућују на закључак да је овде у питању вишеслојно налазиште у коме је живот трајао, са прекидима, од времена старијег гвозденог доба до средњег века. На основу свега изложеног може се утврдити да на овом налазишту постоје четири културна и делом стратиграфски издвојена стамбена хоризонта: халштатски, касноантички, рановизантијски и средњевековни слој[2]. Податак да су материјални трагови халштата и средњег века откривени у свим сондама, али не и касноантички и византијски наводи нас на предпоставку да је утврђење, током времена, мењало свој облик и обим.

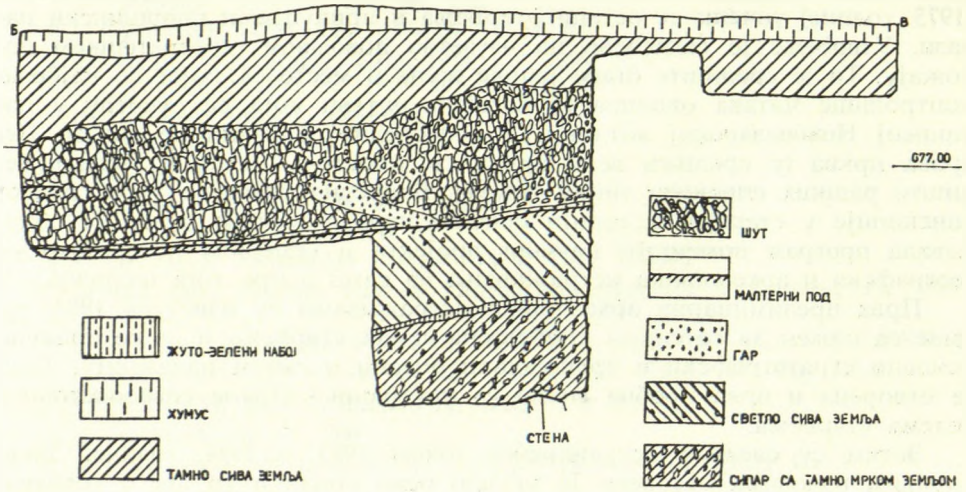

Сл. 1. — Постење, Градина, профил сонде 2/84

Сонда 2/84 дала је свакако најзначајније стратиграфске податке за хронологију постењског утврђења и зато је дата као узорак (сл. 1). На згодном заравњеном платоу на северном делу падине утврђења отворена је сонда димензија 5,50×2,00 метра, оријентисана североисток—југозапад. Непосредно испод платоа приметна је већа осипина камена, вероватно од бедема утврђења.

Слој хумуса (0,00—0,20 m) је садржавао 11 уломака релативно атипичне грнчарије различитих културних периода. Као интересантни издвојене су две црепуље, руком рађене. Испод хумуса налазио се слој тамно сиве растресите земље (0,20—0,70 m) који карактерише велики број уломака средњевековне грнчарије (143) и животињских костију. Слој је интересантан и по већем броју примерака уврштених у типологију: једна здела, осам лонаца и четири црепуље. Од ситних налаза су два комада стакла, равна, па се не може рећи потичу ли од неке посуде или су део окулуса. Интересантан је налаз осредњег облутка, који би евентуално могао служити и као камен за праћку. Слични комади су на неким утврђењима сигурно приписани тој намени. Затим следи слој грађевинског шута (0,70—1,40 m) са већим каменом у горњим зонама, вероватно деловима обрушених зидова грађевине, без налаза. Слој гари и пепела (1,40—1,45 m) као и нагорелог дрвета највероватније потиче од зарушене таванице објекта, такође без налаза. Малтерни под (1,45 m), делом оштећен, констатован је целом површином сонде и засада се не би могло рећи да ли је било каквих преправки. Оштећења, на неколико места, могу се тумачити падом тежих блокова камена приликом зарушавања на подницу. Налаза није било. Малтерни под је пробијен укопом уз сам зид, димензија 2,00×2,00 m. Следећи слој (1,50—1,90 m) карактерише светло сива земља нешто компактнијег састава. Сви уломци грнчарије (26) припадају времену везаном за касноантичну грнчарску продукцију. Рађени су на витлу, од ситно зрнасте песковите земље, понегде са примесама туцаног кречњака или кварца и лискуна. Заступљене су браон-црвенкаста, наранџаста и сива боја, као и варијанте наведених. Површина је углавном необрађена, мада има примерака са фирнисом металног сјаја, жућкастобелом ангобом, и глеђи маслинасте и браон боје. Што се тиче декорације заступљени су, само на неколико уломака, жљебљени и метличасти орнамент и валовница. Као интересантни за типологију су узети по један примерак лонца и крчага. Непосредно испод малтерног пода налаза није било и они почињу тек од дубине 1,60 m. Испод тога налазио се тањи слој жуто зеленог набоја (1,90—1,95 m), без налаза. Сада постаје јасно да се касноантички слој може третирати и као затворена целина, између два пода. Јер, налази у слојевима изнад (средњи век и шут) и испод (халштат) битно се разликују што је видно и у профилима. Последњи културни слој (1,95—2,40 m) чини сипар са мешавином тамно сиве земље и карактеристична халштатска грнчарија. При дну слоја приметна је природна стена и то у зони поред зида, док се ниже низ падину губи. И овај слој би се могао третирати као затворен налаз омеђен подом у виду набоја с горње и стеном с доње стране. Што се тиче грнчарије заступљени су опште познати облици са карактеристичном обрадом површине и начином декорисања.

Првобитна сонда је била 4,00×2,00 m, али је продужена на 5,50 m да би се могао истражити зид у југозападном профилу. У додатном делу копало се само до дубине од 0,50. Копало се кроз растреситу, тамно сиву земљу, без налаза. Утврђено је да је зид широк 0,70 m, оштећене круне, зидан притесаним каменом са обе стране и трпанцем изнутра у јаком кречном малтеру. Очувана висина зида износи 2,20 m. Са унутрашње стране зида приметни су либажни низови на свака 2—3 реда камена. Назначен темељни испуст је у нивоу малтерног пода. Преправке и доградње у зиду нису примећене. Може се предпоставити да је зид, односно грађевина из касноантичког доба (IV—V век). Остала питања, која се намећу добиће своје разрешење тек након систематских ископавања овог објекта.

*

На месту халштатске Градине евидентно је постојање касноантичког живота IV—V века, затим слоја VI века, коме припада и највећи број откривене архитектуре. Средњевековни слој XII века формирао се понегде над слојем зарушавања рановизантијских грађевина (сонда 2/84) не користећи их па се предпоставља да се живот једним делом могао одвијати у полуукопаним или надземним објектима. Само систематским ископавањима се може утврдити да ли су и у којој мери у средњем веку коришћене раније грађевине и какво је право стање ствари у погледу односа стамбених хоризоната појединих епоха.

НАПОМЕНЕ:

1 Пројекат се остварује у оквиру Византолошког института САНУ у Београду под руководством др Ј. Калић. Археолошка истраживања су обављена под руководством др М. Поповића (1982) и мр Д. Мркобрада (1983, 1984).

2 Халштат је заступљен у сондама: 1/82, 2/83, 1/84, 2/84, 3/84; касноантички слој: 2/82, 2/84, 3/84; рановизантијски слој: у објектима 1 и 2, и сондама 1/82 и 2/83; а средњи век у сондама: 1/82, 2/83, 1/84, 2/84, 3/84.

26. 12. 1986. UDK: 904(497.11)"653":725.182

FORTIFIED COMPLEX OF GRADINA NEAR POSTENJE (NOVI PAZAR)

Not far from Novi Pazar, multilayered site at Gradina near the village Postenje is being excavated, as the part of the scientific project "The Region of Ras in the Medieval Period". Investigations showed that the fortress covered one elongated plateau on the top of the hill, as well as one lower plateau with aproximate dimensions of 350 × 90 meters. Analysis of the characteristical pottery, architectural assemblages in trenches and stratygraphies of cultural levels lead us to conclusion that life on this place lasted with gaps from Haalstadt to medieval period. Four cultural and well distinguished horizons were encounered: Haalstadt, late roman, early Bysantian and medieval horizon. The main problem is the relationship between medieval period and earlier cultures. Yet, it is not known wether earlier buildings were in use during medieval period. Only systematic excavations could give the true answer on the questions posed by this important site.

НОВИ РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СРЕДЊЕВЕКОВНОГ РАСА

Марко ПОПОВИЋ, Археолошки институт, Београд

Систематска археолошка истраживања комплекса средњовековног Раса, иако су зашла већ у другу деценију, још увек нису окончана. До сада су у целини истражени остаци утврђења на Градини, рушевине пећинског манастира и део насеља старог Трговишта, са једном од некропола. Археолошка истраживања знатно су интензивирана 1984. године после усвајања ширег „Програма истраживања, заштите, уређења простора и коришћења целине старог Раса са Сопоћанима", јер су обезбеђена нешто већа финансијска средства. Поред систематских истраживања овим програмом предвиђено је детаљно рекогносцирање области средњовековног Раса, и што је посебно значајно, прелиминарна сондажна истраживања на значајним локалитетима у овој области.

После завршетка радова на Градини систематска археолошка истраживања започета су на простору нижих делова утврђења који леже на заравнима источне падине брега. Пошло се од претпоставке да су у питању остаци подграђа града Раса. Међутим већ први резултати истраживања, која су изведена у јулу 1985. године, указали су на знатно сложенију ситуацију. Уочено је да постоје два културна хоризонта и то касноантички, коме припадају и остаци бедема и средњовековни, хронолошки истовремен са животом утврђења на Градини. С обзиром да су истраживања овде тек започета, још увек се не могу доносити поузданији закључци, али се већ на основу првих резултата као и ранијих налаза са Градине може закључити да средњовековном граду Расу претходи једно старије палеовизантијско утврђење.

Ово старије утврђење захватало је само североисточни део платоа на Градини, док се главни део утврђења налазио на нижим заравнима источне падине. Горњи део овог палеовизантијског утврђења био је према приступачној западној страни брањен једним зидом, ширине 80 до 90 cm, који је био грађен од ломљеног камена са малтером. У склопу овог зида, чији су остаци само фрагментарно очувани, била је и једна слично грађена правоугаона грађевина, која је вероватно служила као нека врста куле. На осталим теже приступачним странама, које су углавном окренуте према деловима утврђења на нижим падинама бедеми, по свему судећи, нису били грађени. Услед релативно слабог система одбране може се претпоставити да је овај горњи део утврђења служио првенствено ка осматрачница.

Главни, нижи део на источним падинама брега био је знатно боље утврђен каменим бедемима. Дужина му је износила око 320 m, док му је ширина била неједнака, између 80 и 100 m. С обзиром да су систематска археолошка ископавања на источним заравнима започета тек недавно, истражен је само мањи део овог утврђења које претходи средњовековном граду. До сада је откривена северна кула, малих димензија и танких зидова, на чију бочну страну је био прислоњен северозападни бедем. Остаци овог бедема, ширине око 1,30 m, који је био грађен од ломљеног камена у неправилном слогу, откривени су у целини. Од

источног бедема само местимично се уочавају површински трагови. На једном делу, у близини пећинског манастира у дужини од око 10 m, остаци овог бедема очувани су до 1,50 m висине. Захваљујући овим траговима и пре детаљних истраживања може поуздано да се одреди траса Источног бедема. Сличан случај је и са јужним бедемом, који је изгледа најслабије очуван.

У унутрашњости утврђења налазиле су се камене грађевине, чији су трагови зидова запажени на више места. Има се утисак да су услед нагиба терена неке од ових кућа биле грађене изнад подзида. На једној заравни уз северозападни бедем откривени су остаци две мање грађевине правоугаоних основа, које су највероватније служиле за становање. Једна од њих имала је изгледа и сводну конструкцију.

Услед недовољне истражености још увек се не могу доносити коначни закључци о времену настанка овог утврђења, претече средњовековног Раса. На неке, истина прве претпоставке, указују до сада откривени археолошки налази. Ту се посебно издвајају два примерка новца цара Аркадије 388—392. године, као и по један примерак Валентинијана I из 364/7 и Валенса 367/75. године, који сви потичу са Градине. Ови нумизматички налази, као и ретки фрагменти истовремене керамике, посебно питоса, указују на другу половину или крај IV века као могуће време изградње овог касноантичког утврђења. Међутим, већина налаза из културног слоја, који је истражен у оквиру нижег дела утврђења на источним падинама потиче из VI века. Они су поуздано сведочанство о интензивном животу утврђења у последњем раздобљу касне антике, које је претходило словенском насељавању средишњих области Балкана.

За сада нема података који би указивали да се у доба касне антике насеље ширило и ван простора опасаног бедемима. Некропола становника овог утврђења налазила се изгледа недалеко у подножју брега изнад леве обале Рашке, где су откривени остаци једне старохришћанске меморијалне грађевине. Она се састојала првобитно само од зидане засведене гробнице укопане у тло, са два банка за полагање покојника. Улаз у гробницу налазио се са западне стране и био је посебно озидан. Убрзо после настанка ове гробнице, или коју деценију касније, над њом је подигнута мала једнобродна грађевина са полукружном апсидом на истоку, која је несумњиво служила као меморија. Гробница је раније била опљачкана, тако да су у њој, приликом археолошких ископавања 1972. године, пронађени само испретурани остаци три скелета, без гробних прилога. До занимљивих открића дошло се у току конзерваторских радова на овој грађевини. У њеном темељу нађена је као сполиа једна делимично оштећена римска стела, која потиче са краја II или из првих деценија III века.

Меморијална грађевина са гробницом, по свом облику и начину грађења, доста поуздано је датована у V или VI век, и вероватно је припадала некој значајнијој личности из оближњег утврђења. Из истог раздобља изгледа да потиче и засведена гробница откривена код села Дојевићи, око 4 km источно, као и остаци тробродне базилике у селу Попе северно од Пазаришта.

Детаљна анализа остатака палеовизантијског утврђења, које претходи средњовековном Расу, услед недовољне истражености за сада није могућа. Његова функција се свакако мора посматрати у ширем кон-

тексту са осталим истовременим утврђењима којих, према нашим досадашњим сазнањима, има преко десет. Покушај идентификације неких од ових утврђења са онима које Прокопије помиње на подручју Дарданије, чини нам се да још увек није могућ. У том контексту остаје отворено и питање препознавања Арсе, као старијег утврђења које је обновљено у VI веку. Хронолошка слика остатака утврђења која претходе средњовековном Расу могла би да укаже на могућност да су управо то остаци Прокопијеве Арсе, али ни друге претпоставке се за сада не би могле одбацити.

За разлику од старијег, млађи хоризонт на простору који омеђавају палеовизантијски бедеми на источним падинама Градине, знатно је слабије очуван. Сачињавају га, на делу који је истражен у току 1985. године, само површински слојеви у великој мери уништени спирањем. Ретки археолошки налази, углавном уломци керамике, подударни су и хронолошки истовремени са материјалом из слојева на Градини. То сведочи о насељености овог простора током XII века и почетком XIII века, који се највероватније налазио у функцији подграђа града Раса. О структури насеља у подграђу као и степену коришћења старијих бедема за његову одбрану за сада нема података. То ће бити предмет даљих истраживања у наредним годинама.

На крају потребно је осврнути се и на резултате прелиминарних истраживања, односно сондажних ископавања мањег обима, која су вршена у атару села Грачане у непосредном залеђу Сопоћанског манастира. Ту су откривени остаци још једног палеовизантијског утврђења на локалитету Јужац, а нешто даље на локалитету Корита трагови насеобине из предтурског раздобља.

Локалитет Јужац лежи на врху доминантног виса, северно од манастира Сопоћана. То је био положај веома погодан за одбрану, али доста нераван и неподесан за настањивање. Само са северне стране, са које се налази и једини приступ, постоји мања зараван, иза које се налази стеновит масив са источне стране са највишом тачком на коти 1079,50 m. Од овог врха спуштају се окомите стеновите литице према подножју брега, са једном пећином и две поткапине. Западни део овог простора чини падина, која се у мањим каскадама спушта од овога стеновитога врха.

На већем делу локалитета налази се савремено сеоско гробље, што онемогућава истраживања већег обима. Отворене су четири сонде, а остаци бедема истражени су праћењем површинских трагова. Према стратиграфској ситуацији у сондама јасно је уочено да на локалитету постоје два праисторијска културна хоризонта, која претходе изградњи утврђења. Старији, знатно богатији слој потиче из раздобља ране бронзе. Констатован је на свим истраживаним просторима, а посебно је добро очуван у пећини са источне стране. Млађи и знатно тањи слој припадао би утврђеном халштатском градинском насељу. У сонди 3/85 са северне стране откривен је део бедема из овога раздобља, који је био уништен у пожару и оштећен укопавањем каснијег палеовизантијског бедема. Поред каменог плашта и запечене земље нађени су и комади угљенисаних греда, као последњи трагови спаљених палисада.

Следећем хоризонту на локалитету припадају остаци утврђења неправилне издужене полигоналне основе, димензија 150×65 m, које је имало камене бедеме са северне, западне, јужне и делом источне стране.

Даље дуж источне стране, где су стеновите литице, бедем изгледа није био грађен. Према северној, јединој приступачној страни био је постављен главни бедем, ширине 1,40 m, ојачан једном истуреном кулом трапезасте основе, који изгледа у целини прати трасу старије градинске фортификације. Овај, као и остали бедеми утврђења, био је грађен малтером и ломљеним каменом у неправилном слогу. Најдужи, западни бедем био је неједнаке дебљине, између 1 и 1,40 m, и имао је један испадни угао, који је у недостатку кула служио за бочну одбрану према југу. Услед веома мале истражене површине од грађевина у утврђењу откривени су само остаци једног зида у сонди крај западног бедема.

Од налаза из слојева који су се образовали уз камене бедеме поред уломака керамике треба поменути делове орнаментисане коштане оплате и једну фибулу са посувраћеном ногом. Сви они се могу поуздано датовати у VI век, што даје и основни хронолошки оквир живота овог утврђења. После разарања или напуштања, крајем VI или у првим деценијама VII века, ово утврђење није више обнављано. Раније претпоставке о утврђењу на Јужцу као рефугијуму манастира Сопоћана, морају се коначно одбацити. Већ у време када је грађен манастир у оквиру порушених бедема образовала се сеоска некропола, на којој још увек има сачуваних надгробних плоча из средњег века.

Северно од Јужца на локалитету Корита откривени су трагови једног сеоског насеља збијеног типа, из XIV—XV века. Остаци камених зидова преко двадесет кућа груписани су око трагова једне мање цркве правоугаоне основе, која је за сада једина истражена. На овом локалитету, као и у оквиру остатака утврђења на Јужцу, прелиминарна истраживања ће се наставити и у току 1986. године.

10. 12. 1986. UDK: 904(497.11)"653":711.424.2(497.11)

NEW RESULTS OF THE RESEARCH ON MEDIEVAL RAS

In the year of 1985, east suburbium of Ras was excavated. At the same time, together with medieval horizon which is contemporary with the occupation of the fort at Gradina, late Roman horizon was noted. This late Roman cultural horizon could be brought in connection with the remains of the fortress discovered in the northeast part of the plateau at Gradina and at the lower plateau of the same slope. This fortress could be roughly dated in the IV—VI century AD. Material that belongs to the IV century was ascertained (ceramics, coins of Valentinianus I, Valens, and Arcadius) as well as numerous ceramic material of the VI century AD. Certain diffeences in the width of the rampart, and the manner in which it was built indicate the possibility that primary IV century fort existed, at northeast plateau and was later used as an acropolis of a much bigger fortress built in the VI century. Existance of this early Bysantian fort could be indiractly confirmed by necropolis used in the V and VI century, and was evidented of the foot of the hill at left bank of river Raška. It is an interesting, although still undefined, question of locating Arsa, which was, according to Procopius, renewed in VI century.

During this campaign, by the excavation of smaller range, site Južac was partly investigated. Južac is located at the top of the dominating hill north of Sopoćani. Existance of the early Bysantian fort (VI century), as well as early Bronze age and late Iron age settlements are noted at this area. Early Bysantian fort is of irregular poligonal fundaments with dimensions 150 ×65 m.

North of Južac on the locality Korite remains of the XIV—XV century settlement are discovered.

РАНОВИЗАНТИЈСКО УТВРЂЕЊЕ У БАБОТИНЦУ

Јулка КУЗМАНОВИЋ-ЦВЕТКОВИЋ, Музеј Топлице, Прокупље

Локалитет Велико кале у Баботинцу евидентиран је приликом рекогносцирања терена Општине Прокупље 1982. г. Налази се на јужним обронцима Великог Јастрепца, на већем заравњеном платоу омеђеном Баботинском реком са истока и Градишким потоком са југозапада. Надморска висина платоа износи 750 m. Према Градишком потоку и Баботинској реци су стрме косе те је локалитету из правца села могуће прићи заобилазним путем са запада и севера. Читав плато је обрастао густим растињем, нема видљивих остатака зидова а гомиле урушеног камена на површини тла сведоче о некадашњој значајној градитељској активности. Мерење и снимање је отежано растињем, иако је, на основу конфигурације терена, бар приближно могуће утврдити облик утврђења и лоцирати неколико грађевина.

Северозападно од утврђења је, по причању мештана, некропола. На терену су видљиви остаци камених плоча које ограђују гробове.

Разлог више за интервенисање на овом локалитету било је и просецање сеоског пута, када је булдожером оштећен део северног, западног и јужног бедемског платна.

Приликом првог обиласка терена, на местима оштећеним булдожером нађено је доста фрагмената рановизантијске керамике, сиве, добро печене и рађене на брзом витлу, и по који фрагмент амфора украшених чешљастим орнаментом.

Утврђење, чини се, има облик неправилног четвороугла, димензија приближно 100×150 метара. Јужни и источни бедем сучељавају се под правим углом, југозападни угао је благо заобљен, северозападни угао је,

Сл. 1 — Источни део објекта 2
Сл. 2 — Положај локалитета

судећи по конфигурацији терена, прав, а североисточни угао је изгледа благо заобљен. Чини се да је улаз у утврђење био на северу, ближе северозападном углу и да је био заштићен кулом са источне стране.

Постављањем сонде проверен је југозападни угао утврђења. Нема трагова куле. Дебљина бедема износи 1,40 m. Зидано је притесаним каменом са спољним и унутрашњим лицем и трпанцем у средини, а за везивни материјал је употребљен кречни малтер. Очувана висина бедема у овом делу износи 1 m.

Објекат 1. У југоисточном делу утврђења назирао се, на површини тла, већи објекат правца простирања Исток—Запад, са апсидом на истоку. Отворена је сонда која обухвата читаву ширину грађевине, апсиду и залази у унутрашњост брода 1 m и сонда уз југозападни угао са спољне и унутрашње стране. Димензије брода износе 15,50×8,70 m, апсида је ширине 4,10 m а дубине 2,45 m, полукружног облика. Дебљина зидова износи 0,65 m, зидани су притесаним каменом, са доста солидним унутрашњим лицем, очувани око 1 m, везивни материјал је блато а има трагова малтерног премаза зидова. Под објекта био је од набијене земље, са танким малтерним премазом, траг пода очуван је у апсиди. Грађевина има накнадно призидан нартекс чији западни зид није било могуће ухватити због густог растиња и нагомиланог камења. У самом југоисточном углу нартекса откривен је призидани банак, димензија 0,70×0,80 m, висине око 0,50 m, у једном моменту искоришћен за ватриште. У пепелу су пронађени фрагменти сиво печеног мањег лонца рађеног на брзом витлу.

Налаз неколико фрагмената керамике, који се могу хронолошки определити у VI в. још увек није довољан за хронолошко опредељење читаве грађевине, поготово што није у целости истражена.

Објекат 2. Остаци ове грађевине налазе се нешто северније од претходне, обрасли растињем и затрпани гомилом камења, а разлог копања на том месту била је ранија интервенција омладинаца који су открили унутрашњост мање грађевине, одн. њен део и пронашли мноштво фрагмената амфора украшених чешљастим орнаментом и које су донели у Музеј. Овом интервенцијом био је откривен тек мали простор, апсида мање просторије са финим малтерним подом и кружним удубљењем у поду. Занимљиво је било да је у северном делу зид апсиде пресечен и да се паралелно са јужним зидом ове просторије пружа зид који наставља на исток, нешто солидније грађен и са траговима малтерисања. Сондом ширине 1 m проверена је читава дужина тог зида за који се испоставило да представља јужни зид брода цркве. Исто тако је истражен апсидални део и источни део брода. Започети су радови испред западног зида с циљем да се дефинише овај део објекта али су прекинути због временских неприлика. Ситуација у свим сондама је готово истоветна: дебео слој наноса и шута, танак слој паљевине око грађевине у коме су нађени сви покретни налази.

Збирањем прикупљених података о грађевини постаје извесно да се ради о једнобродној цркви са апсидом на истоку полукружног облика са спољне и унутрашње стране, димензија 13,70×6,80 m, апсиде ширине 3,50 m и дубине 2 m. Црква је имала нартекс ширине 3,5 m, који се за ту ширину наставља на јужну страну и наставља на исток управо у мали анекс са апсидом, раније откривен. Зидано је каменом, зид дебљине

0,60 m, везивни материјал блато. Зидови су малтерисани са спољне и унутрашње стране, а у шуту су нађени и фрагменти фреско декорације. Под је био покривен фином малтерном кошуљицом, са лепо углачаном површином, сачуван је и малтерни премаз у доњој зони зидова. У апсиди два озидана степеника у истој техници, премазана блатом а затим малтером чине седишта за свештенство. Средишни део апсиде је пробијен накнадно, тако да није у потпуности могуће реконструисати овај део.

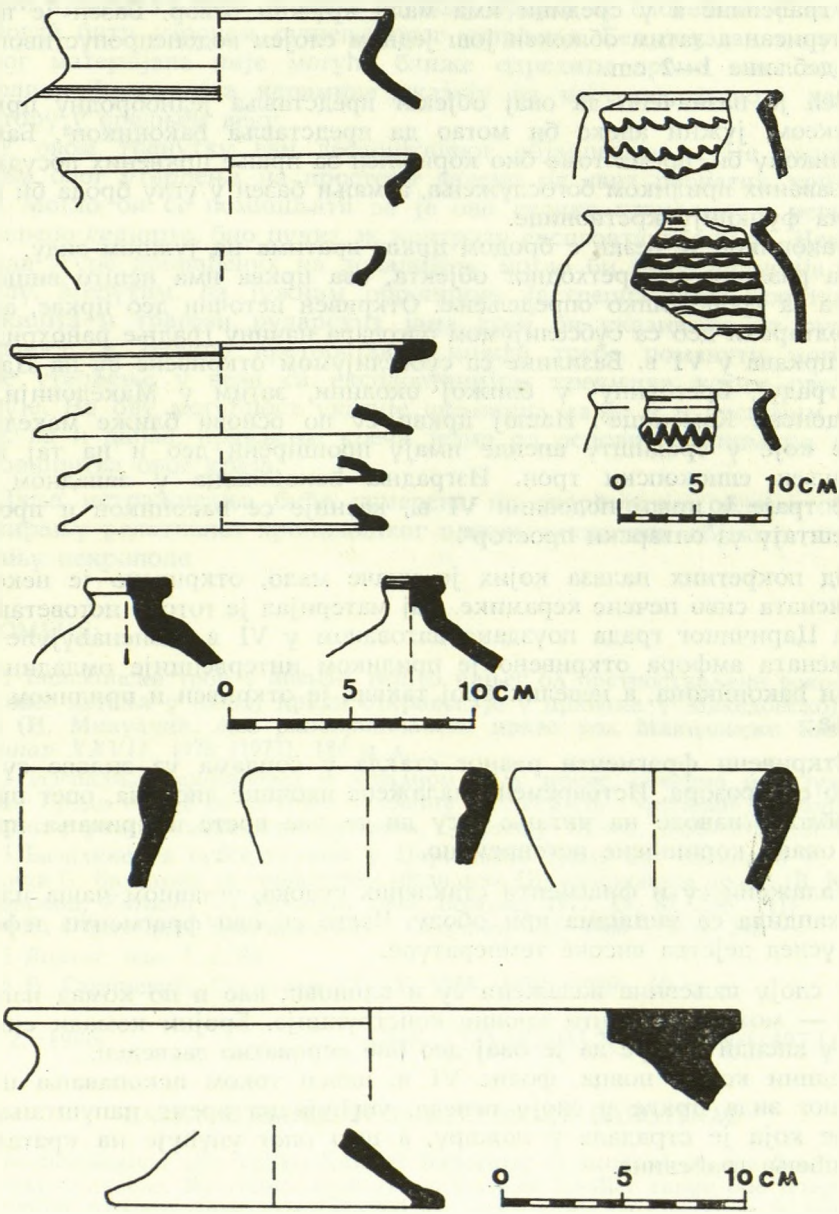

Сл. 3. — Баботинац, налази керамике са утврђења

Поготово је занимљив правоугаони простор у центру апсиде, уз сам доњи степеник субселијума, где недостатак пода указује на некакву надградњу; епископски трон[1], или пак часну трпезу мада би било логичније да часна трпеза буде одвојена од зида апсиде.

У самом југоисточном углу брода направљен је плато облика неправилног четвороугла, постављен под углом од 45° у односу на грађевину, висине 0,44 m у односу на под грађевине а централни део платоа представља базен кружног облика, пречника 0,70 m, под базена је у нивоу пода грађевине а у средини има мали кружни отвор. Базен је најпре омалтерисан а затим обложен још једним слојем водонепропустивог малтера дебљине 1—2 cm.

Већ је назначено да овај објекат представља једнобродну цркву с нартексом, јужни анекс би могао да представља ђаконикон[2]. Базен у ђаконикону би, према томе био коришћен за прање црквених посуда употребљаваних приликом богослужења, а мањи базен у углу брода би могао да има функцију крстионице.

Ђаконикон је везан с бродом цркве вратима на јужном зиду.

За разлику од претходног објекта, ова црква има нешто више елемената за хронолошко опредељење. Откривен источни део цркве, апсида одн. олтарски део са субселијумом одговара начину градње ранохришћанских цркава у VI в. Базилике са субселијумом откривене су на Царичином граду[3], Бреговину[4] у ближој околини, затим у Македонији, код Македонске Каменице[5]. Нашој цркви су по основи ближе македонске цркве које у средишту апсиде имају проширени део и на тај начин оформљен епископски трон. Изградња ђаконикона у западном делу цркве траје у првој половини VI в., касније се ђаконикон и протезис премештају уз олтарски простор[6].

Од покретних налаза којих је иначе мало, откривено је неколико фрагмената сиво печене керамике. Тај материјал је готово истоветан ономе са Царичиног града поуздано датованом у VI в. Изненађујуће пуно фрагмената амфора откривено је приликом интервенције омладинаца у апсиди ђаконикона, а невелик број таквих је откривен и приликом ископавања.

Откривени фрагменти равног стакла у сондама уз зидове су очигледно са прозора. Истовремено налажене плочице лискуна, опет прозорске облоге, наводе на питање јесу ли те две врсте покривања прозорских окана коришћене истовремено.

Налажени су и фрагменти стаклених судова, углавном чаша или мањих кандила са ушицама при ободу. Често су ови фрагменти деформисани услед дејства високе температуре.

У слоју пепеловине налажени су и клинови, као и по комад изгореле греде — можда елементи кровне конструкције. Бројни комади сиге нађени у апсиди говоре да је овај део био вероватно засведен.

Једини комад новца, фолис VI в. нађен током ископавања испред западног зида цркве у слоју пепела, упућује на време напуштања грађевине која је страдала у пожару, а што опет упућује на кратак век коришћења грађевине.

*

Утврђење на локалитету Велико кале у Баботинцу је вероватно настало у VI веку и може се повезати са Јустинијановом фортификационом делатношћу. Елементе за овакво хронолошко опредељење овог објекта, поред опште историјске слике која се манифестује изградњом читавог низа синхроних утврђења, налазимо у облику тврђаве, начину зидања бедема, облику и склопу сакралних грађевина и, пре свега, у хомогеном археолошком материјалу који упућује на VI век. Трагови пожара индицирају на могућност да је утврђење страдало у другој половини VI или крајем VI века. У овом периоду бројни су словенски упади који су могли бити узроком рушења овог утврђења. Без поузданог нумизматичког материјала није могуће ближе одредити време овог догађаја. Неколико фрагмената керамике указују на наставак живота на овом простору у средњем веку.

У овом тренутку ван дефинитивног објашњења остаје разлог подизања овог утврђења на простору далеко од свих познатих комуникација. Могло би се помишљати да је ово велико утврђење, а вероватно и црквено седиште, био пункт за контролу експлоатације руде. Неколико комада згуре пронађених на локалитету могло би бити индиција у том смислу. Међутим, на јужним обронцима Јастрепца нису констатована шљакишта и трагови рударских јама који би указивали на рударску активност. У оквиру претпоставки можда треба поменути могућност да је утврђење у вези са експлоатацијом кречњака којим овај крај обилује. На ову могућност указује чињеница да је и у каснијим периодима, па и данас, прављење креча једно од основних занимања већине становништва овог краја.

Даља истраживања биће усмерена на утврђивању облика објекта, фиксирању релативног хронолошког односа сакралних објеката и истраживању некрополе.

НАПОМЕНЕ:

1 Епископски трон у апсиди, нешто мањег од претпостављене реконструкције овог детаља у нашој цркви откривен је у црквама у Македонској Каменици (И. Микулчић, Две ранохришћанске цркве код Македонске Каменице, *Старинар XXVII*, 1976 (1977), 184 и д.

2 Изградња ђаконикона у западном делу цркве, северно или јужно од главног брода везује се за прву половину VI века (Б. Стричевић, Ђаконикон и протезис у ранохришћанским црквама, *Старинар IX—X*, 1958—1959 (1959), 59

3 Базилике са субселијумом у Царичином граду су: базилика F; двојна базилика G; базилика са трансептом (базилика D); епископска црква (В. Кондић, В. Поповић, *Каталог — Царичин град*, Београд 1977, 25, 87, 105, 111)

4 Б. Стричевић, Бреговина-кале, *Старинар XI*, 1960 (1961), 248

5 *Визант, изв. I*, с. 88

6 Б. Стричевић, *Старинар IX—X*, 1958—1959 (1959), 60 и д.

26. 12. 1986. UDK: 725.182.033.2(497.11):904(497.11)"653"

EARLY BYSANTIAN FORTRESS AT BABOTINAC

Archaeological site Veliko Kale at Babotinac is situated on the South slopes of Veliki Jastrebac. By trench type excavations of smaller range one irregular by rectangular fortress (dim: cca 150×100 m) was found. This fortress is erected in VI century, at the time of Justinian's great building activity. It was demolished at

the end of the same century during invasion of Slavs. Two churches were discovered in the fortress, one of them probabily episcopal. This fortress was probabily built in connection with mining in this region, or with exploatation of limestone which is abundant in this region.

ТРАГОВИ АВАРА И СЛОВЕНА У ДОЊЕМ ПОДРИЊУ И ОКОЛИНИ

Лепосава ТРБУХОВИЋ, Народни музеј, Београд

Према подацима из историјских извора које дају византиски писци који говоре о периоду аварских упада на подручје Сирмијума[1] и његове околине, можемо говорити о многим догађајима чија се локација несумњиво везује за доње Подриње. Тако нпр. код византијског писца Менандра имамо податке да у време када Гепиди држе Сирмијум Авари стварају савез са Лангобардима против ових. Гепиди траже помоћ од Византије. Због тога што ову помоћ нису добили бивају побеђени од Авара и Лангобарда те се њихова сремска држава распада. После ових догађаја, Авари сматрајући да су победом над Гепидима стекли права и на сам Сирмијум отпочну опсаду града о чијој страхоти нас најбоље обавештава натпис са више пута цитиране опеке из Сирмијума. Пошто је за опсаду града каган Бајан морао да (према византијском извору) подигне мост на Сави, морамо рачунати са присуством Авара и на десној савској обали. тј. у Мачви. Нажалост, до данас немамо сигурних опипљивих трагова аварске опсаде на десној савској обали а ни на сремској страни. Можда узроке таквој ситуацији треба тражити у неистражености римских вила у овом подручју, које су могле служити као боравишта у време ове опсаде. Једини археолошки траг који би се директно везао за овај период био би већ познати ратнички гроб из Манђелоса[2] који садржи поред осталих предмета опрему ратника и раноаварски гвоздени мач. Овом времену такође припада и пар сребрних гривни са трубасто проширеним крајевима (тип Szent-Endre) из Стејановца[3]. Први налаз датује се у крај 6. века, у чему се слаже са временом опсаде града, док је други хронолошки опредељен новцем Констанса II. После пада Сирмијума Авари заузимају читав низ градова на Дунаву све до Анхијала на Црном мору. Поред Сирмијума и околина бива колонизована од Авара о чему је доказ мања некропола на локалитету 29 у Сирмијуму и случајни налази из Руме, Бешенове, Вашице[4] итд. Одмах се намеће питање зашто су Византинци тако олако препустили Сирмијум како Гепидима тако и Аварима. Новим начином ратовања који варвари уводе почев од Хуна, и који прихватају и остала турска племена, са брзим и изненадним нападима коњице који се лако спроводе по равницама, Византија је била принуђена да делимично повуче свој лимес према варварима на најближа узвишена брда, при чему им као залеђе служе планински венци на којима су лоцирана седишта већих јединица, у циљу лакше одбране и потребе бржих интервенција у равничарским подручјима. Код овога наводимо као пример утврђење Коњушу, које је несумњиво, како су последња сондирања показала, једно

рановизантијско утврђење овог времена (датирано је Јустинијановим златником и другим налазима).

Пад Сирмијума у руке Авара представља крај касноантичког живота у овој области. Усвојено је мишљење да се бежање хришћанског становништва одвијало путем Сирмијум—Ад Дринум—Нарона — Епидаурум. Истим путем је вероватно ишла и акција 15000 Кутригура које је каган Бајан послао „да пређу реку Саву и пустоше Далмацију"[5].

У вези овога продора проф. Ковачевић[6] је повезао читав низ топонима, на територији провинције Далмације, који у свом корену носе име Обар. Тако је ту цитиран и назив Обровац, термин врло чест у доњем Подрињу одн. Мачви, и шире. Код овога морамо напоменути да су неки локалитети овога типа лоцирани обично у барским и другим мочварним пределима (као нпр. онај у Дубљу). Све ово асоцирало нас је на Псеудо-Маврикијев и Јорданесов податак „да Словени живе радо у мочварама и језерима којима се тешко прилази"[7]. Обзиром на често помињање заједничких акција Словена и Авара, могло се помишљати на то да су Обровци уствари остаци таквих заједничких станишта. Код овога би требало подвући чињеницу да су обликом ти локалитети подсећали на у литератури често помињане и описиване аварске „хрингове„. Међутим, сондажна истраживања на појединим „обровцима" указала су на постојање искључиво неолитског културтрног слоја на овим локалитетима[8]. Стога би требало применити на ове локалитете, већ раније од Шишића запажено, место у Мажуранићевом речнику, по коме „изгледа да је обров у вези са словенским префиксом об и кореном ров, одатле обров-јама а обровац јамом окружено место"[9].

Тако смо при размишљању о аварословенском боравку у овом крају упућени скоро искључиво на налаз једног суда из Синошевића (Т.I/4). На месту званом Требљевина у овом селу, приликом копања нађен је омањи судић висине 8 cm, рађен руком од песковите земље, грубе фактуре са доста крупнијих зрна песка. Сам локалитет Требљевина представља узвишен хумак у долини Добрава, који је у основи неправилног облика, а својом структутром (како је сондирање показало) представља громаду пешчарастог садржаја прекривену танким слојем хумуса. Од значаја за овај налаз је чињеница да је на око 100 m северно од овог места лоциран римски локалитет који би могао припадати типу римских вила рустика, каквих је у Подрињу било око 100. За нас је овде од важности и топоним Требљевина, јер он означава место жртвовања (од словенског треба-жртва). Пошто је овај налаз случајан и појединачан, можемо га ближе одредити само типолошком методом[10]. Тражећи аналогије за наш суд, пошли смо прво од најближе околине и због тога прешли на ону страну Дрине. Иако се из публикације И. Чремошник[11] о њеним истраживањима у Мушићима (Т.I/1) не виде јасно све околности налаза, овде се опредељујемо за аналогију из тзв. групе словенске керамике нађене у земуницама. Напомињемо да се ради о реконструисаној форми. По облику и по описаној фактури ова керамика је одговарајућа нашем судићу из Синошевића. Морамо нагласити да је поменути аутор издвојио и групу керамике „Сеобе народа", чије форме су делимично сличне словенској групи. Она се залаже за неку врсту континуитета, али из више разлога ми не бисмо додиривали ту проблематику овога пута. У вези открића И. Чремошник у источној Босни морамо поменути покушај Ф. Баришића[12] да, цитирајући Прокопија из Цезареје, види у једном јату Словена

насељавање у атару провинције Далмације средином 6. века. Ако потражимо аналогије у нешто даљим областима, али на боље истраженим локалитетима, доћи ћемо до закључка да је ова форма уобичајена у свим словенским срединама. Тако судове овог облика налазимо у области Sieradz (T.I/2) на средњој Warti где се датира у 7 век[13]. Исто тако би нашем судићу као варијанта одговарао и суд из гроба 1260 некрополе Sărata Monteoru[14] у Румунији (T.I/3), чији ранословенски карактер не долази у сумњу.

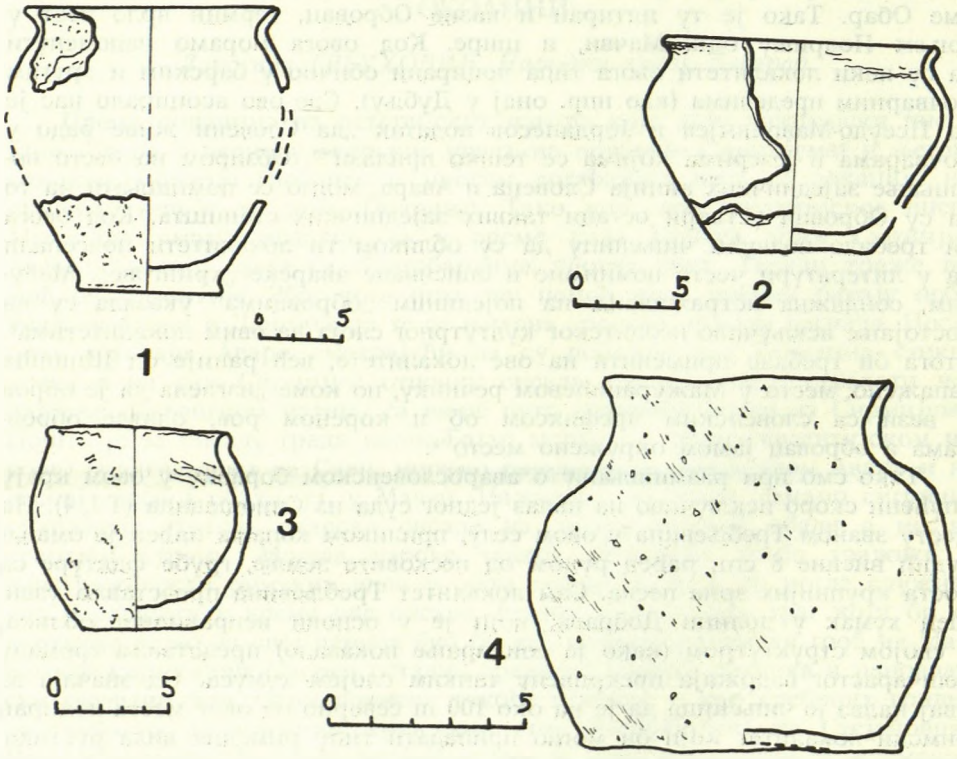

Т. I — Налази керамике из Мушића (1), Sieradza (2), Sarata Monteoru (3) и Синошевића (4)

Овде у ствари желимо да подвучемо да верујемо у могућност словенског настањивања на римским локалитетима, што би на неки начин требало повезати са разним топографским моментима у доњем Подрињу у вези са археолошком топографијом према старијој литератури и резултатима рекогносцирања.

Према тим резултатима у Мачви би се могло говорити о растеру (распореду) римских вила, па чак и о величини њиховог агера према том распореду на терену. Врло је карактеристично да у зони северне Мачве у близини Сирмијума (за коју чак и Móscy сматра да је припадала географски и историски територији Сирмијума) као и у источној Мачви у пределу Шеварице—Дреновац, постоји читав низ паралелних бара које личе на запуштене канале, а на њиховим гредама (сувим деловима терена) се по неком редоследу јављају римске виле. Ове виле су свакако сала-

ши становника Сирмијума који ту преко лета бораве, а преко зиме се повлаче у град. Овде поново указујемо на Псеудо-Маврикијев и Јорданесов текст, а да би смо га поткрепили размотрићемо хидролошке прилике у Мачви.

Наиме, још 1891 г. Анта Алексић[15] каже да поплавне прилике доводи у везу са живим и површинским рекама које стварају стараче, баре, каље, круглице,... Ми указујемо само на два облика која овај аутор помиње, а која су за нас интересантна: 1. Баре, које су настале из ливањем Саве, Дрине и Битве, и повремено се пуне водом и 2. Круглице, сталне баре увек испуњене водом, налик на мала језерца које су најчешће у пределу Богатић, Метковић—Раденковић. На њиховим узвишеним сувим деловима нађен је површински археолошки материјал. У вези поменутих бара указујемо и на груписање истих у тзв. јата (по Алексићу) и то у простору горње и доње Засавице, Ноћаја и Салаша а што је видљиво на топографској карти Мачве. Овде је битан и саобраћајни елемент-раскрсница путева према југу, западу и истоку.

Још једним радом нас је задужио поменути Анта Алексић[16] с краја прошлог века. (Топографија старих остатака у садањој Мачви, грађа за археологију краја, часопис Рад за 1883 књига 2). Помињемо га зато што су онда локалитети били боље очувани, па на тим местима сада очекујемо пре свега научне податке. На левој обали Битве аутор помиње старе зидине (чак и кулу и квадратне опеке са утиснутом мачјом шапом). Место се зове „Камено" окно, јер је по обичају представљало мајдан грађевинског материјала. Код села Раденковић, Алексић помиње остатке старог моста који је ту коришћен онда кад је Сава текла чак до Раденковића. Може бити да је то само мост рукавца Саве. На истом месту Алексић помиње већу густину римских локалитета на десној обали бившег тока Саве што би се у крајњој линији везивало за Сирмијум, а обзиром на мочварност тла био би погодан терен за ранословенска станишта.

*

Према свим овим подацима можемо закључити да аваро-словенске акције у току освајања Балкана овде нису толико изразите или за њих још нема довољно истражених елемената. Аварске и ранословенске трагове би требало тражити на поменутим локацијама римских вила где су се ови инфилтрирали у периоду одласка власника у град. Византинци са оближњих утврђења на Церу и Гучеву нису имали довољно снаге (из разних разлога) да укажу помоћ опкољеном Сирмијуму који је био препуштен на милост и немилост варварима.

НАПОМЕНЕ:

1 *Византијски извори за историју народа Југославије, Том I*, Београд 1955, с. 88

2 С. Павловић, Аварски коњанички гроб из Манђелоса, *Sirmium IV*, с. 55

3 Д. Минић, Гробни налаз из Стејановаца код Ср. Митровице, *Sirmium IV*, с. 47

4 Л. Трбуховић, Аварски налази из Сирмијума и његове шире области, *Sirmium IV*, s. 61

5 *Визант. изв. I*, с. 88

6 J. Kovačević, Avari na Jadranu, Materijali III, Novi Sav 1965, Beograd 1966, c. 74

7 *Виз. изв. I*, с. 132. и Jordanes, Getica 5, ed. Mommsen.

8 В. Трбуховић—М. Васиљевић, Обровци, посебан тип неолитских насеља у западној Србији, *Старинар XXIV—XXVI, 1973—1974*, Београд 1975, с. 157

9 F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, Exkurs I, c. 680

10 Потпуно свесни несигурности метода, дозвољавамо могућност да добијени подаци неким каснијим вредновањем буду другоразредног значаја. Објективности ради напомињемо да груба керамика (како преисторичари држе) никако не може да буде носилац стила.

11 I. Čremošnik, Istraživanja u Mušićima i Žabljaku i prvi nalaz najstarijih slavenskih naselja kod nas, *GZMBiH, NS, XXV*, Sarajevo 1970, c. 45

12 F. Barišić, Proces kolonizacije istočnog Balkana, Simpozijum, Sarajevo 1969, стр. 13—17

13 A. Gardawski, CHODLIK, Bibliotheca archeologiczna 21, Wroclaw-Warszawa —Krakow 1970, Таб. 55e

14 J. Nestor. La nécropole slave d'époque ancienne de Sărata Monteoru, *Dacia NS. I*, 1957, 289—295. и J. Nestor, Eug. Zaharia, Sapaturile de la Sărata Monteoru, *Materiale si cercetări arch. VII*, Bucureşt 1968.

15 А. Алексић, Мачва са нарочитим погледом на полавне прилике, *ГСУД, књ. 72*, Београд 1891, 27 и д.

16 исти, *Топографија старих остатака у садашњој Мачви* (грађа за археологију краја), Рад 1883, књ. 2

17. 12. 1986. UDK: 904.03(497.11)

AVARS AND SLAVS — IN THE REGION LOWER PODRINJE

Starting with an accidental find, small ceramic pot from Sinojevići (Pocerina near Šabac, could be regarded as lower Podrinje in wider context), the autor attempted to enlighten the early period of Avars and Slavs, the period recorded by very few historical and archaeological sources in this region. This pot can be connected with those from Semberia and Sirmium. Studying the data collected from prospected and partly trenched sites, autor shows that connection of the Obrovac-type sites with Avars or early Slavs is not possible. It is pointed out on the detailed local topography and paralels with historical sources (Pseudo-Mavricie) in the region opposite of Sirmium in Mačva (direction Metković—Radenković — ancient riverbed of Sava). This paper emphasized that it was possible for early Slavs to inhabit Roman sites. It also insist putting in close connection previously mentioned occupation, with different topographic facts in lower Podrinje (according to older literature) as well as with archaelogoical topography of earlier date, and with the results of more recent archaeological prospecting.

■

СТАРИ КОСТОЛАЦ, ЛОКАЛИТЕТ РУДИНЕ — НАСЕЉЕ

Вујадин ИВАНИШЕВИЋ, Археолошки институт, Београд

Локалитет Рудине се налази на мањој, уској греди у оси пружања запад-исток, која се благо спушта од подножја касноантичког и средњевековног утврђења на платоу код „Тодића цркве" на исток и западно од античког Виминациума. На овом простору, током 1985. године, преузета

су заштитна археолошка истраживања. Том приликом су, на укупној површини од 1050 m², откривени делови античког и средњевековног насеља, као и остаци позно-средњевековне некрополе. Констатовани су делови већег античког комплекса из III и IV века, трагови објекта последње четвртине IV века и остаци средњевоковног насеља последњих деценија XII века и првих XIII, са низом кућа и полуукопаних простора са пећима. Бројан нумизматички материјал, 79. примерака античког новца и 33. средњевековног, поред два скупна налаза новца, у једном случају са накитом, јасно су одредили хронолошке оквире овом сегменту насеља. Оно се, важно је поменути, како у античком раздобљу, тако и у средњевековном, налазило на периферији тадашњих урбаних центара. Захваљујући баш тој чињеници, у могућности смо да предспоставимо да се насељавање овог простора, греде благо издигнуте изнад мочварног терена плављеног Млавом, одигравало у моментима демографског повећања популације и уједно економског јачања античког Виминациума и снажења каснијег средњевековног Браничева. На жалост, истражено средњевековно насеље нам пружа податке само за једно уско временско раздобље, за последње деценије XII века и почетак XIII века.

Антички комплекс на локалитету Рудине подигнут је на ширем градском агеру, западно од простора на коме се налазио војни логор и насеље уз њега. Датовање локалитета олакшава сразмерно велики проценат новца. Тако запажамо да се оптицај новца интензивира у III веку, знатно појачава почетком IV века и тече равномерно до 364/78. године, када се прекида. Из овога и ситуације на терену можемо закључити да је комплекс подигнут или проширен (због присуства воде евентуални старији слојеви нису могли бити истражени) почетком III века. Ово слободно можемо довести у везу са већим везивањем популације за земљу и тиме са економским јачањем и ширењем муниципиума, касније колоније Виминацијум, на шире градско подручје[1].

У централном делу истражене површине откривени су делови великих античких грађевина, у већем обиму ископаваних 1978. године[2]. Престанак циркулације новца са емисијама 364/78. године, може се протумачити појавом западних Гота после 378. године[3]. Са њима се може повезати и остатак неког објекта у коме су нађени уломци сиво-глачане керамике и чешаљ, типа Синтана де Муреш-Черњахов. По налазима, овај објекат је могао припадати федератском слоју становништва, ту настањеном пошто се романизовано становништво повукло у уже градско језгро. Са друге стране изгледа да је федератска насеобина на локалитету Рудине била малог обима (констатована је само једна кућа) и кратког трајања.

Средњевековно насеље на овом простору је настало и развијало се као предграђе насеља у подножју утврђења на платоу „Тодића црква". Хронологија, обим и етапе развоја, како утврђења, тако и насеља, нису археолошки још увек довољно познате, тако да наша истраживања делимично попуњавају ту празнину. Имајући у виду да се истражени део периферија насеља, можемо слободно тврдити да се оно крајем XII века повећало. Активна политика Манојла Комнена, чести боравци контингента војске, ојачавање границе и пре свега положај на главној речној комуникацији, довели су до оживљавања привреде и убрзаног развоја браничевске области. Ови услови су резултирали повећањем популације, а тиме и насеља.

У оквиру истраженог дела насеља издвојена су два хоризонта, тј. етапе развоја. Прва је датована новцем Стефана IV 1163/5. године и Манојла Комнена 1143/80. године, као и скупним налазом од шест билон аспрон трахеја, четврте, последње емисије ковања Манојла Комнена. Похрањивање ове оставе, проузроковано је упадом Мађара и пустошења Браничева 1182. године[4], уједно би представљало и горњу границу датовања овог хоризонта. Првој етапи овог насеља могли бисмо приписати кућу III и неки од објеката истражених 1978. године, на простору западно од наше зоне, дакле ближе центру насеља. Кућа III, оријентације североисток-југозапад, са својим планом трапезоидне основе (3,70×3,60× ×3,35 m) и каменом пећи са основом у облику слова П, јасно се издваја од објеката млађег хоризонта. Уз њене странице, на угловима и на средини, откривене су јаме за дирке, као и у унутрашњости објекта, које простор куће деле на два неједнака дела. Зидови објекта су били облагани дрвеним талпама. Уједно је уочено да су њен укоп, као и сама основа објекта брижљиво изведени. Нешто касније простор куће III је насут за подизање новог објекта, куће II, која припада млађем хоризонту.

Другом, млађем, хоризонту припадали би објекти са краја XII века и из прве две деценије XIII века, када је насеље страдало у пожару и више није обнављано. Овај хоризонт је датован билон аспрон трахејима Исака II 1185/95. године, ретким новцем Теодора Мангафа 1189/90; 1204/8. године[5], бугарским и латинским имитацијама кованим од 1195. године, тј. 1204. године и новцем Салцбуршког епископа Еберхарда II 1204/46. године. У централном делу истраженог простора 1985. године, констатован је низ кућа распоређених јужно од укопаних простора са пећима и делимично оивичених насутим уломцима црепа, опеке и камена. Судећи по распореду откривених кућа, чини се да су оне биле груписане око простора са пећима, који су чинили средиште овог дела насеља.

У овом делу насеља откривено је пет кућа од којих су четири страдале у пожару (куће I, II, V и VI), док је кућа IV напуштена пре коначног спаљивања насеља. Стамбени објекти у овом хоризонту насеља одликују се издуженом правоугаоном основом, различитих димензија. Један од најбоље очуваних објеката је кућа I, оријентације североисток-југозапад и димензија 6,30×3,55 м., која је имала, слично кући III, дрвену конструкцију од вертикалних греда са зидовима од дрвених талпи. Ватриште са основом у облику слова Г налазило се у северном углу и било је озидано у сухозиду. На поду куће је, захваљујући пожару, остао очуван њен инвентар који су сачињавали: лонци, крчази и по један котлић, бокал и здела. Од осталих стамбених објеката у склопу овог дела насеља, посебно бисмо издвојили кућу V, која се својом дводелном основом издваја од осталих објеката. Кућа V, оријентације запад—исток и укопаних зидова и до 0,70 m, имала је у својој првобитној фази, као и остали објекти, једну просторију димензија 5,30×3,18 m, са огњиштем у јужном углу. Нешто касније кућа V је проширена додавањем јужно од прве, још једне просторије димензија 5,82×3,32 m, неправилне правоугаоне основе.

Северно од кућа откривена су три полуукопана простора са пећима, различитих основа, димензија и броја пећи. Тако је на простору са пећима бр. 4—10, било седам подница пећи из различитих фаза његовог

коришћења, док је у друга два откривено по три пећи. Њихове конструкције се разликују и углавном су са зидовима од запечене земље или су, ређе, ојачане каменом или њиме потпуно озидане. На крају овог описа поменули бисмо да је у склопу једног од ових тачније у његовој непосредној близини, пронађен скупни налаз са три велика лонца, који нам на неки начин пружа податке о карактеру ових укопа и њиховој намени. Лонци су били разбијени и расути по поду.

Слободан простор око кућа и простора са пећима је био местимично насут ситним уломцима црепа, опеке и камена.

Економска рецесија проузрокована политичком немоћи која је захватила Византију крајем XII века, није мимоишла ни област Браничева. Силаском Византије са позорнице Централног Балкана након пада Цариграда 1204. године, отворен је простор за експанзију Мађара и ширење Бугарске на рачун Византије. Непрекидни ратови од 1204. до 1232. године и смењивање Бугара и Мађара на овој територији, довели су до депопулације ове области, смањивања насеља и његовог повлачења ка утврђењу. Вероватно је у овом раздобљу опала и економска моћ Браничева. Тачан датум спаљивања и напуштања насеља не може бити прецизно одређен услед слабо датованих емисија новца пронађених у слојевима рушења. Сматрамо да се оно у складу са историјским изворима може ставити у 1215. годину, годину Мађарског освајања Браничева или чак у 1230 тј. 1232. годину, када Бугари заузимају Браничево, односно, када поново доспева у мађарске руке[6]. О депопулацији ове области и њеном разарању, поред пожара на нашем локалитету, сведоче и бројне оставе новца из овог раздобља похрањених у области Браничева, уз реку Млаву[7], као и престанак сахрањивања на за сада јединој комплетно истраженој средњевековној некрополи на овом простору, у Трњанима[8]. Сматрамо да ће детаљна обрада, у првом реду остава новца, ближе одредити датум разарања ове области. Са друге стране не искључујемо ни могућност да је оно последица и више сукцесивних напада почев од 1204. године, па све до 1232. године. О овоме можда сведочи и кућа IV, која је напуштена пре пожара који је дефинитивно уништио насеље.

Од налаза поред керамике углавном локалне и малог процента импортне, алата и накита, издваја се крст енколпион. Што се тиче нумизматичких налаза посебно бисмо издвојили поред ретке емисије трахеја Теодора Мангафа 1189/90; 1204/8. године, један фалсификат трахеја на коме су представе, слично прстењу из овог раздобља, угравиране. Ово је колико нам је познато први фалсификат аспрон трахеја који је вероватно настао на овој територији, сведочећи, како о рецесији, тако и о слабљењу централне власти и контроле у конфузним временима почетком XIII века.

Последње материјалне остатке на локалитету Рудине и насеља које се са овог простора повукло, представља налаз сребрног накита и новца. Поред матапана Јакова Контаринија 1275/80. године и три динара краља Милутина 1282/321. године, нађене су и две наушнице токајског типа, као и један прстен са представом крина. Сматрамо да могућ повод похрањивању ове оставе, представљају борбе око Браничева, 1291. године, када краљ Стефан Драгутин, у заједништву са својим братом краљем Милутином, слама отпор татарских вазала, браће Дрмана и Куделина[9].

Последњем хоризонту на локалитету Рудине, припадају остаци мање позно-средњевековне некрополе, хронолошки ближе неодређене, услед недостатка налаза у гробовима.

Са овим бисмо завршили наш преглед истраживања локалитета Рудине, који нам је пружио низ података о животу на овом простору, па и шире. Сматрамо да би будућа истраживања, у првом реду топографско-стратиграфска, дала знатно више података о овом важном античком и средњевековном центру.

НАПОМЕНЕ

1 В. Поповић, Увод у топографију Виминациума, *Старинар XVIII* (1967), 29—49

2 Истраживањима на терену руководио је Часлав Јордовић, археолог Републичког завода за заштиту споменика културе.

3 Њихов поход јасно је документован налазима новца Валентинијана I, Валенса и Грацијана у слојевима пожара у утврђењима на лимесу у српском подунављу: В. Иванишевић, Скупни налаз римског бронзаног новца из 375/8. године са Београдске тврђаве, *Нумизматичар 9* (1986), 44—59.

4 Никита Хонијат, Historia, rec. I. Bekker, Bonnae 1835, 347.1—347.4 и 359.1—360.6: *Византијски извори за историју народа Југославије, том IV*, Београд 1971, 150—153: коментар Ј. Калић.

5 M. F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300—1450*, Cambridge 1985, 439, таб. 31.8; Постоји и друго мишљење према коме је овај новац кован од стране Асена I 1186/96. године: E. Pochitonov, Théodore-Pierre Asène ou Théodore Mancaphas?, *Byzantinoslavica XLII (1)* (1981), 52—57.

6 М. Динић, *Браничево у средњем веку*, Пожаревац 1958, 1—36.

7 Реч је о шест остава са краја XII — почетка XIII века: D. Gaj—Popović, Les trésors de monnaies concaves byzantines en cuire de la collection du Musée National de Beograd, *Actes du 9ème Congrès International de Numismatique*, Berne 1979, 870.

8 Г. Марјановић—Вујовић, *Трњане*, Београд 1984, 109—114

9 М. Динић, нав. дело, 1—36

10. 12. 1986. UDK: 904.03(497.11):711.4.033

STARI KOSTOLAC — "RUDINE", SETTLEMENT

On the territory of Viminacium and medieval Braničevo, at the locality Rudine, near Stari Kostolac, parts of larger III—IV century complex were discovered (remains of the house of the last quarte of the IV century, parts of medieval settlement of last decades of the XII century and first decades of the XIII century, as well as the remains of the later medieval necropolis). This horizons are clearly devided by numerous individual numismatical finds, and two small groups of coins which clearly determine chronological frames. In this way we fixed the dates of erection of this classical complex probably in the begining of the III century, and reconstructions until 364/78. when money circulation ceazes, afther the Goths penetrated Mesia I. Accidental finds testify their presence in this aerea. This material was found in a house and is atributed to Sintana de Mureş—Černjahov culture. Medieval period was devided in two phases. The first was dated in second half of the XII century and ends in 1182. At this time, settlement was renewed afther Hungarian invasion in this region. Restored houses were devastated again at the begining of the XIII century, during the fire, which completely distroied the settlement. Later, it moved further towards fortress. Smaller coin deposit, containing King Milutin's currency, dated at the end of the XIII century points at the battles of Braničevo in 1291., when King Stefan Dragutin together whith his brother King Milutin breaks resistance of Tartar vassals Drman and Kudelin.

ПИРОТСКИ ГРАД — АРХЕОЛОШКА ИСКОПАВАЊА У 1985. ГОДИНИ

Бојана ДЕЉАНИН, Завод за заштиту споменика културе, Ниш
Предраг ПЕЈИЋ, Музеј Понишавља, Пирот

Археолошка истраживања која изводи Завод за заштиту споменика културе у Нишу у сарадњи са Музејем Понишавља у Пироту на Пиротском граду имају за циљ добијање неопходних података за разрешење појединих питања везаних за извођење конзерваторско-рестаураторских радова.

Овогодишњим ископавањима започета су истраживања у северном и североисточном делу Средњег града[1]. Након рашчишћавања терена на овом простору и утврђивања основе турског бедема са три унутрашње куле-платформе, отворене су сонде у унутрашњости свих кула, као и један контролни ров димензија 14×2 m који је постављен управо на бедем Средњег града[2].

У условима када још нису детаљно анализирани архитектонски остаци, некрополе и покретни археолошки материјал могу се само оквирно издвојити шест културних хоризоната и повезати са животом на овом простору у турском, средњовековном, рановизантијском, римском и енеолитском периоду.

Најстарији хоризонт живота на простору Пиротског града откривен је у сонди 1 и у пробној сонди на кули I. Овај слој, који се на основу материјала може определити у енеолитски период, непосредно се ослања на стену која на истраживаном простору степенасто пада тако да се дебљина овог слоја креће од 0,30 до 1,00 m. У оквиру овог слоја могу се, на основу стратиграфске слике, издвојити два слоја који се могу третирати као две фазе у оквиру истог културног хоризонта. У старијој фази евидентиран је већи број фрагмената керамике без орнаментике. У унутрашњем квантитативном односу подједнако је заступљена финија глачана керамика и груба керамика углавном сиве, тамно мрке, светло црвене и смеђе боје. Од облика регистроване су биконичне зделе са увученим ободом, амфоре са цилиндричним вратом, лонци и плитке зделе са ушастим и тракастим дршкама које полазе од обода. У односу на млађу фазу карактеристично је присуство судова већих димензија. Украшавање је изведено урезивањем косих линија, утискивањем ноктију и аплицирањем рожастих брадавица. Мањи број грубих посуда има декорацију у виду разређеног барботина. Од каменог оруђа нађено је неколико кремених ножића и стругача, као и фрагментована пљосната секира.

У млађој фази расте број орнаментисаних посуда које су углавном мањих димензија. Од керамичких форми доминирају биконичне зделе и лончићи са тракастим дршкама које надвисују обод. Орнаменталне технике су бројније и јављају се у различитим комбинацијама. Најчешће се среће декорација у виду плитких косих и хоризонталних канелура која је обично лоцирана на прелому конуса. Такође појављује се урезивањем са шрафирањем у комбинацији са убодима испуњеним

белом инкрустацијом. Утискивање и зарези ноктом груписани су у правилне низове и поља. Уопште, карактеристика орнаментике млађе фазе је, поред већег избора декоративних техника и мотива, организација орнамента за разлику од старије фазе где су орнаменти углавном дифузно распоређени. У млађој фази смањена је употреба камених оруђа, а пронађено је и неколико комада јелењег рога.

У овом културном хоризонту нису нађени остаци објеката за становање, међутим дебљина слоја и релативна хомогеност материјала указује на постојање насеља на овом простору.

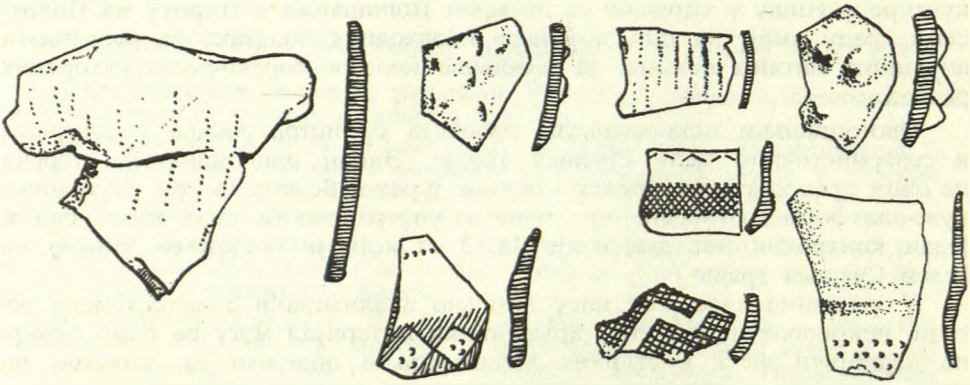

Сл. 1. — Пиротски град, I хоризонт

У целини овај културни хоризонт одговара енеолитским фазама културе Бубањ-Хум, а његова прецизнија културна локација са утврђивањем културно-хронолошке разлике старије и млађе фазе регистроване на овом локалитету може се дати тек на основу детаљније анализе и даљих ископавања са истраживањем евентуалних затворених целина.

У сонди 1а и кули III спорадично је откривена керамика из старијег гвозденог доба[3]. Малобројност овог материјала намеће дилему да ли се ради о културном хоризонту или нанетом материјалу што се чини вероватнијом могућношћу.

Културни хоризонт који би одговарао животу из римског периода на овом простору, регистрован је у свим сондама, а дебљина овог слоја је од 40 до 90 cm. У пробној сонди на кули I откривен је оштећени зид који се може везати за неку грађевину из овог периода. Регистрован је само један ред опека изнад темељне зоне па се може само претпоставити да је грађен у мешовитој техници.

Чини се да и у овом културном хоризонту можемо рачунати са две фазе, али до овог закључка се дошло на основу анализе материјала, а не непосредне ситуације на терену. Наиме није уочена значајнија цезура у овом слоју, мада квалитет и квантите керамичког материјала индицира на присутност два слоја.

У нижим хоризонтима овог слоја керамички материјал је веома бројан. Доминира локална провинцијска керамика превучена црвеним фирнисом, а у нешто мањој мери јављају се грубља керамика црвене или сиве боје са траговима горења. У овом слоју нађени су фрагменти стаклених посуда, металних и коштаних предмета, а за хронолошку детерминацију слоја, поред керамичког материјала, најзанимљивија је

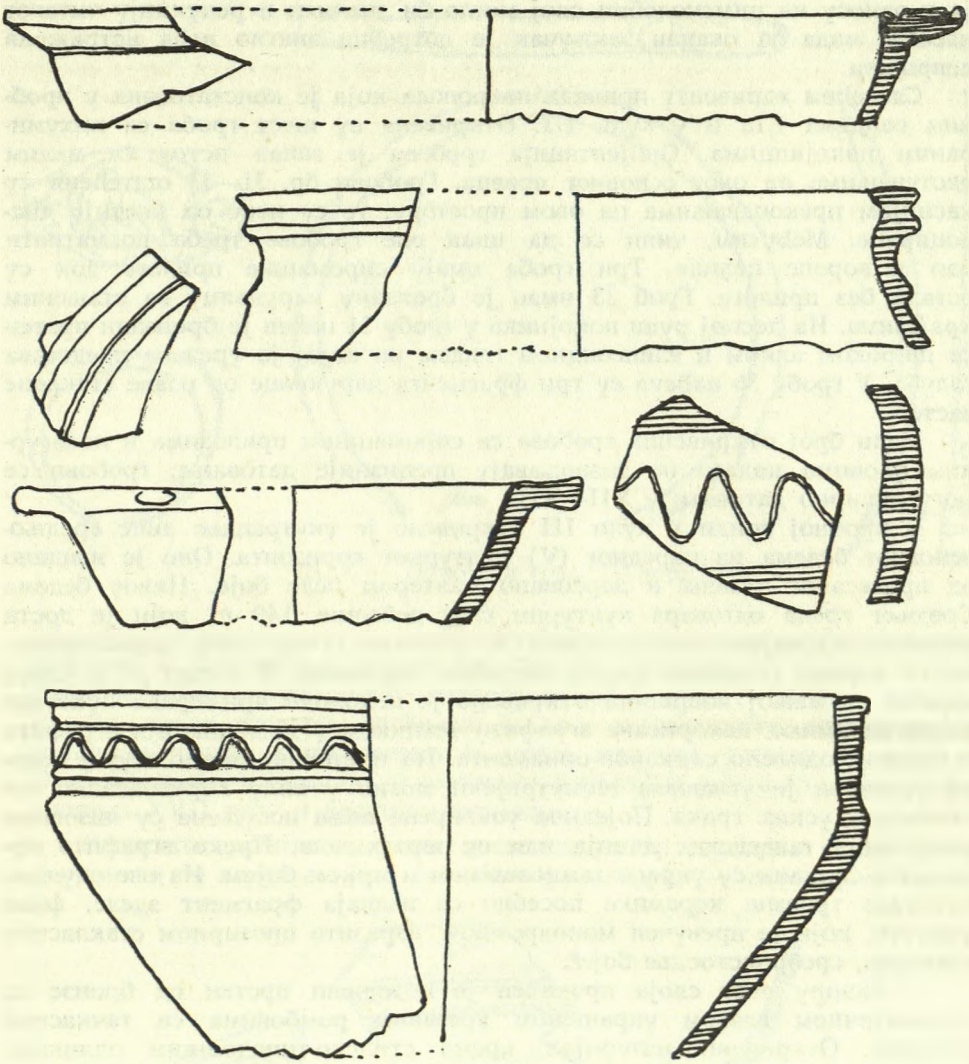

Сл. 2. — Пиротски град, II — III хоризонт

профилисана фибула без потпорне греде[4]. Овај се слој може оквирно датовати у II—III век и повезати са постојањем античке станице Турес. У млађој фази овог хоризонта керамички материјал је малобројан и по облицима и декорацији разликује се од керамичког садржаја претходног нивоа. Преовлађује груба керамика од које треба поменути сиве лонце са траговима горења и декорацијом у виду паралелних линија. Квалитетнија керамика је украшена урезаним таласастим линијама или превучена мрко-зеленкастом глеђу. Овај материјал се може оквирно датовати у IV—VI век. Извесни архитектонски остаци повезани са овим слојем регистровани су у сонди 1 и у пробној сонди у кули III, међутим о њиховом карактеру за сада не можемо износити претпоставке. Редукција керамичког материјала из касноантичког (рановизантијског) сло-

ја у односу на римскодобни слој могла би значити и редукцију читавог насеља, мада за овакав закључак је потребна знатно већа истражена површина.

Следећем хоризонту припада некропола која је констатована у пробним сондама 1,1а и у кули III. Откривена су шест гроба са инхумираним покојницима. Оријентација гробова је запад—исток са малим одступањима од овог основног правца. Гробови бр. 31—33 оштећени су каснијим прекопавањима на овом простору, те су неке од костију дислоциране. Међутим, чини се да ипак ове гробове треба посматрати као затворене целине. Три гроба имају сиромашне прилоге док су остали без прилога. Гроб 33 имао је бронзану наруквицу са стањеним крајевима. На десној руци покојника у гробу 31 нађен је бронзани прстен са широком алком и елипсоидном главом на којој је урезана представа голуба. У гробу 36 нађена су три фрагмента наруквице од плаве стаклене пасте.

Мали број откривених гробова са сиромашним прилозима и несигурним уловима налаза не дозвољавају прецизније датовање; гробови се могу оквирно датовати у XII—XIII век.

У пробној сонди у кули III откривено је унутрашње лице средњовековног бедема из наредног (V) културног хоризонта. Оно је изидано од притесаног камена и дерсовано малтером беле боје. Нивоу бедема Средњег града одговара културни слој дебљине 0,40 m који је доста оштећен каснијим нивелацијама и укопима. Овај слој карактеришу ретки налази углавном грубе, атипичне керамике. У сонди 1а у слоју гарежи на мањој површини откривено је неколико примерака луксузне стоне керамике, декорисане зграфито техником у комбинацији зграфита и бојеног, односно сликаног орнамента. На претежно светло жутој основи урезиван је углавном геометријски мотив у виду хоризонтално постављених уских трака. Поједина уоквирена поља испуњена су низовима развучених таласастих линија или су шрафирана. Преко зграфито орнамента сликани су украси тамнозеленом и мрком бојом. Из ове скупине луксузне трпезне керамике посебно се издваја фрагмент зделе, фине фактуре, који је превучен монохромном, изразито прозирном стакластом глазуром, сребрнастосиве боје[5].

У оквиру овог слоја пронађен је и ливени прстен од бронзе са призматичном главом украшеном урезаним ромбовима са тачкастим убодима. Откривени материјал, према стилско-типолошким одликама може се датовати у XIII—XIV век.

У најмлађем културном хоризонту откривено је највише архитектонских остатака. Откривене су три унутрашње куле са прилазним просторима. Куле су међусобно повезане зидовима који на малом растојању прате основу бедема Средњег града. У свакој кули уз унутрашње лице бедема налазио се грубо озидани призидак очуван до висине од 50 cm, који је вероватно имао функцију грудобрана. Сава откривена архитектура је плитко фундирана. По свему судећи реч је о турским познијим грађевинским интервенцијама[6]. Наведену архитектуру из овог хоризонта прати дебео културни слој, у кулама његова дебљина је 2 m, а изван кула 1 m, који је у великој мери оштећен рецентним прекопавањима и насипањем.

У сонди 1 у овај слој укопани су гробови 29 и 30. Гробови су слободно укопани, без гробне архитектуре. На грудима покојника из гроба

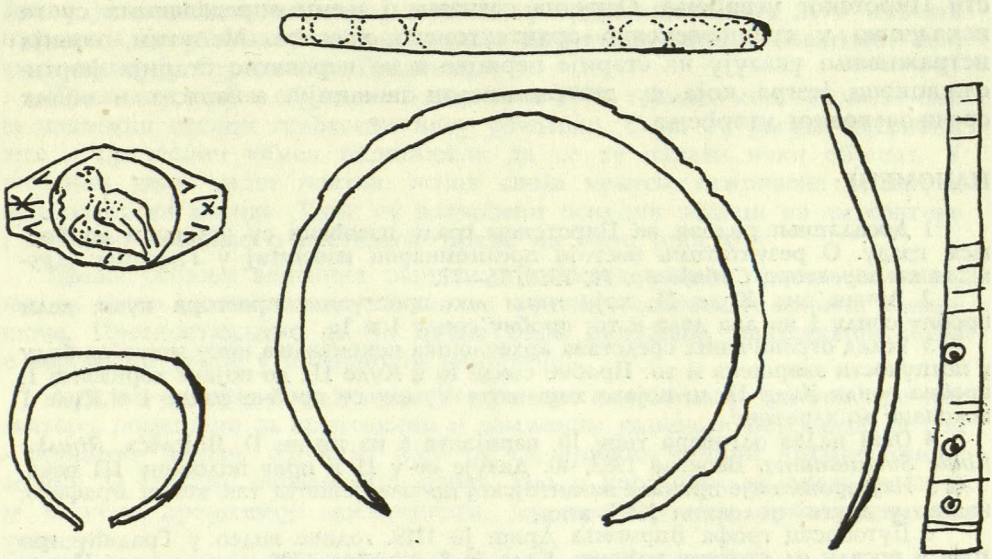

Сл. 3. — Пиротски град, IV хоризонт

29 нађен је напрсни крст начињен од бакарног лима, са филигранским жицама и лежиштима за уметање драгог камена[7]. У овом хоризонту било је обиље керамичког материјала разноврсног облика (пећњаци, крчази, зделе, тањири, свећњаци и др.), и различите декорације. Од металних налаза регистровано је доста клинова, ђулади, шарки, итд. Овај хоризонт, у коме је археолошки материјал делимично дислоциран, припада XVII веку и каснијем периоду.

Резултати добијени током досадашњих археолошких истраживања допринели су свестранијем сагледавању културно — историјске прошло-

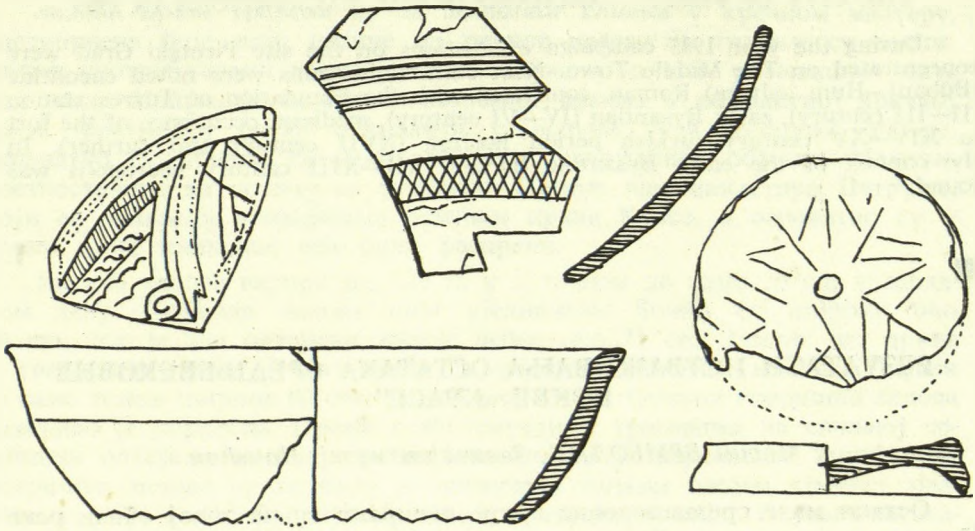

Сл. 4. — Пиротски град, V хоризонт

сти Пиротског утврђења. Оскудна сазнања о њему опредељивала су га искључиво у средњовековно архитектонско наслеђе. Међутим, новија истраживања указују на старије периоде и на вероватно старија фортификациона језгра која су детерминисали локацију, а можда и облик средњовековног утврђења.

НАПОМЕНЕ:

1 Досадашњи радови на Пиротском граду извођени су углавном на Горњем граду. О резултатима постоји прелиминарни извештај у *Гласнику Друштва конзерватора Србије бр. 10*, 1986, 76—77.

2 Лучни зид Куле II, који чини део приступног простора кули, дели пробну сонду 1 на два дела и то: пробну сонду 1 и 1а.

3 Услед ограничених средстава археолошка ископавања нису могла да буду у потпуности завршена и то: Пробне сонде 1а и Куле III до појаве хоризонта I, пробна сонда Куле II до појаве хоризонта V, док су пробне сонде 1 и Куле I ископане до здравице.

4 Овај налаз одговара типу 10, варијанта 6 из књиге D. Bojovića, *Rimske fibule Singidunuma*, Beograd 1983, 40. Датује се у II и прву половину III века.

5 Највероватније припада византијској провенијенцији, тзв. касни зграфито, настао у другој половини XIII века.

6 Путописац грофа Вирмонта Дриш је 1719. године видео у Градићу три топа и посаду од стотину војника. Када је 8. октобра 1786. године кроз Пирот прошао француски посланик Сен-Прист, Турци га поздравише из једног топа који имаху у полуразваљеном Градићу. Детаљнији подаци налазе се у књизи Косте Н. Костића, *Историја Пирота* (ново издање), Пирот 1973, 15—26.

7 Пекторални крст по начину израде, односно декоративној обради може се датовати у оквире XVIII века. Поред тога, налаз крста упућује на претпоставку да се можда, у овом случају, ради о обешеном духовнику манастира Хиландара. На црквеној књизи, која се чува у софијској Народној библиотеци, налази се запис из 1823. године, који гласи: „У град Пирот беше един духовник светогорски, пострижник од манастир Хилендар именом Јосиф и тога обесише и тамо погребен бил". *Пиротски зборник 8—9*, 1978, 285.

26. 12. 1986. UDK: 902.032(497.11):711.424(497.11)

THE CITY OF PIROT — ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN 1985

During the year 1985 campaign excavations on the site Pirotski Grad were concentrated on The Middle Town. Next cultural horizons were noted eneolithic (Bubanj—Hum culture) Roman, connected with the foundation of Turres station (II—III century), early Bysantian (IV—VI century), medieval occupance of the fort in XIV—XV century turkish period horizon (XVII century and further). In the context of the early Bysantine horizon XII—XIII century necropolis was found.

■

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА ОСТАТАКА СРЕДЊЕВЕКОВНЕ ЦРКВЕ „КРАСЕ"

Марин БРМБОЛИЋ, Завичајни музеј, Параћин

Остаци мале средњевековне цркве лоцирани су на левој обали реке Црнице, у атару села Буљана, око 10 km североисточно од Параћина.

Црква је саграђена на малој заравни, у средишњем делу дуге и благе косе, која се у правцу запада спушта до речног корита. Мештани овај потез називају Страна или Градинац.

Приликом првог обиласка локалитета 1979. године, констатовали смо да надземни остаци грађевине нису уочљиви[1]. Само су расути тесаници сиге и притесани камен индицирали да се ту налази неки објекат. У источном делу малог платоа, испод слоја хумуса, откривена је круна зида олтарске апсиде. Тиме су потврђени оскудни подаци из литературе и народно предање о постојању цркве на овом простору.

Према сећању власника парцеле протеклих година током земљаних радова често се наилазило на делове људских скелета и велике камене плоче. Претпостављамо да је црква била окружена некрополом, која је вероватно скоро у потпуности уништена.

Западно од цркве на површини оранице видљиви су трагови кречног малтера, помешани са притесаним и ломљеним каменом. Вероватно је реч о остацима зидова објеката који су са црквом чинили архитектонску целину. О степену очуваности зидова, као и карактеру објеката за сада не можемо прецизније закључивати, јер простор није археолошки истражен.

Археолошка ископавања остатака цркве вршена су током новембра 1985. године у оквиру наставка програма истраживања средњовековних сакралних грађевина у клисури реке Црнице. Циљ радова је био да се сагледа величина објекта, утврди изглед основе, степен очуваности зидова и да се црква оквирно хронолошки и културно определи и евентуално одреде историјски услови подизања и напуштања објекта.

Сондама димензија 10×3,5 m у потпуности смо открили јужну половину објекта. Након слоја хумуса дебљине око 20 cm и два отпадна слоја чија дебљина варира од 30 до 50 cm, откривени су очувани остаци зидова. Земља у отпадним слојевима је светломрке боје, помешана са кречним малтером, ломљеним каменом, тесаницима сиге, уломцима ћерамиде и опека.

Зидови цркве грађени су од ломљеног камена у кречном малтеру, бледоцрвене боје која потиче од речног песка. За градњу су местимично употребљавани тесаници сиге, очувани in situ у западном делу код улаза. Испуна је од ситног ломљеног камена у компактној кречној маси. Фрагменти опеке откривени у испуни зида олтарске апсиде, вероватно су донети са неког старијег, разрушеног објекта. Можемо претпоставити да потичу са утврђења Петрус или манастира Петруше, који се налазе у непосредној близини цркве Красе, а вероватно су у време њене изградње већ били разорени.

Висина зидова варира од 1,20 m у источном до само 30 cm у западном делу. Дебљина зидова није уједначена. Бочни су широки око 60 cm, док је зид олтарске апсиде дебео око 75 cm. Јужни зид цркве у средишњем делу у потпуности је уништен вађењем камена. Очуван је само темељ ширине 90 cm, укопан око 25 cm. Спољна површина зидова пажљиво је обрађена. Према слабо очуваним траговима на спољној површини олтарске апсиде, претпостављамо да је дерсована. Унутрашња површина зидова цркве била је превучена танким слојем кречног малтера, који је делимично очуван само у олтарској апсиди. Немамо поузданих показатеља да је црква била живописана. Током радова нису ре-

гистровани фрагменти живописа. Претпостављамо да је живопис, уколико је постојао, спран бујичним водама. На ту претпоставку указују налази керамике на простору западно од цркве, на удаљености од неколико десетина метара, који су вероватно нанесени бујицом.

Основа цркве је правоугаона; дугачка је 7,70 m, а широка 5 m (сл. 1). Олтарска апсида је полукружног облика са спољашње и унутрашње стране. Улаз ширине 1 m налази се у западном делу цркве. Оформљен је од пажљиво тесаних блокова сиге. Под цркве био је покривен каменим плочама мањих димензија, неправилног облика; делимично је очуван само код улаза. Судећи према тесаницима сиге, који су откривени у шуту, црква је била засведена полуобличастим сводом. Кровна конструкција била је покривена ћерамидом која је у фрагментима бројно заступљена у шуту.

Покретни налази веома су оскудни. Током чишћења унутрашњег простора олтарске апсиде, на нивоу пода, откривено је неколико керамичких уломака. Припадали су лонцу мањих димензија, тамносиве боје, танких зидова, песковите фактуре и дубокој здели широког, косо разгрнутог обода. Лонац је украшен снопом урезаних линија на рамену, а унутрашња површина зделе бојена је зелено и глеђосана. Остали уломци откривени на површини западно од цркве припадали су судовима светлоцрвене боје, добре фактуре. Декорација је изведена у виду урезаних снопова, низа косих дубоких убода и у виду пластичних трака са дубоким отисцима неправилног кружног облика (сл. 2). Откривени керамички материјал може се оквирно временски определити у XV—XVI век.

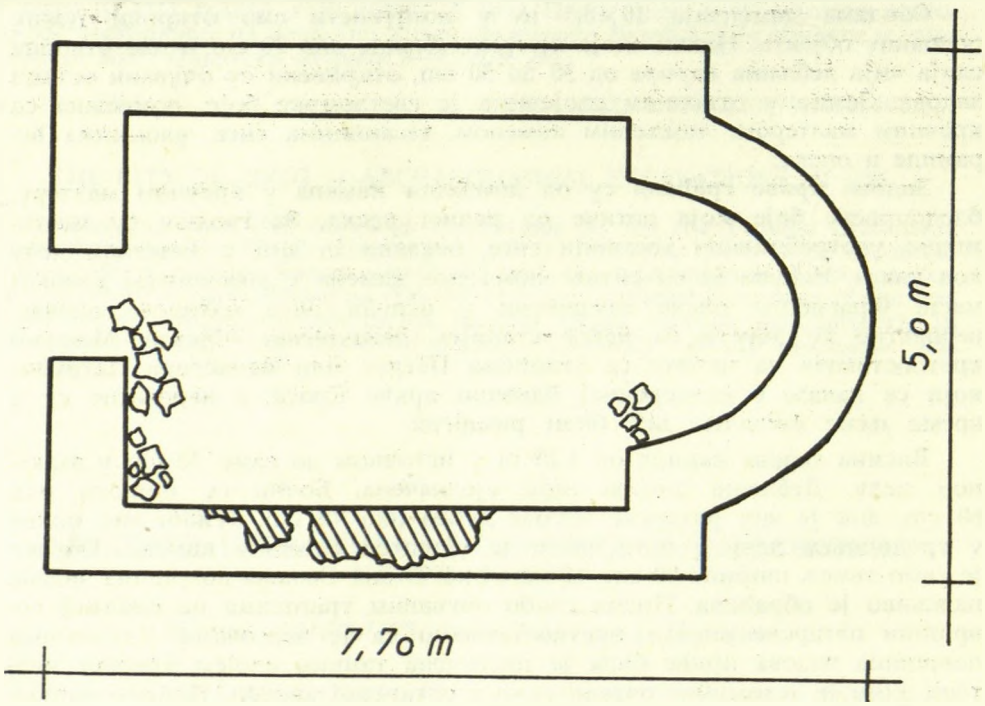

Сл. 1. — „Краса", основа цркве

У локалној народној традицији црква је позната под именом Краса. Овим именом у старој вери Срба и Хрвата назива се змија, а назив Краса везује се и за нешто што сија, гори, за огањ и Огњену Марију[2]. Вук Караџић у свом речнику помиње: „Србљи приповедају да се змија звала Краса док није била Јеву преварила"[3]. Мишљења смо да ово тумачење имена Краса као и народно предање нису довољни да на било који начин укажу коме је црква била посвећена.

У литератури смо на два места у оквиру кратких забелешки поменута је црква Краса. В. Петковић бележи да се на Буљанском гробљу налазе рушевине цркве „у негдашњем селу Горња Петра, испод града Петруса, на Црници"[4]. У Темничком зборнику, Ч. Марјановић такође помиње остатке цркве Красе на Буљанском гробљу и износи две претпоставке о овом објекту[5]. Обе су засноване на народном предању. Према првој, реч је о великом манастиру који је запустео када и остале

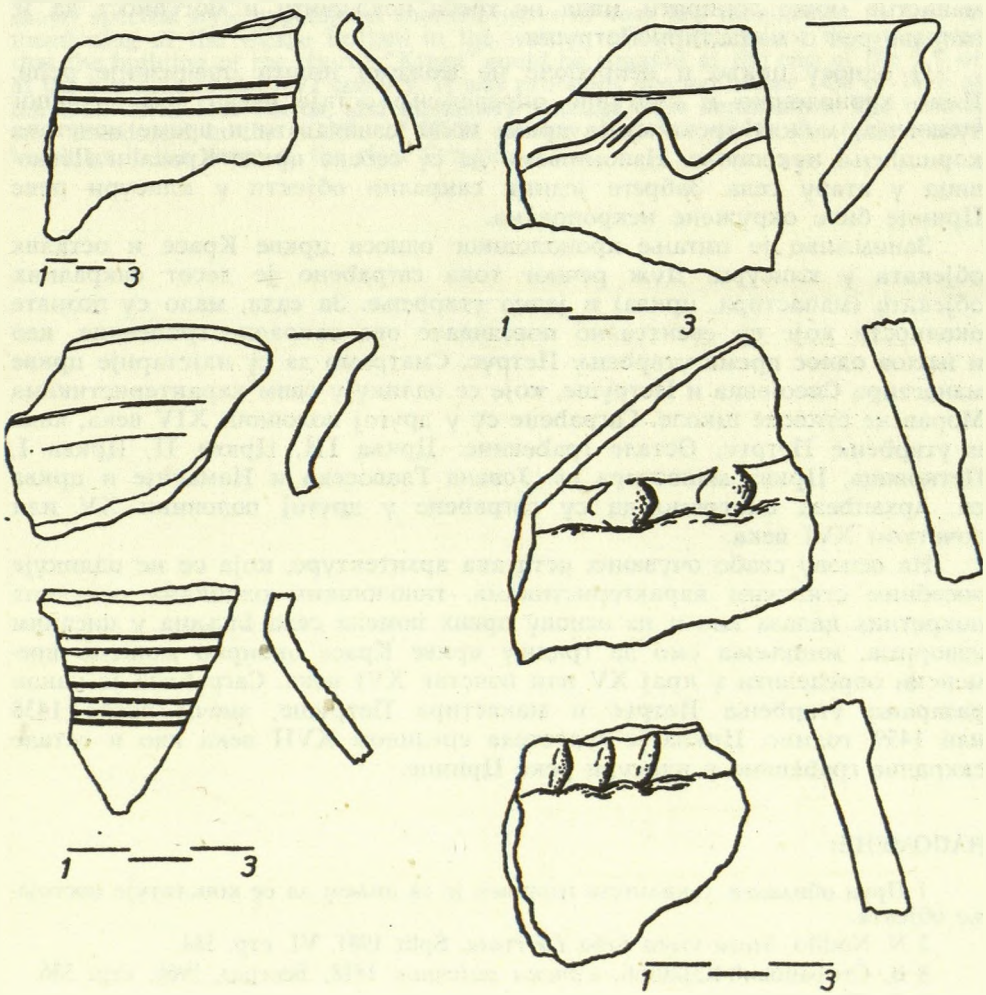

Сл. 2. — „Краса", налази керамике

цркве у клисури, а према другој претпоставци, ради се о цркви села Горња Петра. Очигледно је да су у питању два објекта: манастир Петруша, који је удаљен око 20 km узводно и црква Краса која је била сеоска црква.

Оба аутора бележе да је црква припадала селу Горња Петра. Могуће је претпоставити да се оно налазило у близини касније насталог села Буљана, на чије прве помене наилазимо у повељама из XV века. Помиње се у једном харачком попису области Браничева из 1467. године и касније у попису Смедеревског санџака из 1741. године[6]. Село Буљане Г. Шкриванић убицира на потезу Буљански брод, између реке Раванице и Обрадовог потока, што приближно одговара положају данашњег села Буљана[7].

Поједини аутори износе претпоставку о постојању две цркве у атару села Буљана[8]. Велики манастир низводно од Благе Марије Петрушке помиње и М. Милићевић[9]. За сада, није нам познато где се тај манастир може лоцирати, мада не треба искључити и могућност да је заправо реч о манастиру Петруши.

О односу цркве и некрополе не можемо ништа прецизније рећи. Њено хронолошко и културно опредељење остаје изван дефинитивног тумачења; можда хронологија цркве може означавати и време почетака коришћења некрополе. Напомињемо да су сеоске цркве Краса и Петковица у атару села Забреге једини сакрални објекти у клисури реке Црнице биле окружене некрополама.

Занимљиво је питање хронолошког односа цркве Красе и осталих објеката у клисури. Дуж речног тока саграђено је десет сакралних објеката (манастира, црква) и једно утврђење. За сада, мало су познате околности које су евентуално повезивале ове сакралне грађевине, као и њихов однос према утврђењу Петрус. Сматрамо да су најстарије цркве манастира Сисојевца и Петруше, које се одликују свим карактеристикама Моравске стилске школе. Саграђене су у другој половини XIV века, када и утврђење Петрус. Остале грађевине: Црква III, Црква II, Црква I, Петковица, Црква манастира св. Јована Главосека и Намасије и црква св. Арханђела сматрамо да су саграђене у другој половини XV или почетком XVI века.

На основу слабо очуваних остатака архитектуре, која се не одликује посебним стилским карактеристикама, типолошким одликама оскудних покретних налаза као и на основу првих помена села Буљана у писаним изворима, мишљења смо да градњу цркве Красе оквирно можемо временски определити у крај XV или почетак XVI века. Саграђена је након разарања утврђења Петрус и манастира Петруше, значи после 1438 или 1459. године. Црква је запустела средином XVII века као и остале сакралне грађевине у клисури реке Црнице.

НАПОМЕНЕ:

1 Први обилазак локалитета извршен је са циљем да се констатује постојање објекта.

2 N. Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata*, Split 1981, VI, стр. 184.

3 В. Стефановић-Караџић, *Српски ријечник* 1818, Београд 1966, стр. 336.

4. В. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, САНУ, књига 4, Београд 1950, стр. 154.

5 Ч. Марјановић, *Темнићки зборник III*, Београд 1936, стр. 129.

6 Р. Тричковић, *Буприја и средње Поморавље до Првог српског устанка*, Београд 1979, стр. 98.

7 Г. Шкриванић, *Раваничко властелинство*, Раваница 1381—1981, Београд, 1981, стр. 90.

8 Б. Кнежевић, Средњевековне цркве и манастири у долини Црнице, *Зборник за ликовне уметности 16*, Нови Сад 1980, стр. 245.

9 М. Б. Миличевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1876, стр. 1104.

13. 12. 1986. UDK: 726.033.2(497.11):902(497.11)

RESULTS OF INVESTIGATIONS ON THE MEDIEVAL CHURCH "KRASE"

Village church "Krasa" is situated in Crmnička Klisura in the district Zabrege, and is surrounded with necropolis. Sounding Excavations were undertaken in order to destinate the chronological frames, cultural and historical relations of the church. Discovering of very poorly preserved architecture of the church, which shows specific style, typological characteristics of very few mobiliaries, as well as mentioning of the village Buljani in the written resources, induce the statement that the building of the church "Krasa" could be situated at the end of the XV or at the begining of the XVI century. It was probabily erected afther 1438 or 1459, at the time when fort Petrus, and monastery Petruša were demolished. The church was abandoned in the middle of XVII century, together whith the other sacral buildings it the gorge of the river Crmnica.